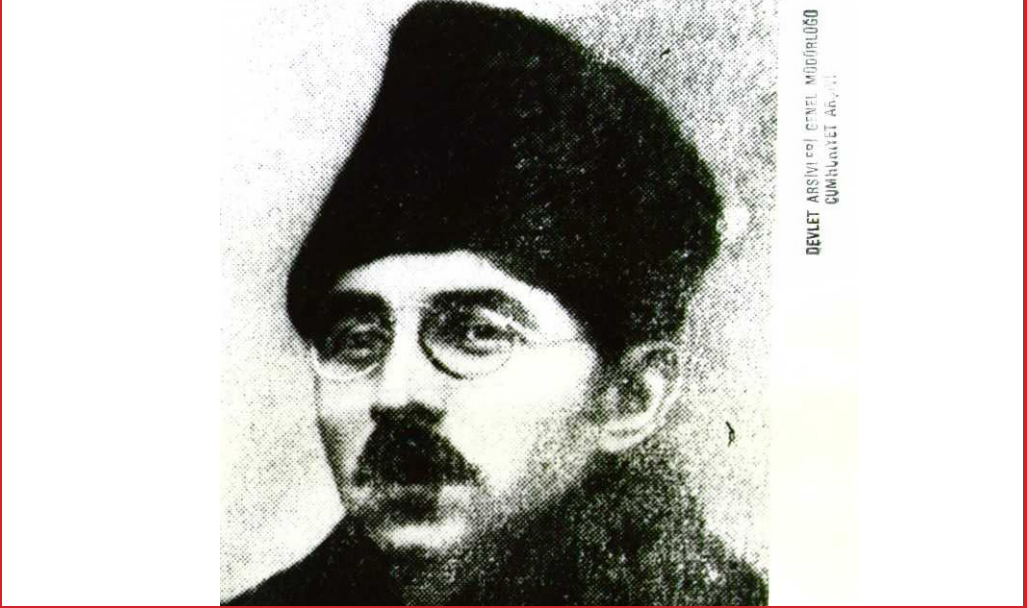

Devrimci Marksizm

TEORİK - POLİTİK DERGİ

41-42
Kış-Bahar
2020

Mike Davis
Sungur Savran
Levent Dölek
Sungur Savran
Burak Sayım
Sungur Savran
Mustafa Suphi
Alper Öztas
Özgür Öztürk
Özdeniz Pektaş

Korona virüs ve sınıf mücadelesi
Virüs ve kriz
Metal sektöründe sınıf mücadelesi
İhtilal olarak Millî Mücadele (1)
Mütareke İstanbulu'nda Komintern
Türkiye Komünist Fırkası 100 yaşında
Yazılar ve konuşmalar
Bertell Ollman eleştirisi
Krausz'un Lenin'i
Kapitalizm ve kölelik

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, Ne Yapmalı?

Devrimci Marksizm

Sayı: 41-42

Kış-Bahar 2020

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rışvanoğlu

Yönetim Yeri: Adliye Arkası 3. Sokak Tüzün İşhanı No: 22/2 ADANA

Baskı: Baskı: Alesta Ajans Basım Medya ve Bilgi Tek. San. Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Caddesi Güven Sanayi Sitesi B Blok No. 83 D. 349
Topkapı Zeytinburnu / İSTANBUL
Tel; 0212 501 21 204

ISSN: 2687-4199

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 20 TL

Fiyatı: 18 TL (KDV Dahil)

Kapak fotoğrafı

100. kuruluş yıldönümünü kutlamakta olduğumuz Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucusu ve önderi Mustafa Suphi'nin arşivde keşfedilmiş ve ilk defa gün yüzünü görmekte olan fotoğrafı.

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi

Sayı: 41-42

Kış-Bahar 2020

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	5
<u>Korona virüs dosyası</u>		
Mike Davis	Canavar en sonunda kapımızda	17
Sungur Savran	2020 borsa çöküşü: Üçüncü Büyük Depresyon'un dördüncü evresi	21
<u>Metal grevi dosyası</u>		
Levent Dölek	Metal işçilerinin ekmek ve hürriyet mücadelesi: Engeller, vaatler, perspektifler	31
<u>Milli Mücadele'de komünizm Dosyası</u>		
Sungur Savran	Bir ihtilal olarak Millî Mücadele (1): Burjuvazinin güçleri	45
Burak Sayım	Mütareke İstanbulu'nda beynelmilel komünizm	83
Sungur Savran	Türkiye'nin Bolşevik Partisi: Türkiye Komünist Fırkası	163
Mustafa Suphi	Yazılar ve konuşmalar	185
<u>Dosya dışı</u>		
Alper Öztaş	Bertell Ollman'ın diyalektik mantık anlayışının eleştirisi	201
<u>Kitap değerlendirmesi</u>		
Özgür Öztürk	Krausz'un Lenin'i	223
Özdeniz Pektaş	Kapitalizm ve kölelik	231

Bu sayı

Büyük Latin Amerikalı romancı Gabriel Garcia Marquez'in *Kolera Günlerinde Aşk* romanına nazire yaparak söylersek "Korona virüs günlerinde sınıf mücadelesi", güncel hayatımızın merkezi sorunudur. Dergimiz bu konuda son dakikada oluşturulan bir dosya ile açılıyor. Bir alıntıyla başlayalım:

"Salgın, sağlık alanındaki keskin sınıf ayrımını anında ortaya koydu: iyi sağlık sigortası planlarına sahip olan ve aynı zamanda evden çalışabilen veya eğitim verebilen insanlar, gerekli önlemleri aldıkları takdirde rahat bir şekilde kendilerini izole edebilir. Doğru dürüst bir sigortaya sahip kamu çalışanları ve diğer sendikalı işçiler ise gelir ve korunma arasında zor seçimler yapmak zorunda kalacaklar. Bu esnada milyonlarca düşük ücretli hizmet sektörü işçisi, çiftlik çalışanı, sigortasız çalışan sözleşmeli işçi, işsiz ve evsiz ise kurtların önüne atılacak."

Korona virüs salgınının sınıfsal özü, Amerikalı Marksist araştırmacı Mike Davis'in bu sayımızda yayınlanan kısa yazısında böylece çıplak biçimde ortaya konuluyor. Korona virüs ile ilgili dosyamızda yer alan yazısında Davis'in Amerika'daki yapıdan hareketle yazdığı bu satırlar, gerekli değişiklikleri yapmak koşuluyla, bütün ülkelere ve bu arada Türkiye'ye de uygulanabilecek bir tabloyu ortaya koyuyor. Davis kısa yazısında ayrıca yoksul ülkelerin varoşlarında yaşanabilecek ağır tehlikeye ilişkin uyarıda bulunuyor, emperyalist ilaç şirketlerinin nasıl sadece çok para getiren alanlara yatırım yaptığını, dolayısıyla ilaç alanında araştırma ve geliştirme ve üretimde aslında kamunun harekete geçmesi gerektiğini vurguluyor. Korona virüs, Türkiyeli devrimci Marksistlerin de başka platformlarda vurgulu biçimde işaret ettiği gibi, her musibet gibi farklı sınıfları ve zengini ile yoksulu farklı vuracaktır. Dolayısıyla, doğrudan doğruya bir sınıf mücadelesi

konusudur.

Salgın sadece bir sınıf mücadelesi konusu değildir. Aynı zamanda sınıf mücadelesinin genel koşullarını radikal biçimde değiştiriyor, kapitalist dünya ekonomisinin ağır bir sarsıntı geçirmesine yol açacak bir borsa çöküşünü tetiklemiş bulunuyor. 2008’den beri görülmemiş derinlikteki bu finans krizi, hiç kuşku yok sınıf mücadeleleri ve uluslararası ilişkiler açısından yeni bir konjonktür açacaktır. Korona virüs dosyasındaki bir diğer yazıda, Sungur Savran, bu borsa çöküşünün, dünya ekonomisinin on yıldan fazla bir süredir içinden geçmekte olduğu derin krizin, yani dergimizde sık sık kullanılan kavramlaştırma ile Üçüncü Büyük Depresyon’un gelişmesinde yepyeni bir evrenin açılışının habercisi olduğunu ileri sürüyor. Savran’a göre depresyonun zaten tarihin gündemine sokmuş olduğu faşizm ve dünya savaşı eğilimleri bu yeni ortamda meteor hızıyla yükselişe geçecektir. Ama depresyonun daha önceki evresi, aynı zamanda, işçi sınıfı ile emekçi ve ezilen çeşitli katmanların birçok ülkede burjuva düzenine ve devletine meydan okuduğu devrim ve isyanlarla yeni döneme bir devrimci miras da bırakıyor. Savran’a göre, insanlığın geleceği faşizm ile devrim arasındaki boy ölçüşme ile belirlenecektir.

Devrimci Marksizm’in bir önceki sayısının “Bu Sayı” yazısında şöyle bir tespit yapılmıştı: “Türkiye adım adım bir canlanma atmosferine giriyor.” Hemen ardından da daha ziyade küçük burjuvazinin saflarında görülen “bu canlanma emarelerinin henüz işçi sınıfı içinde” görülemediği eklenmişti. Canlanma Kanal İstanbul’a karşı dilekçe hareketinde ve öğrencilerin İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi’nde verdikleri ekonomik mücadelelerde yeni biçimler alarak devam etti. Ama buna geçen sayıdaki gözlemimizi de değiştirmemize temel olabilecek bir ilaveyle: İşçi sınıfı da canlanma emareleri göstermeye başladı.

Bunun en belirgin örneği elbette metal sektöründe işveren örgütü MESS ile sektörün üç sendikası arasında dört ay boyunca devam eden toplu sözleşme müzakereleri sürecinde sendikaların ikisinin (Türk Metal ve Birleşik Metal İş) belirlediği doğrultuda işçilerin gittikçe yükselen eylemliliği oldu. Sendikaların işveren örgütüne karşı pazarlık unsuru olarak eylemleri yükseltmesi elbette kendi başına bir canlanma emaresi değildir. Ama işçilerin Türk Metal gibi bir sarı sendikanın örgütlü olduğu fabrikaların bazılarında bile (Arçelik, Mercedes, Renault, Tofaş vb.) bu eylemlere canlı biçimde katılması, geleneksel olarak solun kullandığı sloganları benimsemesi (çarpıcı biçimde, Gezi’nin ana sloganı olan “Bu daha başlangıç, mücadeleye devam!”), en önemlisi 19 Ocak’ta Bursa’da yapılan Türk Metal mitingine meydanlara sığmayacak kadar büyük bir işçi kitlesinin katılması, meselenin sendika yönetimlerinin pazarlığının ötesine geçtiğini açıkça göstermektedir. Buna Birleşik Metal’in bir dizi fabrikasının işçilerinin 5 Şubat için ilan edilmiş olan grevin yasaklanması halinde bile greve devam etmekteki kararlılığını ve “İşgal, grev, direniş!” ve “Her yer Kavel, her yer direniş!” sloganlarının kitleselleşmesini daha da ileri işaretler olarak eklemek gerekir. Bütün

sendikaların yönetiminin, aralarındaki siyasi eğilim farklarına rağmen, bu canlı işçi kitlesini greve götürmeden MESS’le hâlâ düşük denebilecek bir zamanda anlaşılmış olması bu açıdan yükselen heyecanın önünde tam bir engel olmuştur.

Metal grevi dosyasında, Levent Dölek bu heyecan verici mücadeleyi bir bütün olarak çeşitli boyutlarıyla ele alıyor. Dölek kapsamlı yazısında işin birçok yönüne ışık tutuyor: metal sektörünün Türkiye ekonomisi açısından belirleyici konumu; metal işçisinin geçmişten gelen bir geleneğin devamı olarak işçi sınıfının mücadelesindeki öncü rolü; sektörde bugünkü sendikal yapının 12 Eylül askeri rejimi tarafından tam da bu öncünün önünü kesmek üzere nasıl planlı biçimde oluşturulduğu; 1998’den başlayan ve 2015’te doruğuna ulaşan işçi mücadelelerinin bu sendikal yapıya nasıl meydan okuduğu; günümüzün mücadelesinin bütün bu gelişmelerde nereye yerleştiği, yazının ele aldığı başlıkların en önemlileri. Dergimiz, sınıf mücadelesini tarihin esas motoru olarak gören Marksizmin bu topraklardaki teorik sesi olarak son yıllarda sınıf mücadelesinde en önemli dönüm noktalarından birini oluşturan ve geleceğe ilişkin derslerle dolu olan bu olayın üzerinde dikkatli durulması gerektiği kanısındadır.

Tabloyu daha geniş açıyla ele aldığımızda, dünyanın ve Türkiye’nin sarsıntılar içinde bir yol ağzına doğru ilerlediğini görüyoruz. *Devrimci Marksizm*, 2008 finansal çöküşü ile birlikte başlamış olan Üçüncü Büyük Depresyon döneminde dünyanın önündeki olasılıkların gittikçe daha fazla kutuplaşacağını, “küreselleşme” adıyla yüceltilen dönemin ardından faşizmin ve milliyetçiliğin insanlığın gündemine yeniden büyük ölçekli olarak girmesine paralel olarak devrimin de yükseleceğini o dönemden beri öngörmektedir. Bu öngörü büyük ölçüde doğrulandı. Bu olguları çeşitli sayılarımızda inceledik, incelemeye devam ediyoruz. Ama aynı zamanda insanlığın içine girdiği bu büyük sarsıntı karşısında “ne yapmalı?” sorusuna da tarihi ve teorik araştırmalar zemininde önerilmiş ve önerilebilecek çözümleri de gündeme getiriyoruz. Nitekim geçen sayımızda 2018’den itibaren yeniden yükselmeye başlayan devrimci dalganın proletarya hareketi açısından ne tür sorunları ortaya koyduğu meselesini ele almıştık.

Bugün insanlığın karşısında yükselen ikiz tehlike ise faşizm ve dünya savaşıdır. *Devrimci Marksizm* geçmiş sayılarında her ikisinin alternatifinin de devrim ve proletarya iktidarı olduğunu ısrarla ortaya koymaya çalıştı. Tarihi olgular bunu açıkça gösteriyor. Dergimiz özellikle Büyük Ekim Devrimi’nin 100. yılında ve bunu bir buçuk yıl sonra izleyen Komünist Enternasyonal’in (Komintern’in) 100. yıldönümü vesilesiyle, dünya devriminin en büyük dalgasının derslerini çıkartmaya çalıştı. Bu kez bu dersleri Türkiye örneğinde ele alıyoruz. Bu yıl, Komintern’in Türkiye seksiyonu (ya da o dönemde kullanılan terimle “şubesi”) olarak kurulmuş olan Türkiye Komünist Fırkası’nın temelinin atılışının 100. yılı. Fırkanın kuruluşu, 10-16 Eylül 1920 tarihlerinde, anlamlı biçimde Bakû Doğu Halkları Kurultayı’nın hemen ertesinde aynı kentte düzenlenen kongre ile gerçekleşmiştir. Elinizdeki sayı

ana dosya olarak bu kuruluş ve bunu çevreleyen siyasi ortam üzerine eğiliyor.

Türkiye Komünist Fırkası (TKF) Birinci Dünya Savaşı'nın ve o savaşın içinde gerçekleşen Ekim devriminin yarattığı bir büyük altüst oluş döneminde kuruldu. Türkiye'de bu altüst oluş kendini yabancı orduların ülke topraklarını işgali ve buna karşı verilen Milli Mücadele ile ortaya koydu. Bu sayımızın ilk iki yazısı, bugünkü Türkiye topraklarında o dönemde yaşanan bu olayların aslında uluslararası düzeyde yaşanan bir iç savaşın, bir sınıflar arası savaşın Türkiye'ye özgü ifadesi olduğu tezini ileri sürüyor. Başka bir şekilde söylenirse, Ekim devrimi dünya çapında bir devrimci dinamiği harekete geçirmişti ve Milli Mücadele olarak bilinen sarsıntılı süreç bu büyük devrimci dinamiğin bir parçasıydı. *Devrimci Marksizm*'in elinizdeki sayısı, Türkiye'nin yaşadığı bu tarihi süreci, dünya devrimi süreciyle ilişkisi içinde kavramaya çalışıyor. Türkiye'de komünist hareketin doğuşunu müjdeleyen TKF'yi de bu çerçeve içinde ele alıyor.

Dosyanın ilk yazısında Sungur Savran 1918-1923 arasında bu topraklarda yaşanan süreci genellikle yapıldığından farklı olarak bir devrim niteliğiyle ele alıyor. Yazının bir ikinci amacı da Milli Mücadele olarak anılan olaylar silsilesinin daha sonra iktidar tekeli eline alacak olan Mustafa Kemal'in zihninin bir ürünü olmadığını ortaya koymak. Savran'a göre, Milli Mücadele Anadolu ve Rumeli'de başta Türkler olmak üzere Müslüman halkların üst sınıflarının ve küçük burjuvazisinin kendiliğinden örgütlenmesinin üzerinde yükselen bir harekettir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yaptığı, Ekim devriminin ürünü olan Sovyet Rusya'ya yaslanarak bu örgütlenmeyi merkezileştirmek ve saraya karşı (devrimlerin tipik bir özelliği olan) ikili iktidar odağı haline getirmektir. 100. yıldönümü yaklaşan Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan sonra tam anlamıyla billurlaşan bu ikili iktidar durumu, İstanbul'un, sarayın ve kapitalizm öncesinden gelen devlet yapılarının çöküşü ile ve burjuva çağının özelliklerini cisimleştiren bir devletin kuruluşu ile sonuçlanmıştır. Ancak Savran 1921'e kadar Mustafa Kemal'in bu devrimin önderliğini tek başına eline geçirmiş olduğunun söylenemeyeceğini ısrarla vurguluyor. Bir kere, Birinci Dünya Savaşı biterken Türkiye'den yurtdışına kaçan Enver Paşa ve İttihatçılığın ona sadık kanadı uzun süre Mustafa Kemal'e karşı ciddi bir alternatif güç odağı oluşturmuştur. Öte taraftan, çok çeşitli görünümleriyle sol, yani komünist hareket ve Bolşevizmden etkilenen başka akımlar Mustafa Kemal ve çevresine karşı ciddi bir seçenek olarak görülmelidir. Savran yazının bu sayıda yayınlanan kısmında, yazının başlığında da dile geldiği gibi "burjuvazinin güçleri"ni ele alıyor. Yazının gelecek sayıda yayınlanacak ikinci kısmında ise odak noktası, burjuva devriminin solunda yer alan çeşitli akımlar ve komünist hareketin Milli Mücadele karşısındaki konumu olarak belirleniyor.

Savran'ın yazısını Türkiye'de komünizmin ilk tohumlarının atıldığı dönemin bir başka yüzünü sergileyen olağanüstü zenginlikte bir başka yazı izliyor. Dergimize daha önce çevirileriyle katkıda bulunmuş olan Burak Sayım, bu ilk yazısında

kamerasını Anadolu'dan İstanbul'a çeviriyor ve Osmanlı'nın payitahtının son günlerini bize bambaşka bir mercekten gösteriyor. Sayım, bir dünya partisi olarak Komintern'in ulusal sınır tanımayan faaliyetlerinin bir örneği olarak İstanbul'da komünist faaliyetleri ve bunların emperyalist işgal güçleriyle çatışmasını binbir yüzüyle ortaya koyuyor. Yazı, çeşitli ülkelerin (Rusya, Fransa, İtalya, Türkiye) arşivlerinde yapılmış ilk elden araştırmalarda gün yüzüne çıkarılmış belgelerle destekleniyor. Yani özgün tarihi araştırma ürünü. Sayım genel tabloyu bir dünya devrimi ve bir uluslararası iç savaş olarak niteledikten ve Türkiye'de Milli Mücadele'nin solda çok güçlü dinamiklere sahip olduğunu ve başka türlü sonuçlanmış olabileceğini vurguladıktan sonra İstanbul'un çeşitli mekânlarına, somut, kanlı canlı insanların dünyanın geleceği için verdiği mücadelenin dehlizlerine dalıyor. Önce kentin o dönemdeki genel siyasi tablosunu tasvir ederken, meselenin çoğunlukla ihmal edilen boyutlarını (mesela Rus Beyaz Ordusu'nun, özellikle Vrangeli komutasındaki birliklerden arta kalanların şehirde ne kadar önemli bir varlık oluşturduğunu) da ele alıyor. Daha sonra çeşili bölümlerde Komintern'in İstanbul'da gösterdiği çokuluslu faaliyetleri, işgal ordularının askerlerinin ve denizcilerinin emperyalist kampı zayıflatmakta ve komünist bir haberleşme ve lojistik ağının kurulmasında oynadıkları rolleri, bu dönemde yeraltında yürütülen komünist faaliyeti, enternasyonalizmin başlıca sorunlarından biri olan iletişim ve dil sorununun çözülebilmesi, yani çok dilli bir faaliyetin yürütülebilmesi için gösterilen çabaları, emperyalist işgal güçlerinin komünist hareketi ezme girişimlerini ve buna karşı verilen ustalık ve kahramanca mücadeleyi az rastlanır zenginlikte bir ampirik malzemeyi sergileyerek anlatıyor. Bunu yaparken sinema tekniklerini tarih bilimine ve teorik bir yazıya başarıyla uyguluyor; ileri sürdüğü tezleri somut, neredeyse elle tutulabilir karakterler aracılığıyla cisimleştirebiliyor. Okur, Burak Sayım'ın yazısının uzunluğundan ürkmemelidir. Yazı bir roman tadında akıyor ve insanı mütareke dönemi İstanbulu'nda komünizmin ve emperyalizmin temsilcileri arasındaki büyük savaşın içinde baş döndürücü bir yolculuğa çıkartıyor.

Önce Anadolu'da, sonra İstanbul'da durumun ana çizgileri böylece çizildikten sonra sayının üçüncü yazısı doğrudan doğruya Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşunu, kuruluş kongresinin özelliklerini, kuruluşun anlamını ve TKF'yi bir parti olarak ayırt eden özellikleri ele alıyor. Sungur Savran, önce TKF'nin bir büyük devrimci anafurun ürünü olduğunu vurguluyor. TKF'ye hayat veren, Ekim devriminin yanı sıra Alman ve Macar devrimleri ile Osmanlı-Türkiye topraklarının yüzyılın ilk çeyreğindeki büyük sarsıntısıdır ona göre. Savran TKF kuruluş kongresinin Türkiye'de var olan komünist grupları Bakû'deki teşkilatla birleştirme ve tek bir komünist parti kurma anlamında aynı zamanda bir birlik kongresi olarak görülmesi gerektiğine işaret ediyor. Ama en çok üzerinde durduğu, yazının başlığına da yansıyan düşüncedir: TKF, 20. yüzyılda Türkiye'de kurulmuş olan diğer bütün sosyalist-komünist partilerden farklı olarak, her yönüyle, programıyla, tüzüğüyle,

bir Enternasyonal'in üyesi olmasıyla bu topraklarda bir Bolşevik parti örneğidir. Savran, partinin kuruluş sürecini, hem partinin organik olarak Komintern'in bir ürünü olduğunu, hem de kendine özgü özellikleri olan İslam toplumları içinde gelişen genel komünist hareketin bir parçası olarak, "Güney Türklerinin partisi" olarak oluşumunu vurgulamak amacıyla ele alıyor. Ayrıca programın ve tüzüğün TKF'nin Bolşevik karakterini en açıkça ortaya koyan özelliklerini de teker teker inceliyor.

Milli Mücadele dönemi ve TKF dosyamızın son parçası, Türkiye komünizminin tarihi önderi ve TKF'nin kurucu başkanı Mustafa Suphi'nin bazı yazılarını ve konuşmalarını bir araya getiriyor. *Devrimci Marksizm*, Türkiye komünist hareketinin bu 100. yıldönümünde genç kuşakların tarihin atmosferini soluması için Mustafa Suphi'nin kuruluş kongresinde yaptığı üç konuşmayı (açılış konuşması, partinin ön tarihini, yani Bakû'ye uzanan süreçte Rusya'da yürütülen faaliyetleri anlattığı sunuş ve parti programının "esaslar" bölümüne ilişkin taslağın sunulduğu) yayınlıyor. Ayrıca, Mustafa Suphi'nin kaleminden Türkiye komünist hareketinin gerek Türkiye topraklarındaki, gerekse dünya çapındaki ana görevlerine ilişkin düşüncelerini içeren iki başka belgeye yer veriyor. Türkiye burjuvazisinin güçlerinin, Bakû'deki kongrenin hemen ardından Milli Mücadele'ye omuz vermek üzere Anadolu'ya gelen Mustafa Suphi ve arkadaşlarını 28-29 Ocak 1921 gecesi kallesçe öldürtmesi genç komünist harekete devasa bir darbe olmuştur. TKF'nin kuruluşunun 100. yılını sevinçle kutlarken 15'lerin kurban gittiği bu cinayetin bütün ağırlığını ve öfkesini de içimizde hissediyoruz.

Sayının ana dosyasını geride bırakmadan önce son bir noktaya değinelim. Dosya aslında bir dizi fotoğraf ile açılıyor. Bunların en önemlisi Mustafa Suphi'nin bildiğimiz kadarıyla hiçbir yerde yayınlanmamış bir fotoğrafı. Bu sayının kapak resmi olarak da onu seçtik. Bu fotoğrafın belgesinin ikinci sayfasında ise Mustafa Suphi'nin adı hem Latin hem de Kiril alfabesiyle yazılmış. Böylece fotoğrafın sahici olduğu kanıtlanıyor. Gün yüzünü ilk defa *Devrimci Marksizm*'in bu sayısı ile gören bir başka belge ise Mustafa Suphi'nin Paris'te doktora yaptığı yükseköğretim kurumunun bir belgesi. Bunun dışındaki fotoğraflar Burak Sayım'ın yazısında adı geçen kişilerin bir bölümünün fotoğrafları. Ayrıca yazıda sözü edilen Kumkapı Hapishanesi'nin bir resmi var. Nihayet Lenin'in ve Trotskiy'in partisi Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)'in, üzerinde "Dünyanın bütün proleterleri birleşin" yazan mührünün de bir fotoğrafı mevcut. Bunların birkaçı hariç diğerleri de, aynen Mustafa Suphi'nin resmi ve okul belgesi gibi yoldaşımız Burak Sayım'ın arşiv çalışmalarından elde ettiği belgeler.

Dosya dışı yazımız, yine dergimizde ilk kez yazan bir yazara ait. Alper Öztaş, son dönemde Türkiye'de Marksist çevrelerde belirli bir popülerlik kazanmış olan Bertell Ollman'ın *Diyalektiğin Dansı* başlıklı çalışmasında ortaya konulan "diyalektik" perspektifi eleştiriyor. Öztaş'a göre, Ollman Marx'ın diyalektiğini

yanlış resmetmektedir. En önemli hata da, Marx'ın politik iktisat eleştirisini “konumlanma noktası” farklılığına dayandırmaya çalışmasıdır. Buna karşılık Öztaş, politik iktisadın kategorilerinin nesnel niteliğini vurgulayarak, Bertell Ollman'ın öznelci bir metodolojiye savrulduğunu öne sürüyor. Öztaş'ın yazısının, Türkiye’de bir hayli kısır olan Marksist yöntem ve diyalektik tartışmalarının canlanması bakımından önemli bir işlev göreceği kanısındayız.

Bu sayımızın kitap değerlendirme bölümünde iki yazı var. Özgür Öztürk, son yıllarda büyük bir gelişme gösteren “Lenin araştırmaları” alanından seçkin bir örneği hem *Devrimci Marksizm*’de hem de İngilizce yıllık dergimiz *Revolutionary Marxism*’de yazıları yayınlanan Macar yoldaşımız Tamás Krausz’un, *Bir Siyasi Biyografi, Lenin: Lenin’in Yeniden İnşası* başlıklı kitabını değerlendiriyor. Öztürk’e göre Krausz’un kitabı literatüre çok önemli bir katkı sağlayan, şimdiden klasikler arasına girmeye aday bir çalışma. Öztürk, Krausz’un bazı tespitlerini sorunlu buluyor (örneğin “devlet sosyalizmi” kavramına analitik önem atfetmesi, Lenin’in yaşamının son döneminde diyalektiğe sırt çevirdiğini öne sürmesi vb.). Yine de yapıtın Lenin’in düşüncesini tutarlı bir bütünlük halinde sunmakta başarılı olduğunu belirtiyor. Ayrıca bu kitabın Lenin’e fazla aşina olmayan genç okuyucular açısından belirli zorluklar içerdiği uyarısını da getiriyor.

Özdeniz Pektaş, “Kapitalizm ve Kölelik” başlıklı kitap incelemesinde Marx'ın Amerikan İç Savaşı’yla ilgili gazete yazılarının ve mektuplarının bir araya getirildiği derlemeyi ele alıyor. Yazara göre, Türkçede ilk kez yayınlanan derlemede üç başlık öne çıkıyor: 1. Lincoln’ün liderliği. 2. İç savaşın uluslararası işçi sınıfı açısından önemi. 3. Amerika Birleşik Devletleri’nin (özgür emeğin hâkim olduğu) Kuzeyi ve (köleci) Güneyi arasındaki çatışmanın nedenleri ve mücadelenin karakteri. Pektaş, Marx'ın Amerikan İç Savaşı’yla ilgili düşüncelerini daha iyi açıklayabilmek için, gerekli olduğunda, özellikle de üçüncü başlıkta, Marx'ın diğer eserlerine de başvuruyor. Yazı, son olarak, Marx'ın kapitalizm, kölelik ve devrim arasında kurduğu bağlantının, çağdaş özgür olmayan emek/modern kölelik biçimlerine karşı verilen mücadeleler açısından da büyük önem taşıdığını vurguluyor.

Yeni sayılarda ve büyüyen mücadelelerde buluşmak umuduyla...

DEVLET ARSIVI ERI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1.
Mustafa Suphi

970 02 3 2 5

ell. 1900
M. Suphi

ECOLE LIBRE DES SCIENCES POLITIQUES
87, rue Saint-Guillaume, Paris

EXAMENS

Années (Anc. et.)

Nom du Candidat : *Suphi*
Prénoms : *Moustafa*
Adresse :
Lieu et date de naissance : *Le 2 Mars 1888.*
Titre de Candidat : *Docteur en droit de la faculté de Constantinople*
Section :
Résultat des Examens : *Economique et financière sociale*

2.

**Mustafa Suphi'nin
doğum belgesi**

3.

Serafim Maksimos

4.

Şefik Hüsnü

5.
Sergey Kolbanovskiy

6.
Boris Anişenko

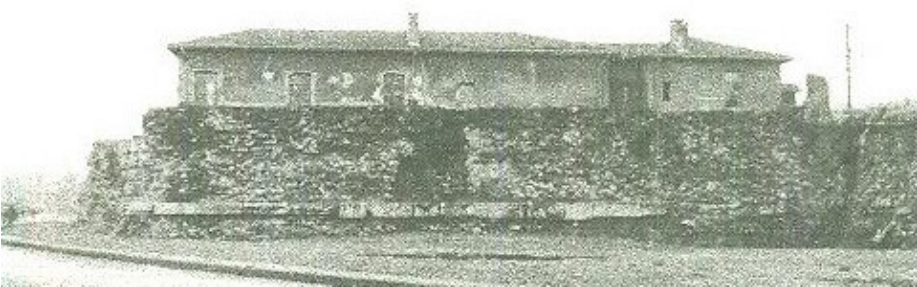
7.
RKP mühür
(Dünyanın bütün proleterleri
birleşiniz - İstanbul Örgütü - RKP)

8.
Odette Keun
(1923 civarı)

9.
Petros Torosyan

10.
Kumkapı
Hapishanesi

Canavar en sonunda kapımızda

Mike Davis

COVID-19 canavarı artık kapımızda. Araştırmacılar salgını tanımlamak için gece gündüz çalışıyorlar fakat üç büyük zorlukla karşı karşıyalar.

Birincisi, test kitlerinin süregiden yetersizliği, hatta yokluğu, salgını kontrol altına almaya ilişkin tüm umutları ortadan kaldırdı. Dahası, bu durum üreme oranı, enfekte olmuş nüfusun büyüklüğü ve iyi huylu enfeksiyon sayısı gibi önemli parametrelerin doğru tahminini engelliyor. Ortaya çıkan sonuç bir rakamlar kaostur.

Bununla birlikte, virüsün birkaç ülkede belirli gruplar üzerindeki etkisi hakkında daha güvenilir veriler mevcut. Durum çok korkutucu. Örneğin İtalya ve İngiltere'ye ilişkin veriler 65 yaşın üstündeki kişiler arasında çok daha yüksek bir ölüm oranı olduğunu gösteriyor. Trump'ın "korona gribi" diyerek küçümsediği virüs, yaşlı nüfus için eşi görülmemiş bir tehlikedir ve milyonlarca kişiyi öldürme potansiyeline sahiptir.

İkincisi, mevsimsel gripler gibi bu virüs de farklı yaş kompozisyonlarına ve edinilmiş bağışıklıklara sahip nüfuslar arasında yayıldıkça mutasyon geçiriyor. Amerikalılara muhtemelen bulaşacak virüs tipi hâlihazırda Wuhan'daki ilk salgında görülen tipten biraz farklıdır. Sonraki mutasyon önemsiz olabilir veya virüsün enfekte etme gücünün şimdiki dağılımını değiştirebilir; bu dağılım yaşla birlikte artmaktadır, bebekler ve küçük çocuklar arasında ciddi enfeksiyon riski sınırlı iken, 80'li yaşlardakiler viral zatürreden ölüm tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Üçüncüsü, virüs stabil kalsa ve çok az mutasyona uğrasa bile, 65 yaşın altındaki insanlar üzerindeki etkisi yoksul ülkelerde ve çok yoksul gruplar arasında önemli farklılıklar gösterebilir. 1918-19 yıllarında insanlığın yüzde 1 ila 2'sini öldürdüğü

tahmin edilen küresel İspanyol gribi deneyimini düşünün. Korona virüsünün aksine, İspanyol gribi genç yetişkinler için daha ölümcüldü. Bu durum genellikle genç yetişkinlerin nispeten daha güçlü bağışıklık sistemleri nedeniyle enfeksiyona aşırı tepki vererek akciğer hücreleri için ölümcül olan “sitokin fırtınaları” salımıyla açıklanıyor. Orijinal H1N1 virüsü, askeri kamplarda ve savaş siperlerinde kendine uygun bir ortam bulmuş ve on binlerce genç askerin canını almıştı. 1918 baharındaki büyük Alman hücumunun çöküşüyle birlikte savaşın sona ermesi, düşmanlarının aksine İttifak devletlerinin hasta ordularını yeni gelen Amerikan birlikleriyle tazeleyebilmiş olmalarına atfedilir.

Ancak, İspanyol gribinin neden olduğu ölümlerin yüzde 60'ının Britanya'ya (acımasız el koyma uygulamaları eşliğinde) tahıl ihracatının büyük bir kuraklıkla çakıştığı Batı Hindistan'da gerçekleştiği nadiren göz önünde bulunduruluyor. Ortaya çıkan gıda kıtlığı milyonlarca yoksul insanı açlık sınırına sürüklemişti. Bağışıklık sistemlerinin enfeksiyona direncini baskılayan yetersiz beslenme ile yaygın bakteriyel ve viral zatürre arasındaki uğursuz bir sinerjinin kurbanı oldular. Bir başka örnekte, Britanya işgali altındaki İran'da ise birkaç yıl süren kuraklık, kolera ve gıda kıtlığı, ardından gelen sıtma salgını, nüfusun tahminen beşte birinin ölümüne neden olmuştu.

Bu tarih – özellikle de yetersiz beslenme ve mevcut enfeksiyonlarla etkileşimlerin bilinmeyen sonuçları– COVID-19'un Afrika'nın ve Güney Asya'nın varoşlarında farklı ve daha ölümcül bir yön izleme olasılığı hakkında bizi uyarmalıdır. Yerkürenin yoksullarının karşı karşıya olduğu tehlike, gazeteciler ve Batı hükümetleri tarafından neredeyse tamamen göz ardı ediliyor. Konu hakkında gördüğüm tek makale ise Batı Afrika'nın kentsel nüfusu dünyanın en genç nüfusu olduğu için salgının orayı yalnızca hafifçe etkileyeceğini iddia ediyor. 1918 deneyiminin ışığında bakıldığında bu aptalca bir tahmindir. Önümüzdeki haftalarda Lagos, Nairobi, Karaçi veya Kalküta'da ne olacağını kimse bilmiyor. Kesin olan tek şey, zengin ülkelerin ve zengin sınıfların uluslararası dayanışmayı ve tıbbi yardımı dışlayarak kendilerini kurtarmaya odaklanacak olmalarıdır. Aşırı yerine duvarlar: gelecek için daha şeytani bir şablon olabilir mi?

Bundan bir yıl sonra, salgını kontrol altına alma konusunda Çin'in başarısına hayranlıkla, ABD'nin başarısızlığına ise dehşetle bakıyor olabiliriz (Çin'in virüsün yayılımının hızla azaldığı yönündeki beyanının az çok doğru olduğuna dair kahramanca varsayımda bulunuyorum). Kurumlarımızın Pandora'nın Kutusunu kapalı tutmayı becerememesi elbette sürpriz değil. 2000 yılından bu yana ilk basamak sağlık hizmetlerinde defalarca çöküşlerle karşılaştık.

Örneğin 2018 grip mevsiminde ülke çapında hastanelerin yaşadıkları bunalım, (malzemenin anlık teminine dayalı stoklama sisteminin sağlık alanındaki versiyonu olan) yatılı tedavi kapasitesinde yirmi senedir yapılan kâr amaçlı kesintiler neticesinde hastane yataklarının şok edici kıtlığını gözler önüne serdi. Benzer biçimde, piyasa mantığının zorlamasıyla özel kurumlara ve hayır kurumlarına bağlı hastanelerin kapanmaları ve bakımevi kıtlıkları, yoksul semtlerinde ve kırsal alanlarda sağlık

hizmetlerini harap etti ve tüm yükü bütçeleri yetersiz kamu hastanelerinin ve asker emeklilerine ve gazilere hizmet veren hastanelerin üzerine yıktı. Bu kurumların acil servis birimleri zaten mevsimsel enfeksiyonlarla baş edemiyorlar; kritik vakaların yaratacağı aşırı yükü nasıl başa çıkacaklar?

Tıbbi bir Katrina'nın ilk aşamalarındayız. Kuş gribi ve diğer salgın hastalıklar hakkında yıllardır yapılan uyarılara rağmen, solunum cihazları gibi temel acil servis ekipmanı envanterleri, beklenen kritik vaka seli ile başa çıkmaya yeterli değil. Kaliforniya ve diğer eyaletlerdeki militan hemşire sendikalarının yaptıkları açıklamalar, N95 yüz maskeleri gibi temel koruyucu malzeme stoklarının yetersizliğinin yarattığı ciddi tehlikelerin hepimiz tarafından anlaşılmasını sağlıyor. Evde bakım hizmetlerinde ve huzurevlerinde düşük ücretlerle ve aşırı yoğun tempoyla çalışan yüz binlerce personel ise görünür olmadıkları için daha da kırılgan durumdalar.

Çoğunluğu Medicare sistemine dâhil olan 2,5 milyon yaşlı Amerikalıya hizmet veren huzurevi ve bakım yardımı endüstrisi uzun zamandır ulusal bir skandal halindedir. *New York Times*'a göre, tesislerin temel enfeksiyon kontrol prosedürlerini ihmalinden ötürü her yıl 380.000 huzurevi sakini ölüyor; bu dehşet verici bir sayı. Birçok huzurevi – özellikle de Güney eyaletlerindekiiler– sıhhi ihlaller için para cezası ödemeyi ek personel istihdam etmek ve onlara uygun eğitim vermekten daha ucuz buluyor. Şimdi, Seattle örneğinin de gösterdiği gibi, onlarca, belki de yüzlerce bakımevi korona virüsü yayılım noktaları haline gelecek ve asgari ücret karşılığında buralarda çalışanlar rasyonel davranmayı, evlerinde kalıp kendi ailelerini korumayı tercih edecekler. Böyle bir durumda sistem çökebilir ve Ulusal Muhafızların bakıma muhtaç insanların lazımlıklarını boşaltmasını beklememeliyiz.

Salgın, sağlık alanındaki keskin sınıf ayrımını anında ortaya koydu: iyi sağlık sigortası planlarına sahip olan ve aynı zamanda evden çalışabilen veya eğitim verebilen insanlar, gerekli önlemleri aldıkları takdirde rahat bir şekilde kendilerini izole edebilir. Doğru dürüst bir sigortaya sahip kamu çalışanları ve diğer sendikalı işçiler ise gelir ve korunma arasında zor seçimler yapmak zorunda kalacaklar. Bu esnada milyonlarca düşük ücretli hizmet sektörü işçisi, çiftlik çalışanı, sigortasız çalışan sözleşmeli işçi, işsiz ve evsiz ise kurtların önüne atılacak. Washington nihayetinde test fiyaskosunu çözsé ve yeterli sayıda test kiti sağlasa bile, yine de sigortası olmayanlar test yaptırmak için doktorlara veya hastanelere para ödemek zorunda kalacaklar. Milyonlarca işçi işini ve işveren tarafından sağlanan sigortasını kaybederken ailelerin ödemesi gereken sağlık faturaları kabarcak. Herkes için sağlık sigortası talebinin lehine bundan daha güçlü, daha acil bir durum olabilir mi?

Bununla birlikte, nüfusun tamamını kapsayan sağlık sigortası sadece ilk adımdır. Demokrat Parti'nin başkan adayının belirlenmesi sürecinde yapılan tartışmalarda büyük ilaç şirketlerinin yeni antibiyotiklerin ve antivirallerin üretimi için gerekli olan araştırma-geliştirme faaliyetlerinden el çekmelerinin ne Sanders ne de Warren tarafından vurgulanmış olması en hafif ifadeyle düş kırıcıdır. En büyük 18 ilaç şirketinden 15'i bu alanı tamamen terk etmiş durumda. Hastane

enfeksiyonlarına, yeni ortaya çıkan hastalıklara ve geleneksel tropik katillere karşı savunma ilaçlarından ziyade kalp ilaçları, bağımlılık yapan sakinleştiriciler ve erkek iktidarsızlığını giderici ilaçlar en çok kâr getiren ilaç türleridir. Grip için evrensel bir aşı – yani virüsün yüzey proteinlerinin değişmez kısımlarını hedefleyen bir aşı– onlarca yıldır olasılık dâhilinde olmasına karşın asla kârlı bir öncelik haline gelmemiştir.

Antibiyotik devriminin geri çekilmesiyle birlikte, eski hastalıklar yeni enfeksiyonlarla birlikte yeniden ortaya çıkacak ve hastaneler mezarlıklara dönüşecek. Trump bile oportünistçe davranarak saçma derecede yüksek ilaç fiyatlarına karşı çıkıyor ama ilaç tekellerini kırmayı ve hayat kurtaran ilaçların kamusal üretimini sağlamayı amaçlayan daha cesur bir vizyona ihtiyacımız var. (Daha önce durum böyleydi: İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan ordusu ilk grip aşısını geliştirmek için Jonas Salk ve diğer araştırmacıları görevlendirmişti). On beş yıl önce, *Kapımızdaki Canavar: Küresel Kuş Gribi Tehdidi* başlıklı kitabımda yazdığım gibi:

Aşılar, antibiyotikler ve antiviraller dâhil olmak üzere hayat kurtaran ilaçlar herkesin ücretsiz erişimine açık olmalıdır. Piyasalar bu tür ilaçların ucuza üretimini teşvik edemiyorsa, devletler ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar bu ilaçların üretimi ve dağıtımı için sorumluluk almalıdır. Yoksulların hayatta kalmasına her zaman büyük ilaç şirketlerinin kârlarından daha yüksek bir öncelik verilmelidir.

Şimdiki salgın şu argümanı genişletiyor: gerçek anlamda uluslararası bir halk sağlığı altyapısı bulunmadığından, kapitalist küreselleşmenin biyolojik olarak sürdürülemez olduğu şimdi ortaya çıkıyor. Fakat böyle bir altyapı, halk hareketleri büyük ilaç şirketlerinin ve kâr amaçlı sağlık kuruluşlarının iktidarını yok edene kadar asla var olmayacak.

12 Mart 2020

İngilizceden çeviren: Burak Gürel

Bu yazının orijinali Avustralya’da yayınlanan *Links* dergisinin internet sitesinde yayınlanmıştır.

<http://links.org.au/mike-davis-covid-19-monster-finally-at-the-door?fbclid=IwAR1H9PVU5HgkZlZv6TotKCJU5xOMjnAIBHIfloggeFA5U9O4rXyarXOVKGo>

2020 borsa çöküşü: Üçüncü Büyük Depresyon'un dördüncü evresi

Sungur Savran

Dünya finans sisteminin kalbi olan Wall Street'te borsa, 12 Mart Perşembe günü dört gün içinde ikinci defa kapatıldı. S&P 500 adını taşıyan en geniş tabanlı endeks yüzde 7 düşerse, otomatik “devre kesici” (circuit breaker) adını taşıyan mekanizma hareket geçiyor ve borsa 15 dakika boyunca kapalı kalıyor. Geçtiğimiz Pazartesi (9 Mart) bu yaşanınca kimileri bu günün tarihe “Kırmızı Pazartesi” olarak geçeceğini söylemişti. 1929'un ünlü borsa çöküşünün “Kara Salı”sına nazire vardı burada elbette. Ama bir hafta içinde ikinci defa aynı şey yaşanınca bu fikrin mucitlerini bir kaygı almış olabilir: “Kırmızı Pazartesi”, sonra “Turuncu Perşembe”, derken...

Wall Street son haftalarda manik-depresif bir ruh durumuna girdi. Son birkaç hafta içinde altı gün Dow Jones sanayi endeksi 1.000 puandan fazla düştü ya da yükseldi. Borsalarda bu sık görülmeyen bir durum ve aslında derinde çok ciddi bir sorun olduğuna işaret ediyor. Borsa ekonominin durumu dolayısıyla düşme basıncı altında. Ancak borsada oynayan büyük oyuncular bunu kabullenmek istemiyor. Büyük düşüşlerin ardından en basit bir olumlu sinyal yeni bir yükselişin yaşanabileceği umudunu yaratıyor bu oyunculara. Bir Merkez Bankası faiz indirimi, bir pozitif ekonomik göstergenin açıklanması vb., ardından borsa ölüm döşeginde birden hayatıyet belirtileri gösteren bir hasta gibi diriliyor. Sonra birkaç

gün içinde yeniden çöküş! Tepedeki fotoğraf VIX endeksi adını taşıyan piyasa oynaklık endeksinin son aylardaki gelişimini gösteriyor. Görüldüğü gibi Mart ayı telaş ayı! Bu endekse “Korku Endeksi” de deniyor. Borsa oyuncularının korkusunu içeriyor. Görüldüğü gibi son günlerde endeks 80’e dayanmış. Eylül 2008’de Lehman Brothers çöktüğünde de endeks 90’a fırlamıştı.

Borsa çok uzun zamandır anlık küçük düşüşler dışında hep yükseliyordu. Wall Street ve diğer dünya borsaları 2009’dan beri, yani 11 yıldır çok uzun süren bir yükseliş dalgası (“bull run”) yaşıyor. Bu, bildiğimiz kadarıyla, tarihi bir rekor. 2008’de yaşanan büyük finansal çöküşten sonra hem ABD merkez bankası Federal Reserve (Fed) hem de dünyanın öteki büyük merkez bankalarının piyasayı paraya boğması, bu ucuz paranın borsaya akmasına yol açtı. Bu mutluluk zinciri son döneme kadar devam etti. Durum o kadar çıplak biçimde ortada ki, S&P 500 endeksinin on yıllık yükseliş eğrisi ile ucuz para politikasının en iyi göstergelerinden biri olarak Fed’in bilançosunun büyüme hızını aynı grafik üzerine koydunuz mu iki eğri neredeyse aynı çıkıyor!

Ama 2008 ile başlayan Üçüncü Büyük Depresyon aşılamamış olduğu için bu yeniden bir balon şişmesi anlamına gelecekti. Bugün ortaya çıkan bu balondur. Borsa işte bu yeni gerçeğe alışamıyor. Onun için vahşi iniş ve çıkışlarla, gelgitlerle sarsılıyor.

Ama net sonuç düşüş yönünde. Dow Jones şimdiden net değerinden yüzde 20’nin üzerinde kayıp vermiş durumda. Bu, teknik literatürde bir düşüş döneminin (“bear market”) açılışı olarak tanımlanıyor. Tabii, finans piyasalarının uluslararasılaşma süreci ile bütünüyle birbirine bağlanmış olduğu dünyamızda sarsılan ve düşen sadece Wall Street değil. Tokyo, Şanghai, Hong Kong, Frankfurt, Londra gibi diğer dev borsalar da, Borsa İstanbul’da bu çakılma eğiliminden payını alıyor. Bunun muhtemel sonucu dünya ekonomisinde yeni bir daralmanın (resesyonun) ya da en azından çok ciddi bir yavaşlamanın gündemimizde olduğu.

Ama bu yeni finans krizini eskilerden ayıran bir yan var: Bu çöküntü, Korona virüsün dünya ekonomisinde yarattığı çalkantıdan hiçbir biçimde ayrılamaz. Burada ironik bir durumla karşı karşıya geliyoruz: Son 250 yıllık tarih boyunca sermayenin sözcüleri her büyük finansal çöküşü ve her büyük ekonomik krizi hep özel, tekrarlanmayacak, kapitalist sistemin dışında oluşan nedenlere bağlamak istemiştir. Bu biz Marksistlerin alay konusu olacak kadar saydam bir kapitalizmi özürleme operasyonu olmuştur her zaman. Bazen sistemin kendi temsilcileri bile bununla alay etmiştir. Mesela 2008 finansal çöküşünde Amerikalı iki ünlü iktisatçı, kriz üzerine yazdıkları kitaba bu yaklaşımla alay eder bir tavırla *This Time is Different* (Bu Kez Farklı) başlığını koymuşlardır.

Ama bu sefer gerçekten farklıdır. Ne kadar farklıdır, ne anlamda farklıdır? Görelim.

Korona virüs ve kapitalist virüs

Biz kapitalizmin ideologlarının krizleri ve finansal çöküşleri her defasında farklı ve kapitalist sistemle ilgisi olmayan faktörlerle açıklamasını gayet iyi anlıyoruz. Kapitalizm, Marx'ın ısrarla vurguladığı, sistemin özelliklerinden, yani genelleşmiş meta üretiminin içkin diyalektiğinden hareketle ortaya koyduğu gibi, doğası gereği krizlerle ve hatta krizler aracılığıyla gelişen, büyüyen, ilerleyen bir sistemdir. Üstelik, kapitalizm geliştikçe, üretici güçleri de geliştirdikçe kriz eğilimleri azalmaz, tam tersine daha da güçlü hale gelir. İşte bugün üçüncüsünü yaşamakta olduğumuz Büyük Depresyonlar silsilesi de (1873-1896, 1929-1948, 2008'de başlayan hâlâ sürüyor) krizlerin sistem krizi haline gelmesinin ifadesidir.

Marx bunu erkenden ortaya koymuşken burjuva iktisadı ana akım teorisini krizleri yadsıma üzerine yerleştirmiştir. Neden? Çünkü burjuva iktisadı, esas olarak kapitalizmi özürlemeye, var olabilecek sistemlerin en iyisi gibi göstermeye, insan doğasına en uygun ideal ekonomik biçim olarak sunmaya adanmıştır da ondan. Neoklasik iktisat olarak bilinen ana akım iktisat burjuva iktisatçılarına krizleri sistemin özelliklerinden hareketle kavrama araçlarını vermediği için, iktisatçıların yapabileceği her defasında ancak "bu sefer farklı" demek olmuştur. Fark da hep kapitalizmin dışından gelen "dışsal şok"lardan kaynaklanır çünkü sistemin kendisinde kriz eğilimi yoktur! Yani, özürleme sadece kriz anlarında ortaya çıkmaz. İşin, burjuva iktisat biliminin başlangıcından itibaren mevcuttur.

Bunun en önemli tarihi istisnası Keynes'tir. Keynes krizlerin bir olanaklılık olduğunu teorik olarak kabul ettiği içindir ki bütün ötekilerden farklıdır. Ama sadece olanaklılığı yanlış yerde (dolaşım, talep, kapitalistlerin hayvani dürtüleri) bulmakla kalmaz. Bu krizlerin doğru politika ile engellenebileceğini ima eder. Keynesçilik işte tam da budur, krizleri engelleme, engelleyemezse sistemi onarma sanatı. Bunun Marx'tan farkı açıktır: Marksist teoride, krizler engellenemez, emperyalizm çağında, kapitalizm tarihi bir gerileme içine girmişken öyle talep yönetimiyle falan da düzenlenemez.

Bütün bunları neden anlattık? Çünkü biz burjuva iktisadının ekonomik krizler karşısındaki geleneksel tutumunu alaya alırsak. Ama bunu yapmak için uydurma kanıtlara ihtiyacımız yoktur. Doğruya doğru, eğriye eğri deriz. Korono virüsün yarattığı pandemide kapitalizmin payı vardır. Virüsü kapitalizm yaratmamış olabilir. Ama virüsün böylesine rahatça, elini kolunu sallayarak dolaşmasına, tam bir afet halini almasına, tıbbi malzemeden ilaç (aşı) yokluğuna tıp sisteminde kapitalizmin yarattığı bin gedik yüzünden binlerce, yarın on binlerce, belki milyonlarca can almasına kapitalizm yol açıyor.

Ama bu pandemi kapitalist sistemin kriz yaratma mekanizmalarının tipik örneği falan değildir. Bugün yaşanan finansal çöküşte Korona virüsün rolü olduğunun yadsınması da olanaklı değildir. Öyleyse, sonuç açıktır: Bu çöküş, borsaların

bu çakılışı, kapitalist sistemin dışından tetiklenmiştir. Bu anlamda ve sadece bu anlamda bu kriz farklıdır.

Üçüncü Büyük Depresyon’un yeni evresi

Ama o kadar. Onun dışında kapitalizmin ideologları bundan sonra finansal çöküşten ve onun peşi sıra ortaya çıkacağı kesin olan reel ekonominin sarsıntısından sadece ve sadece Korona virüsü sorumlu tutmaya çalıştıkça yalan söylüyor olacaklardır. 2008’de yaşanan ve “küresel finansal kriz” olarak anılan çöküşün yol açtığı Üçüncü Büyük Depresyon sadece ertelendi, bir çözüme kavuşturulmadı, aşılmadı. Bu yüzden hem dünya ekonomisi, hem de borsalar Korona virüs dalgasından ağır bir darbe yedi.

Üçüncü Büyük Depresyon’un 12 yılı, krizin oradan oraya atladığı, her defasında yeni bir alanın krizin hâkimiyetine girdiği bir sürece tanık oldu. Süreç belirgin olarak birbirinden ayrılabilen evrelerden geçti. Önce 2008-2009’da borsalar, bankalar, sigorta şirketleri ve her tür finans kuruluşu merkez bankaları tarafından uçurumun kenarından geri çekildi. İkinci bir evrede, devletlerin karşılıksız para basma ve açık bütçe ve borçlanma yoluyla ekonomiyi destekleme politikası dolayısıyla 2010’dan itibaren özel finansın krizi devletlerin mali krizine dönüştü. Bu kriz hâlâ devam ediyor. Kapitalist dünyanın bütün devletleri, tarihte savaş dışı dönemlerde görülmüş en büyük borç yükümlülüğü altında eziliyor.

Krizin ilk döneminde Çin ve bazı “yükselen ekonomiler” (en başta BRICS olarak anılan ülkeler, Çin’in yanı sıra Brezilya, Rusya, Hindistan ve Güney Afrika) ve bu arada Türkiye, gelişmiş kapitalist ülkelerin krizinden yararlanarak bir büyük sermaye akımından yararlanarak çok yüksek büyüme hızlarına ulaştı. 2013’ten sonra bu durum da tersine döndü. ABD merkez bankası Fed borsalarda yeniden bir balon oluşması riskine karşı, önce “miktar genişlemesi” adı altında karşılıksız para basmayı durdurdu. Sonra da faiz yükseltmeye başladı. Bu kez sermaye akımları ters yöne döndü, “yükselen” ekonomiler kan kaybetmeye başladı. Bu üçüncü evrenin başlangıcı oldu. “Yükselen ekonomiler” Çin hariç ardı ardına krize girdi: Rusya, Brezilya, Türkiye, Arjantin, Güney Afrika ve benzeri ülkeler, farklı tempolarda hızlı büyümeden ekonomik daralmaya (resesyon) geçtiler.

Çin bir süre daha direndi, çünkü onun hızlı büyümesi (örneğin Türkiye’den farklı olarak) yabancı sermaye akımlarının pamuk ipliğine bağlı değildi. Ama sarsıntı içinde bir dünyada, o dünya ekonomisiyle derinden bütünleşmiş bir ülke, ekonomisi ne ölçüde devletin bilinçli yönlendirmesine tâbi olursa olsun ne kadar direnebilir? Çin 2015-2016 yıllarında büyük bir sarsıntı yaşadı. Şanghay borsası üç kez, 2015 Haziran, 2015 Eylül ve 2016 Ocak aylarında çakıldı, piyasa değerinin yarısını yitirdi. Ama her defasında devlet harcamalarını arttırarak, devlet bankalarının kredi musluklarını açarak büyümenin düşmesini engelledi.

Böylece tek istisna da kervana katılıyordu. Üçüncü evre artık mantıksal sonucuna ulaşmıştı. Şimdi artık dünya ekonomisinin ne zaman yeniden altüst olacağını beklemeye kalmıştı iş. İşte bugün Korona virüsün bir fiskei ile darmadağın olan bu zayıf dünya ekonomisidir.

Korona virüs kriz teorisi ve petrol fiyatlarının anlamı

Bir örnek olarak petrol üzerine verilmekte olan savaşı ele alalım. Geçtiğimiz Pazartesi (hani “Kırmızı Pazartesi”) sadece borsalar çakılmadı. Aynı zamanda petrolün dünya piyasasındaki fiyatı yaklaşık yüzde 30’luk bir düşüş yaşadı. Bunun sonucunda petrol şirketleri borsada ağır bir darbe yedi: Shell’in hisseleri bir günde yüzde 14, British Petroleum’unkiler yüzde 18 düştü. İlk izlenim, petrol fiyatlarının turizmin Korona virüsten yediği darbenin ve seyahatler konusunda duyulan genel kaygının uçak şirketlerini zor duruma sokması dolayısıyla düştüğüdür. Korona virüs kriz teorisi taraftarları böyle diyecektir.

Oysa petrol fiyatlarının hareketine biraz daha geniş açılı baktığımızda durumun farklı olduğunu göreceğiz. Petrol fiyatları önce 1974 ve 1979 yıllarında çok büyük artışlar yaşadı. Bunda OPEC olarak kısaltılan Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü’nün, anlaşmalarla ve kotalarla arzı bir ölçüde kısıtlayarak üreticiler arası rekabetin fiyatların düşmesine yol açmasına engel olması rol oynuyordu. Yani bir satıcı karteli oluşturulmuştu. 21. yüzyılın başından itibaren ise petrol fiyatları costu. Brent petrolünün varil fiyatı 25 dolardan 160 dolara fırladı. Bu dönem Venezuela’da Chávez’in petrol parasıyla “sosyalizm” kurduğunu iddia ettiği dönemdi. (Parayı yoksullara harcadığında kuşku yoktur. Sorun buna sosyalizm denmesiydi!) Bu dönem Rusya’da Putin’in Yeltsin döneminde yaşanan ekonomik çöküşü atlatıp iktidarını konsolide ettiği dönemdi. Bu dönem Cezayir’de Buteflika’nın halkın ihtiyaçlarına ilişkin harcamaları arttırırken bir yandan da kendine bütünüyle bağlı bir kapitalistler sınıfı oluşturduğu dönemdi.

Petrol fiyatı 21. yüzyıldaki ilk büyük darbesini Üçüncü Büyük Depresyonu başlatan 2008 finansal çöküşünden yedi. Varil fiyatı büyük bir hızla 50 dolara kadar düştü. Ama devletler ve merkez bankaları ekonomiyi ucuz para ve borçluluk denizinde yeniden yüzdürmeye başlar başlamaz, fiyat yine fırladı ve birkaç yıl 100-125 dolar arasında dolaştı. Şimdi bir adım geri çekilin ve tabloyu seyreyleyin: Sadece biz Marksistlerin değil, burjuva iktisatçıların da 1930’lu yılların Büyük Depresyonuyla karşılaştırdığı (ama adına hiçbir an “depresyon” demeye cüret edemediği) bir ekonomik kriz patlak vermiş ve petrol (bir yıllık bir parantezden sonra) sadece 150 dolardan 100-125 dolar bandına düşüyor. Bu sağlıklı bir fiyatlandırma olabilir mi? Peki neden bu anormallik? Çünkü ekonomi suni teneffüs yöntemiyle ayakta tutuluyor. Bu yöntemlerin maliyeti şudur: Bir süre suni teneffüs yöntemiyle ayakta tutulan ekonomi, daha sonra kriz günü geldiğinde daha da derin

bir çöküş yaşar. Suni teneffüs ne kadar uzun sürerse yeni kriz o kadar derin olur. Yukarıda 11 yıllık borsa yükselişinden söz ettik. Ardında ne yatıyor? ABD merkez bankası Federal Reserve istisna tutulursa, merkez bankalarının negatif faiz politikası ve “miktar genişlemesi” ikiyüzlülüğü altında karşılıksız para basması yatıyor. Emperyalist kapitalist devletler balonu kendi elleriyle şişirdiler. Korono virüs fiskeşiyle patlayan balon işte o balondur. Şimdi bu merkez bankaları göstermelik önlemler alıyor. Fed hızla faiz oranlarını düşürüyor. Çünkü ABD ekonomisi bir ölçüde canlanmıştı, bu da ona faiz oranlarını yükseltme olanağını sağlamıştı. Ama bir de Avrupa Merkez Bankası’na bakın: Dün bankanın yeni başkanı, eski İMF direktörü Christine Lagarde bir önlemler paketi açıkladı. Paket o kadar yetersizdi ki borsa daha da fazla düştü? Neden? Çünkü Avrupa Merkez Bankası, 2008’den 12 yıl sonra hâlâ negatif faiz oranı uyguluyor, yani borç alana üstüne para veriyor! Bundan sonra daha ne yapsın? Bu merkez bankalarının yeni kriz karşısındaki aczini ortaya koyuyor.

Tabloyu bıraktığımız yerden alalım. Petrol fiyatı 2010-2014 arasında bir daha coştı demiştik. 2014 çok ağır ve bu sefer çok daha kalıcı bir ikinci darbeye tanık oldu. Neden? Birden fazla nedeni var. İkisi çok önemli. İlki bu yazının bütünsel argümanı ile doğrudan ilgili. Yukarıda belirttiğimiz gibi, 2010-2013 arası hızla büyüyen “yükselen ekonomiler”, 2013’ten sonra adım adım aşırı ısınmaya ve sonra tıkanmaya başladı. En sonunda Çin ekonomisinin yavaşlamaya başlaması, bütün hammaddelere, bu arada Çin’in aşırı bir bağımlılık hissettiği birincil enerji kaynaklarına ve en başta petrole büyük bir darbe oluşturdu. 2014’ten itibaren petrol fiyatları 50 dolara, hatta daha altına düştü ve orada kaldı. Arada birkaç defa 70 dolar sınırını zorlamadı değil, ama esas olarak düşük bir seyir izledi. Bu yeni dönem (yani Üçüncü Büyük Depresyon’un üçüncü evresi) Maduro’nun, petrol geliri düştüğü için Venezuela halkını sosyalizm adı altında yokluğa alıştırdığı dönemdi. Rusya’nın 1998 moratoryumuna benzer bir ekonomik kriz yaşadığı dönemdi. Dönemin sonunda Cezayir’de Buteflika’nın bir devrimle devrildiği dönemdi. Nedeni neydi demiştik? Dünya ekonomisinin zayıflığının ve borsalarda balonlar oluşmakta olduğunun ortaya çıkmış olması demiştik.

Öteki büyük neden, bizim buradaki amacımız açısından ikincildir. Emperyalist ülkelerde, en başta ABD’de kaya petrolü ve gazı (“fracking”) yöntemiyle petrol üretiminin artışı bu ülkeyi yeniden net petrol ihracatçısı haline getirecek bir etki yaratıyordu. Bu, geleneksel yöntemlerle petrol üreten ülkeler için rekabet edilmesi gereken bir yeni aktörün ufukta görünmesi demekti. Kaya gazı, kuyu petrolcülüğünden daha yüksek birim maliyetler içerir. Fiyatların düşmesi kaya gazı üreticilerini zarara ve zamanla piyasa dışına sürükleyecektir. Dünyanın bir numaralı üreticisi Suudi Arabistan kendi pazar payını riske atmaktansa, üretim miktarını arttırarak yeni rakiplerini tasfiye edebilecek fiyat düşüşlerine hazır olduğunu

gösterdi. İki numara Rusya Suudi Arabistan'dan çok farklı karakterde karmaşık bir ekonomiye (silah ve uzay sanayii, çok ileri bir bilimsel-teknolojik sektör vb.) sahip olduğu için buna rıza göstermedi. Ve böylece Suud-ABD-Rusya üçgeni arasındaki rekabet sonucunda petrol fiyatları bu hafta yüzde 30 düştü. Ama dikkat! Bu yılki düşüş bundan da yüksek: yılbaşından beri varil fiyatındaki düşüş yüzde 45 dolayında. Yani iki buçuk ayda petrol fiyatı yarı yarıya düşmüş bulunuyor. Ondan önce de genellikle 50-60 dolar bandında dolaşıyordu. İşte bu, petrol piyasasında talebin daha önce de düşmekte olduğunun çok açık bir ifadesidir. Bu ise dünya ekonomisinin zayıflığının açık bir göstergesi. Korona virüs üç aylık bir iş. Bir pandemi haline gelmesi ise sadece son bir ay içinde oldu. Ama petrol fiyatları beş yıldır düşüyor ve düşüyor.

Çin'in ekonomik yavaşlamasının bundaki rolünü anlamak için şu rakamları hatırlamak yeterli. Çin 2019'da günde 14 milyon varil petrol tüketiyordu. Bu günlük talebin 100 milyon varil olduğu dünya pazarının yüzde 14'ü demek. Ama daha önemli veri başka: Talepteki artışın yüzde 80'i Çin'den kaynaklanıyordu! Şimdi Çin 2013'ten itibaren ancak suni yöntemlerle üzeri kapatılan ekonomik zayıflamanın ve Korona virüsün üretim ve tüketim üzerindeki ağır tahribatının bileşik etkisiyle ciddi bir yavaşlama yaşıyor. 2020'nin ilk çeyreğinde Çin ekonomisinin büyüme hızının daha önceki tahmin olan yüzde 6 yerine yüzde 2,3 büyüyeceği öngörülüyor.

Çin batınca dünya ekonomisi batıyorsa o dünya ekonomisi zaten bataktır. Biz Üçüncü Büyük Depresyon'un ilk ikisinden önemli farklarından tarihsel özgüllüğünün ana unsurlarından birinin devletlerin ilk günden kurduğu oksijen çadırı ise, bir diğerinin ve çok daha önemlisinin ise dev ölçekli Çin ekonomisinin çok hızlı büyümesi olduğunu başından beri söylüyoruz. Kapitalizminizi dünya ekonominizi kurarken Çin'e güvendiniz de öyle mi kurdunuz? Şimdi Çin'in yarattığı istisnai dinamik buharlaşıyor ve dünya ekonomisi Üçüncü Büyük Depresyon'un en acı hakikatıyla yüzleşmeye başlıyor!

Özetleyelim: Korona virüs kriz teorisi yanlıştır çünkü borsaların kırılganlığı da, petrol fiyatlarının düşüşü de dün başlamadı. Bunlar, dünya ekonomisinin 2013-2014'ten itibaren yeniden bir gerileme dönencesine girdiğinin kanıtıdır. Bu, suni teneffüsle durdurulmaya çalışılmıştır. Ama suni teneffüsle ancak bir yere kadar gidilebilir. Korona virüs kapitalizmin oksijen çadırını yıkmış geçmiştir. Gerçeğin üzerindeki yaldızları sıyırmıştır. Kapitalizmin durumunu çıplak olarak göstermiştir. Rolü budur. Krizi yaratan o değildir. O sadece tetikleyicidir.

Kırmızı Pazartesi!

Muhasebe dilinde kırmızı bölge açık vermek demektir, borsa dilinde ise kâğıtların hızla değer yitirmesi. Wall Street'in 9 Mart Pazartesi'ye "Kırmızı Pazartesi" adını takması belki bundandır. Ya da İngilizce'de "Red Monday" insanın aniden ve çok çalışmasının gerekli hale geldiği bir Pazartesi demek olduğu için bu ad verilmiş olabilir 9 Mart'a. Ama Türkçede bu isim ayrı bir tad kazanıyor.

Kolombiyalı büyük ve büyülü roman yazarı Gabriel Garcia Marquez'in bir romanının İspanyolca orijinal başlığı Türkçeye yaklaşık olarak şöyle çevrilebilir: "Önceden İfşa Edilmiş Bir Cinayetin Öyküsü". İngilizce ve başka Batı dillerinde de böyledir romanın başlığı. Ama nedense roman Türkçeye çevrildiğinde başlığı "Kırmızı Pazartesi" olmuştur. İşte ironi buradadır. Wall Street uzmanlarının 9 Mart'a taktığı ad Türkçede cinayetin önceden bilindiğini ve ifşa edildiğini ima ediyor! Evet, cinayet biliniyordu. Kapitalist devletler Üçüncü Büyük Depresyon'u yapay yöntemlerle kontrol altında tutuyorlardı. Ucuz para ve borçlanma politikaları dolayısıyla borsalar suni şekilde şişmişti. Yeni bir çöküş sadece zaman meselesiydi. Şimdi bu çöküş yaşanıyor.

Bir başka ironiye de dikkat çekelim. Bizim partimiz Devrimci İşçi Partisi, insanlığın uzayı hallaç pamuğu gibi attığı ve gözle katiyen görülemeyecek büyüklükte parçacıkları harekete geçiren nanoteknolojiyi kullanabildiği bir çağda ekonominin bir kumarhaneden başka bir şey olmayan borsaya teslim edilmesine programatik olarak karşı çıkar ve "Borsa kapatılsın!" şiarını öne sürer. Şimdi kapitalizmin kendi çelişkilerinin ağırlığı altında dünya borsalarının merkezi Wall Street, geçici de olsa, kendi kendini kapatıyor! Marx'ın dediği gibi, "sermayenin karşısındaki en büyük engel sermayenin kendisidir". Biz yaşanan ekonomik krizi sermayenin tarihi gerilemesinin ürünü olarak ele alıyoruz. İşte bugün borsa kendini geçici olarak kapatıyor. Ama borsa yeniden açıldığında daha da büyük felaketler yaratıyor. Sermayenin yapamadığını devrimci proletarya yapacak ve borsayı nihayet geri dönülmez biçimde kapatacak, bütün bankaları ve finans kurumlarını kamulaştırarak tek bir devlet bankasında birleştirecek, ekonominin bütün alanlarına kaynak tahsisini (dağılımını) böylece toplumun kendi saptayacağı ihtiyaçlara göre gerçekleştirecek, paranın ortadan kalkacağı güne kadar böylece insanlığı planlı biçimde ileri doğru taşıyacaktır. Bu programın doğruluğunu burada berrak biçimde görüyoruz.

Dördüncü evre açılıyor

Üçüncü Büyük Depresyon’un birinci evresi, kapitalist devletin ve bütün kurumlarının sermayenin ortak çıkarlarının hizmetine koşulması evresiydi (2008-2009) Bir oksijen çadırı kurulmuştu. Ama bu dev oksijen çadırının maliyeti çok yüksekti. İkinci evre (2010-2013) sermayenin zararını kapatmanın ağır maliyeti yüzünden devletin kendisinin mali krize girmesi anlamını taşıyordu. Sonra sermayenin bazı temsilcileri (en başta Fed) oyun teorisindeki “there is no such thing as a free lunch” (“her şeyin bir bedeli vardır, hiçbir şey karşılıksız olmaz”) deyimini hatırladılar ve yeni bir çöküşe karşı tedbir almaya başladılar. Bu, üçüncü evreyi açtı (2013-2020). Krizin içinde ekonomiler arasında ortaya çıkmış olan farklılaşma adım adım ortadan kalktı, “yükselen ekonomiler” de krize girdi, en son Çin de düşüşe geçti.

Şimdi içine girdiğimiz dönem dördüncü evredir. Bu evre Üçüncü Büyük Depresyon’un kendisini ilk iki büyük depresyondan ayıran iki ana tarihi özgüllüğün etkilerinden sıyrıldığı, çıplak biçimde ortaya çıktığı dönem olacaktır. Bugüne kadar ağır çekim bir film gibi gelişti Üçüncü Büyük Depresyon. Şimdi her şey hızlanacaktır.

Üçüncü Büyük Depresyon patlak verdiğinde demiştik ki, sınıf mücadelelerinde yeni bir dönem açılıyor, hem faşizm hem devrim yükselecek. Faşizm şimdi bir meteor hızıyla tırmanışa geçecektir. Ulusların kendi çıkarlarını en iyi kendi içlerine kapanarak koruyabileceklerine dair yanılısana, Trump, Brexit, Marine Le Pen, Salvini ve benzerlerince pompalanmaya zaten başlamıştı. Şimdi (Çin hariç) herkese dışarıdan gelen bir felaket gibi görünen Korona virüs ile birlikte bu doruğuna ulaşıyor. Trump’ın Avrupa’dan gelecek yolculara kapıları kapatması, Meksika sınırına duvar dikme özlemiyle veya Müslüman ülkelerin bazılarında gelen yolculara koyduğu yasakla aynı titreşimlerin ürünüdür. Ancak, bu çağda kendi içine kapanma olamayacağı için herkes yeniden dışarı açılmak zorunda kalacaktır. Ama postmodernizmin yücelttiği yeni kültürel araçlarla değil, o hep bildiğimiz eski araçlarla, imha araçlarıyla, artık bütün insanlığı, hatta doğayı yok edebilecek güce ulaşmış olan silahlarla. Faşizm diyen dünya savaşı diyordur!

Ama bu yeni evreye aynı zamanda arkamızda dünya devrimin üçüncü dalgasının devrim deneyimleriyle giriyoruz. Tunus ve Mısır’dan Cezayir ve Şili’ye işçi sınıfı, emekçi ve ezilen kitleler isyana kalkışıyor, burjuva devletlerine güven çöküyor, halk kendi yolunu arıyor. Büyük halk kitleleri kapitalizmin insanlığı getirdiği çıkmazdan kurtuluşun yolunu gittikçe daha yaygın biçimde devrimlerde arıyor.

Herkes aklını başına toplansın. Moral bozukluğu bir yere kadar anlaşılırdır. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere, bir ikisi hariç bütün yozlaşmış işçi devletlerinin çökmesinin üzerinden 30 yıl geçti. Marksizmi terk edenler, Leninizmi aşağılayanlar, post-Leninist bir tavırla, işçi sınıfına sırt çevirip parti düşmanlığı yapanlar artık

kendilerine gelmelidir. Yozlaşmış işçi devletlerinin neden çöktüğü konusunda henüz anlaşıyor olabiliriz. Daha tartışırız, tartışacağız. Ama Marksizm bir kez daha tarihi olarak doğrulanmıştır. Kapitalizm, tam da *Komünist Manifesto*'da ve *Kapital*'de anlatıldığı gibi, insanlığı yepyeni bir topluma doğru sıçrayabileceği bir aşamada felakete sürüklüyor. Yıkılması gerekiyor. Bunu sadece işçi sınıfı bütün ezilenleri etrafına toplayarak yapabilir. Bunun için de bir Leninist parti gerekir. İnsanlığın krizi, bir kez daha, devrimci önderliğin krizine bağlanıyor.

Nihai hesaplaşma saati daha da yaklaşmıştır. İnsanlığı kapitalizmden de, Korona virüsten de devrim kurtaracaktır.

Not: Bu yazıda ele alınan bütün temaların ve ileri sürülen ana fikirlerin arka planı, Üçüncü Büyük Depresyon'u tetikleyen Lehman Brothers adlı bankanın çöküşünün 10. yıldönümünde *Devrimci Marksizm* dergisinin Sonbahar 2018 tarihli 36. sayısında yayınlanmış olan "Üçüncü Büyük Depresyon'un 10. Yıldönümü: Kapitalizmin Can Çekişmesi" başlıklı yazımızda ortaya konulmaktadır. Daha kapsamlı bir analiz için *Üçüncü Büyük Depresyon. Kapitalizmin Alacakaranlığı* başlıklı kitabımıza (Yordam Kitap, İstanbul, 2013) bakılabilir.

Metal işçilerinin ekmek ve hürriyet mücadelesi: Engeller, vaatler, perspektifler

Levent Dölek

MESS (Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası) grup toplu sözleşmeleri, geçmişten beri Türkiye’de sermaye sınıfının en güçlü temsilcileri ile işçi sınıfının en örgütlü ve öncü bölüklerini karşı karşıya getiren bir sınıf muharebesi alanı olmuştur. Metal işkolu Türkiye ekonomisinin merkezinde yer almaktadır. İSO’nun açıkladığı ilk 500 şirketin 178’i metal işkolunda faaliyet yürüten şirketlerdir. İlk 20 şirket içinde ise 17 şirket metal işkolundadır. Bu alanda 1,5 milyon işçi çalışmaktadır. MESS’e üye şirketler toplam metal işkolu istihdamının yaklaşık yüzde 10’unu gerçekleştirirken, metal sanayisi net satışlarının yarısından fazlasını yapan büyük şirketlerden müteşekkildir.

MESS kapsamında 130 bin işçinin çalıştığı 186 fabrika (sektörün diğer patron sendikası EMİS 16 fabrikada 7.000 işçiyi kapsamaktadır) sadece metal sektörünün ana ağırlığını oluşturmuyor, aynı zamanda tek başına Türkiye’nin toplam imalat sanayii cirosunun dörtte birini, imalat sanayii ihracatının yüzde 39’unu gerçekleştiriyor. Metal işkolunda sendikalılık oranı toplam işçi sayısının yüzde 18’ine yaklaşıyor. Bu rakam elbette ki düşük. Ancak metal sektörü Türkiye’nin yüzde 9 olan genel sendikalılık oranının iki katı bir örgütlenme düzeyine sahip. Sendikalaşma oranı tek

başına bir şey ifade etmese de, Türkiye sınıf mücadeleleri tarihinde Kavel'den 15-16 Haziran'a, DGM direnişleri ve MESS grevlerinden son dönemde Türk Metal'e karşı isyanlara kadar metal işçilerini hep mücadelenin merkezinde ve öncü bir güç olarak görüyoruz.

İki sınıfın belirleyici iki gücü bu şekilde karşı karşıya geldiğinde konu bir toplu sözleşme olsa dahi, mücadelenin bu sınır içinde kalmayacağı aşîkârdır. Kaldı ki bu toplu sözleşme süreci kapitalizmin dünya çapında büyük depresyon içinde olduğu ve son iki yıldır bu krizin tüm ağırlığı ile Türkiye'de de hissedildiği bir süreçte gerçekleşmiştir. Yani bu süreç sadece toplu sözleşme metnindeki zam oranlarıyla ya da sosyal haklarla ilgili değil, bir bütün olarak sermaye ve işçi sınıflarının karşı karşıya geldiği temel meselede, yani krizin faturasını kimin ödeyeceği konusunda belirleyici önemdedir. Diğer yandan bu sözleşme bizzat Erdoğan'ın "sermayenin önünü açmak için OHAL'i kullanıyoruz" diyecek kadar açık sözlü şekilde sınıfsal içeriğini tanımladığı istibdad rejiminin baskı koşullarında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla metal işçilerinin metal sektörü patronlarına karşı mücadelesi neredeyse dolaysız biçimde hem ekmek hem de hürriyet mücadelesi karakteri taşımıştır.

Sermayenin esnekleştirme saldırısı

MESS toplu sözleşme sürecinde çalışma düzeninin esnekleştirilmesine yönelik bir dizi dayatmayı gündeme taşımıştır. Denkleştirme çalışması ve deneme süresinin 4 aya çıkarılması gibi alanlarda yapılması öngörülen düzenlemeler ve ikramiyelerin performansa endekslenmesi gibi maddeler sermayenin stratejik esnekleştirme saldırısının parçalarıdır ve kazanılmış hakları geriye götürmeyi hedeflemektedir. MESS'in toplu sözleşme sürecinde öne sürdüğü maddeler sermayenin bir bütün olarak sınıf saldırısının stratejik yönü ile tamamen örtüşmektedir. Sermayenin çatı örgütü TOBB, 2019'un Haziran ayında hükümete sunduğu "yatırım ortamının iyileştirilmesi" paketinde MESS'in toplu sözleşme ile yasal sınırlarına kadar uzatmak istediği deneme ve denkleştirme sürelerinin yasal sınırlarının uzatılmasını istemişti.

Sektörde 2 yıllık olarak imzalanması teamül haline gelmiş sözleşme süresini 3 yıla çıkartmak da yine MESS'in öncelikli hedeflerindendir. 3 yıllık sözleşme mevcut yasalara göre bir toplu sözleşmenin süre bakımından üst sınırını oluşturmaktadır. MESS'in yasalardaki bu üst sınırın kaldırılmasını istediği de biliniyor. Sözleşme süresinin uzatılması yönündeki bu ısrar patronların bir bütün olarak toplu sözleşme düzeninden kurtulmak istediğini göstermektedir.

Zira iki yıllık sözleşmelerde dahi işçi ücretlerinin göreceli ve reel olarak nasıl gerilediği ortadayken bu sürenin uzamasının toplu sözleşmeleri fiilen etkisiz hale getireceği aşîkârdır. İşçiler 6 aylık dönemler için enflasyon zammı alırken, tükettikleri mal ve hizmetler yüksek enflasyon ortamında hemen her gün pahalılaşmaktadır. Bu da para yanılması etkisiyle işçilerin ücretlerindeki reel azalışı gecikmeli olarak algılaması ve sermaye sömürü oranını arttırırken işçi cephesinden çok daha az direnç

görmesi anlamına gelmektedir. Sermaye nominal işçi ücretlerinde bir kesintiye gitmeye çalışsa bunu duyurduğu anda şalter iner, bantlar durur. Ama zamana yayılmış biçimde ücretleri eriyen işçiler bu duruma aynı tepkiyi göstermemektedir. Burada işçilerin tepkileri çelişik bir karakter taşımaktadır. Öyle ki TÜİK, 6 aylık enflasyon oranını beklenenden düşük açıkladığında işçiler öfkelenmektedir. Zira açıklanan bu oran alacakları enflasyon zammını doğrudan belirlerken alım güçlerindeki düşüş zamana yayılmaktadır.

Sözleşme dönemleri geldiğinde ise işçilerin gözü pazarlık masasına çevrilmekte ve sözleşme olmayan dönemde edilgen bir tavır ve ruh hali içinde olan işçiler harekete geçmeye başlamaktadır. İşçilerin ekonomik ve sosyal hakları için mücadeleciler bir ruh hali içine girmesi sermayenin bakış açısından “iş barışı”nın bozulmasıdır. Ayrıca toplu sözleşmelerde esas ücret zammının ilk 6 ay için öngörülüp takip eden 6 aylık dönemlerde enflasyona endeksli zam oranları öngörüldüğünden, işçiler sözleşme süresinin mümkün olduğu kadar kısa, patronlar ise uzun olmasına çalışmaktadır. Toplu sözleşmelerin süresi uzadıkça işçilerin reel kayıpları artacak, patronların işçi ücretlerinden reel tasarruf etme olanağı artacaktır. MESS patronlarının 2 yılda bir huzurlarını kaçıran toplu sözleşme süreçlerini önce 3 yıl, ardından da daha uzun sürelerle yaymaya çalışmaları, esnekleştirme gibi sermayenin stratejik bir hedefi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Metal işçisinin ekmek mücadelesi

Krizin faturasını kimin ödeyeceği konusunda sermaye ile işçi sınıfı arasında günbegün bir mücadele sürüyor. İşçi ücretleri tüm sektörlerde 7 milyonu aşan bir işsizler ordusunun basıncı altında reel olarak geriliyor. İşsizlik tehdidi çalışma şartlarının esnekleştirilmesinin bir bahanesi olarak kullanılıyor. Asgari ücretin açlık sınırına endekslendiği bir ortamda işçi sınıfı Türkiye’nin vergi yükünü tek başına omuzlamak zorunda bırakılıyor.

Burjuvazinin, proletaryaya karşı ideolojik mücadelesinde kapitalizmin büyük krizini gözlerden saklamak için entelektüel seviyede atmadığı takla kalmıyor. Ancak mesele toplu sözleşmeler ya da işçi hakları olduğunda, ilk sarıldıkları bahane de kriz oluyor. MESS de bu süreçte “sektörün içinde olduğu zorlu koşulları”, “ülke ekonomisinin içinden geçtiği zorlu süreci” dilinden düşürmedi. Öte yandan MESS’in önemli üyelerinden Mercedes yöneticisi Ulrich Bastert, Hannover’deki uluslararası ticaret fuarında şirketinin ne kadar iyi durumda olduğunu anlatırken tam tersini söylüyordu: “Türkiye’de ürettiğimiz otobüsleri yüzde 50’ye yakın oranda yerli kaynaklardan tedarik ediyoruz. Bu açıdan baktığımızda TL’deki değer kaybından geçici olarak bir avantajımız var diyebiliriz. Bunun yanında işçilik maliyetlerimizde de geçici bir avantaj elde ettik.”¹

1 “Bastert: Kriz Geçici Türkiye’nin Geleceğine Güveniyoruz”, *Dünya*, 20 Eylül 2018, <https://www.>

Bu sözler, çoğunluğu ihracatçı şirketlerden oluşan, yani işçiye Türk Lirası ile ücret ödeyip üretilen malları dolar ve avro ile pazarlayan MESS patronlarının krizi nasıl fırsata çevirdiklerini tüm yalınlığı ile ortaya koyuyor. MESS şirketlerinin bilançoları da kriz fırsatçılığını doğrular nitelikte veriler sunuyor. Birleşik Metal-İş'in derleyip "Metal İşçisinin Gerçeği" başlığı ile yayınladığı verilere göre, MESS patronları kriz döneminde hem kur avantajını kullanarak hem de işten çıkarmalarla işçi maliyetlerinin toplam maliyet içindeki payını azaltarak, kârlılıklarını korumuşlar. Daha az işçi ile daha çok üretim yapan bu şirketlerde 2017-2018 yıllarında işçi başına üretimden satışlarda yüzde 25 ile yüzde 36 arasında artışlar görülüyor. İşçi maliyetleri açısından ise 2015'ten bu yana iki toplu sözleşme gören sektörde işçi ücretlerinin toplam maliyet içindeki payı artmadığı gibi azalıyor. Bu oran sektörün önemli fabrikalarından Ford'da dörtte bir, Arçelik'te üçte bir, Tofaş'ta ise yarı yarıya azalmış durumda. Türkiye'nin metal işçileri Avrupa'da en ucuz, en az hasta olan, en çok çalışan ve en verimli işçiler olarak uluslararası emperyalist tekeller için tercih sebebi olmayı sürdürmektedir. Örneğin bir Renault işçisi Fransa'da ürettiği değerın yüzde 14,8'ini ücret olarak alırken bu oran Romanya'da yüzde 13,7'dir, Türkiye'de ise bir Renault işçisi ürettiği değerin sadece yüzde 7,4'ünü ücret olarak almaktadır. Metal sektörünün diğer alt kollarında da Türkiye'nin ucuz ve verimli işçileri Avrupa'daki muadillerinin ortalama iki katı daha fazla sömürölmektedir.

Eski Devlet Bakanı Zafer Çağlayan'ın 2011'de bir konferansta dile getirdiğı Türkiye Avrupa'nın Çin'i olacak vaadi iş gücünün ucuz ve verimli olması açısından tutmuş görönmektedir. Ancak Türkiye'de vatandaşların ev sahibi olma oranı Çin'de olduğu gibi yüzde 90² değil, sadece yüzde 59³. İş güvencesine sahip olmak, sosyal haklar, kamu hizmetlerine ücretsiz ya da ucuza ulaşmak açısından da Türkiye'nin işçileri çok daha geride. Ayrıca yüksek enflasyon, Türkiye işçi sınıfının aldığı tüm ücret zamlarının kısa sürede erimesini beraberinde getiriyor. Sadece doğalgaza bir senede yüzde 57 zam yapılmıştır. TÜİK'in resmî gıda enflasyonu 12 aylık ortalamada yüzde 17,70'tir. Nihayet Türkiye'de işçi sınıfı ağır bir vergi yükü altında ezilmektedir. Krizi bahane ederek hükümetten vergi muafiyetleri ve teşvikler elde eden, vergi borçlarını sildiren sermayenin karşısında kaynaktan kesilen vergilerle Türkiye'de "Gelir, Kâr ve Sermaye Kazançları Üzerinden Alınan Vergiler"ın yüzde 60'ını ödeyen bir çalışan sınıf söz konusudur. 2.500 lira net ücret alan bir işçi, bir üst vergi dilimine geçtiğı için Eylül ayından itibaren asgari ücret seviyesine inmektedir. Ayrıca toplam vergi gelirlerinin yüzde 50,8'ini KDV-ÖTV gibi dolaylı vergilerin oluşturması (OECD ortalama-

dunya.com/sektorler/otomotiv/bastert-kriz-gecici-turkiyenin-gelecegine-guveniyoruz-haberi-428072.

2 <https://tradingeconomics.com/china/home-ownership-rate>.

3 TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2018, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30755>.

ması yüzde 32) gelir adaletsizliğini derinleştirmekte ve emekçi sınıfların üzerindeki yükü daha da arttırmaktadır.

İşte bu koşullar altında Türk Metal'in yüzde 26,8, Birleşik Metal'in ise yüzde 34 zam talebinin yer aldığı sözleşme taslakları, metal işçilerinin toplu sözleşme sürecinde yeni kazanımlar elde etmekten ziyade kayıplarını telafi etmeye çalıştığını gösteriyordu.

Metal işçisinin hürriyet mücadelesi

Metal sektörünün ekonomide olduğu kadar sınıf mücadelesindeki stratejik önemi de sermaye tarafından bilinmektedir. Türkiye'de sendikal hakların kullanılmasında, grev hakkının kazanılmasında, işçi ücretlerini reel olarak yükselten toplu sözleşme kazanımları elde edilmesinde metal işçilerinin öncü rolü son derece açık olmuştur. Bu sebeple sermayenin sınıf saldırısının en sert siyasal biçimlerinden biri olarak tezahür eden 12 Eylül askeri diktatörlüğü, sendikal alanda sermayenin çıkarına yeni bir düzen kurmaya girişmiştir.

Askeri diktatörlüğün gölgesinde yeni iş yasaları hazırlanırken, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Başkanı Halit Narin, “bugüne kadar işçiler güldü, bundan sonra gülme sırası bizde” diyecektir. Bazı sektörlerde grev yasakları getirilirken, hükümete millî güvenlik ve genel sağlık gibi gerekçelerle grevleri erteleme yetkisi verilir. Bu yetki ile 60 gün süreye kadar ertelenen grev, bu sürenin sonunda tekrar uygulanamaz, onun yerine Yüksek Hakem Kurulu'nda bağitlanır. Yani, adı “erteleme” olan bu yetki, gerçekte bir yasaklama yetkisidir. Grev hakkının gaspına yönelik yasal düzenlemelerin noktası, toplu sözleşme hakkını da çiğneyen Yüksek Hakem Kurulu'nun kurulmasıyla konur. Kurulan bu yeni düzenle birlikte reel işçi ücretleri 5 sene içerisinde 1975'teki seviyesine kadar geriler.

70'li yıllardaki yükselişi ile birlikte sermayeye kök söktüren DİSK kapatılır. DİSK'in kapatılması ile birlikte bu konfederasyonun öncü gücü Maden-İş'in de faaliyetleri yasaklanmıştır. 12 Eylül öncesinde darbeye giden süreçte DİSK ve Maden-İş lideri Kemal Türkler'in kontrgerilla tarafından katledilmesi sermayenin hedefini ve bu hedefe giderken en vahşi yöntemleri kullanmaktan çekinmeyeceğini göstermiştir. Bununla birlikte metal işkolunda Koç Holding'in öncülüğünde MESS, şiddet ve bastırmanın yeterli olmayacağını görmüştür. 1980 öncesinde MKE (Makine Kimya Endüstrisi) dışında esamisi okunmayan Türk Metal sendikasının bir sarı sendika olarak tüm sektörde tekel haline gelmesi sağlanmıştır.

1975'e kadar metal işkolunda 13 fabrikada yapılan referandumlardan sadece MKE'de olanını kazanan Türk Metal diğer referandumları Maden-İş karşısında kaybetmiştir. Darbenin saldırdığı en temel işçi haklarından biri de sendika seçme hakkı olmuştur. Türk Metal, metal işkolunda başı çeken Koç Holding'in neredeyse tüm fabrikalarında örgütlenmiş ve bir sendikadan daha çok şirketin İnsan Kaynakları Departmanı'nın işçiler arasındaki bir kolu olarak faaliyet yürütmeye başlamış-

tır. 1992’de DİSK ve bağlı sendikaların yeniden açılması ile Maden-İş de yeniden faaliyete başladı ve 1980 öncesinde bağımsız sendika olarak faaliyet gösteren Otomobil-İş’le birleşerek Birleşik Metal-İş sendikası kuruldu. Ancak 12 Eylül’ün kurduğu yeni düzen yerleşmişti ve sektörün kilit fabrikaları Türk Metal’in kontrolünde kalmaya devam etti.

Metal işçisi ise dalgalar halinde bu kurulu düzene karşı isyan etmiştir. 1998’de sektörün kalbindeki büyük fabrikaların birçoğunda sarı sendika Türk Metal’e karşı isyan baş göstermiş, kitlesel istifalar yaşanmıştır. 2012’de yeni bir dalga, Bursa’daki Bosch ve Rexroth fabrikalarındaki işçilerin Türk Metal’den istifa ederek Birleşik Metal’e geçmesiyle ve ardından aynı amaçla Renault fabrikasındaki fabrika işgaliyle geldi. 2015 yılı MESS grup sözleşmesinde Türk Metal’in imza atmasına karşın Birleşik Metal’in greve çıkması sayesinde, bu grev yasaklanmış olsa da bazı fabrikaların MESS’ten ayrılmasını sağlayarak kazanımlar elde etmesiyle daha sonra “metal fırtına” olarak adlandırılacak yeni bir isyan dalgasına vesile oldu. 2012 dalgasının merkezinde olan Bosch fabrikasında yetki süreci mahkemeye taşındığı için grup sözleşmesinden ayrı bağitlanan sözleşme nispeten yüksek oranlar içerince isyan patlak verdi. Renault’nun başını çektiği, günlerce süren, fabrika işgallerini de kapsayan fiili grevler Tofaş, Türk Traktör, Ford Otosan, Arçelik LG, Mako, Coşkunöz, Delphi gibi büyük fabrikaları etkisi altına aldı. Birçok fabrikada Türk Metal üye sayısı neredeyse sıfırlandı. Bu dalga da MESS’in önce küçük geri adımlar atması, daha sonra Türk Metal ile birlikte baskı mekanizmalarını devreye sokmasıyla bastırıldı. Ancak 2015’ten sonra metal işkolunda artık hiçbir şey eskisi gibi olamazdı ve olmadı da.

O zamana kadar temsilcilerin seçimle değil atamayla belirlendiği birçok Türk Metal fabrikasında temsilci seçimleri yapıldı. Temsilci seçilenlerin Türk Metal yönetimiyle uyumlu olması kadar işçilerin onayını almasına da önem verililiyordu. Bazı fabrikalarda Türk Metal’e karşı isyanın içinde olanlar temsilci seçildiler. Bir sonraki MESS grup sözleşmeleri geldiğinde Türk Metal sendikası tabandan gelen baskı ile ve yeni bir isyan korkusuyla Birleşik Metal-İş’le birlikte grev kararı alacak ve uygulamaya da geçecekti. Yine grevler hükümet tarafından ertelendi, ancak süreç Yüksek Hakem Kurulu’na gitmeden yapılan görüşmelerle önceki sözleşmelere nazaran daha yüksek oranlarla bağlandı.

Tüm bu isyan dalgalarına bakıldığında, metal işçisinin açık ve belirlenmiş bir program dahilinde olmasa da fiilen 12 Eylül’ün metal işkolunda kurduğu düzene başkaldırdığı görülmektedir. Bu düzen, MESS, siyasi iktidar (grev yasakları ve YHK) ve Türk Metal’den (sarı sendika) oluşan bir sacayağı üzerine inşa edilmiştir ve metal işçisinin mücadelesi, bu düzene karşı bir hürriyet mücadelesi olmuştur. 2019 MESS grup sözleşmeleri de yine metal işçisi ile işkolunda kurulan 12 Eylül düzenini bir kez daha karşı karşıya getirmiştir.

Metal işçisinin sarstığı kurulu düzende tadilat ve tahkimatlar

2019'a gelindiğinde 1998-2012-2015 dalgalarının ardından kurulu düzenin MESS ayağında eski özgüven yoktur. 2015 grevinde küçük bir grup olarak da olsa EMİS'in⁴ kopuşu bir örnek olarak ortadadır. İşçilerin direncinin yüksek olduğu fabrikalarda, sözleşme imzalanırsa dahi MESS'ten kopuş bir seçenek olarak ortadadır. Zira belirli güçlü ve yüksek kârlı sermaye gruplarının yöneticileri, işçileriyle yüksek gerilim politikası yerine MESS'ten ayrılarak tansiyonu düşürme ve gelecekte daha tavizkâr bir toplu pazarlık süreci yaşamayı tercih edebilir. 2015'ten itibaren Türk Metal ayağı ciddi şekilde aksamaya başlamıştır. Her ne kadar sarı sendika isyan dalgasını bastırmış ve saflarını tahkim etmiş gözükse de artık eskiden olduğundan katbekat büyük bir işçi basıncı altında hareket etmektedir.

Siyasi iktidar ayağında ise grev yasakları ve YHK ciddi bir koz olarak varlığını sürdürmekle birlikte iktidar açısından bu kozun kullanılmasının siyasî maliyeti artmıştır. Ayrıca Birleşik Metal-İş'in yasaklanan 2015 grevi için Anayasa Mahkemesi'nde (AYM) açtığı dava 2018 yılında kazanılmış ve mahkeme keyfî grev yasağını sendika hakkı ihlali olarak tanımlamış, hatta hükümeti (maddi anlamı önemsiz olmakla birlikte) tazminat ödemeye mahkûm etmiştir. Aynı doğrultuda Kristal-İş sendikasının Şişecam için AYM'de kazandığı dava güçlü bir içtihadı zemin oluşturmuştur. Bu durum grev yasağının iktidar için siyasî maliyetini arttırmakta, işçiler için ise grev hakkının meşruiyetine yeni bir yasal dayanak kazandırmaktaydı. Yani metal işkolundaki kurulu düzenin siyasî iktidar ayağı da işçi mücadelelerinin birikimli etkiyle kısmen sakatlanmış durumdaydı.

Yine de metal işkolunda kurulu 12 Eylül düzeni, sakat da olsa, MESS, siyasî iktidar ve Türk Metal sacayağı üzerinde durmaya devam ediyordu. Sermaye cephesi sınıf muharebesine girmeden önce yaralarını sarmaya çalıştı. MESS, sözleşme süreci öncesinde EMİS'le yeniden birleşme görüşmelerine başladı ve büyük oranda anlaşma sağladı. Kendileri açısından en zayıf gördükleri sarı sendika ayağında ise MESS'in yapabileceği çok bir şey yoktu. Ancak Türk Metal ve Birleşik Metal arasında imzalanan protokol bu ayağın kırılmağını büyük ölçüde azalttı. Uluslararası sanayi işçileri sendikalarının çatı örgütü olan IndustriALL gözetiminde imzalanan protokol ile Birleşik Metal-İş ve Türk Metal birbirlerinin örgütlü olduğu fabrikalarda çalışma yapmama konusunda mutabık kalmıştı. Bu mutabakatın gerçek hayatta bulacağı karşılığın ne olduğunu anlamak için 1998, 2012 ve 2015'te üç dalga halinde gerçekleşen mücadelelere bakmak yeterlidir. Bu protokol çok açıktır ki Birleşik Metal-İş'e ayak bağı, Türk Metal'e kalkandır.⁵

4 ABB, Schneider ve General Electric (Alstom) şirketleri Endüstriyel Metal İşverenleri Sendikası'nı (EMİS) kurmuş Bekaert MESS'ten ayrıldıktan sonra müstakil sözleşmeler imzalamıştır.

5 Bu protokolle ilgili daha ayrıntılı bir değerlendirme *Gerçek* gazetesi internet sitesinde "Metal Sektöründe Bir Garip Protokol" başlığı ile yayınlanmıştır. <https://gercekgazetesi.net/isci-hare->

Sacayağının siyasî iktidar kısmında, yani grev yasaklarını ve YHK'yı bir tehdit olarak kullanmak açısından ise MESS, AKP iktidarı ve işbirlikçi sendikacılar emsal yaratma yoluna gitmişlerdir. Hükümet ve Türk-İş arasında kamu işçilerini kapsayan sözleşme ve kamu emekçilerinin (memurlar) toplu görüşmeleri son derece düşük rakamlarla bağlanmıştır. Tüpraş örneğinde ise sektörde grev yasağı olduğu için anlaşmazlık halinde süreç Yüksek Hakem Kurulu'na gitmektedir. Tüpraş sözleşmesinde Koç Holding ve siyasî iktidar danışıklı dövüş içerisinde hareket etmiş, Yüksek Hakem Kurulu Koç'un son teklifinden de düşük bir sözleşme bağlamıştır. Böylece Yüksek Hakem Kurulu tam bir korkuluk haline getirilmiştir. Grev yasağı karşısında alınan Anayasa Mahkemesi kararları ile ilgili olarak ise MESS'in referansı istibdad rejiminin sicilidir. Ortada mahkeme kararları olmasına rağmen MESS her aşamada olası bir grevin mutlaka yasaklanacağını söylemiş ve iktidar cephesinden aksi yönde hiçbir işaret gelmemiştir.

MESS'in stratejisi, grev yasağı ve YHK

Mevcut arka plan ve koşullar içerisinde MESS'e karşı mücadele bir anda sadece metal işçilerinin değil tüm işçi sınıfının ve sadece işçi sınıfının değil tüm emekçi halkın mücadelesine dönüşme potansiyeline sahipti. Metal işkolunda 12 Eylül'ün kurduğu statüko, "OHAL'i sermayenin önünü açmak için kullanıyoruz" diyen ve grev yasaklamakla övünen istibdad rejimiyle iç içe geçmişti. MESS'in ana stratejisi süreci greve doğru sürüklemek, Cumhurbaşkanı tarafından grevin yasaklanması ve ardından Yüksek Hakem Kurulu'nun esneklik dayatmaları ve 3 yıllık sözleşme başta olmak üzere MESS'in istediği sözleşmeyi bağlatılmasını sağlamaktır.

Bu stratejinin merkezinde yer alan "grev yasağı" aynı zamanda bu stratejinin tek kırılabilceği yeri oluşturuyordu. Olası bir grev yasağına rağmen metal işçisi greve devam ederse MESS'in stratejisi tam orta yerinden kırılır, MESS ve iktidar korkulu rüyaları olan paradoksla yüz yüze kalırdı: Zaten yasal zeminde yapılmayan bir grev nasıl yasaklanır? 2015'te MESS ve iktidar bu paradoksla karşılaşmış ve paralyze olmuştu. Sene başında Birleşik Metal-İş'in MESS toplu sözleşmeleri kapsamında yasal prosedürü izleyerek ilân edip uyguladığı grev, hükümet tarafından ilk gününün sonunda yasaklanmıştı. Ancak üç ay sonra "metal fırtına" olarak bilinen süreçte en azından Renault ve Tofaş'ta fiili grev ve fabrika işgali iki hafta sürmüştür. Bu fiili grev hiçbir yasal prosedür işletilerek değil, tamamen işçinin iradesi ile gerçekleşmiştir. Yasal olarak başlamayan bu grev haliyle yasaklanamamıştır. İşçilerin kitle-selliği ve birlik oluşu ve muazzam bir meşruiyete dayanması, tüm halkın destek ve takdirini kazanmaları, olası bir polis müdahalesinin siyasî iktidara olan maliyetini katlanılamaz boyutlara taşımıştır. Nitekim süreç MESS ile varılan bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. İşçiler daha önce bağlanan MESS sözleşmesinin üzerine cüzi de olsa

belirli maddi kazanımlar elde etmiştir. Ama daha önemlisi işçilere yönelik fiili grev ve fabrika işgali dolayısıyla herhangi bir yaptırım uygulanamamıştır. Bu işçiler grev hakkını grev yaparak elde etmiştir.

2019 sözleşmelerinin son düzlüğüne girildiğinde Türk Metal ve Birleşik Metal'in grev kararı alması herkes için beklenen bir şeydi. Daha önceki deneyimlerden ayrı olarak Türk Metal'in gerek fabrikalarda gerekse meydanlarda düzenlediği mitinglerle mücadeleci bir görünüm vermeye çalışması da olağandı. MESS, Pevrul Kavlak'ın gürleyen nutuklarından etkilenmiyor ama grev yasağı olasılığına dikkat çekip de “yasal sınırlar içinde haklarını arayacaklarını” söylemesinden büyük memnuniyet duyuyor ve her şeyin planlandığı gibi gittiğini düşünüyordu. Birleşik Metal-İş Genel Başkanı Adnan Serdaroğlu'nun “grev yasağını tanımayacağız” sözleri de hayatın olağan akışına uygundu. MESS, Adnan Serdaroğlu'nun IndustriALL mutabakatının ruhuna uygun hareket ederek yeni bir “metal fırtına”yı tetiklemekten imtina edeceğini umuyordu.

Metal işçisinin parolası: Kavel!

Planları, metal işçisinin grev kararı bozdu! MESS sürecinin orta yerinde Birleşik Metal-İş'in en büyük şubesi olan ve bu sendikanın MESS'e bağlı fabrikalarının büyük çoğunluğunu barındıran Gebze'de, tabandan gelen ve kendine Kavel deneyimini şiar edinen bir işçi kuşağı şube kongresini kazandı. Bu sadece bir yönetim değişikliğinden ibaret kalmadı. MESS sürecinde fabrikalarda grev komiteleri kuruldu. Grev eğitimlerinde, yasal prosedüre dair bilgilendirmeler kısa kesiliyor ve yasadışı ve fiili grevle Türkiye'de grev hakkını yasalara yazdıran Kavel deneyimi anlatılarak işçiler greve hazırlanıyordu. Gebze'den grev ateşinin yakılması halinde, 2015'ten beri tutuşmaya hazır bir bozkır haline gelen metal sektöründe yangının hızla yayılması işten bile değildi. IndustriALL mutabakatının değil “metal fırtına”nın ruhu giderek yükselmeye başlamıştı.

Bu durumda MESS için grev yasağı ve YHK etkili olduğu kadar riskli bir tercih haline gelince Birleşik Metal-İş'in grev uygulama tarihi olarak belirlediği 5 Şubat'tan bir hafta önce MESS, anlaşmanın imzalanması için düğmeye bastı. Kazanılmış haklara yönelik taleplerini geri çekti ve yüzde 6 ile başlayan zam teklifini kademe kademe yüzde 15'e yükseltti. Türk Metal'le yapılan görüşmeler belirli bir noktaya geldikten sonra Birleşik Metal-İş de masaya çağrıldı. MESS “iş bu gece bitirebilirsek 2 puan daha koyar yüzde 17 ile bitiririz” diyordu. Sabaha karşı üçte Birleşik Metal-İş yönetimi de masaya geldi ve yapılan teklifi onayladı. Ne var ki henüz imzalar atılmamıştı. Türk Metal, gece yarısı imza atıp sabah canlı yayında açıklamayı âdet haline getirmişti. Birleşik Metal-İş'te ise Maden-İş geleneği vardı ve kurulların ikna edilmesi gerekiyordu. Aslında herkesin bildiği şey, ikna edilmesi gerekenin Kavel parolasıyla greve hazırlanan fabrikalar olduğuydu.

Anlaşmanın sabahında Gebze'deki fabrikalar anlaşmaya hayır, greve evet dediler.

Aynı günün akşamında tüm MESS fabrikalarının işyeri temsilcilerinin yer aldığı Merkez TİS (Toplu İş Sözleşmesi) Komisyonu'nda da grev kararı çıktı. Yapılan oylamada greve evet diyen fabrika sayısı birkaç oyla fazla çıkmışsa da greve evet diyen fabrikaların işçi sayısı ezici çoğunluğu oluşturmaktaydı. Toplantı, grev kararını “her yer Kavel her yer direniş!” sloganlarıyla kamuoyuna duyurdu. Türk Metal’e bağlı fabrikalardaki işçiler yüzde 17’lik sözleşmeye ehvenişer olarak bakmaya başlamışken, bir anda gözler tekrar greve çevrildi. Bu işçiler, “başka türlü olamazdı, mevcut koşullarda en iyisi bu” denilerek ikna ediliyordu. Grev diyen sınıf kardeşleri Türk Metal üyesi işçilere başka bir yolun olduğunu gösteriyordu.

Fabrikalardan yükselen grev kararı Ankara’da nasıl iptal edildi?

Ancak daha sonra yaşananlar Birleşik Metal-İş’in de, belirli yönleriyle, yıkılması gereken statükonun parçası haline geldiğini gösterdi. Metal işçilerinin grev kararının ardından grev hazırlıklarına başlaması gereken Birleşik Metal-İş yönetimi, tam tersine grev iradesinin merkezinde yer alan Gebze şubesini bölme kararı aldı. 7 binden fazla üyesi olan şube ikiye bölünürken yeni kurulan şubenin yönetimine son kongreyi kaybeden ekip getirildi. Bu durum metal işçilerinin “kayyım” eleştirilerine neden oldu. Ardından Çalışma Bakanı’nın MESS ve Birleşik Metal’i Ankara’ya çağırdığı haberi geldi. Grevden üç gün önce, 2 Şubat’ta Ankara’da yapılan görüşmede Birleşik Metal-İş, Türk Metal’le yapılan sözleşmenin hemen hemen aynısına imza attı.

MESS, geceyarısı yapılan görüşmeden sonra bir kez daha grev kararının çıkmasının ardından Adnan Serdaroğlu başta olmak üzere Birleşik Metal-İş yönetimini masada verdiği sözü tutmamakla suçlamıştı. Birleşik Metal-İş yönetimi ise MESS’e “bizde tek adam yönetimi olmaz, işçiye sormadan karar alınmaz” diyerek yanıt vermişti. Ancak Ankara’da işçinin reddettiği sözleşmeye işçiye sormadan imza atarak ve işçinin hür iradesiyle aldığı grev kararını işçinin iradesi dışında iptal ederek söylediklerinin tam tersini yaptılar. Birleşik Metal-İş yönetimi alınan grev kararını kamuoyuna açıklarken Türk Metal’in imza attığı yüzde 17’nin kayıpları karşılamaktan uzak olduğunu söylüyordu. Ankara’da aynı sözleşmeye imza attıktan sonra bu oranların kayıpları karşılamaktan uzak olduğunu değil, kamu işçileri, Tüpraş vb. emsallerine göre ne kadar iyi olduğunu anlatmaya başladılar.

Metal işçisinin tabandan yükselen grev iradesinin altında yatan esas sebep zam oranları değil, grev yasağı ve YHK tehdidiyle bu rakamın dayatılmış olmasıydı. Adnan Serdaroğlu o ana kadar neredeyse tüm konuşmalarında grev yasağını tanımayacaklarını açıklamıştı. Ancak Ankara’daki toplantının ardından grev yasaklansa ve YHK’ya gitse dahi alınabilecek bir sözleşmeye greve başlamadan imza attı. Yine Adnan Serdaroğlu hemen her konuşmasında AKP iktidarını yerden yere vuruyordu. Oysa Ankara’daki anlaşmanın ardından aynı Adnan Serdaroğlu, işçi düşmanı istibda-

dın ve özel olarak da grev yasağı tehdidinin temsilcisi olarak masada oturan Çalışma Bakanı'na hususî olarak teşekkür etmeyi görev biliyordu.

Bu noktada, grev yasaklansaydı YHK'nın Türk Metal'in imzaladığından da düşük bir sözleşme bağtlayabileceğine dair iddiaya değinmek ve bir parantez açmak gerekiyor. Sektördeki işçilerin büyük çoğunluğunu kapsayan emsal bir sözleşme var iken YHK'nın daha düşük bir sözleşmeyi dayatması hayatın olağan akışına aykırıdır. Tüpraş sözleşmesi bu noktada örnek gösterilemez; zira YHK o konuda karar verdiğinde müstakil bir sözleşme olarak Tüpraş'a referans olacak başka bir emsal sözleşme imzalanmış değildir. Velew ki YHK, Birleşik Metal-İş için daha düşük bir sözleşmeyi dayatsın. Metal sektöründeki 12 Eylül düzenini yıkmak isteyen için daha büyük bir fırsat olamaz. Böyle bir olasılık vuku bulduğunda onlarca fabrikada işçilerin gönülden ve tam katılımıyla derhal şalter indirilir ve kendi meşruiyetini kendi eliyle sıfırlayan YHK düzenini yıkacak tayin edici bir mücadelenin fitili ateşlenebilirdi. Bu durumda grevlerin başladığı fabrikalardaki patronlar bile YHK kararının arkasında duramazdı. Bu yüzden YHK'nın Türk Metal'le varılan anlaşmadan düşük bir sözleşme dayatması, ya üzerinde durulmayacak kadar marjinal bir olasılıktır ya da bu olasılık karşısında ne yapılacağı zaten üzerinde tartışılmayacak kadar açıktır.

MESS grevi ve burjuva partileri

MESS grevi hayata geçmemiş de olsa içinden geçtiği süreç itibariyle politik bir karakter göstermiştir. Erdoğan ve AKP, grev yasağı tehdidiyle zımnî olarak sürekli masadadır. Sürecin düğüm noktasında hükümet fiilen masaya oturmuş ve grev tehdidine muhtemelen daha ağır tehditler de ekleyerek MESS lehine müdahalede bulunmuştur. Ancak MESS grevinin politik boyutu çok daha geniş bir çerçevede kavranmalıdır. Erdoğan ve AKP'nin bu tutumu basitçe otoriter bir siyasal anlayışın tezahürü olarak değerlendirilemez.

Kriz koşullarında reel ücretleri düşürmek ve kâr oranlarını (sermayenin argümanlarında daha çok iş gücü verimliliği olarak sunulmaktadır) belirli bir seviyede tutmak için sermaye Erdoğan'ın istibdad rejimini neredeyse dolaysız bir sınıf mücadelesi aygıtı olarak kullanmaktadır. Kronik dış açık problemi yaşayan (ağır resesyon dönemlerinde dış fazla verilmesi bu problemin ortadan kalktığını değil, ne kadar ciddî ve yapısal olduğunu gösterir) bir ekonomiye sahip olan Türkiye'de yabancı sermaye girişi sadece sıcak para boyutuyla değil doğrudan yabancı yatırımlar açısından da hayatî niteliktedir. Teşvik ve muafiyetlerle birlikte ucuz ve esnek iş gücü, yabancı yatırımı Türkiye'ye cezbetmenin tek yolu olarak görülmektedir. Bu yönüyle de istibdad rejimi devrededir.

Burjuva siyasetinin muhalefet cephesi (özellikle Millet İttifakı'nda bir araya gelen CHP, İyi Parti, Saadet Partisi vb.) muhalefet olmanın doğal bir gereği olarak emekçi sınıfların ekonomik şikayet ve taleplerini gündeme taşıyor olsa da MESS süreci bu

cephenin de sınıf karakterini çıplak biçimde ele verdiği başlık olmuştur. Zira burjuva muhalefetine ekonomi alanında iktidara yönelttiği eleştirinin merkezinde, istibdad uygulamaları ile hukukun üstünlüğünün ortadan kaldırılmasının yabancı sermayeyi Türkiye’den uzaklaştırdığı iddiası yer almaktadır. Burjuva muhalefeti, iktidarı hukuk devleti normlarına uymaya davet ederken sıkça yatırım ortamının iyileştirilmesinden ve yatırımcıya güven verilmesinden dem vurmaktadır. Oysa aynı muhalefet MESS istibdadın Anayasa’yı ve ilgili AYM kararlarını çiğneyerek grevi yasaklayacağına emin olduğunu açıklarken üç maymunu oynamıştır. Burjuva muhalefetine saflarından hükümetin işçilerin grev hakkına, haydi onu geçtik, keyfi grev yasağını sendika ihlali olarak niteleyen Anayasa Mahkemesi kararlarına saygı göstermesi için tek bir kelime edilmemiştir.

Burjuva muhalefetine bu suskunluğu istibdadın işçiler üzerindeki baskısını kat be kat arttıran bir çarpan etkisi yaratmıştır. İstibdad cephesi işçileri bastırırken, muhalefet de sendikal bürokrasinin teslimiyetini pazarlama görevi üstlenmiştir. Pevrul Kavlak, gece yarısı imzaladığı sözleşmeyi özellikle CHP’ye yakın Tele 1’de canlı yayında açıklamayı tercih etmiştir. Yine CHP eğilimli yayın organları sözleşmeyi olumlu gösteren yayınlar yapmıştır.

MESS grevi ve sosyalistler

Birleşik Metal-İş’in aynı sözleşmeye imza attığı süreçte de benzer bir rolü bazı sosyalist oluşumlar üstlenmiştir. TKP ve ÖDP gibi yapılar sözleşmeyi en ufak bir eleştirel yaklaşım olmadan Birleşik Metal-İş bürokrasisinin basın bültenini yayımlayarak duyurdular. Örneğin laiklik gibi konularda AKP iktidarına karşı en sert söylemleri benimseyen bu yapıların AKP’nin Çalışma Bakanı’na teşekkür eden Birleşik Metal yönetimini eleştirmemesi, sırf bürokrasiyi desteklemek uğruna AKP’nin grev yasağı tehdidi yokmuş gibi davranması ibret vericidir. EMEP ise *Evrensel* gazetesinde eleştirel bazı yayınlara yer verse de Gebze’de grev kararını aldırılan şubenin bölünmesi ve yeni şubeye son kongreyi kaybeden yönetim listesinin atanması gibi uygulamaların ortağı olarak, işçilerin “kayyım” dediği şubede koltuk alarak yazdıklarının tam aksini yapmıştır.

Tüm bu genel manzara içerisinde Birleşik Metal-İş’in okları “sendikayı karıştıran siyasi parti ve gruplar” a çevirmesi manidardır. Kimdir bu parti ve gruplar? Sendikayı nasıl karıştırmaktadırlar? Bu soruların cevabı bilerek verilmemektedir. Örneğin Gebze şubesinde yönetimin desteklediği grubun kaybetmesi siyasi grupların manipülasyonuna bağlanmaktadır. Böylece yaratılan komplo havası içerisinde Gebze’deki metal işçisinin yıllarca patronlarla işbirliği yapan ve işçileri bastıran yönetimden tamamen işçi demokrasisi çerçevesinde hesap sorduğu gerçeği gizlenmektedir. İşçilerin tabandan yükselen iradesinin, MESS sürecinde de grev hakkını grevle savunmaya yönelmesi ve Kavel şiarını benimsemiş olması da siyasi manipülasyonun değil sınıf mücadelesinin doğal seyrinin, mücadele deneyimlerinin sınıf bilincini ge-

liştirmesinin bir sonucudur. Kendi payımıza Devrimci İşçi Partisi olarak bu iradenin ortaya çıkmasında bir payımız olmuşsa, ne mutlu! Daha çok sosyalist yapının katkı sunması gerektiğini düşünüyoruz.

Ancak sendikayı karıştırma suçlamasını reddederiz. Eğer mahkûm edilecek bir davranış varsa bu, sendikada birkaç uzmanlık ya da yönetimde koltuk elde etmek ve bu alanları korumak için sınıfın çıkarlarına aykırı hareket eden pratiklerdir. Birleşik Metal-İş yönetiminin, işçileri grevle tehdit eden AKP'ye teşekkür edip, CHP'nin MESS'in yanında yer almasına ses çıkarmayıp, siyasi partilerin manipülasyonu diyerek tabanda işçileri bilinçlendiren ve greve hazırlayan çalışmalar yürüten sosyalistleri hedef almasının gerçeklerden değil bürokrasinin sınıftan ayrıışan çıkarlarından kaynaklandığı açıktır.

Kavel cephesi kazanacak!

Gelinen aşamada bir bilanço çıkarmak gerekirse, 12 Eylül'ün metal işkolunda inşa ettiği ve yıllar içinde metal işçilerinin mücadeleleriyle delik deşik olmuş düzen, şimdilik ayakta kalmayı başarmıştır. Ekmek mücadelesi açısından bakıldığında, metal işçisinin kayıplarını karşılayacak bir sözleşme imzalamadığı açıktır. Hürriyet mücadelesi açısından ise grev yasağı korkuluğunu yıkma fırsatı kaçırılmıştır. Ancak metal işçisinin hiçbir kazanım elde etmediği de söylenemez. Grev yasağı ve YHK tehdidine Kavel diyerek cevap veren metal işçisi bu kararının arkasına güçlü bir irade koyarak MESS'in kazanılmış haklara yaptığı saldırıları ve 3 yıllık sözleşme dayatmasını geri çekirmiştir. Fabrikalardan gelen bilgilerle Türk Metal'in aylar boyunca alttan alta işçileri 3 yıllık sözleşmeye ve yüzde 15 seviyelerine hazırlamak için faaliyet yürüttüğünü biliyoruz. Sözleşmenin 2 yıllık olması Pevrul Kavlak'ın değil, patronları korkutan bir canlılık gösteren metal işçisinin kazanımıdır. Yüzde 15'in üzerine eklenen 2 puan ise gece yarısı MESS genel merkezine gidenlerin değil, Kavel'i şiar edinerek fabrikalardan grev iradesini yükselten metal işçilerinin hanesine yazılacaktır. Nihayet metal işkolunda 12 Eylül'ün mirası olan düzenin bir ayağı çukurdadır artık. Metal işçisi Kavel parolasıyla yolu göstermiş, bu yola girmiş hatta tünelin ucundaki ışığı da görmüştür. Geleceği bu mücadeleciler işçi kuşağı temsil ediyor. Ancak bu mücadeleciler kuşağın zafere yürümesi için belli ki sınıf sendikacılığının bürokrasiye galebe çalması gerekiyor. Bunun için de bu anlayışın işçi sınıfı içinde daha fazla mevzilenmesi, daha fazla örgütlenmesi ve sınıf mücadeleciler işçilerin süreci yönlendirecek bir nicel ve nitel birikime ulaşması lazım.

Erdoğan ve AKP olgusunun Marksist yorumu Farsça'da!

Erol Balkan, Neşecan Balkan ve Ahmet Öncü tarafından derlenen ve Devrimci Marksizm'in yazarlarından Burak Gürel, Sungur Savran, Özgür Öztürk ve Kurtar Tanyılmaz'ın da yazılarını içeren *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* (Yordam) başlıklı kitap Farsça'ya Aidin Akhavan tarafından çevrilerek İran'da Agah Yayıncılık adında büyük bir yayınevi tarafından basılmış bulunuyor.

“Farsça Basıma Önsöz”den

“AKP'nin ve önderi Recep Tayyip Erdoğan'ın iktidar öyküsü, uluslararası alanda burjuva düşüncesi ve Türkiye'de bir tür sol düşünce açısından devasa ölçekte bir aldanma ve yanlış değerlendirme tarihidir. (...) AKP'nin aldatmacalarını ciddiye alma saflığını gösteren sadece Batı âlemi olmadı. (...) Ortadoğu'nun, otoriter rejimler altında yaşamakta olan siyaseten ılımlı bütün unsurları için Erdoğan Batı'yla ittifak ile İslami geleneğe sadakat arasında tam da uygun dozu tutturmuş bir önderdi. (...) Bu, hakim sınıflar ve aydınlar arasında geçerliydi. (...) Arap önderlerinin ABD'nin Ortadoğu politikası karşısındaki kölece tutumundan ve İsrail karşısındaki toptan teslimiyetinden yaka silker hale gelmiş kitleler ise Erdoğan gibi bir lidere gıpta ile bakıyorlardı. (...) Orijinal İngilizce basımın başlığı olan *Neoliberal Çağda Türkiye'de İslamcı Sermayenin Yükselişi* ifadesinin açıkça ortaya koyduğu gibi, bu kitapta bir araya gelen makalelere sinen esas görüş, AKP'nin, 21. yüzyılın başının neoliberal ortamında Türkiye'de hâkim sınıfların içinden bir İslamcı fraksiyonun siyasi bir enstrümanı olduğu yönündedir. Tarihi misyonunun Türkiye'de demokrasiyi kurmakla zerre kadar ilişkisi yoktur.”

Bir ihtilal olarak Millî Mücadele (1): Burjuvazinin güçleri

Sungur Savran

Bir bakarsın kapıdan bir kuva-yı milliye kaptanı içeri girer, göğsünde iki sıra fişenkler; belinde bir Çerkes kaması ve yanında bir bomba asılıdır. Bu korkunç adamdan kimse ürkmeyen, esasen hepimizin kıyafeti bu adama benzemekte idi. (...) Eski hayata tamamen düşman, yeni bir hayata susamıştık. Bu ruh haleti bizde pek şiddetli ve hareketli idi. Kabına sığamayan insanlardık. Bu hal, ihtilal devrinin korkusuz ve yıkıcı galeyanı idi. Ağır yürüyen ve hafif konuşan pek azdı. En ufak bir hadise bizi çılgına döndürüyordu. Derhal yıkmak ve yok etmek istiyorduk.

Enver Behnan Şapolyo¹

Türkiye toprakları bundan tam 100 yıl önce Avrasya ana karasını boydan boya kat eden, Ortadoğu'yu da içine alan bir büyük ihtilal dalgasının parçası olarak devasa bir altüst oluş yaşadı. Kaynağını ve merkez üssünü Ekim devriminin topraklarında, Rusya'da bulan bu kasırga, her yerde bir örnek sonuçlar yaratmadı elbette. Türkiye topraklarında, Anadolu'da ve Rumeli'de, bir takım başka ülkelerde de olduğu gibi, ihtilal kasırgasının açığa çıkardığı çelişkiler Rusya'nın yaşadığı çelişkilerle elbette tıpatıp aynı değildi.

¹ Aktaran: Emel Akal, *İştirakiyuncular; Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İstanbul: İletişim, 2013, s. 37.

Rusya’da ihtilalin merkezinde, bir yanında kapitalizm öncesi ve kapitalist hâkim sınıflar arasında bir ittifak ile öte yanında proletarya ile emekçi köylülüğün arasında bir ittifakın olduğu bir sınıf çelişkisi vardı. Kasırganın uzandığı bir dizi başka ülkede de (en başta Almanya olmak üzere, Macaristan, Finlandiya, İtalya, İskoçya vb.) köylülüğün ağırlığı ülkeden ülkeye farklı olmakla birlikte bu çelişki ön planda idi. Başka ülkelerde (ve de Osmanlı’da ya da Türkiye’de) ise bu çelişki ön planda değildi. Rusya’da başlayarak uluslararasılaşan devrimin bizde açığa çıkarttığı çelişkiler arasında da bu sınıf çelişkisi mevcuttu, ama hâkim değildi. Emperyalist işgalin yarattığı ulusal sorun, bu coğrafyada yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halklar arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, şekillenmekte olan burjuvazinin kapitalizm öncesi devlet yapısı ve ideolojik biçimlerle çelişkisi, bunlar Türkiye’de daha belirleyici idi. Ama bu farklılık Türkiye’nin de bu dönemde bir ihtilal yaşamış olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

1918-1923 arası yaşanan sürecin, yani Millî Mücadele’nin, yalıtılmış biçimde, yalnızca kendi özelliklerinin göz önüne alınması halinde bile bir ihtilal olarak nitelenmesi kaçınılmazdır. Bir kere, oluşumu 1918’den itibaren başlayan, 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi Ankara’da açıldığı andan itibaren ise tam anlamıyla billurlaşan bir ikili iktidar durumu, devrimlerin en önemli tanımlayıcı özelliklerinden birinin Millî Mücadele’nin asli bir niteliği olduğunu hatırlatır bize. Devrim, her zaman yorulmaksızın tekrarlamamız gerektiği gibi, bütün olağan yolları aşan, o güne kadar hiç kullanılmamış araçlara başvuran bir *iktidar mücadelesidir*. Modern dünya dağınık iktidar yapılarını kaldıramaz, ikili iktidar sonunda bir tarafın kazanmasıyla tekli iktidara dönüşecektir. Ya devrim ya karşı devrim kazanacaktır.

Millî Mücadele Anadolu’sunda bu iki iktidar arasında aynı zamanda bir dizi farklı muharebeden oluşan bir iç savaş da yaşanmıştır. 1920-1921 yıllarında Ankara, Kuva-yı Milliye ve en çok da Kuva-yı Seyyare, Yunan işgal gücüyle çarpışmaktan ziyade İstanbul’un kendisini yenilgiye uğratmak için kışkırttığı iç güçlere (Hilafet Ordusu, Anzavur, Çapanoğlu vb.) karşı savaşmıştır. İç savaşın çeşitli türleri olduğu doğrudur. Ama bu iç savaşın bize hatırlatması gereken basittir: Millî Mücadele olarak anılan şey, sadece uluslar arasında değildir.²

Millî Mücadele’nin bir ihtilal olduğu ayrıca iktidarın tarihi kaynağını değiştirmiş olmasından da bellidir. Ankara’nın üstünlüğü sürecin başında saltanat ile yönetilen bir ülkenin sürecin sonunda bir cumhuriyet yönetimine geçişi anlamına gelmiştir. İktidarın kaynağı artık bir hanedanın yetkilerinde değil bir bütün olarak ulusun iradesinde ifade edilmektedir.³ Halk padişahın tebası olmaktan çıkmış, cumhur olmuştur, bir cumhuriyetin formel olarak birbiriyle eşit olan vatandaşları haline gelmiştir.

2 Zaten buradaki “millî” sözcüğünün ulusal olan, yani diğer uluslara karşıt olarak tanımlanmış olan anlamının dışında bir anlamı olduğu aşağıda berraklığa kavuşacak.

3 “Bir bütün olarak ulusun” iradesi tabii hâkim sınıfların tekelindedir.

Kısacası, Millî Mücadele olarak anılan süreç hiçbir şekilde bir “ulusal kurtuluş savaşı”na indirgenemez. Zaten bu terim Türkiye’deki süreci tanımlamak açısından toptan yanlıştır. Bir kere, “ulusal kurtuluş savaşı” veren başka toplumlardan farklı olarak Türkiye hiçbir zaman sömürgeleşmemiştir. Evet, Cihan Harbi’nin sonunda Arap toprakları geçici olarak da olsa sömürgeleştirilmiş, Türklerin ve/veya Kürtlerin en büyük nüfus grubu olduğu toprakların bir bölümünün de sömürgeleştirilmesi (Antalya, Kilikya vb.) söz konusu olmuştur. Ama Anadolu ve Rumeli’nin başka yörelerinde başka türden bir gelişme söz konusudur: Bu topraklarda yüzyıllardır Türklerle birlikte yaşayan halkların (Ermenilerin, Rumların vb.), belirli önderliklerin yönlendirici etkisi altında, dış güçlerden destek alarak o yörelerde hâkimiyet elde etmesi. Bunu sömürgecilikle karıştırmak yanlıştır. Millî Mücadele terimi bu yüzden çifte anlamıyla (aşağıda bunun üçlü bir anlam haline geleceğini göreceğiz), yani **hem emperyalizme karşı mücadeleyi, hem de Anadolu halkları arasında bir mücadeleyi** kapsadığı için tam yerli yerine oturmaktadır. Nihayet, “millî”nin üçüncü anlamını gördüğümüzde, “ulusal kurtuluş” kavramının neden indirgemeci olduğunu daha da iyi anlayacağız.

Demek ki, emperyalizme karşı mücadele, Anadolu ve Rumeli’nin yerleşik halkları arasında bir mücadele ve Ankara’nın İstanbul’a, cumhuriyetin saltanata karşı ihtilali Millî Mücadele sürecinde bütünüyle iç içe geçmiştir. Ama Millî Mücadele bu üçüyle de sınırlı değildir. Çünkü Millî Mücadele’de sadece burjuva güçler kapitalizm öncesi devlete, yani saraya ve onun hükümetlerine karşı mücadele etmedi.⁴ Aynı zamanda komünistler veya komünizmden ileri derecede etkilenmiş güçler de Millî Mücadele sürecinde önemli bir faktör olarak gelişmelere etki yaptı. Bu yazının bir sonraki sayıda yayınlanacak ikinci bölümünde ele alacağımız gibi, Türkiye’de Millî Mücadele süreci içinde sosyalizm de iktidara oynamıştır. İtiraz seslerini duyuyor gibiyiz. Hem de telaşlı ve tepkili bir ruh durumuna bürünmüş itiraz sesleri. Bu aşamada, okuyucuya biraz sabırlı olmasını ve bu yazının bütünsellik taşıyan dört ana tezini birbirleriyle ilişkisi içinde dikkatle izlemesini tavsiye etmekten başka yapabileceğimiz bir şey yok. İlk üç bölümü yazmadan “sosyalizmin iktidara yükselmesi de olasılıklardan biriydi” düşüncesini anlatmak olanaksızdır. Üç ana tez bu sayıda ele alınmaktadır; dördüncüsü ise gelecek sayıda işlenecektir. Okuyucudan sadece zaman ve sabır istiyoruz. Sonunda itirazını tekrar yükseltebilir ama o zamana kadar bu konudaki yargısını askıda tutmasını rica ediyoruz.

Şimdi dört ana temamızı teker teker derinleştirmeye geçebiliriz. Bu girişi bitirmeden önce, neden yazının başlığında ve bu giriş bölümünde “ihtilal” terimini tercih ettiğimi-

4 Osmanlı devleti hakkında kapitalizm öncesi devlet nitelemesine, bu devletin 19. yüzyıl boyunca kapitalizmin gelişmesinin önünü açan bir dizi politika izlemiş olması dolayısıyla yer yer itiraz edilmektedir. Bu konuyu daha evvel ele almıştık. Bkz. Sungur Savran, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*, Cilt 1: 1908-1980, İstanbul: Yordam Kitap, 4. Basım, 2016. Bu kitabın 1. Bölümü’nün “Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet” başlığını taşıyan alt bölümü (s. 103-108) doğrudan doğruya bu meselenin tartışılmasına ayrılmıştır.

ze kısaca değinmek isteriz. Devrim kelimesi, Millî Mücadele ile bir araya geldiğinde ihtilali değil, cumhuriyetin erken döneminde gerçekleştirilmiş toplumsal, ideolojik ve siyasi dönüşümleri betimleyen bir kavramlaştırma olarak “Atatürk devrimlerini” hatıra getirme riskini taşıdığı için, ikirciklilikten uzak durmak amacıyla buraya kadar “ihtilal” sözcüğünü kullandık. Bundan sonra yer yer “ihtilal”, yer yer de “devrim” terimlerini kullanacağız. Artık okuyucunun kafasında devrim kelimesinin başka çağrışım yapmaya-çağından emin olabiliriz çünkü.

1. Dünya devriminin birinci dalgasının parçası olarak Millî Mücadele

Şayet Ekim devrimi zafere ulaşmasaydı, Türkiye’de Millî Mücadele kazanılamazdı. Hipotetik tarih yazılamaz, ama bu büyük ihtimalle böyledir.

Önce şunu saptayalım: Ekim devrimi bir dünya devrimi sürecinin başlangıç noktası ve merkez üssüdür. Devrim ilk üsleri olan Petrograd’dan ve Moskova’dan dalga dalga dışarı doğru yayılmıştır. Bir yandan Çarlık Rusyası’nın bütününi adım adım ele geçirmiştir. Bir yandan da siyasi hudut tanımaksızın başka ülkelere yayılmıştır. Bazen başka ülkelere yayılması Çarlık Rusyası’nın siyasi sınırları içindeki başka bölgelere yayılmasından daha erken ve daha kolay olmuştur. Avrupa devrimi Ekim devriminden neredeyse hemen sonra başlamış, devrimin Almanya, Avusturya-Macaristan, Finlandiya, İtalya, İskoçya’da etkileri 1918-1920 arasında doruğuna ulaşmıştır. Buna karşılık, devrim Kafkasya’ya ve Çarlığın Türki ve Farsi halkların yaşadığı Orta Asya topraklarına 1920 ve sonrasında ulaşmıştır. Hatta daha ironik bir şey söyleyelim: Mısır bile devrime Kafkasya’dan önce, 1919’da katılmıştır!

Mısır’dan söz etmemiz, bizi Ekim devriminin etrafında dalga dalga yayılan dünya devriminin hep ihmal edilmiş bir boyutuna getiriyor: Avrupa devriminden hemen sonra dünya devriminin bu dalgasının ikinci coğrafyası Ortadoğu’dur. Mısır’ın ardından Irak, Suriye, Filistin, Fas ve İran’da Gilan devrimlerle sarsılmıştır.⁵ Türkiye’de hemen 1918’de başlayan devrimci dinamiği de bunun içine koyarsanız, böyle bir devrim dalgasının yaygın olarak görmezlikten gelinmesinin tek bir açıklaması olabilir: Tarihyazımının esas olarak Batı’nın üstünlüğünde gelişmesi Ortadoğu devriminin görmezden gelinmesine yol açmıştır.⁶ Ortadoğu ülkelerinde sosyalizme doğru yürüyüşün güçlü bir eğilim olmaması bu ihmali gerekçelendiremez. Devrim sömürgecilğe karşı da devrimdir. Bu devrimlerin yenilgiye uğramış olması da gerekçe olarak ileri sürülemez. Çünkü araların-

5 Bu devrimler dalgasını daha önce şu yazımızda ele almıştık: “Ortadoğu Tarihinin Sürükleyici Gücü Olarak Devrim”, *Devrimci Marksizm*, sayı 30-31, Bahar-Yaz 2017.

6 Benzer bir örneğe Batı tarihyazımının uzun bir dönem boyunca neredeyse tümünden görmezden geldiği 1916 Orta Asya kıyamında rastlıyoruz. Bkz. Sungur Savran, “Müslüman Halkların Ekimi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 34, İlkbahar 2018, “Unutulmuş Ayaklanma” başlıklı bölüm, s. 161-63.

dan biri (Türkiye devrimi) hiç tartışmasız zafere ulaşmıştır. Buna karşılık, Avrupa’da bu ilk devrim dalgasında tek bir devrim bile kalıcı biçimde zafer elde edememiştir.

Ekim devrimi etrafında gelişen devrim dalgasının üçüncü boyutu Asya’da Çin’dir. Çin öylesine büyük bir ülkedir ki, Çin devriminin yaşanması bütün bir kıtayı ilgilendirir. Şayet 1925-1927 devriminde Çin proletaryası yanlış politikalar dolayısıyla ezilmemiş, zafer kazanmış olsaydı, Asya’da ardı ardına sarsıntılar yaşanacağına kesin gözüyle bakabiliriz.⁷

Bütün bunlardan dolayı, Ekim devriminin en azından Avrasya ana karasında bir dünya devrimi dalgası başlatmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliyoruz. Buna neden “dünya devriminin birinci dalgası” adını verdiğimizize gelince, bu soru, konumuz olan dönemden çok sonra yaşanmış olayları ilgilendirdiği için yanıtına kısaca değinip geçebiliriz: Dünya devriminin bu ilk dalgasını, 1940’lı yılların başları ile 1950’li yılların başları arasında yaşanan bir ikinci dünya devrimi dalgası izlemiş, Atlas Okyanusu’ndan Pasifik’e kadar Avrasya bir kez daha büyük bir devrimci dalga ile sarsılmıştır. Arnavutluk’tan Kore’ye kadar, Çin’i de içine alan bir dizi devrim zafere kavuşmuştur. Buna dünya devriminin ikinci dalgası diyoruz. Nihayet, 2011’de Tunus ve Mısır devrimleriyle başlayan ve bugün, 2019’da çarpıcı bir yayılma ve sıçrama ile ilerleyen dalgaya da dünya devriminin üçüncü dalgası diyoruz. İşte “birinci dalga” kavramı, o dönemin bu tarihi atılımlar arasındaki yerini belirlemek bakımından anlamlıdır.

Birçok tarihçi, Ekim devriminden sonra Bolşevik yöneticilerin dünya devrimini hem öngördüklerini hem de uğruna mücadele ettiklerini kabul etmekle birlikte (Komünist Enternasyonal ya da kısaltmasıyla söylersek Komintern, 1919’da bunun için kurulmuştur) dünya devrimi kavramını Avrupa devrimine indiriyor. Bu, Bolşevikler için kesinlikle söz konusu edilemez. Onlar için dünya devrimi tam da ne demekse odur: Yeryüzünün bütün halklarının bir parçası haline geleceği, o dönemin deyimiyle söylersek “cihanşümul” bir devrim ve bu uğurda çalışmayı gerektiren bir perspektif. Dünya devrimini bir Avrupa olayı olarak görmek, Bolşevizmin sosyal demokrasiden, İkinci Enternasyonal’dan, Kautsky ve Bernstein’dan kopuşunu anlamamak demektir. Bolşevikler, Komintern’in örgütlenmesinde Asya ve Latin Amerika’ya da Avrupa’ya verdikleri kadar önem vermişlerdir. Bu yüzden Komintern sosyalist akımın (Çin’den Meksika’ya, Endonezya’dan Brezilya’ya) birçok ülkeye ilk kez girmesini sağlamış ve kendinden önceki İkinci Enternasyonal’dan farklı olarak gerçekten bir dünya örgütü haline gelebilmiştir.

Öyleyse dünya devriminin birinci dalgasına ne salt nesnel, kendiliğinden süreçlerin bir toplamı, ne de yalnızca siyasi önderliğin öznel, bilinçli müdahalesinin bir ürünü olarak bakabiliriz. İlki doğru değildir çünkü Bolşevikler Komintern aracılığıyla devrim

⁷ İspanya devrimini (1931-39) unutmuyoruz. Bu devrimin birinci dalgadan etkilendiği tartışmasız olmakla birlikte o dalgaın tam bir parçası olup olmadığı tartışmalı bir konu olabilir. Dolayısıyla, bu yazıda bu meseleyle uğraşmamayı seçiyoruz.

ateşini yeryüzünün birçok köşesinde sürekli olarak harlamışlardır. İkincisi doğru olamaz, çünkü komünist partilerinin hiç olmadığı, hatta Komintern’in kendisinin bile kurulmamış olduğu (Komintern Ekim devriminden yaklaşık bir buçuk yıl sonra kurulmuştur, birçok ülkede komünist partilerinin ilk kuruluşu ise 1920-1921’i bekleyecektir) tarihlerden başlayarak devrimci kalkışmalar gündeme gelmiştir. Dünya devrimi nesnel gelişmeler ile komünist önderliğin (ya da yerine göre başka türden önderliklerin) öznel müdahalelerinin her ülkede ve her bölgede farklı bileşimler içinde bir araya geldiği, kendi içinde farklılaşmakla birlikte bütünsel, bileşik ama aynı zamanda eşitsiz bir süreç olarak ele alınmalıdır. Türkiye’de Milli Mücadele’ye geldiğimizde, nesnel ve öznel faktörlerin etkisini adım adım çözümlemeye çalışacağız.

Sovyet Rusya ve Müslüman halklar⁸

Bu genel tablo, yani Avrupa, Ortadoğu ve Çin devrimlerinin on yıllık bir süre içinde birbirine dolanarak birlikte ilerlemeleri, daha Türkiye’yi somut olarak incelemeye başlamadan dahi, deyim yerindeyse *a priori*, Milli Mücadele döneminin bu büyük ölçekli tarihi sürecin bir parçası olduğunu rahatlıkla söylemeye izin verir. Devrimlerin böylesine yoğunlaştığı bir zaman diliminde ve coğrafyada (bizim durumumuzda Ortadoğu) ne her bir devrimin diğerlerinden bağımsız bir dinamiğe sahip olduğu türünden bir iddia, ne de bütün ötekiler tek bir sürecin (elbette farklılaşmış) ifadeleri iken Türkiye’ye istisnai bir konum atfetmeye yönelen bir düşünce (Türkçesi olmayan bir İngilizce kavramı kullanırsak “*exceptionalism*” tezi, yani “istisnacılık”) ikna edici durur.

Buna rağmen biz analizimizi adım adım somutlaştırarak tezimizin temellerini Milli Mücadele’nin kendi somutluğunda bulmaya çalışalım. Bir kere, Bolşeviklerin ve Komintern’in hem sömürge ve yarı-sömürge ülkelere, hem de daha özel olarak Müslüman halklara yönelik olarak çok özel politikalar geliştirdiğini biliyoruz. Komintern’in 1920’de toplanan 2. Kongresi’nde ulusal sorun üzerine kabul edilen Tezler, sadece proleter devrimlerinin değil, “ulusal devrimci” karakter taşıyan önderliklerin yönettiği hareketlerin de desteklenmesini genel bir politik ilke haline getirmişti.⁹ Sovyet Rusya ile Anadolu hükümetleri arasındaki ilişkiler geçici iniş çıkışlar dışında bu ilke temelinde yürütülmüştür.

⁸ Yanlış anlamayı önlemek için belirtelim. Bu yazıda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nden (SSCB) değil de hep “Sovyet Rusya”dan söz etmemiz, Rus milletine sosyalizmin kuruluşu veya politikaları bakımından SSCB’nin diğer uluslarından daha fazla önem vermemizden değildir. SSCB Aralık 1922’de kurulmuştur. O tarihe kadar Ekim devriminin dış politikasını yöneten devlet Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’dir (RSFSC). Milli Mücadele’nin neredeyse tamamı SSCB kurulmadan önce yaşandığı için, bu yazıda hep bu devletten söz ediyoruz, adını Sovyet Rusya olarak kısaltıyoruz. Yoksa Lenin’in ısrarıyla hiçbir ulusun adını taşımayan bir eşitlik temelinde kurulan SSCB’yi son derecede önemsiyoruz.

⁹ Bkz. Burak Gürel, “Marksizm ve Ulusal Sorun”, *Devrimci Marksizm*, sayı 3, Mart 2007.

Enternasyonal'in bu uzak görüşlü perspektifinin yanı sıra, Bolşevikler, özellikle de Lenin ve Trotskiy, Çarlık Rusyası içinde (ve dışında) Müslüman halklara karşı çok özel, onların kaygılarına çok dikkatle ve özenle yaklaşan bir politikayı savunmuş ve mümkün olduğunca uygulamışlardır.¹⁰ Bu yazıda bu konuya tekrar tekrar döneceğiz ama şunun şimdiden altını çizmek gerekir: Ekim devrimi 1917 yılında sadece Rusya'da zafere ulaşmıştır. Çarlık Rusyası olarak bilinen siyasi devlet biriminin bütünü açısından bakıldığında ***Ekim devrimi tam beş yıl sürmüştür***, dar anlamdaki Rusya'nın dışında devrim ancak 1922'de kesin bir zemine yerleşmiştir. Bu daha geniş anlamıyla devrimin aldığı biçim esas olarak iç savaştır. Bu başarının nedeni de tam da Leninist uluslar politikasıdır, bunun Müslüman halklara özel olarak uygulanmasıdır. İşte bu, Bolşevik devrimin itibarını, bütün Ortadoğu'da olduğu gibi, Millî Mücadele Türkiye'si'nde de doruğuna çıkarmıştır. Şimdi bunun sonuçlarını görelim.

Türkiye burjuvazisinin Sovyet Rusya ile ittifakı

Rusya'nın Türki topluluklarının bazıları (en başta Kazan Tatarları), nesnel bir gelişme içinde, Rusya kapitalizme Osmanlı'dan daha erken geçtiği için, Türki dünyada burjuva ideolojisi ve politikasının en erken yükselişe geçtiği unsurlar oldular. Bu yüzdendir ki, 20. yüzyıl başında Osmanlı'nın burjuva hareketinin ideolojik dünyasında, hatta siyasi örgütlerinde Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu gibi Rusya kökenli aydınlar çok önemli bir rol oynadılar. Yani Rusya Müslümanları ile iç içe geçmişlik Türkiye'nin yeni yükselen burjuvazisi için zaten yaşanmakta olan bir nesnel olguydu. Şimdi Rusya'da Müslüman ve Türki halklar ve önderleri, aydınları vb. Bolşevizm ve komünizme meylettikçe Türkiye'nin burjuva aydınlarının dahi bundan etkilenmemesi düşünülemez.

Bütün bunlardan dolayı Türkiye burjuvazisinin siyasi hareketinin Cihan Harbi içinde ve sonrasında adım adım ayrışmakta olan iki kanadı da Sovyetleri muhatap almış ve ondan çok etkilenmişlerdir. İttihatçı liderler (Enver, Talat ve Cemal Paşalar) 1918 Kasım başında Almanya'ya kaçtıktan sonra 1919 yılı başında Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in önderliğindeki yenilgiye uğrayan ayaklanmaya katıldığı için hapse atılan Komintern'in önemli isimlerinden Karl Radek ile (muhtemelen yılın ikinci yarısında) görüşmüşlerdir. Bu görüşme o kadar önemli olmuştur ki, Radek 1920 başında hapisten salıverildikten sonra bir bakıma Enternasyonal'in Türkiye burjuva önderlikleriyle ilişkilerdeki uzmanı haline gelmiştir. Ayrıntısına girmeden söylersek, bu önderler arasında en önemlisi olan Enver Paşa'nın bu dönemde (yaklaşık iki yıl boyunca) bütün stratejisi, İslam ülkelerinin enternasyonal bir hareketini kurup Sovyet Rusya ile ittifak halinde İslam dünyasında Britanya hâkimiyetini yıkmak olmuştur. Enver uzaktan Kafkasya'yı bir üs olarak kullanmaya çalışmış, 1920 baharında bir komünist partisi kurdurtmuş (o da!), 1920 Ağustos ayında Moskova'ya geçmiş, Eylül'de Bakû Şark Halkları Kongresi'ne ka-

10 "Müslüman Halkların Ekimi", a.g.y., "Bolşeviklerin Uluslar Politikası" bölümü, s. 153-59.

tlmış, ta 1921 sonuna kadar Sovyet Rusya ile ittifakını devam ettirmiştir. Kullandığı üslup, sloganları, kurduğu İslam Enternasyonalî'nin programı, her şeyi bir İslam komünizmi tadındadır. Bunun büyük ölçüde taktik kaygılarla olduğu tartışma götürmez. Enver İslamcı bir Turan hülyası peşinde dört yıl Alman Kayzeri'ne hizmet ettikten sonra şimdi aynı davayı Sovyet himayesinde sürdürmeye çalışmaktadır. Ne var ki, bütün bunların ne kadar yüzeysel ve sahtekârca olsa da Anadolu'da ve dışarıda Türkiye burjuvazisinin bu kanadını Sovyet Rusya'ya sıkı sıkı bağladığı tartışma götürmez. Bu tutum aynı zamanda Anadolu'da Enver yanlısı kadroların düpedüz komünistlerle birlikte örgütlenmesine, böylece ister istemez komünist harekete güç kazandırmasına da yol açmıştır. Bu konuya aşağıda, üçüncü bölümde ve yazının gelecek sayıda yayınlanacak olan ikinci kısmında daha ayrıntılı olarak gireceğiz.

Sovyet Rusya'ya bu tür bir yakınlık, daha da önemli olarak, Türkiye burjuvazisinin siyasi hareketinin öteki kanadını oluşturan Kemalist önderlik ve daha genel olarak söylenirse Anadolu hareketi ve 23 Nisan 1920 sonrası Ankara hükümeti için de geçerlidir. Birazdan Mustafa Kemal'in kişisel yönelişi özelinde bunun çok önemli bir boyutuna daha ayrıntılı olarak gireceğiz. Ama şimdiden şunları saptayabiliriz. Mustafa Kemal, ilişkilerdeki bütün iniş çıkışlara rağmen İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya'ya yaslanmış, zaman zaman ikisini birbirine karşı oynamakla birlikte esas olarak bütün Millî Mücadele boyunca Sovyet Rusya'ya Anadolu hareketinin bir numaralı müttefiki olarak yaklaşmıştır. Sovyet Rusya'nın silah, mühimmat ve para yardımı olmaksızın Ankara hükümetinin Yunanistan'a karşı savaşı kazanabileceği düşünülemez.

Bunun yanı sıra, iki odak arasında çeşitli biçimlerde askeri işbirliği yapılmıştır. Ayrıca, Yunan Komünist Partisi'nin (KKE) devrimci bozguncu politikası, Yunan ordusunu içeriden felç etmeye yönelik adımlarıyla Anadolu hareketinin Yunan ordusu karşısındaki zaferinde önemli bir rol oynamıştır. Bu konuda Türkiye'de son dönemde epey kulaktan dolma bilgi dolaşıyor. Biz Erden Akbulut ve Mete Tunçay'ın bir Yunan yazarının kitabından aktardıkları bilgiye kulak verelim:

...daha 1921 Kasımında Yunan hükümeti cephede bozgunculuk politikası yapan Yunan Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne ve *Rizopastis* gazetesine karşı bazı polisiye tedbirler almıştır. (...) YKP'nin 1922 Ekiminde toplanan Olağanüstü Kongresinde, ordunun çöküşünden sonra Anadolu'dan dönen iki yüzden fazla tecrübeli komünist hazır bulunmuştur. Bu gibi kimseler, "Cephedeki Komünist Askerler Merkez Kurulu" adı altında kurdukları bir teşkilât sayesinde, muhabere [haberleşme] sisteminin kilit noktalarını ele geçirerek 1922 Ağustosunun [Büyük Taarruz'un-ss] kritik günlerinde Yunan kuvvetlerinin moralini bozduklarını anlatmışlardır. Yazar (...) Türk saldırısı en yüksek noktasına ulaştığı sıralar ***bu faktörün cepheyi çökertmekte payı olduğunu*** kabul etmektedir.¹¹

11 Erden Akbulut-Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926*, Cilt 1, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012, s. 132n. Vurgu sonradan.

Akbulut ve Tunçay, Halide Edip’e de atıf yapıyorlar:

Halide Edip [Adivar] hanım da, İngilizce anılarında şöyle demektedir: “İkinci Şubedeki Yunanca çevirmenimiz, o günlerdeki Yunan işçi gazetesi *Rizos Pastis*’ten [Rizospastis] bize yazılar çeviriyordu: bunlar, Yunanlı’yı, birey olarak, gözümde sevimli kılmaktaydı. Atina’dakilerin kusurları neler olursa olsun, hiç değilse, orada, Anadolu’daki Yunan savaşının kaba ve canice bir insan harcaması olduğunu gören bireyler de vardı.”¹²

Komintern’in Büyük Taarruz’dan aylar önce, Ocak 1922’de yazılmış bir raporu şöyle diyor: “Kemalistlerin kötü donatılmış ordusunun, Müttefik müfrezelerle ve mükemmel teçhizatlı yüz binlik Yunan ordusuyla savaşlarındaki başarıları, büyük ölçüde, galip Müttefik bloğunda birliğin yokluğundan ve oradaki anlaşmazlıklardan ileri gelmektedir.”¹³ Bizim buradaki amaçlarımız açısından cümlelerin ilk yarısı, yani Millî Mücadele’nin askeri gücü ile Yunan işgal güçlerinin durumu arasında yapılan karşılaştırma önemlidir. Bu eşitsizliğe rağmen Ankara’nın zafere ulaşmasında, kuşkusuz başka faktörlerin yanı sıra, KKE’nin bozgunculuğu da rol oynamış olmalıdır.¹⁴

KKE’nin bu politikasını Bolşeviklerin ve Enternasyonal’in emperyalizme karşı Kemalist hareketle ittifak kurmasından ve ona destek olmasından bağımsız biçimde düşünmek olanaksızdır.¹⁵

Mustafa Kemal’de büyük siyasi değişim

Sovyet devriminin Anadolu’nun emperyalizmden kurtuluşunda oynadığı rolün Mustafa Kemal’in kişisel gelişimi üzerindeki tesiri aracılığıyla da büyük bir etkisi olduğu kanısındayız. Mustafa Kemal başlangıçta olmasa da zamanla Ankara hareketinin belirleyici önderi haline geldiğine göre, onun yaşadığını düşündüğümüz büyük siyasi değişim hareketin kaderi üzerinde mutlaka bir rol oynamıştır.

12 *The Turkish Ordeal*, s. 300. Aktaran Akbulut-Tunçay, a.g.y., 132-33n. Türkçede bu konuda var olan bir çalışmaya bu yazıyı yazarken Burak Gürel arkadaşımız işaret etti: Foti Benlisoy, *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler: Trakya ve Anadolu’daki Yunan Ordusunda Propaganda, Grev ve İsyan 1919-1922*, İstanbul: İstos, 2014. Kitabın maalesef tükenmiş olduğunu öğrendik. İleride dikkatle incelemek gerektiğini düşünüyoruz.

13 A.g.y., s.151.

14 Bu rapor Yunan ordusu içindeki devrimci bozgunculuktan söz etmiyor, çünkü bu politika belki daha uygulanmaya başlamadı, belki henüz etkisi görülmemiştir.

15 Yeri gelmişken, gayrimüslim halklara yapılanlar dolayısıyla Millî Mücadele’ye sırt çeviren, hele onun bir devrim olduğu, buna karşılık Yunan işgalinin emperyalizmin vekâlet savaşı olduğu söylenince küplere binen düşünce akımına sormak gerekiyor: Belli ki o günün Yunan toplumunda iki farklı anlayış mevcut. Komünistler kendi uluslarının haksız olduğu kanaatini taşıyor. Neden haksızlar? Onlar da mı Kemalizmin etkisi altında?

Mesele, çok ayrıntıya girmeksizin, şöyle ifade edilebilir: Mustafa Kemal, Cihan Harbi kaybedildikten ve Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) imzalandıktan sonra 13 Kasım'da İstanbul'a gelmiş ve 16 Mayıs 1919'a kadar tam altı ay başkentte kalmıştır. Son dönemde gelişmekte olan bir endüstri, Mustafa Kemal'in İstanbul'da Anadolu'ya önderlik etmek için büyük planlar ve hazırlıklar yapmış olduğunu iddia ediyor.¹⁶ Oysa ortaya çıkan ürünler, yapılmak istenenin tam tersi sonucu veriyor.¹⁷ Mustafa Kemal'in İstanbul'daki altı ayı bu kitaplarda bile bir magazin tadında, sarayın prensesleriyle yaşanan maceralar merkezde olmak üzere anlatılıyor. Siyasi boyut ise daha ziyade İngiliz

16 İki tipik örnek için bkz. Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, Genişletilmiş Gözden Geçirilmiş 23. Baskı, 2019 ve Kerem Çalışkan, *1919. Mustafa Kemal Mucizesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.

17 Örneğin Cumhuriyet Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Alev Coşkun'un kitabında 25 sayfalık 18. Bölüm (243-268) tümüyle "Sarayı Hanımlar Konusu"na ayrılmıştır! Alev Coşkun, Mustafa Kemal'in Vahdetin'in kızı Sabiha Sultan'la evlenmesi meselesini, "İstek saraydan geldi" altbaşlığıyla hafifletmeye çalışıyor. Veya İngilizlerle yaptığı ve başka kaynaklarda yer alan bütün görüşmeleri doğruluyor. İstanbul'u daha yeni işgal etmiş gücün bir temsilcisi olan İngiliz generali ile görüşme, gazeteci Price aracılığıyla İngilizlere görev talebi mesajı, Coşkun'un "casus" diye andığı Rahip Frew ile görüşmesi, bütün bunlar Mustafa Kemal'in o dönemde yaptığı ve tarihi siciline olumsuz noktalar olarak geçen faaliyetlerdir, ama Coşkun bunların hepsini doğruluyor ve bazen beceriksiz biçimde savuşturmaya çalışıyor, bazen de söyleyecek bir şey bulamıyor ve susuyor (s. 58-70). En güzeli, Fethi Okyar'ın Mustafa Kemal'i bir lider olarak tanıtmak için çıkarttığı gazete olan *Minber*'de Mustafa Kemal'in 17 Kasım'da kendisi ile yapılan bir mülakatta söylediği şu sözleri alıntılanmak zorunda kalmasıdır: "İngilizlerin, Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin bağımsızlığına uymakta gösterecekleri saygı ve insanlık karşısında yalnız benim değil, Osmanlı milletinin İngilizlerden daha iyiliksever bir dost olmayacağı kanaatiyle etkilenmeleri pek tabiidir." Memleketinizin başkentini 13 Kasım'da işgal etmiş bir emperyalist güç için 17 Kasım'da böyle konuşan birinin o dönem faaliyetlerinin gizlenmesi daha doğru olmaz mıydı? Coşkun aynı zamanda *Minber*'de "başyazıların birçoğunu" Mustafa Kemal'in yazdığını iddia ediyor (s. 82). Oysa çok daha güvenilir bir kaynak olan Kocabaşoğlu/Akan, bunun neden en azından bir aşama için olanaksız olduğunu gösteriyor, ayrıca daha sonra mandacı olarak tanınacak olan İsmail Hami Danişmend'in en azından iki başyazıya imza koymuş olduğunu da belirtiyor. Ama tabii Mustafa Kemal'in mandacı olarak bilinen biriyle aynı çatı altında olması Coşkun'un dile getirmek isteyeceği bir şey değil. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu/Aysun Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 36. Danişmend'in biyografisi için ayrıca bkz. s. 440. Çalışkan'ın kitabı da tam "kaş yaparken göz çıkaran" cinstendir. 1918'de Almanya Karlsbad günlerinin nasıl anlatıldığını okumak yeter: "Yakışıklı, sarışın mavi gözlü genç bir tuğgeneral olan Mustafa Kemal, Karlsbad kaplıcalarında tedavi görmektedir. Kaldığı pansiyonda bir kadından Almanca dersleri alır, geceleri o sırada oradaki bir otelde bulunan Cemal Paşa'nın eşi ile sohbet eder, yüksek avizeli aydınlık salonlarda Viyana valsleri yapan çiftleri izler. Kendisi de ateşemiliter [aslında böyle] olduğu dönemde Sofya salonlarında önde gelen usta dansçılar arasındadır. 'Ne olacak bu memleketin hali?' diye sürekli düşünmek dışında Mustafa Kemal'in keyfi yerindedir." Satır aralarına sinmiş çirkin imaları bir yana bırakıyoruz. Bu paşa memleketi kurtarmak için çırpınan bir paşa olarak sunuluyor. Ama Osmanlı'nın dört yıl içinde üç buçuk milyon insanını yitirdiği bir savaşın orta yerinde yaşadığı hayatın tasvirine bakın. Bu tasvirin ile Mustafa Kemal'i doğru yansıttığını söylemiyoruz. Bugün "Kemalist" ya da "Atatürkçü" olanların bir kesiminin cibilliyetini gayet dakik biçimde ortaya koyduğunu söylüyoruz.

emperyalistlerinin güvenini kazanmak ve Mustafa Kemal'in yaveri sıfatını haiz olduğu Sultan Vahdetin'den bir hükümet pozisyonu elde etmekle sınırlı. Kâzım Karabekir Mustafa Kemal'in karşısında olduğu için bu altı ayı acımasız bir şekilde tasvir eder, ama söylediklerinde haksız görünmemektedir.¹⁸ Mustafa Kemal değiştiyse Nisan ortasında değişmiştir; oysa Karabekir o tarihte İstanbul'dan tayinini çıkarttırdığı Erzurum'a hareket etmiştir. Karabekir kadar taraf olmayan, ama tarihe Kemalist ideologlardan daha soğukkanlı ve ideolojik körlüğe kapılmadan bakan yazarlar da Mustafa Kemal'in İstanbul dönemini en iyisinden "sistem içi" çalışma olarak nitelemişlerdir. Yani İngiliz emperyalizminin ve onun sözünden çıkmayan padişahın hâkimiyetini kabul edip o sınırlar içinde elden geldiğince daha iyi bir sonuç elde etmek.¹⁹

Mustafa Kemal'in İstanbul döneminin büyük bölümünde takındığı bu tutum ne zaman ve neden değişmiş, Mustafa Kemal "sistem içi" çalışmaktan vazgeçerek silahlı mücadeleye ne zaman ve nasıl karar vermiştir? Bu konuda yaygın bir açıklama 15 Mayıs'ta Yunanistan'ın İzmir'i işgalinin başkaları üzerinde olduğu gibi Mustafa Kemal üzerinde de bir çok etkisi yarattığıdır.²⁰ Bu, duygusal bir anlamda muhtemelen doğrudur. Yani Türklerin çoğunluğu gibi, Mustafa Kemal de işgalden sarsılmış olabilir. Ama bu duygu nasıl olmuş da bir strateji değişikliği ile sonuçlanmışır? Asıl soru budur.

Bu sorunun cevabı çok karışıktır. Çünkü Mustafa Kemal'in kendisi tayinini hem kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir ayak oyunu olarak sunmaktadır (bu demektir ki akli hâlâ sarayda ve bakanlık koltuğundadır), hem de vatani kurtarmak üzere Harbiye Nezareti'ndeki üst düzey yetkililerle anlaşmasının bir sonucu olarak. Bu çelişkili ifadelerden hangisine inanacağımızı bilmek zordur. Ama denebilir ki ikinci açıklama, yani tayinin vatani kurtarmak için Mustafa Kemal'in kendi çabasıyla çıkarttırılması hipotezi doğru ise o zaman Mustafa Kemal'in "sistem içi" bakış açısını İstanbul'da bir aşamada değiştirmiş olması, Anadolu'da direnişi benimsemiş olması gerekir. Bu senaryoya en makul açıklamayı Erik Jan Zürcher yapıyor. İttihat ve Terakki'nin önde gelen adamlarından, Enver'in ve Talat'ın Almanya'ya kaçarken arkalarında bıraktığı gizli örgüt Karakol'un liderlerinden, İttihat ve Terakki'nin eski İstanbul örgütü başkanı Kara Kemal'in Mustafa Kemal'i Anadolu'da silahlı mücadele için ikna etmiş olması olasılığını ortaya atıyor Zürcher. Ama bir yandan da bu hipotezin zayıf yanları olduğunu da teslim ediyor.²¹

Biz başka bir olasılığın araştırılması gerektiğini düşünüyoruz. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından sonra etrafı muamma ile çevrili bir dönem vardır. Bu, Havza'da

18 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbi'nin Esasları*, İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, 2018, s. 27-29 ve 32.

19 Örneğin Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul: İletişim, 4. Baskı, 2007, s. 163-66. Bülent Tanör gibi Milli Mücadele'ye gönül vermiş bir yazar bile meseleye böyle yaklaşır, Bkz. *Kurtuluş*, İstanbul: Yenigün, 1997, s. 46-47.

20 Örneğin Tanör, a.g.y., s. 142.

21 Zürcher, a.g.y., s. 169-73.

geçirdiği söylenen anlaşılmaz derecede uzun dönemdir. Güya burada bir kaplıcada tedavi görmek zorunda kaldığı ileri sürülüyor. Bu kadar önemli bir görevle, bütün askeri ve mülki amirler üzerinde büyük yetkilerle donanmış olarak Anadolu'ya çıkmış, Karadeniz bölgesinde Türkler ile Rumların karşılıklı çatışmalarını **acilen** önleme görevi verilmiş olan birinin birdenbire kaplıca tedavisine girivermesi gerçekten tuhaf bir manzara oluşturuyor. Bakın Karabekir bu konuda ne yazıyor: “Birkaç gün kalarak Erzurum’a hareket edeceğini bildiren Paşa Hazretleri²² Erzurum’a 3 Temmuz 1335’te [1919] teşrif ettiler. Yani bir buçuk aylık bir müddet o havalide kalmak zarureti hissettiler.”²³ Havza döneminin sırrı nedir?

Havza’da bir Sovyet yetkilisi ile görüşme yapılmıştır. Bu, konu ile ilgili literatürde hâkim kanıdır: Yani bir vakia olması ihtimali çok yüksektir.²⁴ Ama bu Sovyet yetkilisinin kim olduğu sırdır. Kızıl Ordu komutanlarından Budyonni’nin (birçok kaynakta Budyenni olarak geçer) adının sık sık geçtiği bilinmektedir, ama Budyonni bunu yalanlamıştır. Yalanlayabilir ama bu, olayın gerçek olması ihtimalini ortadan kaldırmaz. Bazıları daha sonra Türkiye’ye geldiği kesin olan Budu Mdvani olasılığından söz ediyor. Buna göre, isim benzerliği kafa karışıklığına yol açmıştır deniyor. Olabilir.

Bu belirsizliğin yanı sıra olaylar gelişme süreci içinde dikkatle ele alındığında bu muamma daha da büyük bir anlam kazanıyor. Çünkü Mustafa Kemal’in Samsun’dan Erzurum’a bir buçuk ay süren yolculuğunda Havza’yı izleyen durak Amasya’dır. Burada Mustafa Kemal ve üç diğer komutan (Rauf (Orbay), Refet (Bele) ve Ali Fuat (Başgil)), kapalı bir toplantı yaparak ünlü Amasya Tâmiimi’ni açıklamışlardır. Mustafa Kemal 23 Haziran’da Karabekir’e yolladığı şifreli telgrafta Amasya toplantısı için “Bolşevizmin suret-i telakki ve tecellisi [anlayış ve gerçekleşme biçimi] dahi müzakere edilerek (...) bunun memleket için bir mahzuru [sakıncası] olmayacağı düşünüldü” yazmıştır.²⁵

Bu, olağanüstü bir gelişmedir. Çünkü Havza öncesinde Mustafa Kemal halka açık ya da kapalı hiçbir fikir beyanında Bolşevizme böylesine bir yakınlık göstermemiştir. Biz Mustafa Kemal’in Anadolu’da silahlı mücadele yoluyla kurtuluş fikrine Havza’da Sovyet temsilcisiyle (belki de günler boyu süren) görüşmesinden sonra ikna olduğu sonucuna ulaşmanın mümkün olduğunu düşünüyoruz.

22 Mustafa Kemal 21 Mayıs’ta, yani Samsun’a ayak bastıktan iki gün sonra Kâzım Karabekir’e yazdığı şifrede “Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizliği” dolayısıyla “burada birkaç gün kalmak zarureti”nden söz ediyor. Karabekir’in bahsettiği “birkaç gün” budur. Yolladığı telgraf için bkz. Karabekir, a.g.y., s. 43.

23 A.g.y., s. 43-44.

24 Bu konuda, başka kaynakları da gözden geçirerek etraflı bir tartışma yapan Mehmet Perinçek’e başvurulabilir: Bkz. *Atatürk’ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. Basım, 2007, s. 28-40.

25 Karabekir, a.g.y., s. 54n. Karabekir’in sunduğu bu belgeyi, Mehmet Perinçek, *Atatürk’ün Bütün Eserleri*’ne atıfla (cilt 3, 2000, s. 114) doğruluyor (a.g.y., s. 40-41).

Bu bakışa destek veren başka birtakım bulgulara da değinmek istiyoruz. Mustafa Kemal 1920'nin son günlerinde Ankara'da Sovyet temsilcisi Upmal Angorski ile gayet gergin bir görüşme yaparken birdenbire “Radek’le özel görüşmelerimiz”den söz ediyor.²⁶ Yukarıda değindik: İttihatçı liderlerle Radek’in görüşmesi alenen bilinen bir tarihi olgudur. Ama Mustafa Kemal’in Radek’le böyle bir görüşmesine dair herhangi bir kayda biz hiçbir yerde rastlamış değiliz. Bunun iki açıklaması olabilir: Ya Mustafa Kemal o anda başka bir Sovyet temsilcisini kast ederek yanlışlıkla Radek’in adını vermiştir, ama bu Radek’in ne kadar önemli bir isim olduğu düşünülünce pek inanılabilecek bir açıklama değildir: Mustafa Kemal daha 40 yaşındadır, yani belleği sapasağlam olmalıdır. Şayet birini Radek’le karıştırmış olsa bile o kişi de Radek kadar önemli biri olmalıdır, ki bu da başka bir gizli görüşmesi olduğunu ima eder. Ya da Radek’le bir görüşme yapılmıştır, ama nerede ve ne zaman olduğunu bilmiyoruz, çünkü bu görüşme gizli tutulmuştur. Mustafa Kemal Sovyet temsilcisine bunu söylemekte bir sakınca görmemektedir çünkü muhtemelen zaten bildiğini varsaymaktadır. Bilgi İngilizlerden ve/veya saraydan ve/veya Anadolu hareketi içindeki Bolşevik düşmanlarından gizlenmektedir. Ne demek istiyoruz? Burada da aynen Havza olayındaki gibi Sovyetler ile Mustafa Kemal’in ilişkisinde gizlenen bir yan vardır.

Bu dönemde Türkiye’de ve komşusu coğrafyalarda Komintern’in faaliyetleri hakkında doktora araştırması yapan yoldaşımız Burak Sayım’ın elde ettiği iki belge de yine bu tür gizli ilişkilere işaret ediyor. Bunlardan biri İstanbul’daki Fransız işgal güçlerinin istihbarat faaliyetleri sırasında elde ettiği bir bilgiye dairdir. Kutinşev (Fransızca yazılışyla Koutincheff) adlı bir Sovyet yetkilisinin Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal ile görüştüğünü belgeliyor.²⁷ İkincisi ise yine aynı Fransız işgal güçlerinin bir başka istihbaratıdır. Yapılan bir şemaya göre, Mustafa Kemal’in 1921 yılında Ankara’da iken yerli komünistlerle ve İstanbul’daki Sovyet misyonu ile yaygın bir temas ağı vardır.²⁸ Bunlar bir uçta buzdağının yalnızca görünen tepesi olabilir, öteki uçta yanlış istihbarat. Söylemek istediğimiz şey şudur: ***Mustafa Kemal’in Sovyet Rusya temsilcileriyle, hatta Türkiye komünistleriyle ilişkileri üzerinde çok daha fazla belgeye ihtiyacımız var.***

Mustafa Suphi’nin *Yeni Dünya*’da Temmuz 1920’de yayınlanmış bir yazısında da bu döneme ilişkin benzer bir izlenim doğuran bir pasaj vardır:

Geçen Balkan ve son Avrupa kasaplıklarında [Balkan savaşları ve Cihan Harbi kast ediliyor-ss] bahtsız Anadolu rençperlerinin kanının dökülmesine; çılgınca,

26 *Atatürk’ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, a.g.y., s. 273.

27 Service Historique de la Défense (SHD - Paris’te bulunan Fransız Askeri Arşivleri), GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 10 Ağustos 1921, Compte-Rendu de Renseignement.

28 SHD, GR 20 N 1106, Carton 1-4, Les Liaisons des communistes locaux avec Moustapha Kemal. Son ibare “Mustafa Kemal’in yerli komünistlerle bağları” demek. Bu “yerli komünistler” sözüne dikkat edilsin. Bu, biraz sonra söyleyeceklerimizle de önemli bir paralellik taşıyor.

merhametsizce o şekilde muharebeye karşı durmuş iken, Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşık bir yıl önce *bize, Odessa'da iken bildirdiği* isyana razı ve taraftar olduk ve bugün Antanta yağmacılığı karşısında büyük bir cephe açan Kuvayı Milliye ordularının başarısına yardımcı oluyoruz.²⁹

Mustafa Suphi 1919 *Mayıs ayından itibaren* bir süre Odessa'da kalmıştır. Buradaki ifade açıkça düşündürücüdür: “bize, Odessa'da iken bildirdiği” cümlecigi, iki taraf arasında çok somut bir teması ima ediyor. Bu Havza dönemi midir? Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'ye “isyan”ı nasıl bildirmiştir? Yazının daha ilerideki bir pasajında Anadolu'nun “inkılapçı amele Rusya'sı” ve Üçüncü Enternasyonal'i “yardıma çağırma” adımını attığı belirtiliyor. Bu da 1919 yaz başında, Amasya ve Erzurum öncesinde Sovyet Rusya'nın, bir temsilcisi ya da Türkiye komünistleri aracılığıyla Mustafa Kemal'e bir güvence verdiğini düşündürüyor.

Bülent Gökay Anadolu hareketini Bolşevizm ve emperyalizm ile ilişkileri içinde incelediği kitabında, Mustafa Suphi'nin bu yazısına atıf yapmamakla birlikte onun Türkiye komünist hareketinin gelişmesine dair TKF'nin kuruluş kongresinde anlattıklarından hareketle, Mustafa Kemal'in Havza'da görüştüğü Sovyet delegasyonunun Mustafa Suphi'nin tam bu dönemde Odessa'dan Anadolu'ya yollamış olduğu heyetlerden biri olması ihtimaline değinir.³⁰ Bu da bizim yukarıda sorduğumuz soruyu daha da güçlü bir ihtimal kılıyor.

Tartışmalı ve araştırılması gereken çok şey olabilir ama kesin olan bir şey vardır: Mustafa Kemal'in genel olarak halka kararlı biçimde silahlı mücadele azmini açıkladığı ilk belge Amasya Tâmmimi'dir. Bu belge kabul edilirken aynı anda Bolşevikliğin de gerekirse kabul edilebileceği kararı alındığı Mustafa Kemal'in kendi aktarımından bilinmektedir. Biz bu iki veriden Mustafa Kemal'in “sistem içi” tutumunu tam olarak Havza'da terk ettiğini, bunun da Sovyet yetkilisinin (her kimse veya kimlerse) verdiği güvence sayesinde olduğu sonucunun çıkarılabileceğini düşünüyor ve bunu doğrulanması gereken bir *hipotez* olarak ortaya atıyoruz.

Bunun büyük önemi şuradadır. Mustafa Kemal gibi o andan sonra Türkiye'nin kaderi üzerinde onca büyük etki yaratacak bir tarihi şahsiyet, mücadeleye Sovyet desteğiyle ikna olmuş demektir.

29 “Tarihi Vazife”, *Yeni Dünya*, sayı 3-51, 8 Temmuz 1920, aktaran: Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, İstanbul: Sel Yayıncılık, Genişletilmiş 3. Baskı, 2010, s. 129-130. Vurgu bizim. *Yeni Dünya* Mustafa Suphi yönetiminde Türkiye komünistlerinin 1918 Nisanı'ndan itibaren çıkarttığı yayındır. Bu yazı, Mustafa Suphi'nin *Devrimci Marksizm*'in bu sayısındaki yazıları ve konuşmaları arasında bulunuyor.

30 *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 82. Aynı yazar daha ileri bir tarihte yazdığı bir yapıtında da aynı görüşü belirtmektedir: *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991*, Oxon: Routledge, 2006, s. 17.

İttifakın nesnel temeli: uluslararası iç savaş

Giriş bölümünde belirtmiş olduğumuz gibi, dünya devriminin tekil ülkelerdeki teza-hürünün ortaya çıkışında ya da başka bir şekilde söylenirse devrimin ilk merkez üssünden çevreye dalga dalga yayılmasında, nesnel karakterdeki ekonomik, politik, toplumsal, kültürel faktörler ile siyasi önderliğe ve devrimci bilince ilişkin öznel faktörler her bir ülkede farklı oranlarda, farklı bir ağırlıkla, farklı bir bileşimle etki yapar. Ekim devriminin Türkiye'nin Millî Mücadelesi üzerindeki etkisini şimdiye kadar çeşitli açılardan ele aldık. Burada Osmanlı'nın Cihan Harbi sonunda neredeyse bütünüyle işgal altına girmesi ile Rusya içinde daha hızlı bir sınıfsal ayrışmanın sonucu olarak ortaya çıkan Türki (en başta Tatar) burjuvazinin Osmanlı üzerindeki etkileri gibi önemli nesnel faktörlerin yanı sıra her iki tarafta var olan hareketlerde (Rusya'da proletaryanın, Türkiye'de burjuvazinin önderliklerinin) tutum ve politikasında cisimleşen öznel faktörleri de ele aldık. Ama en önemli nesnel faktörü en sona bıraktık. Aslında her iki tarafın önderliklerinin de birbirlerine yaklaşımları çok esaslı bir nesnel durumun bilincine varmalarının ve bunun gereğini yerine getirmelerinin ürünüdür.

Bu nesnel durum, Ekim devriminden sonra dünya politikasının düğümünün emperyalizm ile yeni Sovyet cumhuriyeti arasındaki ilişkilerde odaklanması, başka her şeyin önem bakımından bunun etrafında dizilmesi, önemini bu ilişkinin içinde tuttuğu yerden kazanmasıdır. Ekim devriminin ardından altı ay sonra başlayan iç savaşta, Beyazlara çoğu emperyalist olmak üzere tam tamına on dört devlet destek vermiştir. Rusya'nın Avrupa kısmında değil Tataristan'da, Kazan'da Çek askerleri çarpışmaktadır! Deyim yerindeyse, bütün Avrasya ana karası çapında yaşanan bir iç savaştır söz konusu olan. 1918-1921 arası, yani Millî Mücadele'nin temellerinin adım adım atıldığı ve Yunanistan işgal güçleriyle savaşın önkoşullarının olduğu dönemde, modern toplumun iki ana sınıfı olan burjuvazi ile proletarya arasında, kendi içinde çelişkili görünen bir terimle söyleyelim, bir **uluslararası iç savaş** yaşanmaktadır.

İşte Türkiye bu uluslararası iç savaşın tarafı olmak zorundadır. Ya genç Sovyet Rusya ile ittifak kuracaktır ya da emperyalizm kendisini dört bir yandan sarmış olacaktır. Çünkü uluslararası iç savaşın bir cephesi de Kafkasya'dır. Burada İngiliz emperyalizmi Ermeni (Taşnak) ve Azeri (Müsavat) milliyetçileriyle ve Gürcü Menşevikleriyle işbirliği yaparak Sovyet Rusya'nın güneybatısını Beyaz güçlerin bir dayanağı haline getirmeye çalışmaktadır. Bunun Millî Mücadele açısından anlamı, sadece Sovyet yardımının gelmesi için Karadeniz limanları arası bir ulaştırma hattından başka hiçbir olanağın kalması değildir; aynı zamanda Doğu Ermenistan'ın Anadolu topraklarına doğru genişlemesi hedefinin İngiliz desteğiyle büyük bir güç kazanması demektir. Hiç unutulmasın, Cihan Harbi döneminde İngiltere hâlâ emperyalizmin önde gelen gücüydü. Bugünün Amerikası'na benzer bir güçten söz ediyoruz.

Esas mücadelenin İngiliz emperyalizmi ile Sovyet Rusya arasında bir boy ölçüşme

olduğunu, o dönemin İngiliz başbakanı, tarihi ölçekte bile çok önemli bir politikacı olan Lloyd George İngiliz parlamentosunda şöyle ifade etmiştir: “Türkiye’ye karşı yapılan hareket Türk-İngiliz, Türk-Yunan hareketi değildir. Bu doğrudan doğruya Rusya ile İngiltere arasında bir mücadeleden ibarettir.”³¹

Mustafa Kemal Anadolu hareketinin önderi olarak bunun Türkiye üzerindeki etkisini 1920 başında saptamıştır. Millî Mücadele terminolojisinde bunun adı “Kafkas Seddi” sorunudur. Mustafa Kemal, 6 Şubat 1920’de yolladığı bir şifre ile bu meselenin hayati olduğunu dile getiriyordu:

Bolşeviklerle Türkler arasını Kafkas milletleriyle kat etmek [kesmek] plânını bulmuşlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan belki Şimalî [Kuzey] Kafkas hükümetlerinin istiklâlini tasdik ederek onları celp ettiler. Şimdi Bolşeviklerle vuruşmalarını bir emr-i vaki [oldu bitti] yapmak için her suretle teşvik ve takviye etmektedirler. Bundan maada [Ayrıca] bizzat kuvvet sevkine de başlamışlardır ki bu kuvvet tesiriyle hem bolşeviklerle müsademeyi [çatışmayı] tersi etmek³² hem de Kafkas milletlerinin gerek Türklerle bolşeviklerin herhangi bir temaslarını men ve murakabe eylemek [engellemek ve denetim altına almak] fikrindedirler. (...) Eğer bu plân muvaffak olur ve Kafkas milletlerinin bize karşı; kat’î bir sed vaziyeti almasıyla memleketimiz mahzur³³ kalırsa Türkiye için icab-ı mukavemet esassından yıkılmış olur [direnişin gerekleri temelinden çıkmış olur]. (...)

Binaenaleyh [Dolayısıyla] Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiye’nin mahv-ı katîsi proje addedip [kesin mahvı projesi olarak kabul edip] bu seddi düvel-i itilâfiyeye [İtilaf devletlerine] yaptırmamak için en son vasıtalara müracaat etmek ve bu uğurda her türlü tehlikeleri de göze aldirmek mecburiyetindeyizdir.³⁴

Burjuvazi ile proletaryanın uluslararası iç savaşı Türkiye’den bakılınca tam tamına böyle görünmektedir. Ama işte bu, Millî Mücadelede Sovyet-Türk ittifakının maddi nesnel temelini oluşturuyor.

Bu öylesine doğrudur ki, Azerbaycan’ın Nisan 1920’de Sovyetleştirilmesinde Bakû ve Azerbaycan halkı ile Kızıl Ordu’nun yanı sıra, Mustafa Kemal’in Sivas Kongresi’nden sonra Sovyetlerle temas için yolladığı ve o sırada Müsavat hükümetinin destekçisi olarak Bakû’de bulunan Halil Paşa’nın Türk ordusunun desteğini Sovyetleşme yönünde kullanması önemli bir rol oynamıştır.³⁵ Neden? Çünkü Anadolu bu tarihte Kafkas Seddi’ni

31 Aktaran Akal, a.g.y., s. 29.

32 Yanlış dizilmiş, “tevsî etmek” yani “genişletmek” olmalıydı.

33 Yanlış dizilmiş, “mahsur” yani “yalıtılmış” olmalıydı. “Mahzur” sakınca demektir ve burada yeri yoktur.

34 Karabekir, a.g.y., s. 150-51.

35 Devrim başladı mı ne kadar karmaşık süreçler yaşanabileceği, olmadık güçlerin devrim içinde

engellenmenin stratejik bir önemi olduğuna inanmış durumdaydı. Bundan belki daha da ironik olanı, Halil Paşa ile yine Anadolu'nun temsilcisi olarak Azerbaycan'a gönderilmiş olan Dr. Fuat Sabit'in, Azerbaycan'ın hemen ardından, bu sefer Kuzey Kafkasya'da bir başka Müslüman halkın yaşadığı Dağıstan'ın Sovyetleştirilmesi için Kızıl Ordu ile birlikte savaşmış olmalarıdır!

İşte devrimler böyle karmaşık süreçler içerir. Bir şeyin tam karşısına dönüşüne bile tanık olabiliriz diyalektik gelişmenin yasalarına uygun olarak. Devrimi sadece belirli bir anda bir sınıfın ayaklanmasının zafere ulaşmasına indirgemek, siyasi süreçlerin sonsuz çeşitliliğini ve karmaşıklığını anlayamamak demektir. Merkezinde ayaklanma vardır ama çevresi siyasi hayatın bambaşka kalıplarıyla örülmüş ve örtülmüştür.

2. İkili iktidar

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi sonrası, Mustafa Kemal İstanbul'da geçirdiği altı ay boyunca İngilizlerin gözüne girmeye çalışır, padişah'tan koparılabilir bir bakanlığın yolunu gözler ve prenseslerle şansını denerken, Anadolu ve Rumeli'de siyasi hayat dev bir sarsıntı ve hareketlilik içindeydi. Ne oluyorsa İstanbul dışında oluyordu. Hani klasik deyişte “Edirne'den Kars'a” denir ya. Kelime kelimesine öyle, Rumeli'nin en batısında Edirne'den Anadolu'nun en doğusunda Kars'a kadar Türkiye topraklarının Osmanlı'dan geri kalan bölümlerinde halk (ya da daha doğrusu halkın bir bölümü) örgütleniyordu: Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleri kuruluyordu.³⁶ Esas olarak dört bölgeye ayrılabilirdi bu cemiyetler: Batı'da Rumeli ve Paşaeli olarak anılan Avrupa kıtasındaki bölge ile Ege; Doğu'da başta Trabzon ve Erzurum olmak üzere bugünün 36 ilini kapsayan Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ile Kafkasya'nın geleneksel olarak Türkleşmiş yöreleri (Kars, Ardahan, Artvin vb.) Amaç Türklerin çoğunlukta oldukları bu yörelerin ülke toprağı olmaktan çıkmasını engellemektir.

Yani 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Samsun'a ayak basmadan çok önce, neredeyse hemen Mondros'un ertesinde halk yöresel olarak ülkenin işgaline karşı örgütlenmeye başlamıştı.

müttefik olarak davranabileceği, savaş, diplomasi ve ince politik taktiklerin devrimin bir parçası olmak zorunda olduğu meselesine bu yazının gelecek sayıda yayınlanacak ikinci bölümünde ayrıntılı olarak değineceğiz. Ama buradaki ironiye özellikle dikkat edilsin. Kızıl Ordu'nun müttefikleri olarak davranan, Enver Paşa'nın amcası olan, aynı zamanda ironik olarak Mustafa Kemal'in elçisi konumunda bulunan Halil Paşa'dır. Bunlar komünizmin yayılmasına karşı başka koşullar altında ölümüne mücadele edecek karakterde tarihi şahsiyetlerdir. Buna benzer bir durumun Başkırdestan'ın Sovyetleşmesi sürecinde yaşandığına, Lenin'in Zeki Velidov (daha sonra Zeki Velidi Togan) adlı aşırı sağcı, milliyetçi bir Başkırt önderiyle ittifak yaparak Başkırt Özerk Cumhuriyeti'nin federasyona katılmasını sağladığına başka bir yazımızda değinmiştik. Bkz. “Müslüman halkların Ekimi”, a.g.y., s. 165-67.

36 En genç kuşaklara “hukuk” sözcüğünün burada “haklar” anlamına geldiğini hatırlatmak gerekebilir. “Cemiyet” sözcüğü ise elbette bu bağlamda dernek demektir.

Yerel Kongre İktidarları dönemi

Anayasa hukukçusu Bülent Tanör bu olguyu “Yerel Kongre İktidarları” olarak nitelemiştir.³⁷ Tanör’ün amacı, Millî Mücadele’nin Mustafa Kemal çevresinde odaklanan, onu yücelterek zaferin kazanılmasını neredeyse bütünüyle onun hasletlerine bağlayan ve birçok gerçeği gizleyen, *Nutuk* merkezli resmi tarihine, ne Millî Mücadele’ye ne de Mustafa Kemal’e husumet beslemeyen, tam tersine her ikisini de tarihi bir perspektifle destekleyen bir alternatif tarihyazımının temellerini atmaktır. Kendisi tarihçi değildir, en teknik tarih çalışması gibi olan *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)* çalışması bile ilk kaynaklardan değil, Millî Mücadele döneminin genel ve yerel tarihini anlatan uzman kitaplardan süzölmüş bir ikincil çalışmadır. Tanör Marksist kökenli olmakla birlikte, Marksist dönemindeki Aydınlık ekolü Maoizminin etkisinde Kemalizme de sempati duyan bir aydındır. Hayatının son yıllarındaki (1980’li ve 90’lı yıllar) ideolojik atmosferin etkisi dolayısıyla, burada ele alınan çalışmalarında sivil toplumcu (sol liberal) metodolojinin izleri de görülmektedir. Ama kongre iktidarlarına ilişkin çalışması, bizce yanlış olan bazı yargılarla bezeli olsa da, Türkiye’nin düşünce hayatında, Millî Mücadele üzerindeki tartışmalar bakımından çok önemli bir katkı olarak kalacaktır.

Bu cemiyetlerin de bunların topladığı yerel kongrelerin de varlığı elbette Tanör’dan önce de biliniyor ve resmi tarih çalışmalarına, hatta okul kitaplarına dahi girecek kadar yaygın tartışılıyordu. Tanör’ün vurguladığı en başta şu olmuştur: 19 Mayıs’tan sonra Mustafa Kemal Anadolu hareketini örgütlemeye girişmeden **önce**, Anadolu’da (ve Rumeli’de) yerel halkın örgütlediği yaygın bir direniş ağı zaten oluşmaya başlamıştı. Ve bu ağ bir bakıma sarayın iktidarından bağımsız, hatta ona alternatif bir iktidar yapıları dizisi oluşturuyordu. Elden geldiğince özetleyerek anlatalım.

1918’den 1920’ye dek Anadolu’da ve Rumeli’de 30’a yakın kongre düzenlenmiştir. Bunların bazıları bütünüyle yereldir, bazıları ise çalışmaları bir bölge çapında merkezileştirmeyi hedeflemiştir.³⁸ Bu bölgesel merkezileştirmeyi hedefleyen kongreler, Rumeli için Üçüncü (Büyük) Edirne Kongresi (Mayıs 1920), Ege için Alaşehir Kongresi (Ağustos 1919), Doğu Anadolu için ünlü Erzurum Kongresi (Temmuz-Ağustos 1919), Kafkasya (o dönemde kullanılan terminoloji ile “Şark Hudut” bölgesi) için Büyük Kars Kongresi’dir (Ocak 1919). Bunlardan Büyük Edirne Kongresi’ne 238 temsilci, Alaşehir’e

37 Bülent Tanör, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: AFA, 1992. Bu kitap tarihi bilgi bakımından bir monografi olarak çok daha değerli olmakla birlikte, Tanör’ün bugün çok daha yaygın olarak okunan, baskı üzerine baskı yapan kitapları ise, verdiği bir dizi konferanstan derlenmiştir ve *Kurtuluş* ve *Kuruluş* başlıklarını taşır. Bunlardan ilki “kongre iktidarları” dönemini de içerir biçimde Millî Mücadele’nin gelişmesini bir bütün olarak ele aldığı için bizim buradaki konumuz açısından önem taşır. Öteki ise Millî Mücadele zafere ulaştıktan sonra yeni devletin kuruluş sürecini ele alır. Bizim bu yazıdaki konumuz açısından önemi ikincildir. Tanör’ü 2002’de, çok erken sayılması gereken bir yaşta yitirmiş bulunuyoruz. Belirtmeden geçmeyelim: Siyasi farkları-mıza rağmen, kendisi çok yakın kişisel dostumuzdu.

38 Kongrelerin şimdilik bilindiği kadarıyla tam bir listesi için bkz. Tanör, *Yerel Kongre*, a.g.y., s. 22.

46, Erzurum'a 56, Büyük Kars Kongresi'ne ise 131 delege katılmıştır. Alaşehir'de delege katılımının düşük olmasının bu kongrenin 15 Mayıs'tan itibaren bir dizi yöresi Yunan ordularının işgali altına düşmüş olan Ege bölgesinin çalışmalarını merkezileştirmek amacıyla toplanmış olmasıyla doğrudan ilişkisi olmalıdır. Bu istisnai durumun dışında, bu kongreler çoğunlukla yüksek temsil gücü içeren toplantılardır.

Tanör'ün vurgulu biçimde ortaya koyduğu önemli bir nokta, cemiyetlerin öncelikle Yunan ve Ermeni işgali ihtimaline (bir süre sonra bu ihtimal bazı bölgelerde bir olgu haline gelmiştir) karşı kurulmuş olmasıdır. Bunun önemi şuradan geliyor: Millî Mücadele'yi dört başı mamur bir anti-emperyalist direniş, bir "ulusal kurtuluş savaşı" olarak yüceltmeye çalışanlar, Millî Mücadele'deki "millî" sözcüğünün Anadolu (ve Rumeli) halklarının kendi aralarındaki "millî" bir savaş anlamını da içerdiğini böylelikle gizlemeye çalışırlar. Oysa Tanör'ün vurguladığı, müdafaa-i hukukun önce Anadolu'nun diğer milletlerine karşı, özellikle de Cihan Harbi'nde yaşanan Ermeni soykırımı ve Rum, Süryani vb. halklara uygulanan tehcir sırasında ailelerin toprak ve mülküne el konulmasından yararlanan Müslüman hâkim sınıf unsurlarının elde ettiği bu ganimeti koruması kaygısına yaslandığıdır.³⁹ Ne var ki, emperyalist devletler bu Anadolu halklarını kendi işgallerinin ve Türkiye'yi parçalamanın gerekçesi, mazereti haline getirdiği ölçüde, "millî"nin anlamı giderek en azından nesnel boyutuyla anti-emperyalist bir karakter de kazanmaya başlamıştır.

Kongre iktidarlarının sınıf yapısı

Kongre ve cemiyetler şayet burada açıkça ortaya çıktığı ve aşağıda ikili iktidarın daha ileri aşamalarında da göreceğimiz gibi Millî Mücadele'nin çekirdeği, **kendiliğinden** tabanı ise, bunların sınıf yapısı, Millî Mücadele'nin sınıf karakterini kavrayabilmek, onun temsil ettiği ihtilalin ne tür bir ihtilal olduğunu anlayabilmek bakımından büyük önem taşıyor. Geçmişinde Marksizm olduğu için Tanör de bu sorunu görmezden gelmiyor.

Gerek cemiyetler, gerekse onların örgütlediği kongreler, üst sınıflara ait, onların çıkarlarını savunmak üzere kurulmuş örgütlerdir. Tanör'ün araştırmaları ışığında ulaştığı sonuç berraktır: "Örgütlenmenin başını çeken eşraf, serbest meslek sahipleri, aydınlar, ulema, tüccar, esnaf, din adamları gibi kategoriler olmuştur."⁴⁰ Buna cemiyetlerden kongrelere yollanan delegelerin sınıf karakterini ekleyelim: "Kuşkusuz, kongreler çevresinde oluşan seçim ve temsil ağı, genellikle varlıklı ve okur-yazar tabakaları içermekte, **yoksul ve emekçi katmanları dışlamaktadır**. Kongre hareketlerinin orta sınıf karakterli (eşraf, aydınlar, tüccar, serbest meslek sahipleri, vb.) oluşları, burada bir kez daha hatırlanmalıdır."⁴¹

39 Bkz. özellikle a.g.y., s. 33-35.

40 A.g.y., s. 52.

41 A.g.y., s. 65. Vurgu sonradan.

Sınıflar üzerinde duran Sovyet kökenli bir tarihçi ise Erzurum ve Sivas kongrelerinin sınıf bileşimini şöyle betimliyor: “Erzurum Kongresi’nde olduğu gibi, burada da [Sivas Kongresi’nde] varlıklı sınıfların temsilcileri, büyük toprak sahipleri, tüccarlar, şeyhler, mollalar, küçük ve orta tacirler, subaylar, memurlar, hekimler, gazeteciler, hukukçular, öğretmenler ve İstanbul ticaret burjuvazisinin temsilcileri bulunmaktaydı.”⁴² Görüldüğü gibi, bazı mesleklerin eklenmesi dışında iki yazarın kongre hareketinin sınıf yapısı konusundaki teşhisi örtüşmektedir. Biz tartışmamızı Tanör’ün saptamaları temelinde yürüteceğiz.

Burada biraz ayrıntıya girip Tanör’ün aşırı genel geçer biçimde öne sürdüğü fikirleri ayırtlandırmalıyız. Bir kere “orta sınıf” kavramını soylular sınıfına karşı burjuvazi için kullanan Batı Avrupa yaklaşımından da, çok zengin veya çok yoksul olmayan herkesi “orta sınıf”ta toplayan Amerikan sosyolojisinin etkisinden de kurtulmamız gerekir. Yukarıda sayılan kategorilerden sadece “esnaf” ve bir ölçüde “serbest meslek sahipleri” orta sınıf olarak anılabilir. Kongrelerin belkemiğini oluşturan (yeni edinilmiş mülklerini Ermeni ve Rumlara yeniden yitirmek istemeyen) her türden büyük toprak sahibi (ister Ege’de ve Çukurova’da olduğu gibi artık kapitalist dünya pazarı için üretim yapıyor olsun, ister başka yörelerde olduğu gibi daha geleneksel ilişkiler içinde) yahut gayrimüslimlerin fabrikalarını, mağazalarını, hanlarını, köşklerini zorla ya da ucuza alarak elde etmiş eşraf ve tüccar, “orta sınıf” falan değildir. Ya düpedüz yeni yetme burjuvadır ya da burjuva ile kapitalizm öncesi hâkim sınıflar arasında melez bir kategori. Bunlara Kürt toplumunun kapitalizm öncesi yapılarından gelen ağaları ve aşiret reislerini katar, bunların ideologları olarak şıhları, meleleri de eklerseniz, hâkim sınıfların tam bir yelpazesini elde etmiş olursunuz.

Şıhlar ve meleler dedik. “Ulema” ve “din adamları” kategorisi, bu sınıfların ikincisinin ideolojik alandaki temsilcisi, deyim yerindeyse onların “aydınları”dır. Daha somut bir belirlenime tabi tutulmadan “aydın”lar olarak kullanılan kategori ise bu durumda burjuvazinin düşünce dünyasının temsilcileri, onun paralı ideologlarıdır. “Aydınlık” denildiğinde her zaman “kimin aydını” diye sormak gerekir. Marx’ın dediği gibi, “ekonomi politikçiler burjuvazinin, komünistler ise proletaryanın” teorisyenleri, yani aydınlardır.

Geriye burada sözü edilenler arasında iki gerçek “orta sınıf”, yani küçük burjuva katman kalıyor. “Serbest meslek sahipleri” yani doktorlar, avukatlar, mühendisler ve benzerleri ve “esnaf”. İlki, küçük burjuvazinin modern kanadının, birey veya aile olarak yükselişini, eski rejimle karşılaştırıldığında kapitalist toplumda daha kolay sağlayabilecek olan bireylerinden oluştuğu için (ve daha ideolojik-kültürel nedenlerle de “asri hayat”a bağlı olduğu için) 18. yüzyılın Amerikan ve Fransız devrimlerinden beri burjuva devrimlerinde burjuvazinin kadrolarının önemli bir kesimini oluşturmuştur. Kapitalizme

42 Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, *Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, İstanbul: Epsilon, 3. Baskı, 2007, s. 91.

daha geç gelen ülkelerde özellikle hekimler burjuva hareketlerinde (örneğin İttihat ve Terakki kadroları içinde) önemli bir yer tutmuşlardır.

Bu tartışmadan Millî Mücadele'nin sınıf temeli konusunda üç sonuç çıkarmak mümkündür. Birincisi, sık sık yapıldığı gibi, Anadolu hareketi merkezileştikten sonra Osmanlı paşalarının ve diğer subayların bu mücadelede ön planda olmasından hareketle Millî Mücadele'yi ya da (söyleyenin meşrebine göre) devrimi halktan ayrı, sivil-asker ya da sadece asker bir aydınlar zümresinin gerçekleştirdiğini söylemek düpedüz saçmadır. Kongre hareketinin yukarıda ele alınan sınıf yapısı, paşaların üzerine bastığı zeminin toplum içinde var olan sınıfların, en başta da (Kürt bölgeleri dışında) gelişmekte olan kapitalizmin ürünü olan sınıfların aktif rol aldığı bir zemin olduğunu açıkça göstermektedir. Devrimler sınıfların (burjuvazi veya proletarya) hegemonyası altında yapılır, ama devrimin önde gelen liderleri veya kadroları ille parabalaları ya da elleri nasırlı işçiler değildir.

İkincisi, Bülent Tanör'ün bütün bunları saydıktan ve köylülüğün ya da o gün olduğu kadarıyla işçi sınıfının devrimin organlarında yeri olmadığını vurguladıktan sonra bunları “aşağıdan yukarı (...) sivil yapılar”⁴³ olarak nitelemesi kabul edilemez bir nitelik taşımaktadır. Yerel kongre iktidarları doğrudan doğruya toplumun eski ve yeni hâkim sınıflarından oluştuğuna göre, nasıl olur da bunların “aşağıdan yukarı” doğru biçimlendiğini söyleyebiliriz? Burada Tanör'ün 1980'li yıllarda Türkiye solunda yayılmış olan sivil toplumcu (sol liberal) görüşlerden etkilenmiş olduğu, kaynağı devlette olmayan her şeye, sınıf konumundan bağımsız olarak “aşağıdan” yaftası vurabildiği görülüyor. Ama aynı Tanör, yerel kongreleri sivil toplum örgütü yerine koyduktan sonra bu sefer de 1980 öncesi Maoist görüşlerine dönerek Türkiye'de yaşanan süreci bir “milli demokratik devrim”⁴⁴ olarak tanımlayabiliyor. Dostumuz Tanör'ün Türkiye aydınınının son yarım yüzyılda yaşadığı yarılmış düşünce dünyasını ve kafa karışıklığını kendi verimli düşüncesinde cisimleştirmiş olması ne kadar ilginç!

Üçüncüsü, burada ortaya konulan bulgular, “demokratik devrim” düşüncesinin tam tersine, bizim 1980'li yılların ikinci yarısı ile 1990'lı yılların başında *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* kitabımızda savunduğumuz görüşün doğruluğunu bir kez daha teyit etmektedir. Biz Türkiye'de yaşanan ikinci burjuva devriminin, ilkinden (yani 1908 Hürriyet devriminden) farklı olarak özel bir anlamda “tepeden devrim” olduğunu söylüyoruz. Neden özel bir anlamda? Çünkü “tepeden devrim” kavramı Engels tarafından kapitalizm öncesi bir devletin ülkesini, en çok uluslararası rekabetin yıkıcı etkisinden korunabilmek amacıyla kapitalistleştirilmesi için kullanılmıştır. Her ikisi de 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen, Almanya'da Junker kapitalizmi ve Japonya'da Meiji Restorasyonu tipik örneklerdir. Ülkeyi eski üretim tarzının hâkim sınıflarıyla ittifak içinde ve onların çıkar-

43 Tanör, *Kurtuluş*, a.g.y., s. 74.

44 A.g.y., s. 52.

larına olanaklı en düşük düzeyde dokunarak kapitalistleştirme çabasıdır bu. Başka bir formülasyonla politik devrim olmaksızın sosyal devrim. Oysa Türkiye’de politik devrim olmuştur. Sadece Hürriyet devrimi değil Millî Mücadele de bir ihtilal karakteri taşır. Öyleyse, Türkiye’de tepeden devrim politik devrimi yalnızca üst sınıfların yaptığı, eski düzenin hâkim sınıflarının da sürece mümkün olduğunca katıldığı, bu yüzden sosyal devrimin de belirli özellikler gösterdiği kendine özgü bir tepeden devrimdir. **Devrimi devlet yaptı anlamında değil.** Salt bu yanlış anlayışla karışabildiği için “tepeden devrim” terminolojisi sakıncalı olabiliyor. Bu yüzden kitapta da vurguladığımız bir terimi kullanmayı çok daha doğru buluyoruz: Türkiye’nin ikinci burjuva devrimi **kitlesiz bir devrim** olarak nitelenmelidir.⁴⁵

Şunu da ekleyerek bu tartışmayı kapatalım: Tanör’ün “milli demokratik devrim”inin anlamı siyasi demokrasinin var olup olmaması ile ilgili değildir. Kitlelerin, özellikle de değişen ağırlıklarla işçi sınıfının ve köylülüğün devrimin içinde var olup olmaması ile ilgilidir. Oradaki “demokratik” sıfatı, devrimci burjuvazinin alt sınıfları, emekçi sınıfları eski rejime karşı seferber etmekten kaçınmadığını anlatır. Türkiye’de bu olmamış, hatta devrimci burjuvazi, bu yazının gelecek sayıda yayınlanacak bölümünde göreceğimiz gibi, bunu bilinçli olarak engellemiştir.

Yerel kongrelerin diyalektik gelişiminin ürünü olarak Ankara hükümeti

Yerel kongreler elbette Osmanlı devletine ve saltanata karşı kendilerini birer alternatif olarak sunmakla başlamadılar mücadelelerine. Ama tarihin o andaki diyalektik gelişme çizgisi, onları adım adım o devletin karşısında bir konuma sürükledi. Başlangıçta, sadece **içerik** bakımından Osmanlı devletinden ayrılıyorlardı. Osmanlı tebaası olarak örgütlenmeye girişmişlerdi, ama tâbi oldukları devlet İngiliz emperyalizmi başta olmak üzere galiplere boyun eğmiş durumda idi. Oysa yerel kongrelerin bütün varlık nedeni yenilginin sonucunda, her bir kongrenin kurulduğu yörenin halkının köleleşmesini engellemkti. Bu onları, böyle fikirlere sahip olmasalar bile giderek kendilerini devletin yerine koymaya, yani **biçim** olarak da Osmanlı’dan farklı bir konuma doğru hareket etmeye itiyordu. Yerel kongreler bu zorunluluk altında adım adım “devlet öncesi” (proto-devlet) tarzı bir örgütlenmeye geçmek zorunda kalıyorlardı.

Cemiyetler “haklarını”, yani eldeki kazanımlarını savunma amacıyla bir araya gelen insanlar topluluğu idi. Bunların yöreden, sonra da bölgeden seçtikleri temsilciler kongreler olarak toplanıyor, yasama organı türü bir işlev görüyorlardı. Görevleri belirledikten, bunun yöntemlerini saptadıktan sonra bu görevleri yerine getirecek heyetleri seçiyorlar-

⁴⁵ Bütün bu argüman için bkz. *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*, a.g.y., Bölüm 1: “Cumhuriyet’in Kuruluşu: Kitlesiz Burjuva Devrimi”, özellikle “Kemalist Devrimin Doğası” alt bölümü, s. 90-103.

dı. Bunlara “heyet-i temsiliye” (temsil heyeti) deniyordu. Kongreler yasama organı ise heyet-i temsiliyeler yürütme organı idi. Bunlar önce yörenin, merkezileştirme arttıkça da bölgenin hemen hemen bütün işlerinin yürütülmesini üstlenmeye başlıyorlardı. Tanör, yerel kongrelerin kendilerini yetkili saydıkları alanları şöyle özetliyor: “Yerel kongrelerin ve bunların organlarının almış oldukları kararlar çok yönlü ve çeşitlidir. Kararların bir devletin görev ve faaliyet alanına giren hemen her konuya ilişkin oldukları görülmektedir. En belli başlı kalemler, savunma, maliye, kamu düzeni, güvenlik, suç ve ceza, ekonomik ve sosyal yaşam, idare, siyaset ve diplomasi konularıyla ilgilidir.”⁴⁶ Başka bir noktada ise şöyle diyor yazar: “Verilen örnekler, Mütareke döneminde devlet dışı birtakım kuruluşların (Cemiyet, Kongre, Şura), aslında ancak devlet organlarından beklenebilecek birtakım kararları aldıklarını, adeta **devlet yetkileri** kullandıklarını göstermektedir.”⁴⁷ Bu sayılan alanlar hep birlikte düşünüldüğünde bunlara neden “devlet öncesi” nitelemesini uygun gördüğümüzü izaha gerek var mıdır? En önemlisi elbette her devletin en önemli özelliği olan silahlı birlikler kurma yetkisidir. Kongre iktidarları çok erken bir aşamadan itibaren Müslüman halkların haklarını korumak üzere silahlı birliklerin kurulmasına başvuruyor. Kuva-yı Milliye olarak anılan güçler işte bu birliklerin ta kendisidir.

Görüldüğü gibi kongreler önce emperyalizmin Mondros ile kazandığı üstünlüğe karşı saraydan ve onun hükümetlerinden farklı bir tutum aldıkları için bu onları gittikçe daha çok alanda devletin sürdürdüğü politikadan uzaklaştırıyor. Bu uzaklaşma da onlara gittikçe daha çok devlet organları oluşturmaya dayatıyor. Bu gelişmenin diyalaktığı, kongre iktidarlarını adım adım devletleşmeye sevk edecektir. Özellikle uç bölgelerde, yani batıda Rumeli’nde, doğuda ise Kars ve havalisinde Osmanlı devletinden bağımsızlaşma yolunda açık seçik eğilimler dahi ortaya çıkmıştır. En uç örnek Şark Hudut bölgesinde kurulan şûra devletçikleridir. Burada Sovyet Rusya’nın komşusu olan bir bölgede olduğumuzdan seçilen kelime (“şûra”) bile “sovyet” kelimesinin dönemin Türkçesindeki karşılığıdır. Büyük Kars Kongresi Ocak 1919 kadar erken bir dönemde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkatı’nı [Güneybatı Kafkas Geçici Hükümeti] kurmuştur. Görüldüğü gibi, “geçici” sıfatıyla yumuşatılmış olsa bile bir hükümet söz konusudur. Bu kongre 18 maddelik bir Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (o zamanın terminolojisiyle Anayasa) yapmış, bir Meclis-i Mebusan (Millet Meclisi) kurmuştur. Dikkat edilmesi gereken bir nokta, bu mebuslar arasında Rus ve Rum azınlıkların temsilcilerinin de bulunmasıdır! Tanör haklı olarak bütün bunların tarihi anlamını da vurguluyor: “Büyük Kars Kongresi’nin Meclisleşmesi olayı ileriye dönmüş bir anlam da kazanmakta, TBMM’nin doğumu olayının (23 Nisan 1920), yalnız Mustafa Kemal’in inisiyatifiyle açıklanmasının yeterli olmadığını, bunun 1918-1920 döneminin siyasal ve toplumsal alanda en önemli olgusu olan ‘Kongrelerden’ çıktığını ortaya koymaktadır.”⁴⁸

46 Tanör, *Yerel Kongre*, a.g.y., s. 83.

47 Ag.y., s. 93, vurgu aslında.

48 A.g.y., s. 108-109.

Biz daha da açık söyleyelim: Yeni devletin oluşumunun mantığı, Mustafa Kemal'in kafasından çıkmamıştır. Günün ihtiyaçları karşısında pratik içinde toplumun kendi içinden geliştirdiği biçimlerin ulaştığı daha yüksek bir doruktan başka bir şey değildir. Aslında Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanması fikrini açıkça ilk dile getiren de çok erken bir tarihte Kâzım Karabekir olmuştur. 5 Ağustos 1335 (1919) tarihinde Harbiye Nezareti'ne [Savunma Bakanlığı] yolladığı telgrafta şöyle yazıyor:

Ve hatta eğer şeraiti hazıra [var olan koşullar] içinde meclis-i millînin Dersaadet'te kuva-yı ecnebiye [yabancı güçler] karşısında toplanması mahzurlu görülmek yüzünden bu lâzıme-i meşrute [anayasal gereklilik] şimdiye kadar tehir buyurulmuş [ertelenmiş] ise Anadolu'nun Bab-ı Âlice tasvip [onaylanacak] ve nezd-i ulya-yı cenab-ı şehri-yaride irade buyurulacak [padişah tarafından emredilecek] bir mahallinde toplanması sözlerinin bile söylenmekte olduğunu sırf saika-i vatanperverî [yurtsever saikler] ve vazife-yi mevkiim [makam görevim] dolayısıyla arz eyliyorum.

Harbiye Nezareti'ne söylenti aktarır kılığında yaptığı önerinin arkasında yatan gerçek niyeti Karabekir şöyle izah ediyor:

Burada hakikat-i hali tasvirle beraber meclis-i meb'usan yerine meclis-i millî ve mebuslar yerine milletvekilleri tabirlerini kullandım. Meclis-i Millî'nin Anadolu'da toplanması fikrini de ortaya attım. Bu şifremi Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyler'e de keşidesinden [çekilmesinden] evvel okudum, pek muvafık buldular. Keşidesinden sonra kongre ânlarına ve müdafaa-i hukuk merkezine de okudum, fevkalâde takdir ettiler. "Mâzi, hal ve istikbal bir çerçeve içinde" dediler.⁴⁹

Aşağıda göreceğiz ki, Büyük Millet Meclisi'nin kuvvetler birliği ilkesi de kongrelerin kendi bağrından kaynaklanan bir ilkedir.

Nihayet, cumhuriyet biçimi bile Kars'tan kaynaklanmıştır. 1 Mart 1919'da toplanan Meclis-i Mebusan, 25 Mart tarihinde hem hükümetin "geçici" olmaktan çıkıp "daimi" hale getirilmesini, hem de rejimin bir cumhuriyet olarak ilan edilmesini karar altına almıştır. Böylece adı Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi halini almıştır. Üstelik, eski "Osmanlı" adı yerine Türkiye'den veya Türkiye devletinden söz edilmektedir.⁵⁰ Kısacası, burada Millî Mücadele'nin bütün programı yazılıdır.

Şimdi, bu varılan aşamadan Ankara hükümetine geçişin nasıl gerçekleştiğini, bütün bu diyalektiğe yeni bir unsur katarak inceleyelim: Bu yeni unsur, daha önceki devletin, yani Osmanlı'nın yönetici kadrolarından gelmekle birlikte, İngiliz emperyalizmi-

49 Karabekir, *İstiklâl Harbi'nin Esasları*, a.g.y., s. 69-70.

50 Tanör, *Yerel Kongre*, a.g.y., s. 112-113.

nin ayakları altında sürünmektense büyük bir mücadeleye girmekten yana olan, Millî Mücadele'nin zorunluluğuna inanan kadrolardır. Bunların yaptığı, neredeyse bütün ülke çapında var olan bir hareketi merkezileştirmek ve içeride ve dışarıda meşrulaştırmaktır. Artık, önce kongre iktidarlari tarafından yaratılmış olan ikili iktidar durumunun niteliksel olarak farklı bir dönemine geçiyoruz.

Merkezileşme

Buraya kadar Anadolu'da Millî Mücadele'nin altyapısının Mustafa Kemal İstanbul'da oyalanırken zaten atılmış olduğunu, onun Samsun'a çıktığı aşamada bir iradenin, örgütlenmenin ve silahlanmanın ülke çapında bir ikili iktidar durumuna adım adım yol açmış olduğunu görmüş olduk. Buradan itibaren elbette Mustafa Kemal bir önder olarak işin içine girecektir, ama unutulmasın, henüz sadece bütün bir önderlik ekibinin bir dizi unsurdan biri olarak. Mustafa Kemal'in yanı sıra, bu ekibin içinde en başta Kâzım Karabekir olmak üzere, Rauf (Orbay), Refet (Bele) ve Ali Fuat (Başgil) gibi unsurlar da vardır. Bunlara daha sonra Fevzi (Çakmak) ve İsmet (İnönü) gibi subaylar da katılacaktır. Ayrıca göreceğiz ki, bu önderlik de çok uzun süre tek önderlik olamayacaktır. Yani Mustafa Kemal hiçbir anlamda, ne taraftarları arasında, ne rakipleri karşısında tek başına önder değildir. Yukarıda sözünü ettiğimiz subay grubu içinde bile özelliği esas olarak bunlar arasında en yüksek rütbeye ve kıdeme sahip subay olmasından, bir de Çanakkale'de elde ettiği başarının kendisine sağladığı itibardan kaynaklanmaktadır. Ortada başka hiçbir özellik yoktur. Çünkü Mustafa Kemal'in geçmişinde etkileyici bir devrimci önderlik faaliyeti yoktur henüz.

Bu ekibin çözümünü sağladığı çelişki şudur: Anadolu (ve Rumeli) hareketi yeni bir devlet çizgisi ve hedefi yaratmıştır, ama henüz ülkenin bütününde böyle bir devletin yapılarını oluşturmamıştır. En ileri gittiği yerlerde dahi bölgesel karakterde kalmıştır. İşte eski rejimin içinden gelmekle birlikte ondan kopan kadroların büyük atılımı, bu merkezileşmeyi sağlamak olmuştur. Bunun ilk adımı Amasya Tâlimi'nde atılmıştır. Kapalı bir komutanlar toplantısının ürünü olarak çıkartılan bu genelgenin 3. maddesindeki şu cümle çok açıktır: "Milletin istiklalini gene milletin azmü kararı kurtaracaktır."⁵¹ Yukarıda Amasya Tâlimi'nin aynı zamanda gerektiği takdirde Bolşevikliğin kabul edileceği üzerinde anlaşılan bir komutanlar heyeti tarafından kaleme alındığı, bunun da Mustafa Kemal'in Amasya'yı önceleyen Havza döneminde Sovyet Rusya'nın bir veya birkaç temsilcisinden güvence almasının ürünü olmasının doğal bir sonucu olarak görülebileceğine işaret etmiştik. Böylece, Amasya'da iki damar birleşmektedir. Sovyet desteğiyle paşahtan kopan bir yeni devlet çizgisi, emperyalizme karşı açık mücadeleye geçecektir.

Bunu Erzurum (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve Sivas (4-11 Eylül 1919)

⁵¹ Tanör, *Kurtuluş*, a.g.y., s. 90.

Kongreleri'nin izlediğini biliyoruz. Zaten uzun olan bir yazıda bir de bunların ayrıntılarına elbette girmeyeceğiz. Ama birkaç noktanın altını çizelim. İlki, Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesinde Mustafa Kemal'in hiçbir dahlinin olmamasıdır. Bu kongre esas olarak Trabzon ve Erzurum cemiyetlerinin girişimiyle düzenlenmiş, Amasya toplantısının ürünü olan subay grubu, en başta Mustafa Kemal, bu toplantıya Kâzım Karabekir'in aracılığıyla epeyce hassas bir görüşmeler dizisinin sonucunda kabul edilmiştir. Osmanlı subay kadrosunun dışında başlamış olan Anadolu hareketinin bu subaylara direnci, Erzurum başlarken delegelerin Mustafa Kemal'in asker kılığına, özellikle de Sultan Vahdettin'in yaveri olduğundan dolayı taktığı kordona gösterdiği sert tepkiden ve Mustafa Kemal'in kongreye mecburen ödünç bir sivil kılık bulunarak katılmasından kolaylıkla anlaşılacaktır.

Erzurum ve Sivas Kongreleri karşılaştırıldığında, Erzurum'un içerik bakımından, Sivas'ın ise biçim bakımından daha önemli olduğu söylenebilir. Erzurum, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'nun bir bölgesel toplantısı olmakla sınırlıdır. Buna karşılık, Mustafa Kemal'in kendisinin çağırdığı ilk kongre olan Sivas bütün hareketin ülke çapında birleştirilmesini hedeflemektedir. Ama Sivas'a katılım çok da deşildiği söylenemeyecek nedenlerle çok zayıf olmuştur. Ayrıca Sivas'ın bütün kararları esas olarak Erzurum'da zaten alınan kararların tekrarıdır. Sivas'ı ayıran ve çok önemli kılan, orada yeni bir **merkezi** örgütün kurulmuş olmasıdır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bütün ülke çapında örgütlenmiş kongre iktidarlarını bir tek çatının altında bir araya getirme adımı olmak bakımından büyük bir atılımdır. Erzurum'dan sonra Sivas'ta da Heyet-i Temsiliye'nin başına Mustafa Kemal'in seçilmesi onu Anadolu hareketinin başındaki bir numaralı otorite rolüne yerleştiriyordu. Bu noktadan itibaren Anadolu hareketinin gelişmesinde Mustafa Kemal'in damgası herkesten daha önemli bir hale gelmiştir. Ama hâlâ hareketin tek başına önderi olmadığını hatırlanması gerekir. Evet, Mustafa Kemal, yanında yer alan subaylar grubunun desteğiyle onlar arasında *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) haline gelmiştir. Ama aşağıda göreceğimiz gibi, daha birçok iktidar odağı ile mücadele etmesi gerekecektir.

Meşruiyetin tesisi: Büyük Millet Meclisi

Saltanatın koyduğu kuralların dışına çıkarak adım adım sistemden kopmakta olan Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı İstanbul'un verdiği mücadele, tam anlamıyla bir meşruiyet savaşına dönmüştür. Azıldan ve rütbelerin sökülmesinden fetva savaşlarına⁵² kadar uzanan bu mücadelede Anadolu sağlam bir konuma ancak Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılmasıyla kavuşacaktır.

Bilindiği gibi, 1878'de II. Abdülhamid'in daha yeni kurulmuş olan meclisi kapat-

52 Taha Akyol, 1919-1920. *Mondros, Sevr ve Kuva-yı Milliye*, s. 263-67.

masından 30 yıl sonra 1908’de meclis bir devrimin zafere ulaşmasıyla yeniden açılmış, böylelikle başlayan döneme II. Meşrutiyet adı verilmişti. İttihatçılar önce meclisin açılmasıyla yetinmiştir. Ama eski takvimle 31 Mart isyanı olarak adlandırılan gerici ayaklanma sırasında Abdülhamid’in izlediği politika, kendisinin yeni takvimle 28 Nisan 1909’da tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştı. İttihatçılar kendilerine teslim olmuş bir şahsiyeti V. Mehmed Reşad adıyla tahta oturttukları için saltanatı kaldırmanın gerekli olmadığını düşünüyor olabilirlerdi. Üstelik, en azından Halife’nin ellerinin altında bulunması Cihan Harbi başlayınca işlerine yaradı, ona cihat ilan ettirerek dünya Müslümanlarını etkilemeye çalıştılar. Ama saltanatın ayakta kalmasının sakıncası Hürriyet devriminden tam on yıl sonra yeniden görüldü. Savaşın sonuna doğru tahta çıkmış olan Sultan Vahdettin, özellikle Damat Ferit hükümetleri altında izlediği İngiliz yanlısı politikayı İttihatçıların çoğunluk olduğu bir mecliste yürütemeyeceğini anladığı için, Mütareke’nin imzalanmasından iki ay sonra, 21 Aralık 1918’de meclisi kapatacaktı. Böylece zayıf bir padişah olduğu söylenen Vahdettin bile ikinci bir Abdülhamid rolüne soyunmuş oluyordu.⁵³

Meclisin kapalı kaldığı bir yıl, Anadolu’da kongre hareketinin merkezileşerek İstanbul’un egemenliğini yavaş yavaş sıkıştırmaya başladığı bir dönem oldu. Padişah sonunda bu sıkışıklığı aşmak için olmalı, Kasım 1919’da yeni seçimler düzenledi. Meclis, kapatıldığı tarihten bir yıldan biraz daha uzun süre sonra 12 Ocak 1920’de açıldı. Ama İttihatçılar seçimlerden yine güçlü çıkmışlardı. Rauf Bey, Kara Vasıf ve benzeri güçlü önderleri vardı. Felah-ı Vatan adlı en güçlü meclis grubunu onlar kurdu, Misak-ı Millî onların sayesinde kabul edildi. Sonunda İngiliz ordusu, 16 Mart 1920’de İstanbul’a karşı bu sefer 13 Kasım 1918’de olduğu gibi fiili biçimde değil, adı üzerinde bir işgal operasyonuna girişince, meclisi de bastı. Bir dizi İttihatçı önderi (Rauf Bey ve Kara Vasıf da dâhil) tutukladı ve Malta’ya sürgüne yolladı. Bu, İstanbul hükümetinin meşruiyet iddialarına ağır bir darbe indiriyordu. Padişah 11 Nisan’da meclisi bir kez daha kapatarak kendi meşrutiyetinin tabutuna son çiviye çakıyordu.

Bütün bunlar 1919 sonunda Ankara’ya yerleşmiş olan Heyet-i Temsiliye için de parlak bir fırsat yaratıyordu. Heyet-i Temsiliye bu fırsatı çok doğru biçimde değerlendirecek ve emperyalizm ve yardakçısı padişah tarafından çalışamaz hale getirilen meclisin Ankara’da toplanacağını ilan edecekti. Yeni seçimler yapılıyor, ayrıca İstanbul’daki

53 Anlaşıldığı kadarıyla Vahdettin, en azından başlangıçta, kendi zaaflarının bütünüyle farkındaydı. Tahta çıktığında Şeyhülislama şöyle dediği aktarılıyor: “Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücutça rahatsız olduğumdan layıkıyla tahsil edemedim. Yaşım kemale erdi [57 yaşındadır], dünyada bir hevesim kalmadı. Kardeşimle hangimizin evvel gideceği belli olmadığından bu makamı bekliyor da değildim. Fakat takdir-i ilahi ile bu makam bana teveccüh etti. Şaşırmış bir haldeyim, bana dua ediniz. (...) Aczim var, korkuyorum. Maddeten hiçbir şeyden korkmam. Fakat pek ağır bir vazifeyi üstlendim. Allah’tan korkarım.” Aktaran Akyol, *1919-1920*, a.g.y., s. 60-61. Abdülhamid’in kendisinin de epey korkak olduğunu başka bir yazımızda anlatmıştık. Bkz. “Mağrur Olma Padişahım, Senden Büyük Tarih Var: 31 Mart’ın ve Abdülhamid’in Hal’inin 110. Yıldönümü”, *Devrimci Marksizm*, sayı 38, İlkbahar 2019, s. 111-112.

kapatılmış Meclis-i Mebusan'ın üyeleri de seçilenlere katılıyor ve meclis 23 Nisan'da Büyük Millet Meclisi (BMM)⁵⁴ olarak Ankara'da açılıyordu. Ertesi gün de Meclis'in içinden seçilmiş bir hükümet kurulacaktı. Böylece Osmanlı'nın Misak-ı Milli ile çizilmiş sınırları içinde artık *iki hükümet* vardı: İstanbul'da padişahın hükümeti ve Ankara'da "millet"in hükümeti. İkili iktidar resmileşmiş ve doruğuna ulaşmıştı.

Burada durarak birkaç noktayı berraklığa kavuşturmamız gerekiyor. Birincisi, Büyük Millet Meclisi ifadesinde yer alan "millet" ya da onun sıfat biçimi olan "millî"deki gizli anlamı artık açıklamak gerekiyor. Buradaki "millî", Millî Mücadele'nin ilk akla gelen iki "millî"sinden farklıdır: Ne Osmanlı'daki "millet sistemi"nin Ermenisi, Rumu ile öteki milletlerine karşı tanımlanmış bir Türk ya da Müslüman milletini, ne de İngiliz'e, Fransız'a, İtalyan'a, yani düvel-i muazzamaya karşı tanımlanmış (nesnel olarak anti-emperyalist) "millî"dir bu. Bu millî, ötekilerden farklı olarak saltanata karşı tanımlanmıştır. Milletin iradesini Sultan'ın iradesinin karşısına çıkaran bir "millî"dir bu. Kökeni ta 31 Mart (13 Nisan) 1909 gerici isyanına kadar geri gider. O dönemde gericilerin saldırıları karşısında toplanmaktan vazgeçen Meclis-i Mebusan, Meşrutiyet yanlısı Harekât Ordusu ve azınlık ulusların burjuva devrimci güçleri İstanbul'a anayasal düzeni kurtarmak üzere geldiklerinde, onların konakladığı Ayastefanos'ta (Yeşilköy'de) ilk kez toplanmıştır. Ama kendine Mebusan Meclisi değil, Millî Meclis adını vermiştir. Bu, doğrudan doğruya "milletin iradesini temsil eden meclis" anlamına gelmektedir.⁵⁵

İşte o zamandan itibaren "millî" kelimesine ve "millet"e anayasal bütün atıflar, padişahın iradesine karşı milletin iradesini öne çıkartan atıflardır. Bu atıf kongrelerde ve müdafaa-i hukuk cemiyetlerinde yaygın biçimde görülmektedir. Trabzon cemiyetinin tam adı Trabzon Muhafazaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'dir. Kars'ta oluşturulan hükümetin tam adı Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Millîye'dir. Buralarda kullanım çarpıcıdır çünkü doğası gereği bunlar "millî" değil yereldir. Millî, burada açıkça "milletin iradesiyle kurulmuş" anlamını taşır.⁵⁶ Amasya Tâmi'mi'ndeki "milletin azmü kararı" tam budur. Aynı genelgedeki "heyet-i millîye oluşturulması" talebi de. O andan itibaren bütün yazışmalarda, açıklamalarda, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin Beyannameleri'nde kullanılan terminoloji hep bu anlama gelir. Nihayet şimdi Ankara kendini padişaha karşı milletin iradesi olarak ilan etmektedir.

Hatırlatmakta yarar var: Sivas Kongresi sonrasında "Temsil Heyeti'nin resmi yayın organı"⁵⁷ *İrade-i Millîye*'dir. BMM döneminde yayınlanan, "Millî Mücadele'nin amiral

54 Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) değil. Çünkü Ankara meclisi ve hükümetinin doğasında saklı olan her şeye rağmen (bkz. aşağıda) ülkenin adı resmi olarak hâlâ Türkiye değil Osmanlı'dır. Bu durumda, Bülent Tanör'den Emel Akal'a kadar birçok ciddi yazarın dikkatsiz biçimde bu döneme ilişkin TBMM yazmış olmaları insanı şaşırtıyor.

55 Bkz. "Mağrur Olma Padişahım", a.g.y., s. 108-109.

56 Tanör, *Yerel Kongre*, a.g.y., s. 39-41.

57 Aytül Tamer, *İrade-i Millîye. Ulusal Mücadelenin İlk Yayın Organı*, İstanbul: TÜSTAV, 2004,

gemisi, Ankara yönetiminin sözcüsü ve Mustafa Kemal Paşa'nın gazetesi"⁵⁸ ise daha da öteye gider: *Hâkimiyet-i Millîye*. Daha da öteye gider zira milletin padişaktan ayrı bir iradesi olması neyse de, hâkimiyetin, yani egemenliğin millette olması iyice radikal bir yaklaşımdır.

Buradan anlıyoruz ki, arif olan için cumhuriyet bir bakıma daha 23 Nisan meclisiyle birlikte kurulmuştur. Bu meclis 1921'de bir anayasa ("Teşkilat-ı Esasiye Kanunu") yaptığında kurucu meclis konumunu perçinliyor, üstünlüğün padişakta değil kendisinde olduğunu ilan etmiş oluyordu. Hele 1922'de saltanat kaldırıldığında artık cumhuriyetin sadece ilan edilmediği kalıyordu. Nitekim, 29 Ekim 1923'te anayasanın bazı maddeleri sadece "Tavzihan Tadilat" yoluyla değiştirilmiştir: Yani durum sadece açıklığa kavuşturulmuştur.⁵⁹ Bütün bunlar, saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin kurulmasının, yani iktidarın kaynağının ve sınıf karakterinin değiştirilmesinin, Anadolu'da (ve Rumeli'de) ta 1918'den başlayan bir sürecin ana doğrultusu olduğunun, yani ihtilalin kongreler döneminde kendiliğinden başlamış olduğunun yeniden doğrulanması anlamına gelir.

İkincisi, BMM Fransız İhtilali'nde en devrimci değişimlerin yaşandığı dönemin, yani Konvansiyon döneminin meclisini kendine model olarak kabul etmiştir. Ankara hükümeti bir "meclis hükümeti"dir. Yani hükümet meclis içinden seçilir ve ona mutlak biçimde sorumludur. O kadar ki, başlangıçta bakanlar tek tek meclisin oylamasıyla seçilmektedir. (Bunun ironik bir sonucuna aşağıda, yazının gelecek sayıdaki ikinci kısmında değineceğiz.) Güçler birliği bu tür bir meclisin ana özelliğidir. Yasama, yürütme ve yargı, hepsi meclisin çatısı altında toplanmıştır.

Bu da Mustafa Kemal veya başka önderlerin kafasından çıkmış bir şey değildir. Kongreler döneminden beri birçok yörede örgütlenme tam tamına böyledir. Bu noktayı Tanör çeşitli vesilelerle açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁰ Yine aynı yere dönüyoruz. Millî Mücadele'nin zaferiyle elde ettiği sonuçların çoğu gibi bu da kongreler döneminin kendiliğinden süreçleri içinde oluşmuş bir eğilimin ifadesidir, Mustafa Kemal'in ya da başka birinin "deha"sının ürünü değil.

Ulaştığımız noktada, devlet yapısı ve ikili iktidarın oluşumu bakımından merkezileşme ve meşruiyet sorunları çözülmüş, yeni devletin çekirdeği ortaya çıkmıştır. Ama Mustafa Kemal hâlâ tartışılmaz lider olmaktan uzaktır. Millî Mücadele, bırakın İstanbul günlerini, Samsun'a çıktıktan bir yıl kadar süre geçtikten sonra bile hâlâ onun tartışılmaz önderliğinde yürütülmemektedir. Çünkü Türkiye'nin ikinci devrimi bu bakımdan çok ilginç bir tarihsel orijinalite taşımaktadır. Şimdi o konuya geçiyoruz.

s. 39.

58 Uygur Kocabaşoğlu/Aysun Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını*, a.g.y., s. 171.

59 Tanör, *Yerel Kongre*, a.g.y., s. 112.

60 A.g.y., örneğin s. 71 ve 119.

3. Üçlü iktidar

İngilizlerin iktidarı padişahın payitahtında idi. Mustafa Kemal'in adım adım kurmakta olduğu iktidar Ankara'da idi. Enver Paşa'nın iktidarı ise her yerde.

Türkiye Mondros Mütarekesi'nden 1922 başına dek sadece bir ikili iktidar yaşamamıştır. İttihat ve Terakki de başlı başına bir iktidar odağıdır. Bir yere yerleşmiş değildir, her yeredir zira Anadolu'da da gücü vardır, Berlin'de ve Moskova'da da, Azerbaycan'da da gücü vardır, Batum'da da, Rusya'nın bütün Türki halklarında da İslam âleminde de. Böyle bir iktidar odağı varken, Millî Mücadele'nin tarihini Mustafa Kemal'in Sultan'a karşı oluşturduğu bir karşı iktidar üzerinde odaklanarak bundan bağımsız olarak yazmak, yazan tarihçi ister körce Mustafa Kemal taraftarı olsun, ister onun amansız bir eleştiricisi, düpedüz yanlıştır. Millî Mücadele'nin tarihinde çok önemli bir dizi epizodun hiç anlaşılamamasına işte bu yol açmıştır. Bu yazının gelecek sayısında bunun açık örneklerini göreceğiz.

İttihatçıların Millî Mücadele'de önemi konusunda en çok ısrar eden tarihçi Erik Jan Zürcher, sadece Türkiye'nin Kemalist tarihyazımının değil, onun etkisi altında Batı'nın tarihyazımının da, İttihat ve Terakki'nin Millî Mücadele'de ne kadar önemli bir güç olduğunu saklamış olduğunu haklı olarak vurgular. Bu ihmalin nedeni, Kemalizmin 1926 İzmir Suikasti davasından sonra İttihatçılığı ve her türlü muhalefeti bir suç örgütü derekesine indirmiş olmasıdır.⁶¹ Böylece bir kez daha günümüzde Kemalizme yöneltilen sol liberal eleştirinin (ki bu yaklaşım Kürt hareketinde de hâkimdir), Kemalizmin kendi belirlediği alana hapsolmuş olduğunu, onu sadece ters yüz ettiğini görüyoruz.⁶²

Burada bir yanlış anlama oluşmaması için belirtelim: Zürcher'in vurguladığı, İttihat ve Terakki kadrolarının farklı biçimler altında Millî Mücadele'de ne kadar önemli bir rol oynadığı meselesidir. “Üçlü iktidar” kavramlaştırması doğrudan bize aittir. Varsa eksik ve hataları da bize yazılmalıdır.

Bilindiği gibi, Mondros Mütarekesi'nin hemen ertesinde Enver, Talat, Cemal ve bir dizi başka İttihat ve Terakki önderi, harabeye ve mezbahaya çevirdikleri bu topraklardan, Alman emperyalizmine dört yıl boyunca uşaklık etmiş olmalarına gayet uygun biçimde bir Alman denizaltısıyla kaçmışlar ve soluğu Almanya'da almışlardır. Ama her kim bu davranışı sadece bir yüzüyle, yani dört sene içinde ülkenin tarumar olmasına yol açmaktan sorumlu olan bu insanların o sorumluluklarının hesabını vermeden kaçmaları olarak görürse, yanılır. İttihatçılığın ne olduğunu anlayamamış demektir. İttihatçılık her şeyden önce müthiş bir **örgütçülük** kapasitesi demektir. Özellikle Enver ve Talat'ta insanı

61 Zürcher'in bu konudaki, büyük değer taşıyan kitabına yukarıda başka konularda da atıf yapmış bulunuyoruz: *Millî Mücadelede İttihatçılık*, a.g.y., burada s. 111.

62 Bu noktayı 1980'li yılların ortalarından beri vurguluyoruz. Bir dizi çalışmamız arasında bkz. *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, a.g.y., “Giriş” bölümü: “Resmî İdeoloji ve Gayriresmî İdeoloji”, s. 41-50.

hayretlere düşürecek bir incelikte ve uzak görüşlülükte bir örgütsel taktik dehası vardır. İttihat ve Terakki'nin Enver, Talat ve Cemal'den oluşan Triumvirası'nın 2 Kasım günü İstanbul'dan kaçışı, sadece kendilerini kurtarmak için değildir. Aynı zamanda, yeni koşullarda yeniden iktidar olabilmek için bütünsel bir örgütsel planın bir parçasıdır.

İttihat ve Terakki'nin yeni giysileri

Triumvira Türkiye'den 2 Kasım'da ayrılmadan önce 1 Kasım günü bir İttihat ve Terakki kongresi düzenlemiş ve geleceğin örgütlenmesini burada karara bağlamıştır. Giderlerken arkalarında yeni dönemin ihtiyaçlarına uygun bir dizi örgütü planlamış, kurmuş ve mutemet adamlarına bırakmışlardır. Bu örgütler arasında “kitle örgütleri” diyebileceğimiz kurumlar vardır: Hilali Ahmer'den (bugünün Kızılayı) Türk Ocağı'na ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'ne kadar bir dizi örgüt zaten İttihatçıların aktarma kayışı işlevini görmektedir. Ama asıl örgütlenme dar anlamda İttihat ve Terakki örgütlerinin devamı olanlara ilişkindir.

İttihat ve Terakki feshedilmiştir. Bunun bir savaş hilesi olduğu açıktır. Bunun yerine Teceddüt Fırkası (adı da “yenilenme” anlamına geliyor!) kurulmuştur. Ama önemli olan bu da değildir. Önemli olan, bütün savaş dönemi boyunca İttihat ve Terakki iktidarının en kirli işlerini gören, Ermeni tehcir ve soykırımında büyük faaliyet gösteren Teşkilat-ı Mahsusa'nın da lağv edilmesidir. Bunun yerine bir gizli örgüt olarak Karakol kurulmuştur.⁶³ Bu, hücre sistemine dayalı bir gizli cemiyettir. Buradan başlayalım: Karakol, Anadolu mücadelesinin örgütlenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. İstanbul ve başka yörelerden hem mebzul miktarda silahı hem de aralarında İsmet (İnönü), Fevzi (Çakmak), Mahmud Celal (Bayar), Kâzım (Özalp) gibi çok önemli kadrolar da bulunan insanları işgal kuvvetlerinden gizleyerek Ankara'ya kaçırarak Karakol'dur. Bunun dışında başka başarıları vardır: Damat Ferit'in yalısına istihbarat kaynağı yerleştirmek veya Gelibolu'da Fransız kontrolündeki bir cephaneliğe baskın düzenleyip 8.500 tüfek, 3 makineli tüfek ve 500 binden fazla fişek ele geçirerek Anadolu'ya sevketmek gibi.⁶⁴ Nisan 1920'de Karakol'un yerini alan Millî Müdafaa (“Mim Mim” olarak bilinir) adlı örgütün Anadolu'ya kaçırıldığı silah miktarı bir kaynak tarafından şöyle hesaplanmıştır: 56 bin süngü, 320 makineli tüfek, 1.500 tüfek, 3 bin sandık cephane, 10 bin üniforma, 100 bin nal, 15 bin matara ve bin ton muhtelif askeri teçhizat.⁶⁵ Çerkes Ethem'in Kuva-yı Seyyaresi'nin (bu konuya gelecek sayıda döneceğiz) ilk birliklerinin teçhiz edilmesinin de İttihatçıların daha önceden depolanmış olan silahlarının vb. Rauf Bey'in emriyle aktarılması sonucu olduğu bildirilmektedir.⁶⁶

63 Karakol adının bugünkü anlamıyla hiç ilgisi yoktur. Başında her ikisinin de lakabı “Kara” olan iki İttihatçı'nın (Kemal ve Vasıf) olmasından türetilmiş uydurma bir addır.

64 Zürcher, a.g.y., s. 125-32.

65 Aktaran Zürcher, a.g.y., s. 132.

66 A.g.y., s. 134.

Karakol'un Millî Mücadele'nin örgütlenmesindeki bu son derecede önemli teknik rolünün dışında Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri de hemen hemen bütünüyle İttihatçılar tarafından kurulmuş ve yönetilmiştir. Ama bu, iki nedenden dolayı maskelenmiş biçimde yapıliyordu. Birincisi, halkın bir bölümü savaş döneminde yaşanan mezalim ve felaketler dolayısıyla İttihatçılığa düşmüştü. İkincisi, İtilaf devletleri bir ölçüde İttihatçıları yargılama ve cezalandırma peşindeydiler. Bu, bütün yerel kongre iktidarlarının kuruluşunda İttihatçı kadroların başı çektiği gerçeğini ortadan kaldırmaz.⁶⁷

Böylece Millî Mücadele'nin merkezileşme öncesi örgütlenmesini ve bu örgütlerin silahlanmasını sağlayan İttihatçılık bir yandan da orduda ve bürokraside de hâlâ güçlüydü.⁶⁸ Özellikle İttihatçılığın ordudaki gücü dolayısıyla İstanbul'da Harbiye Nezareti İttihatçı kaynıyordu.

Ocak 1920'de yeniden toplanan Meclis-i Mebusan'da İttihatçıların ciddi bir güç oluşturdıklarını, Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf liderliğinde Felah-ı Vatan adlı meclis grubunu kurduklarını, Misak-ı Milli'nin kabul edilmesini sağladıklarını yukarıda dile getirmiştik. Meclis-i Mebusan emperyalistlerce basıldıktan sonra bazı kadrolar emperyalizme tutsak düşmüş olsa da, Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nde de İttihatçılar önemli bir güç olacaktır. Ankara'ya daha sonra geri gelmek üzere şimdi yüzümüzü Almanya'ya, Triumvira'nın faaliyetlerine döndürelim.

Enver Paşa'nın yeni stratejisi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Triumvira'nın Almanya'ya sığınması sadece tutuklanmaktan ve yargılanmaktan kaçmak için değildi. Yeni döneme uygun bir iktidar stratejisi konusunda bir arayışın ilk adımlarıydı. İttihatçılar, özellikle Enver Paşa, bu yeni dönem için eski stratejiyi sadece kısmi olarak değiştirerek yeni koşullara uyarladılar. İslam'a dayanan bir Turancılık temelinde Britanya sömürgeciliğinin elindeki halkları kendi yönetimi altına kazanmak Enver'in yine hedefiydi. Ama bu sefer Almanya'nın yerini Bolşevik Rusya alıyor, Osmanlı devletinin askeri gücünün yerine de neredeyse bir İslam Enternasyonalisi olarak nitelenebilecek bir örgütlenme ikame ediliyordu.

Almanya artık İttihatçılık için bir müttefik olamazdı. Onlar Almanya'ya ulaştıklarında Rusya Ekimi'nin neredeyse tıpatıp benzeri olan Alman Kasım devrimi yaşanıyor. Enver'in şahsi hamisi Kayzer II. Wilhelm devrimin gücü karşısında, aynen Çar'ın yaptığı gibi, derhal tahttan feragat edecekti.⁶⁹ İttihatçıların yerleştiği Almanya başkenti Berlin'de

⁶⁷ A.g.y., s. 137 ve 143.

⁶⁸ A.g.y., a. 171.

⁶⁹ Sağcı tarih yazarları yalan söylemeye ne kadar yatkın! Türkiye burjuvazisinin bütün kanatlarıyla iyi geçinmeye çabalayan Taha Akyol, Alman tarihinde bizim yukarıda özetlediğimiz zaman dilimini bakın nasıl anlatıyor: "Almanya'da bu umutla [ABD başkanı Wilson'un 14 Noktası'nı kast ediyor] diktatör İmparator Wilhelm de 9 Kasım'da tahttan çekilecek, cumhuriyet ilan edilecek, masaya

1919 Ocak ayında, 1918'in son günü yapılan kongrede artık Almanya Komünist Partisi haline gelmiş olan Spartakistlerin önderliğinde bir büyük ayaklanma yaşanacaktı. (Bu ayaklanma yenilgiye uğrasa ve iki büyük önder Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht katledilmiş olsa da, Alman devrimi 1923'e kadar inişli çıkışlı olarak devam ediyordu.) İttihatçılar yeni dönemin güç ibresinin nereye işaret ettiğini anlamışlardı.

Spartakist ayaklanmasından dolayı Alman polisinin tutukladığı uluslararası komünist önder (daha sonra Mart 1919'da kurulacak Komintern'in en önde gelen isimlerinden biri olacaktır) Karl Radek ile görüşmeleri bundandır. Bilgimiz yok ama öyle anlaşıyor ki Radek (muhtemelen Komintern'den gelen talimat doğrultusunda) Enver ve Talat'a kapıyı açmıştır. İşte bu aşamadan sonra Enver'in (1921 sonlarına kadar uygulayacağı) yeni dönem stratejisi belirlenmiş olacaktır. Kafkasya'da Enver'in kardeşi Nuri Paşa'nın komutasındaki Türk ordusu Enver'in en çok yaslandığı askeri güçtür. Sivas'tan sonra Anadolu tarafından Sovyetlerle temas için gönderilen Enver'in amcası Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit de Azerbaycan'dadırlar. Ayrıca önce Cemal (Haziran 1920), ardından Enver (Ağustos 1920) Moskova'ya geçecektir. Enver ayağının tozuyla, elbette Komintern'in davetiyle Eylül ayında Bakû Doğu Halkları Kurultayı'na da katılacaktır.

İttihatçılığın yeni örgütü bir tür Enternasyonal'dir: İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı [İslam Devrimci Örgütleri Birliği]. Bu sürüm 2 “İttihad”ın programı İslam ile komünizmi birleştirmeye çalışan, Britanya'nın hâkimiyetindeki İslam dünyasını özgürleştirirken bir yandan da kapitalizme karşı bir tutum belirleyen bir yaklaşımdır. Bu Enternasyonal, anlaşıldığı kadarıyla bütünüyle uydurma da değildir: “Enver Paşa Moskova'ya gelir gelmez Hintli Mehmet Ali ile, Afgan, Hive ve Azerbaycan murahhasları ile, Tatar eşraf ve uleması ile görüşmüş; bütün Müslüman unsur temsilcilerinin ona büyük saygı ve itibar gösterdiği Bolşeviklerin gözünden elbette kaçmamıştır.”⁷⁰ İslam İttihadı'nın “merkez heyeti üyeleri arasında Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli etnisitelere sahip Müslümanlar olduğu gibi (Dr. Fuad Bey-Mısır, Şekib Arslan Bey-Suriye, Başhempa Bey-Kuzey Afrika) Hindistan adına Bereketullah Efendi ve Cemal Paşa bulunmaktadır.”⁷¹ Hemen aşağıda başka bir noktaya ilişkin uzun alıntı yapacağımız bir Anadolu gazetesi, Enver'in Bakû'de “resmen Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp [Libya], Mısır, Arabistan, Hindistan ihtilal cemiyetleri vekili olarak” bulunduğunu yazıyor.⁷²

Alman Weimar Cumhuriyeti oturacaktır.” (a.g.y., s. 65) Senaryo nasıl? Almanya sıkışıyor, “dik-tatör” Wilhelm (ne demekse?) bir fedakârlık yapıyor, tahttan feragat ediyor ki, Almanya kendine demokratik bir cumhuriyet süsü versin, Wilson masasında kabul görsün. İmparatorların, kralların, kayzerlerin, sultanların, meliklerin, emirlerin tahttan kendi istekleriyle feragat ettikleri nerede görülmüş? Devrim var, milyonlarca işçi ve asker ayağa kalkmış ve beyefendi tabloyu böyle anlatıyor! 70 Akal, a.g.y., s. 168.

71 Aynı yerde. Burada belli ki bir dizgi hatası yapılmıştır. Akal muhtemelen Cemal Paşa'nın bu aşamadan sonra kendini bütünüyle Afganistan'a vakfettiğini göz önüne alarak onun da bir bakıma “İslam Enternasyonal”inde dolaylı olarak Afganistan'ı temsil ettiğini ima etmektedir.

72 A.g.y., s. 171.

Enver'in Bakû Kurultayı'nda Müslümanların taban delegelerinden gördüğü itibarı Kastamonu'da yayınlanan *Açıksöz* gazetesi şöyle anlatmıştır:

Enver Paşa'nın Müslümanlar üzerindeki nüfuz-u azamı [büyük etkisi]! O ne cazibe, o ne kerametler? Meclis açılmıştı. Nutuklar devam ediyordu. Birden localardan birinde Enver göründü. Müslümanlar Enver'i görür görmez kıyametler koptu. Herkes meclisi bırakarak etrafını ihata etti [kuşattı]. Kimi alnını öpüyor, kimi arkasını okşuyor, kimi elbisesine temas ediyor, kimi hayran hayran yüzüne bakıp duruyor. Onu adeta fevkal-beşer bir mahluk telakki etmek [insan üstü bir yaratık olarak görmek] istiyorlar. Etrafını tavaf edip durdular. Görüp de hayretlere düşmemek mümkün olmuyor. (...) İslam âlemini tahrik için öyle müessir [etkili] bir şahsiyet ki!.. O kadar şöhet kazanmış ki İslâm aleminde adeta bir timsal-i ittihad ve necat [bir birlik ve kurtuluş sembolü] olmuş, onu bilmeyen, iştmeyen zannetmem ki hiçbir Müslüman olsun.⁷³

İttihad'ın bir de (aynen sosyalist/komünist Enternasyonallerde olduğu gibi) deyim yerindeyse Türkiye seksiyonu kurulmuştur: Halk Şuraları Fırkası [Halk Sovyetleri Partisi]. Burada Sovyet Rusya ile benzerlik kurabilmek için gösterilen çaba çarpıcıdır. Bu partinin programı olarak da “Mesai” adlı ayrıntılı bir program hazırlanmıştır. Zürcher'in ifadesiyle “[b]u ortodoks Marksist nitelik taşımasa da çok radikal bir programdı. Terminolojisi büyük ölçüde Marksizmden alınmış olmasına rağmen, içeriği İslâmcı, sosyalist ve korporatist fikirlerin bir karışımıydı.”⁷⁴ Bunlarla da yetinilmemiştir. 1920 bahar aylarında Bakû'de olan Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit eliyle bir de İttihatçılara ait Türk Komünist Partisi kurdurulmuştur. (Bu parti Mustafa Suphi sovyetleşen Bakû'ye gelir gelmez onun tarafından tasfiye edilecektir.) Yani Enver Paşa'nın oportünizmi sınır tanınamaktadır. Dün Kayzer'in emperyalizmiyle omuz omuza mücadele etmekte olan adam, bugün Bolşevizmle sadece kol kola girmemekte, onun proletaryaya yaslanan programını en azından taklit eder gibi yapmaktadır!

Bolşevizm ve Enverizm

Bu yazının ilk bölümünde Millî Mücadele'nin dünya devriminin birinci dalgasının bir parçası olduğu tezimizi ortaya koyarken en önemli kanıtlardan biri olarak o dönemde Rusya'da yaşanan iç savaşın aslında uluslararası bir iç savaş olduğunu iddia etmiştik. 1920'li yılların başı dünyasının esas merkezi çelişkisi, proleter Rusya'nın emperyalist

73 Aynı yerde. *Açıksöz* gazetesi Millî Mücadele'yi destekleyen bir gazetedir. Kurucuları İttihatçılardır. Kocabaşoğlu/Akan'a göre, “Açıksöz'ün yayın politikasında İslami tonları güçlü olan bir Bolşevizmin esintileri de vardır.” (*Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, a.g.y., s. 82-83.) Durum buysa *Açıksöz*'ün Enver Paşa'yı övmesinin nedenini anlamak zor olmasa gerek.

74 Zürcher, a.g.y., s. 189.

İngiltere ile çelişkisi idi.

Bu tahlil doğruysa yukarıda özellikleri anlatılan Enver'in Sovyet Rusya için ne anlama gelebileceğini anlamak daha kolay olur. Müslüman dünyasının en belirleyici bazı bölükleri İngiliz (ve Fransız) emperyalizminin boyunduruğu altında yaşamaktadır. Bugünün Pakistan ve Bangladeşi'ni de kapsayan Hindistan Müslümanları bu bölüklerin en önemlilerindendir. Şimdi Mezopotamya, Filistin, Mısır, hatta Arap yarımadası üzerinde de İngiliz sömürgeci hâkimiyeti kurulmaktadır. Bunlara büyük bölümü Fransa'nın elinde olan Mağrip (Kuzey Afrika Arap âlemi) ve büyük Suriye (Şam) eklendiğinde Müslüman âleminin Rusya, Endonezya (o dönemde daha ziyade "Cava") ve Afrika dışındaki bütün önemli bölge ve ülkelerinde Enver'in belirli bir gücü olduğu anlaşılır. Bir devletin (Sovyet Rusya) dolaylı da olsa, vekâlet savaşları aracılığıyla da olsa savaşmakta olduğu bir gücün cephe arkasını ayaklandırma fırsatını tepmesi çok zordur.

Buna şu mülahazayı da eklemek gerekir. Mustafa Kemal, Mütareke sonrası altı ayı İngilizlere "kabul edilebilir" görünme çabası içinde geçirmiş bir Osmanlı paşasıdır. Padişah Vahdettin'in yaveri sıfatını bile her durumda kullanmayı uygun görmüş, ondan kabinede bir koltuk elde etmeye çalışmış bir paşa. Bolşeviklerin ulusal devrimci hareketlere desteği elbette koşullu bir destek olmak zorundadır. Bu hareketlerin emperyalizmle uzlaşmaya yönelmeleri işten bile değildir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da bu yola sapması her zaman bir ihtimaldir. Ankara'nın Fransa ile hızla uzlaşması, Mustafa Kemal'in Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in ikili oynayışı, Ankara'yı temsilen gittiği Rusya'da resmi görüşmeler tamamlandıktan sonra Kafkasya'da karşı devrimci faaliyetlere girişmesi,⁷⁵ 1920 sonlarında ve 1921 başında Ankara hükümetinin İngiltere'ye yaklaşması, bütün bunlar elbette Bolşeviklerin kuşku içinde olmasını besleyen gelişmelerdir.

İşte bütün bu koşullar altında, Bolşevikler Enver'i hem İngiltere'ye karşı bir tehdit unsuru olarak, hem de Mustafa Kemal'e karşı bir dengeleme unsuru olarak kullanmayı seçmişlerdir. Enver'in "Ali Bey Misyonu" adı altında önünün açılması, ihtiyacı olan birçok olanağın kendisine sunulduğu bunun sonucudur.⁷⁶ Bu politikanın başka alanlara yansımalarının sonuçlarını bu yazının ikinci bölümünde ele alacağız. Bu bölümün konusu açısından Bolşevik Rusya'nın Enver'e karşı tutumunu şöyle bağlayalım: Enver İslam dünyası üzerinde önemli bir etkiye sahip bir lider olarak Sovyet Rusya'dan kısmi bir destek almıştır. Bu da Mustafa Kemal'e karşı onun elini ciddi şekilde güçlendiren bir faktör olmuştur.

Burada, Sovyet desteğinin iki odak arasında paylaştırılmasında oranın farklı zaman dilimlerinde farklılaştığının altını çizmek gerekiyor. 1919'da Mustafa Kemal Havza görüşmesini yaparken Enver henüz tam yeniden sahneye çıkmamıştı, hazırlıklarını ta-

⁷⁵ Bkz. Perinçek, a.g.y., s. 52-53.

⁷⁶ Necip Hablmitoğlu, *Millî Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti*, İstanbul: Bir Harf Yayınları, 2006, s. 212; Akal, a.g.y., s. 165.

mamlıyordu. Enver'in sahneye çıkması, 1920 yılı içinde olacaktır. Önce Azerbaycan'da Halil ve Nuri Paşalar aracılığıyla (Mart-Nisan 1920), sonra Cemal'in Moskova'ya gelişyle (Haziran 1920), nihayet Enver'in kendisinin Moskova'ya (çok gecikmeli bir yolculuktan sonra) ulaşmasıyla (Ağustos 1920). Enver, Bakû Doğu Halkları Kurultayı'na Komintern'in başkanı olan Zinoviev'in treniyle gidecektir! Denge değişmiş, Mustafa Kemal'e bir rakip çıkmıştır.

Mustafa Kemal bunun üzerine 1920'nin ikinci yarısında İngiltere'ye yanan bir görünüm çizmiş ve Sovyet Rusya'ya karşı mesafeli durmaya başlamıştır. Bu, Sovyetler'i Enver'le ilişkilerinde daha dikkatli olmaya sevk etmiş olabilir. Ama her durumda 1921 yılı sonuna kadar Sovyet Rusya Enver'i Mustafa Kemal üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanacaktır. Bunun politik açıdan değerlendirilmesine gelecek sayıda gireceğiz.

Anadolu'da İttihatçılık

Şayet İttihatçılığın gücü esas faaliyetini İstanbul'dan yürüten Karakol ve kitle örgütleriyle ve ülke dışında Bolşeviklerin kısmi desteğiyle sınırlı kalsaydı, Ankara açısından bakıldığında "sahada yok" denebilir, hatta bir sürgün hareketinin ülke politikasında çok etkili olamayacağı ileri sürülebilirdi. Bunun kısmi bir gerçekliği olduğu doğrudur. Özellikle Enver'in ülke dışında olmasının hareketin Aşıl topuğu olduğu zamanla ortaya çıkacaktır. Ama İttihatçılık Anadolu'da da vardır ve Millî Mücadele'yi içeriden de etkilemektedir. Türkiye içindeki gelişmeyi bıraktığımız noktada İttihatçıların Ankara meclisinde de temsil edilmekte olduğunu belirtmiştik, şimdi gözümüzü oraya çevirelim.

Lafı hiç eğip bükmeden söylemek gerekir: Mustafa Kemal Anadolu mücadelesini İttihatçı kadrolara yaslanarak yürütmüş, bir kısmını zamanla kendi yanına kazanmış, kazanamadıklarını da yine zamanla tasfiye etmiştir. Yani aslında Ankara'da neredeyse köken bakımından, hatta o andaki ruh durumu bakımından İttihatçı olmayan yoktur. Unutulmamalıdır ki, kendisi İngilizlere hep tersine bir izlenim vermeye çalışsa da Mustafa Kemal'in kendisi bile İttihatçı kökenlidir. Ama Enver Paşa ile çatışması ve rekabeti dolayısıyla olsun, savaş sırasında Almanlara aşırı bağımlılığa karşı çıkmasından dolayı olsun zamanla İttihatçılıktan uzaklaşmıştır. Ne var ki, birlikte çalıştığı kadroların ezici çoğunluğu hâlâ şu ya da bu derecede İttihatçıdır.

Ancak, sorun bu genel düzeyle sınırlı olarak ele alınamaz. Herkes İttihatçı kökenlidir, ama İttihatçılar Amerikan mandacılarından Enver'in yeni stratejisini toptan benimseyenlere kadar farklı konumlara sahip bir yelpaze oluşturmaktadır. Bu bakımdan örgütlü olarak hâlâ Enver'in yeni stratejisi doğrultusunda İttihatçılık yapanları diğerlerinden bir ölçüde ayırmak gerekir. İşte burada işin içine sol İttihatçılık girmektedir.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasını izleyen dönemde ortaya doğrudan doğruya Enver'in yeni stratejisi doğrultusunda çalışmaya yönelen, Nizamnamesi ve Talimatnamesi'nde, Mesai'de ortaya çıkmış olan türden bir programı savunan bir ku-

ruluş çıkmıştır: Yeşil Ordu Cemiyeti. Yeşil Ordu, adının da ima ettiği gibi, üstelik silahlanmayı da önüne koymuş olan, kendi üyelerini yargılama ve idam dâhil olmak üzere cezalandırma yetkilerini de kabul eden, yeminle üye olunan İttihat ve Terakki tipi bir cemiyetti. Bunun başını 16 milletvekili çekiyordu. Çoğu eskiden beri İttihatçı olan, kimi Enver’e muhalif olsa da İttihatçılıktan hiçbir zaman vazgeçmemiş insanlardı bunlar. Yeşil Ordu’nun bir özelliği İslamcı bir komünizmin bayraktarlığını yapmaksa bir başka özelliği de içinde komünizme daha yakın unsurlar (Kâtib-i Umumi Nâzım Bey, Şeyh Servet vb.) taşınmasıydı. Bunların yanı sıra düpedüz gizli (hafi) komünist partisi üyesi olanlar da (Şerif Manatov, Salih Hacıoğlu, Ziyetullah Nuşirevan vb.) bugün “entriзм” olarak anılabilecek şekilde harekete katılmışlardı. Yeşil Ordu’ya bu yazının gelecek sayıdaki bölümünde yine döneceğiz.

Yeşil Ordu’nun yanı sıra ama ondan daha geç bir aşamada kurulan Halk Zümresi’ne de değinmek gerekir. Bu, Mustafa Kemal’in çizgisinden daha solda duran bir meclis grubuydu. Bir aşamada ne kadar güçlendiği (Eylül 1920), Yeşil Ordu’nun kâtib-i umumi Nâzım Bey’in Mustafa Kemal’e rağmen meclis tarafından İçişleri Bakanı olarak seçilmesinden bellidir. Ancak Mustafa Kemal Nâzım Bey’i baskı altında istifa ettirmiş ve yerine kendi mutemet adamlarından birini seçirmiştir. Bizim bu örneği vermekten maksadımız Halk Zümresi’nin bu dönemde nasıl yüksek derecede bir güç kazanmış olduğunu göstermektir.

Böylece sadece eski İttihatçıların değil, Enver’in programından ve politikasından etkilenmiş olan has bir İttihatçılığın Anadolu’da nasıl güç kazanmış olduğunu anlamış bulunuyoruz. İşte biz buna “üçlü iktidar” adını veriyoruz. Açık söyleyelim: Belirli koşullar altında İttihatçılar Kemalizme üstün gelebilirdi, Enver Ankara hükümetinin başına oturabilirdi.

Bütün bunlardan dolayı, İttihatçılar, en azından Millî Mücadele’nin ilk dönemlerinde çok büyük bir özgüven içindedir. Enver Paşa, Moskova’ya gitmeye hazırlanırken Cemal Paşa’ya yolladığı bir mektupta şöyle yazıyor: “İstanbul’dan Kara Vasıf Bey’den mektup aldım. Yüzde doksan beş duruma hâkim olduklarını, bütün ümitlerinin pan-islamizm ve Turanizme bağlı olduğunu, benim mümkünse Türkistan ve Kafkasya harekâtlarını bizzat idare etmemi istiyorlar.”⁷⁷

Bu yazının amaçları açısından, Mustafa Kemal’in bu tehlikeyle nasıl başa çıktığını bu aşamada anlatmamıza gerek yok. Çünkü üçlü iktidarın içindeki bu mücadeleyi de aynen İstanbul’a karşı verdiği mücadele gibi Mustafa Kemal’in kazandığını hepimiz sonuçtan dolayı biliyoruz. Önemli olan, 1921 boyunca, sol muhalefet geriletildikten sonra, Enver’in Türkiye’ye girmek için gösterdiği çabada yenilgiye uğratılmış olmasıdır. Mustafa Kemal suyun başında bulunmanın avantajlarını çok iyi kullanarak ve Enver’i içeri sokmayarak mücadeleyi kazanma yolunda en önemli mevziyi savunmuştur. Mus-

77 Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2010, s. 35.

tafa Kemal'in önderlik savaşını nasıl ve neden kazandığı, gelecek sayıda yayınlanacak bölümde ele alınacak.

Enver'in bir aşamadan sonra stratejisini bütünüyle değiştirip İslam "ittihadını ve necatını" Orta Asya'da Basmacı ayaklanmasına katılarak Ekim devrimine karşı savaşma yoluyla aramaya girişmesiyle üçlü iktidar mücadelesi tümüyle sona ermiştir. Enver'in Kızıl Ordu'ya karşı dövüşürken canını yitirmesi ile birlikte (Talat ve Cemal daha önce Ermeni militanlarınca intikam operasyonlarında öldürülmüşlerdi) İttihatçılığın başı kesilmiş, İttihatçılar için Mustafa Kemal'in yanında yer almaktan başka çare kalmamıştı. Biat etmeyenler ise zaman içinde cezalarını çekeceklerdi.

Üçlü iktidar durumunun önemi şurada yatar: Mustafa Kemal 1921 sonuna kadar Millî Mücadele'nin tartışmasız lideri olamamıştır. Ancak Enver'in yenilgisi ve Yunan işgaline karşı verilen savaşın adım adım zafere yürümesidir ki Mustafa Kemal'in önderliğini perçinlemiştir. Öyleyse, ***Millî Mücadele'yi Mustafa Kemal ile özdeşleştirmenin hiç anlamı yoktur.***

Millî Mücadele döneminde, Enver Paşa gibi güçlü olmasalar da iktidara göz diken başka güçler de vardır. Onları bu yazının *Devrimci Marksizm*'in gelecek sayısında çıkacak ikinci bölümünde ele alacağız.

Mütareke¹ İstanbulu’nda beynelmilel komünizm

Burak Sayım

“–Ne diyorlar sizin sosyalistler bu işlere?

–Bizde sosyalistler yoktur.

–Yok mu? Olmaz öyle şey... Çünkü sosyalistsiz memleket olmaz.”

Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*

Ağızından pek az doğru laf çıkan ve müesses nizamın savunusu için tarih alanını bir siper olarak kullanmayı meslek edinmiş bir tarihçinin, yaklaşık on yıl önce kaleme aldığı bir köşe yazısı, içinde haklı bir sitemi barındırır.² Yazar, Birinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından İstanbul’un emperyalist işgal (köşe yazısı elbette bu ifadeyi kullanmaz) altında bulunduğu yılların, bir çeşit ulusal utanç sebebiyle neredeyse unutulmaya terk edildiğini hatırlattıktan sonra, işgal altındaki utanç

1 İstanbul’un 1918–1923 yılları arasında Britanya, Fransa ve İtalya işgal güçlerince yönetildiği dönem Mütareke İstanbulu olarak adlandırılmaktadır. Ateşkes anlamına gelen “Mütareke” ifadesinin aslında işgal dönemi için kullanılmasını ideal bulmasak da, yazının konusu olan tarihsel dönemin doğru anlaşılması için biz de bu ifadeyi kullanıyoruz.

2 Murat Bardakçı, “İşgali Yazmaktan Neden Utanıyoruz?”, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/225066-isgali-yazmaktan-neden-utaniyoruz>, 10 Ocak 2010.

yıllarının kompleksiz biçimde çalışılması gerektiğini vurgular. Yazarın işgal altındaki yılların sadece utancını görmesini bir kenara bırakalım, fakat burada bahsedilen küskünlük ve utanç hali tarih yazımını ve tarihçileri de aşacak bir biçimde doğrudur. Hatırlatmakta fayda var, bizzat Mustafa Kemal dahi, emperyalistlerin şehir üzerindeki doğrudan işgali sona erip, İstanbul yeni kurulan cumhuriyetin bir parçası olduktan sonra bile, uzun yıllar şehre adım atmamış, 1919'da Bandırma vapuru ile ayrıldığı şehre, ancak 1 Temmuz 1927'de dönmüştür.³ Bu küsmeye halinin bir vechesi de, aynı yukarıda anılan tarihçinin yaptığı gibi, işgal İstanbulu'na dair her şeyi ve herkesi bir çürümüşlikle özdeşleştirmektir. Attilâ İlhan da bir romanında, İstanbul'da bulunmayı söz gelimi komünistler için bir çeşit korkaklık addetmektedir.⁴ Bu yaklaşımın ne kadar yanlış olduğunu yazının devamında göstereceğimiz için, şimdilik aktarmakla yetiniyoruz.

Bu yazının iki amacı var. İlk olarak ve nispeten daha kısa biçimde, Mütareke İstanbulu'nu ve dolaylı olarak Anadolu'da sürmekte olan Millî Mücadele'yi, 1917–1927 Dünya Devrim Dalgası içerisindeki yerine oturtmaya çalışacağız. Bunun bir yandan hem Millî Mücadele döneminin, Kemalist kahramanlık destanları ve bunun liberal olumsuzlamasının ötesinde, Türkiye'deki burjuva devriminin bu büyük ayağının, insanlık tarihinin şu ana dek gördüğü en büyük Dünya Devrim Dalgası bağlamında yaşanmasının getirdiği özgünlüklerle birlikte daha iyi anlaşılmasına hizmet edeceğini umuyoruz. Öte yandan bu dalgayı da dört ya da beş Avrupa ülkesindeki kalkışmalardan ibaret sayan eksik tarih yazımını tamamlayıp, yaşananın tam manasıyla dünya sathında bir devrim dalgası ve bunu izleyen yine dünya sathında bir büyük iç savaş olduğunu hatırlatmak yolunda bir adım olacağını umuyoruz.

Bunun yanı sıra, İstanbul'un bu kısa ama yoğun tarihsel dönemeçteki komünist hareketine dair düşünmenin ve yazmanın, bizzat komünizmin, bir Dünya Komünist Partisi olarak Komünist Enternasyonal'in⁵ ve bu dünya örgütünün ulusal seksiyonlarının tarihinin yazılmasındaki çeşitli boşluk ya da eksikliklere dikkat çekmek açısından da faydalı olacağını umuyoruz. Komünist Enternasyonal'in bütüncül bir tarihini yazmaya girişenler dahi sıklıkla en büyük Avrupa partileri ve Ruslar gibi bir formülasyonla yetinmiştir. Bu, Marksist olmayan bir tarihçinin dahi hakkında

3 Mustafa Kemal'in, emperyalizmin en azından doğrudan kontrolünden kurtulan eski payitahta bu gecikmeli gelişi dahi, hâlâ bağımsızlığı için mücadele etmek isteyen halkların gönlünde bir teli titretecektir. O anda sahte kimlikle İstanbul'da bulunan, Arap bağımsızlığının Garibaldi'si yahut Che Guevara'sına benzetilebilecek olan Fevzi Kavukçu da bu manzarayı nasıl imrenerek izlediğini anılarında daha sonra nakledecektir. Laila Parsons, *The Commander: Fawzi al-Qawuqi and the Fight for Arab Independence 1914–1948*, New York: Hill and Wang, 2017, s. 92–93.

4 Attilâ İlhan, *Allahın Süngüleri-Reis Paşa*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

5 Komünist Enternasyonal yerine Rusça kısaltmasından ötürü Komintern ya da enternasyonaller arasındaki kronolojik sıra sebebiyle 3. Enternasyonal isimleri de kullanılmaktadır. Biz yazı boyunca üç ismi de, fark gözetmeksizin kullanacağız.

“*tarihte Enternasyonalist bir örgüt olduysa o da buydu*”⁶ dediği Komintern’in tarihinin yazımına önemli eklemeler yapılması için alan olduğunu gösterir. Dahası, Komintern’in tarihi ağırlıklı olarak ulusal seksiyonları üzerinden yazılmış ve hangi ülkenin Komünist Partisi söz konusuysa o ülkenin tarihi kaynaklarıyla yetinen ve çalışmayı o ülkenin siyasi sınırlarında sonlandıran geleneksel tarih yazımı bizce bu ulusal seksiyonların dahi iyi ihtimalle eksik, daha fenası ise zaman zaman yanlış biçimde anlaşılmasına yol açmıştır.

Hayatı ve mücadelesi ulusal sınırları aşan komünistler bu tarihe farklı bir yerden bakmak için iyi bir örnek oluşturabilir. Buradaki, “hayatı ve mücadelesi ulusal sınırları aşan” ifadesini, bazıları bunu fazlasıyla hak eden komünist militanlara övgü olarak değil, bu insanların ulusal sınırlar içerisinde bakıldığında ancak kesitleri görülebilecek, beynelmilel manada hareket halinde bir militanlık yaşadıklarını ifade etmek için kullanıyoruz. En az bu militanlar kadar hareketli olmayan ve ulusal sınırları geçmekte hantal davranan tarih yazımı, işleyen bir aygıtın parçaları olarak Komintern militanlarını ve dolayısıyla bir örgüt olarak Komintern’i gözden kaçırmaya mahkûmdur. İki örnek ne demek istediğimizi somutlaştıralım. 1919’da Meksika Komünist Partisi’nin kuruluşuna katılıp bu partinin başına geçen, Sovyet ülkesine gidip 1920’deki 2. Komintern Kongresi’nde sömürgelere dair tezleri Lenin’le tartışan, Taşkent’e gidip Hindistan Komünist Partisi’nin ve Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi’nin (KUTV) kuruluşunda başı çeken, çeşitli Komintern görevleriyle Çin, Paris ve Berlin’de bulunan Manabendra Roy’u hangi Komünist Parti’nin tarihine koymak gerekir?⁷ Roy, tabiri caizse Komintern tarihinin şöhretlerinden biridir, hakkında bizim bildiğimiz en az beş biyografi ve ciddi bir yazın bulunmaktadır. Dolayısıyla Komintern tarihinin onun içinde bulunduğu kısımların gözden kaçtığını iddia etmek daha güçtür. Fakat unutulmasın ki, Roy’un özel olarak dikkat çekici bir örneği olduğu komünist seyyarlık hali, Cihan Harbi’nin ertesinde bir istisna olmaktan uzaktır. Yazının devamında karşımıza çıkacak bir militanla, enternasyonalist örgütün tarihinin ulusal yazımının kör noktada bıraktığı Komintern faaliyetini daha somut gösterelim. O dönem İstanbul’da “Arap Hasan” olarak bilinen, Kahire’de doğduktan sonra savaş yıllarında çeşitli Avrupa ülkelerinde bulunup en son olarak Béla Kun’un yanında Budapeşte’de devrimcilik eden, 1919’da Bolşevik Partisi’ne girip İç Savaş sırasında Kızıl Ordu saflarında dövüşen, 1921’in ikinci yarısında, emperyalist orduların saflarında İstanbul’a sürüklenmiş Faslı, Cezayirli ve Tunuslu askerler arasında bozguncu faaliyet yürütmek için Komintern’in talimatıyla İstanbul’a gelen ve Komintern saflarında geçirdiği uzun yılların sadece ikisini, 1928 ve 1929’da Mısır’da geçiren Muhammed Ömer’i hangi ülkenin komü-

6 Michael Goebel, *Anti-Imperial Metropolis: Interwar Paris and the Seeds of Third World Nationalism*, New York: Cambridge University Press, 2015, s. 176.

7 Bkz. Samaren Roy, *M. N. Roy: A Political Biography*, Yeni Delhi: Orient Longman, 1997.

nisti saymak gerekir?⁸

Bu elbette retorik bir soru, Ömer'i ne Mısır'ın ne Macaristan'ın ne Türkiye'nin komünisti saymak tatmin edici bir sonuç verecektir. Trotskiy'in, Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in şehit düşmesi haberini aldıktan sonra veciz biçimde dile getirdiği gibi, "onlar hiçbir millete değil, yalnızca Enternasyonal'e aittir."⁹ Burada kısa bir parantez açarak, Komintern militanlarının seyyarlık halinin sebebinin Komintern'in onları bir ülkeden diğerine yollamayı çok sevmesi olmadığını, en azından bundan ibaret olmadığını belirtelim. Cihan Harbi, o zamana kadar yaşanmış en büyük yer değiştirme dinamiklerinden birini yaratmıştır. On milyonlarca insan, çoğunlukla silah altına alındıkları orduların saflarında, bazen de savaşın yıkımından ya da bizzat silah altına alınmaktan kaçmak için bir şehirden diğerine, bir ülkeden diğerine geçmek zorunda kalmıştır (kimi zaman da bir şehirden diğerine geçenler savaşın sonunda iki şehir arasına çizilmiş yeni bir ulusal sınırla karşılaşmıştır). Dönemin devrimcileri de bu durumun istisnası değildir elbet. Bunun en ünlü örneklerinden biri, silah altına alınmamak için Meksika'ya kaçan ve hakaretimiz biçimde "slackers" (aylaklar)¹⁰ olarak anılan ABD'lilerdir. Bu "aylaklar", daha sonra ABD komünist hareketinde olduğu gibi, Meksika devriminde de önemli bir rol oynamıştır.¹¹ Ya da örneğin, Mısır komünist hareketinin tarihinde önemli bir rol oynayacak olan "Avigdor", ileride yoldaşı olacak "Spektor" ile birlikte, Britanya ordusu saflarında Filistin'e gitmiş, burada kalmış ve komünist hareketin saflarına katılması da Filistin'de olmuştur.¹² Cihan Harbi döneminin Osmanlı İmparatorluğu için de bu dinamik geçerlidir. Türkiye Komünist Fırkası'nın ilk kadrolarının önemli bir kısmının Rusya'nın eline düşen savaş esirleri olduğu hatırla tutulmalıdır. Bunlar

8 İstanbul kısmı için; Paris'te bulunan Fransız Askeri Arşivleri (bundan böyle SHD), GR 20 N 1106, Carton 1–4, Propagande Bolchéviste parmi les Soldats Musulmans des Troupes Alliées à Constantinople, 2 Eylül 1921. Komintern nezdindeki kişisel dosyası; Moskova'da bulunan Rusya Devlet Toplumsal ve Siyasal Tarih Arşivi (Bundan böyle RGASPI), 495/210/68.

9 <https://www.marxists.org/archive/trotsky/profiles/rosa.htm>, erişilme tarihi 27 Ağustos 2019.

10 Bu insanların Meksika Devrimi ile ilişkisi için, bkz. Dan La Botz, "American 'Slackers' in the Mexican Revolution: International Proletarian Politics in the Midst of a National Revolution", *The Americas*, cilt: 62, sayı: 4, Nisan 2006, s. 563–90.

11 Bu söylediğimiz tabii ki Batı dünyası için de geçerlidir. Fakat bu yer değiştirme hali, sömürge dünyasının insanları ve askerleri için bir kat daha geçerlidir. Hem sömürgelerden gelen Cezayirliyi ya da Hintliyi ön cepheye sürüp ölüme sürüklemenin siyasi bedeli emperyalistler için daha az olduğundan, hem de bunların yaşadığı topraklar genelde savaşın ana hatlarından uzak olduğundan, Kuzey Amerikalı ya da Avrupalı askerlere kıyasla, sömürge dünyasının askerleri çok daha büyük oranda kendilerini başka ülkeler ve kıtalarda bulmuş, kimi zaman da buralarda kalmıştır. Dolayısıyla gözünü sözgelimi Ortadoğu gibi ağırlıklı olarak sömürge olan bir coğrafyaya dikenlerin bu dinamiği göz önünde bulundurması elzemdir.

12 G.G. Kosaç, *Kommunisti Blijnogo Vostoka v SSSR: 1920–1930–e godı*, Moskova: RGGU, 2009, s. 40.

arasında, ana gövdeyi Çarlık güçlerine devrim öncesi esir düşenler¹³ oluştursa da, Baytarcızade Mehmet gibi, Kızıl Ordu'ya esir düşüp, sonrasında TKF saflarına katılanlar da mevcuttur.¹⁴ Komintern'in yaptığı, keyfi şekilde militanlarını o ülkeden bu ülkeye yollamaktan ziyade, dönemin sınırlar arası hareketliliğini ve geçirgenliğini dünya devrimine hizmet edecek biçimde kullanma çabası sayılmalıdır.

Şimdi daha fazla uzatmadan, bu sorunun nasıl çözüleceğine dair akıl yürütmeye girişelim. Öncelikle Komintern'i ulusal partilerin matematiksel bir toplamı olarak görmeyi ya da analizi bununla sınırlamayı terk etmek gerekir. Bunun için yapılacak olan, ulus devlet sınırlarını, tek ya da ayrıcalıklı analiz birimi olarak kullanmaktan vazgeçmek, ulus devletten daha büyük (örneğin Ortadoğu, Akdeniz havzası ya da Karayipler) ya da daha küçük (özellikle kesişme noktası olan şehirler, 1920'ler için Bakü, İskenderiye, Şanghay ya da Mexico City gibi) ölçeklerde Komintern'i çalışmak çok faydalı olabilir, bize önemli perspektifler sağlayabilir. Söz gelimi, Komintern'i Ortadoğu'da bir bütün olarak incelemek, Ömer'i ve içinde bulunduğu aygıtı bir an görüş alanımıza girip sonra hemen kaybolmaktan kurtaracaktır. Komintern'i İstanbul'da incelemek ise, buradaki komünist faaliyetin baş aktörlerinden biri olarak Ömer'i ve Komintern'in bir bütün olarak bu şehirdeki emperyalist orduların askerleri arasında yürüttüğü çalışmayı görünür kılacak, Komintern'in bu kadar aslı bir yönünü, örneğin bir TKP tarihindeki dipnot olmaktan kurtaracaktır.

Mütareke İstanbul'u bu açıdan adeta biçilmiş kaftandır. Ne demek istediğimizi, soyut bir tarih yazımı tartışması olmaktan çıkartmak için bu şehrin somutluğunda anlatalım. Türkiye Komünist Partisi'nin tarihi yazıldığında, bu dönem İstanbul'da çıkan *Kurtuluş* dergisi ve devamcılar, Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)'in tarihi yazıldığında, bir ihtimal, "Rusya Komünist Partisi-Bolşevik İstanbul İl Teşkilatı", Romanya Komünist Partisi tarihi yazıldığında, İstanbul'daki sürgün Rumen komünistler ya da Fransız Komünist Partisi tarihinde ise, Fransız askerleri arasındaki bozguncu çalışmalar bir ihtimal karşımıza çıkabilir. Fakat, şehirdeki İngiliz Askeri İstihbarat Servisi'nin şefinin kullandığı ifadeyle "birçok milletin ayakta kalmasının güçlü bir Bolşevik unsurla karışmış olarak şehre dağıldığı"¹⁵ İstanbul'da, yetmiş yedi milletin komünistinin yedi düvelin emperyalistine karşı verdiği mücadelenin bütüncül tarihini görmek zorlaşır. Bunun alternatifi, Mütareke İstanbulu'na, bir dünya partisi olarak Komintern'in faaliyetinin bir parçası olarak bakmaktır. Bu ya-
zıyla, bu doğrultuda bir adım atmaya çalışacağız.

13 Süleyman Nuri, *Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyanan Esirler*, İstanbul: TÜSTAV, 2002.

14 RGASPI, 495/266/64/5-6.

15 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922 Klasörü, Birleşik Krallık Askeri İstihbaratı'ndan Fransa Askeri İstihbaratı'na yazılan 16 Eylül 1922 tarihli mektup.

1. Dünya Devrim Dalgası ve Mütareke İstanbulu

İşgalcilerin İstanbul üzerindeki kontrolü, 16 Mart 1920’de Britanya birliklerinin Şehzadebaşı Baskını ve İstanbul’daki meclisi dağıtması ile açık işgale dönüştüğünde, yalnız İstanbul değil, tüm dünya için, farklı sebeplerle, sarsıntılarla dolu bir dönem açılmaktadır. Her şeyden önce, 1917’de Ekim Devrimi ile başlayan, Birinci Dünya Savaşı’nın¹⁶ resmî olarak bitmesi ve her millettten işçi ve köylünün üşkelelerine dönmesiyle hızlanan 1917–1927 Dünya Devrim Dalgası belki de doruk noktasındadır.

Hikâyenin Avrupa ayağı, en iyi bilinen ve üzerine en çok mürekkep harcanmış kısmıdır. Almanya’da İşçi Devrimi’nin ilk dalgası yenilmiş, en büyük önderlerini şehit vermiştir, fakat Alman Devrimi Mütareke döneminin sonuna kadar farklı dalgalarla devam edecek, tüm Mütareke dönemi boyunca, iktidar Alman işçi sınıfının parmaklarının ucunda durmayı sürdürecektir. İtalya’da meşhur *Biennio Rosso*, yani iki kıvılcık yıl sürmekte, Torino başta olmak üzere ülkenin işçi havzalarındaki fabrikalarda kıvılcık bayrak dalgalanmaktadır. Fransa ve İspanya gibi ülkeler de 1919–1921 yılları arasında devasa grev dalgalarıyla sarsılmaktadır.

Sıklıkla göz ardı edilen ise, bu devasa dalganın Avrupa’nın ötesindeki etkileridir. 1919 Eylül’ünde, Arjantin’deki işçi isyanı ve bu isyanın kanla bastırılması tarihe “*semana trágica*” (trajik hafta) olarak geçecektir. Bu isyanın ne anlama geldiğini, sarsılmakta olanın kendi iktidarlara olduğunu Arjantin burjuvazisi öyle iyi anlamıştır ki, isyanı bastırma işini üstlenen general açıkça, Buenos Aires’in Petrograd olmasına izin vermemekle görevli olduğunu söylemektedir.¹⁷ 1918’de Japonya büyük “pirinç isyanı” ile devrim dalgasına dâhil olmaktadır. Sonraki kuşağın Japonya Komünist Partisi liderlerinin birçoğu, devrimci siyasete bu isyan içerisinde gözlerini açtığını anlatacaktır.¹⁸ Doğu Asya’nın diğer büyük ülkelerinde, ulusal bağımsızlık hareketlerinin liderliğindeki kitle hareketleri ve isyanlar özellikle 1919 yılına damgasını vuracaktır. Hindistan’da bağımsızlık hareketinin 1919 yılında ünlü Amritsar katliamı ile aldığı darbeden sonra, 1920’de kurulan “*Non-cooperation movement*” (İtaatsizlik hareketi), Mahatma Gandhi başta olmak üzere uzlaşmacı liderliğine rağmen Britanya emperyalizminin iki sene boyunca başını çok ağrıtmıştır. Yine 1919 yılında Çin’de 4 Mayıs, Kore’de ise 1 Mart’ta gerçekleşen büyük kitlesel eylemler, bu ülkelerin tarihine birer dönüm noktası olarak geçecektir.¹⁹

16 Yukarıda andığımız Cihan Harbi ifadesi de, burada geçen Birinci Dünya Savaşı ifadesi ile aynı anlama gelmektedir.

17 Felipe Pigna, “La Semaine Tragique Greve Ouvrière et Répression (Buenos Aires, 7–14 Janvier 1919)” *Figures de la Révolte: Rébellions Latino-américaines (16e–20e Siècles)* içinde, Nicolas Pinet (derleyen.), Paris : Editions Syllepse, 2016, s. 158.

18 R. Swearingen ve P. Langer, *Red Flag in Japan*, New York: Greenwood Press, 1968, s. 108–15.

19 Bu iki harekete dair geniş bir özet için bkz: Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford: Oxford University

Parçalanmakta olan Osmanlı coğrafyasının çevresi ise adeta devrimler ve devrimciler tarafından kuşatılmış durumdadır. Bu çemberin en önemli halkası elbette birkaç yıl önce işçi sınıfının iktidarı ele geçirdiği Sovyet ülkesidir. Ekim Devrimi, 1917'de Rus işçilerinin yaşadığı büyük metropoller işçi sınıfının kıvılcık bayrağı altında toplamış, 1920 itibarıyla ise, tüm dünya emperyalistlerinin bütün umutlarına ve çeşitli askeri müdahalelere rağmen Lev Trotskiy'in kurduğu Kızıl Ordu'nun elde ettiği ezici zaferler, Sovyet iktidarının ayakta kalacağını kanıtlamıştır. 1919 güzünde bütün Rusya'nın Karadeniz kıyılarını kontrol etmekte olan ve Moskova üzerine yürüyüş hazırlıkları yapan Vrangeli güçleri, 1920'nin son ayları gelirken Kırım'da denize dökülmüş, son kalıntıları da gemilerle İstanbul'a taşınmıştır. Bu zaferle, Orta Asya'daki Türk halkların yanı sıra, Osmanlı Türkleri ile önemli kültürel bağları olan Tatarlar da işçi iktidarının bayrağı altında yaşar hale gelmiştir. Artık Karadeniz'e açılan Osmanlı denizcileri, karşı kıyıda işçi devletinin bayrağı, temsilcileri ve düşünceleriyle karşılaşmakta, yazının devamında göreceğimiz üzere, Karadeniz'in dalgaları İstanbul'a usulca Bolşevizm taşımaktadır.

Yüzümüzü Kafkaslara doğru döndüğümüzde ilk karşımıza çıkan 1918 Bakü Komünü olur. Bu devrim, Britanya emperyalizminin silahlı müdahalesi sonrası yenilecek ve önderliği Britanya emperyalizmince katledilecek, fakat Azerbaycan'da Sovyet iktidarı 1920'de kurulacak, onu bir yıl içerisinde Ermenistan ve Gürcistan'ın sovyetleşmesi izleyecektir. Bu ülkelerin her birinin halkı Osmanlı halkıyla önemli kültürel bağlara sahiptir ve hemen hepsinin Osmanlı coğrafyasının ve İstanbul'un belli bölgelerinde dildaşları bulunmaktadır. Özellikle dönemin en önemli liman kentleri arasında olan Batum'dan kalkan gemiler, İstanbul limanlarına bu ülkelerden gelen Azerbaycanlı, Acar, Ermeni ya da Gürcü devrimcileri tüm Mütareke dönemi boyunca dur durak bilmeksizin taşıyacaktı.

Balkanlar'da, özellikle de İstanbul'la ilişkisi açısından Bulgaristan belirleyici önemdedir. Bu dönem Bulgaristan Komünist Partisi'nin (BKP) ülke içinde çok istisnai bir güç olduğunu unutmamak gerekir. Öyle ki, Trotskiy 1922 yılında, birleşik cephe taktiğine dair bir tartışmada, komünist partinin işçi sınıfı üzerinde "mutlak hakimiyeti" olduğu ülkeler kategorisine tek örnek olarak Bulgaristan'ı vermektedir.²⁰ Yine 1922 Şubat'ından bir Fransız istihbarat raporu, Bulgaristan Komünist Partisi'nden 200 bin oy alan, 50 milletvekili bulunan ve seçim dönemi 22 ayrı günlük gazete yayınlayan bir güç olarak bahsetmektedir.²¹ Bu dönem BKP, ülke içerisindeki Türkler için Osmanlı Türkçesi ile *Ziya* gazetesini yayınlamakta, ileride göreceğimiz gibi Bulgaristan'daki Türk azınlığı Türkiye'ye komünist yayın ve faaliyetleri iletmek için adeta bir aktarma kayışı gibi kullanmaktadır. 1923'te, Bulgaristan

Press, 2009, s. 99–135.

20 Aktaran Milos Hajek, *Storia dell'Internazionale comunista: (1921–1935) : la politica del fronte unico*, Roma: Riuniti, 1975, s. 61.

21 SHD, GR 20 N 1103, 10 Şubat 1922 tarihli Comptes–Rendus.

Komünist Partisi'nin örgütleyeceği başarısız Ekim ayaklanması, partinin gücüne ağır bir darbe vuracaktır. Fakat bu döneme kadar, yani tam da Mütareke yıllarında, İstanbul'un yanı başında, Kafkas ve Karadeniz istikametindeki gibi devrimin kendisi olmasa da devrimci öznenin güçlü varlığı kendini hissettirecektir.

Ortadoğu-Kuzey Afrika'ya baktığımızda, Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı sınırları içinde bulunan Arap topraklarında, halkın Osmanlı'dan bağımsızlık özlemini Batılı güçlerle iş birliğine kanalize etmiş olan liderlikler, kendilerini emperyalizmle kaçınılmaz bir çatışmanın içerisinde bulmuş vaziyettedir. Suriye'de Faysal, kendisine verilen sözler tutulmayınca, Fransız emperyalizmi ile, gerçek liderliğini Arap halkının yiğit anti-emperyalist savaştısı İbrahim Hananu'nun üstlendiği, eski Osmanlı subaylarının ana gövdesini oluşturduğu bir savaşa girişmiştir. Aslında sürmekte olan, bir ayağı Anadolu'da diğer ayağı tarihsel Suriye coğrafyasında olan iki paralel Milli Mücadeledir. Anadolu'da muzaffer olan Milli Mücadele, Suriye'de yenilecektir, fakat çok daha ilerici bir önderlik altında, 1925 yılında ikinci bağımsızlık savaşı patlak verecektir. Birazdan bahsedeceğimiz İran'ı şimdilik bir kenara bırakalım. Mısır'da ise, 1919 kadar erken bir tarihte, işçi sınıfının çok merkezi bir rol oynadığı bağımsızlık devrimi kırdaki isyanın yanı sıra şehirlerde dev kitle mücadeleleriyle Britanyalı işgalcilere geri adım attırmış, formel olarak da olsa hiç hesapta yokken Mısır'ın bağımsızlığını tanımak zorunda bırakmıştır. Bu devrimde işçi sınıfı o kadar merkezi bir rol oynamış, her tarafta patlak veren işçi mücadeleleri ve bu mücadelenin içinde doğan işçi örgütleri öyle bir hızla yayılmıştır ki, Mısır'da Fransızca çıkan bir burjuva gazetesi şaşkınlıkla "Il pleut des syndicats" (Gökten sendika yağıyor) başlığını atmıştır.²²

Buraya kadar andıklarımız, Dünya Devrim Dalgası'nın ve bunun İstanbul'u kuşatan coğrafyadaki çok genel bir tablosuydu. Fakat İstanbul'da açık işgalin başladığı 1920 yılını, daha doğrusu 1920-21 dönemini bu dalga içerisinde ve bu coğrafyada özgün kılan daha başka bir noktadır. 1920 yılı itibarıyla, Rusya'da iç savaşın Kızıl Ordu'nun zaferiyle biteceğinin büyük oranda anlaşıldığından yukarıda bahsetmiştik. Fakat bunun ötesinde, Rusya'yı çeviren coğrafyada da o döneme kadar emperyalizmin ve gerici iktidarların gitgide sıkıştırmakta olduğu sosyalist devrim, önemli bir sıçrama ve ilerleme yaşamaktadır. Bir anlamda, o ana kadar kendi ülkesinin kontrolünü ele almak için devasa bir savaş sürdüren Sovyet iktidarı, kendisini çevreleyen bölgede güç dengesinin hızla değişmesiyle topu kendi sahasından rakip sahaya geçirmeyi başarmıştır.

Bunun ilk ve muhtemelen en iyi bilinen ayağı Polonya'dır. Sovyet iktidarını yıkmak için Moskova'ya yürümeye çalışan Polonya ordularının durdurulup,

22 Joel Beinin ve Zachary Lockman, *Workers on the Nile: Nationalism, Communism, Islam, and the Egyptian Working Class, 1882-1954*, Kahire: The American University in Cairo Press, 1998, s. 110-11.

1920'nin ilk aylarında Kızıl Ordu'nun karşı taarruza geçmesi, tüm dünya komünistlerinin gözünü dikip günbegün takip etmeye başladığı bir gelişme haline gelmiştir. Gözünü dikme ifadesi sadece mecazi de değildir, 1920 Baharında gerçekleşen Komintern'in 2. Kongresi sırasında, toplantı salonunun hemen dışında büyük bir cephe haritası hazırlanmış, her gün oturum aralarında delegeler savaşı neredeyse saat saat takip etme imkânına kavuşmuştur.²³ Kongre'nin kapanış konuşmasında Zinovyev'in bir sonraki toplanmalarının bir "Sovyet cumhuriyetleri kongresi" olacağını söylemesinde, ya da Sovyet basınının Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi (KEYK) yerine Sovyet iktidarının kabinesi olan Sovnarkom ifadesini kullanarak "Dünya Sovnarkomu", yani Dünya Halk Komiserleri Sovyeti yazmaya başlamasında²⁴ Varşova'ya yürümekte olan ve kısa sürede Kızıl Ordu'nun Almanya sınırına dayanmasıyla sonuçlanması beklenen bu harekâtın rolü büyüktür.²⁵

Bu ileri hamlenin ikinci ayağı İran'dır. İran'ın kuzeyinde, Gilan bölgesinde, Mirza Küçük Han'ın liderliğinde yıllardır emperyalist işgale karşı gerilla savaşı yürütmekte olan "Cengali" güçleri, yaşadıkları büyük bir yenilgiden sonra Komintern ve Sovyetler Birliği ile güç birliği etme kararı vermiştir. Sovyetlerin askeri desteğiyle, İran Komünist Partisi (İKP) ve Cengali güçleri 1920 yılında, adı geçen Gilan bölgesinde iktidarı alıp, "İran Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"ni ilan etmiştir. Bu ittifak içerisinde de güç dengesi hızla İKP lehine değişmeye başlamış, Cengali hareketinin ikinci ismi olan İhsanullah Han dahi bu dönemde Komünist Parti saflarına geçmiştir. Aynı yılın Temmuz ayında (yazının devamında tekrar karşılaşacağımız) Budu Mdivani ve Avetis Sultanzade'nin başını çektiği bir harekâtla Gilan bölgesinin başkenti olan Raşt'ta İKP iktidara tek başına el koymuş, Mirza Küçük Han şehri terk etmek zorunda kalmıştır.²⁶ Bütün bunlar İran'ın coğrafi olarak çok küçük bir kısmında cereyan etmektedir. Fakat bu durum önemini göz ardı etmemize yol açmamalıdır. Unutulmasın, Türkiye'de de Milli Mücadele kendine taşrada küçük bir yerleşim yerini, Ankara'yı merkez almış, burayı ikili

23 Aleksandr Vatlin, *Vtoroy Kongress Kominterna: Točka Otsçeta Istorii Mirovogo Kommunizma*, Moskova: ROSSPĖN, 2018, s. 72.

24 a.g.y., s. 19–20.

25 Polonya orduları püskürtüldükten sonra, Kızıl Ordu'nun Varşova'ya kadar ilerlemesi gerekir mi sorusu, Bolşevik Partisi içerisinde de hararetli bir tartışmanın konusu olmuş, Lenin ilerleyen Kızıl Ordu'nun Polonya işçilerinin zaferini sağlayacağını söylerken Trotskiy yüzyıllarca Rus sömürgesi olarak kalmış bir ülkede, bunun kararsız Leh işçilerin, Rus işgaline karşı Polonya diktatörü Pilsudski etrafında toplanması ve devrimin yenilgisi sonucunu vereceğini söylemiştir. Savaşın sonunda Kızıl Ordu'nun aldığı yenilgi Trotskiy'i doğrulamıştır, fakat burada amacımız 1920–21 döneminde genel bir dünya ve dünya devrimi tablosu çizmek olduğu için bu tartışmanın detayına girmeyi gerekli bulmuyoruz.

26 Gilan konusunda Batı dillerinde ulaşılabilen en ayrıntılı kaynak için bkz; Cosroe Chaqueri, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920–1921: Birth of the Trauma*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1995.

iktidarın merkezlerinden biri haline getirebilmiştir. Dahası, 1917–1927 Dünya Devrim Dalgası’nın Ortadoğu ayaklarının, Mısır hariç, hemen hepsinde, Suriye’de, Türkiye’de ya da Fas’ta devrimlerin başlangıç yeri ülkenin taşrasıdır. İran’da da, sonuca ulaşamamış olsa da, gelişmekte olan, Tahran merkezli ve İngilizci hükümete karşı, Gilan merkezli bir “Ankara Hükümeti”dir. Fakat İran’ın Ankara Hükümeti, doğrudan Komünist Parti ve Komintern kontrolünde gelişmektedir.

Türkiye ise, Polonya ve İran’ın aksine kısıtlı bir coğrafi alanda dahi olsa Sovyet/Şûra iktidarı kurulmamış olmasına rağmen bu sıçrayışın üçüncü ayağını oluşturur. Bu önermemizin anlaşılması için, Milli Mücadele dönemini doğrusal bir çizgide Mustafa Kemal önderliği altında zafere giden bir süreç olarak değil, bütün kırılmaları ve bölgedeki gelişmelerle birlikte değerlendirmek gerekiyor. Bu noktada, önermemizi temellendirebilmek için, okurun sabrına sığınarak, bu konuyu biraz derinleştirmemiz faydalı olacaktır.

Özellikle 1921 başlarındaki Birinci İnönü Zaferi’ne kadar, Milli Mücadele ve Milli Mücadele’nin merkezi olan Meclis’te Kemalist önderliğin hâkimiyeti vardır, fakat bu hâkimiyet oldukça kırılgandır. Her şeyden önce, Milli Mücadele’nin Kemalist önderliği, hem geniş kitleleri hem de Milli Mücadele’nin kadrolarını kendi arkasında mutlak şekilde toplayacak zaferleri henüz kazanamamış, bilakis hem Bursa hem Manisa tarafında hızla Yunan Ordusu’nun ilerlemesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bir yandan da Anadolu’nun birçok şehrinde İstanbul’daki işbirlikçi hükümetin kışkırttığı isyanlarla başa çıkmaya çalışmaktadır. Bu şartlar altında, isyanlara karşı düzenli ordu kurulmadan önce en etkili askeri gücü oluşturan Çerkez Ethem bu önderlikten kopmuş ve düşman tarafına geçmeden önce bir süre gözünü Sovyetler ve Türkiye’deki komünistlerle yapılacak bir ittifaka çevirmiş, nitekim kendi gazetesinin adını da, Mustafa Suphi’nin gazetesine aşık bir referansla *Seyyare-i Yeni Dünya* koymuştur.

Aynı dönemde, 4 Eylül 1920’de Meclis, İçişleri Bakanı’nı seçmek için toplanıldığında²⁷ iki aday çıkmıştır. Birinci aday bizzat Mustafa Kemal’in aday gösterdiği Refet Bey, yani bugün de Türkiye’nin birçok yerinde adı caddelere, mahallelere ve camilere verilmiş olan Refet Bele’dir. İkinci aday ise Tokat mebusu, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, yani Komünist Parti üyesi, Yeşil Ordu Cemiyeti kurucusu Doktor Nâzım’dır. Doktor Nâzım’ı aday gösteren ise Meclis’teki Sovyet yanlısı kanadı oluşturan “Halk Zümresi” grubudur. İşte bu şartlarda, Komünistlerin adayı Dr. Nâzım, Milli Mücadele’nin Meclis’inde yapılan oylamada Kemalistlerin adayı Refet Bey’in 89 oyuna karşı 98 oy alarak İçişleri Bakanı seçilmiştir. Mustafa Kemal bu yenilgiden duyduğu (ve belli ki geçen yılların pek hafifletmediği) öfkelerini, Nutuk’ta dile getirecektir:

27 Birinci Meclis’te bakanlar meclis oylamasıyla seçilmekteydi.

Nâzım Bey, bizzat ve bi'lvasıta ecnebi mahâfilinden bazılarıyla temas yolunu bulmuş ve teşvik ve muâvenete de mazhariyetini temin etmişti.

Bu zatın, Halk İştirakiyyun Fırkası diye, gayr-i ciddî, sırf cerr-i menfaat maksadıyla bir fırka teşkili teşebbüsü ve onun başında gayr-i millî faaliyet sevdasında bulunduğu, mutlaka mesmûunuz olmuştur.

Bu zatın, ecnebî mahâlifine, casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim, bi'lâhire İstiklal Mahkemesi birçok hakayıkı meydana koymuştu.

İşte, Efendiler; bu Nâzım Bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasıyla yaptığı mütemâdi propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların, menafi-i âliye-i milleti unutarak yardımlarıyla, Dahiliye Vekâleti'ne geçirilmişti. Bu suretle Nâzım Bey, hükûmetin, bütün dahilî idâresi makinesinin başında, memleket ve millete değil, fakat, paralı uşağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti ifa edebilecek vaziyete gelebilmişti.

Bi't-tabî, Efendiler; buna asla razı olamazdım. Onun için Dahiliye Vekili Nâzım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim.²⁸

Oylamanın, Komünist Enternasyonal'in İslam dünyasına yönelik en büyük hamlesi olan Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nın (1-7 Eylül 1920) devam etmekte olduğu sırada gerçekleşmesine tesadüf mü tevafuk mu demek lazım bilinmez. Fakat bu dönem Komünist hareketin Anadolu'da tarihsel bir atılım yaptığı kesindir. Bu atılım sadece siyasi alanla da sınırlı değildir. 1920 yılı başlarında kurulmuş olan, Komünistlerin kontrolündeki ve kendini "İslami Bolşevik" olarak nitelendiren Yeşil Ordu Cemiyeti, Çerkez Ethem'in kendi tarafına yaklaşmasıyla birlikte bir cemiyet olmayı geçip, nüve halinde bir ordu olmaya başlamaktadır. 1920'nin sonu ve 1921'in başında Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'na yapılan operasyonlar, Mustafa Suphiler'in kalleşçe katledilmeleri, Çerkez Ethem'in yenilgiye uğratılması ve Birinci İnönü Zaferi ile Kemalist önderlik Millî Mücadele üzerindeki hakimiyetini konsolide etmiş, Yeşil Ordu'yu tarihsel bir anekdot haline getirmiştir. Fakat bu yaşananlar, o dönem mevcut olan ihtimallerden yalnızca bir tanesidir. Bizim önermemiz şudur: İlk askeri zaferler Kemalist önderliği 1921 başında konsolide edene kadar, 1920'nin son çeyreğinde, Anadolu'da Milli Mücadele içerisindeki güç dengesi, Komünistler lehinde ve Kemalistler aleyhinde değişmeye başlamıştır. Türkiye'yi İran ve Polonya ile beraber, bu ileri hamlenin üçüncü ayağı saymamızın sebeplerinden biri budur. Bir diğeri ise, burada ayrıca tartışılmasına pek az gerek bulunan, Türkiye'deki Milli Mücadele'nin mutlak zaferi kazanana kadar, Kemalist önderlikle dahi Sovyet iktidarı ile yakın bir ittifak içerisinde bulunmasıdır.

Muhtemeldir ki Yeşil Ordu'nun hazırlığı, Kemalist önderliğin Yunan cephesinde yaşanacak yenilgide ya da bir iç isyan sonucu yenilmesi durumunda, savaşı farklı bir önderlik altında devam ettirmeye yöneliktir. Çok önemli saydığımız bu noktanın

28 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, yeni harflere aktaran Ziver Öktem ve Yücel Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 8. Baskı, 2019, s. 440-41.

altını kuvvetle çizelim, komünistler ve Komintern elbette Milli Mücadele’yi desteklemekte, fakat Kemalist önderliğin her an yalpalayabileceğinin bilincinde olarak önderliği kendi ellerine almak için de hazırlanmaktadır. Komünist Enternasyonal’in, Türkiyeli komünistlere yönelik “Ankara hareketinin kendi kurtuluş amaçlarına ihaneti halinde, ülkenin Sovyet eğilimli elemanlarını, yeni hükümetin yönetimi altında birleştirmek için bütün gücünü kullanarak, Türk halkının Londra ve Paris’ten bağımsızlığını sonuna dek korumaya yetenekli olduğunu göstermek”²⁹ tavsiyesi de bu doğrultuda yorumlanmalıdır.³⁰ Nitekim, 4 Aralık 1920’de,³¹ Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin’in, Türkiye’de bulunan Budu Mdivani’ye yolladığı Rusya Komünist Partisi–Bolşevik (RKP–B) Merkez Komite kararları, 1920’nin son çeyreğinde komünistlerin izlediği çizgiye dair çok nettir. “Kemalistlere güvenmeyin, onlara silah vermeyin, tüm çabaları Türkler arasında Sovyet ajitasyonuna ve Türkiye’de kendi çabasıyla zafere ulaşabilecek bir Sovyet partisi inşa etmeye yoğunlaştırın.”³² 1921’de toplanan 3. Komintern Kongresi’nin iç yayınına yazan Türkiye delegeleri Süleyman Nuri ve Salih Zeki de belli ki farklı düşünmemektedir:

Anadolu işçi ve köylüleri, Antant’a karşı yürütüldüğü sürece bu mücadeleyi destekleyeceklerdir. Fakat Kemal Paşa bu mücadeleyi durdurmaya ve taviz vermeye kalkarsa, Anadolu işçi ve köylüleri tek vücut gibi ayağa kalkacaklar, Kemal’i devirecekler, onun cesedinin üzerinden geçerek, bütün Doğu ile birlikte bağımsızlıklarını uğruna savaşmak üzere cepheye gideceklerdir.³³

Bu dönem Mustafa Kemal, daha birkaç ay öncesinde, bağımsızlık hareketinin liderliğini komünistlere kaptıran Mirza Küçük Han’ın kaderinden haberdar mıdır bilmiyoruz. Fakat 4 Eylül oylamasından iki hafta sonra İstiklal Mahkemeleri’nin kurulup, bir buçuk ay sonra Sahte TKF hamlesinin gelmesi ve birkaç ay içinde ko-

29 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi’ne, 1. Cilt*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012, s. 154.

30 Bu tavsiyeleri gösteren belgenin Türkiyeli tarihçilerin eline, andığımız kitapta aktarıldığına göre Bilal Şen tarafından bulunup ulaşmasından on yıllarca evvel, Ankara Hükümeti’nin Moskova Büyükelçisi olan Ali Fuat Cebesoy’un anılarında bu tavsiyeleri neredeyse kelimesi kelimesine aktarması, Ankara Hükümeti’nin de, kendileri tereddüt ettiği takdirde Komintern’in yerlerini almaya hazırlandığını bildiğini göstermektedir. Ali Fuat Cebesoy’un anılarında, yukarıda andığımız tavsiye şöyle aktarılmıştır: “*Kemal Türkiyesi harekâtını idare edenlerin kurtuluş mefkûresinden açık bir hıyanet göstermeleri takdirinde Türk milletinin Londra ve Paris’ten tamamen müstakil olarak kalmasını temin için Sovyet temayülü gösteren unsurların hükümetin idaresi altında teksifi için bütün kuvvetleri kullanmak.*” Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları: 21.11.1920–2.6.1922*, İstanbul: Temel Yayınları, 2002, s. 44.

31 Toplantının kesin tarihini bilmesek de, 4 Aralık 1920’de yollanmış olması, toplantının bu tarihte ya da muhtemelen kısa süre öncesinde yapıldığını düşündürmektedir.

32 Aktaran Richard Pipes (der.), *The Unknown Lenin: From the Secret Archive*, New Haven: Yale University Press, 1999, s. 121.

33 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu*, s. 108.

münistlere karşı gerçekleştirdiği cepheden saldırılar, bugünden bakıp komünistlerin o tarihsel anda kaybetmeye mahkûm olduğu sonucuna pek kolaycı biçimde varan tarihçilerin aksine, Mustafa Kemal'in kendisinin, Mirza Küçük Han'ın yazgısını paylaşma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunun farkında olduğunu düşündürmektedir. Hatırlatalım, yukarıda Gilan içerisinde İKP'nin iktidarı almak için yaptığı harekâtın başında olduğunu belirttiğimiz Budu Mdvani, 1921 yılı içerisinde de Ankara'dadır. Fransız istihbaratı bunu Ankara'da yaklaşan bir komünist darbe planına delil saymıştır.³⁴ Biz bu yorumun gerçekliğe denk düşmediğini düşünüyoruz. Fakat en azından Mustafa Kemal'in, Mdivani'nin Ankara öncesi ne işle iştigal ettiğini araştırıp, Gilan'da Mirza Küçük Han'ın komünistlere karşı nasıl kaybettiğini görmüş olması epey olasıdır.

İşte Mütareke İstanbulu'nu ve bu şehrin devrimcilerini çevreleyen dünya bu durumdur. Şimdi büyük dünya haritasına bakmayı bırakıp merceğimizi İstanbul'a yaklaştıralım.

2. Dünya iç savaşlarının İstanbul perdesi

Mütareke İstanbulu'na geldiğimizde, bizi ilk karşılayan, Boğaz'da arz-ı endam eden İtilaf güçlerinin savaş gemileri ve sokaklarda gezen Britanya, Fransız ve İtalyan askerleri olacaktır. İşgal altındaki payitahtın düştüğü durumun yarattığı öfkeyi bu dönemi yaşayanlar çeşitli biçimlerde ifade etmiştir. Nâzım Hikmet, daha 20'sinde bile olmadığı o günleri "İstanbul denizinin üstü, dretnotlarla, kruvazörlerle, torpidolarla, alaca bulaca boyanmış taşıt gemileriyle tıklım tıklım. Bu düşman, bu hor görücü, bu kurşuni çelik kalabalığını kaç kere seyrettim, içim öfkeden burkularak" diyerek hatırlayacaktır.³⁵ Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı olan *L'Humanité* gazetesinin özel muhabiri olarak 1921 yılında İstanbul'da bulunan Magdeleine Marx da benzer bir tablo çizmektedir:

Şu anda İstanbul, bir vakitler güzel olduğu söylenen kadınları andırmaktadır. O kadınların belli özelliklerini koruduğu gibi, şehrin muhteşem hali de hâla yerli yerinde; Boğaz yerli yerinde, ama toplarını kıyıya çevirmiş savaş gemileri sularında cirit atıyor; harikulade yapılar yerlerinde duruyor, ama cephelerinde İtilaf bayrakları sallanıyor; modern Pera'nın gururu olan birkaç saray da hâla yerinde, ama İtilaf subaylarıyla dolu.³⁶

34 SHD, GR 7 N 4141, Bulletins de Renseignements Journaliers du COC mois de Mars, Avril, Mai, 13 Mayıs 1921.

35 Nâzım Hikmet, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 45.

36 *L'Humanité*, 4 Kasım 1921. Magdeleine Marx'ın *L'Humanité*'de çıkan İstanbul yazılarını, Sosyal Tarih Yayınları çok kıymetli bir iş yaparak derlemiş, çevirmiş ve yayımlamış (Magdeleine Marx, *1921 İstanbul–1922 Ankara*, çev. Ahmet Şensilay, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2011). Yapılan işi çok kıymetli saymakla beraber, kitaplaştırılan versiyonda hem bazı maddi hatalar hem de ileride anacağımız vahim çeviri hatalarıyla karşılaştığımız için, gazetenin internette artık kolayca

İtilaf subayları dâhil olmak üzere çeşitli ülkelerden gelen askerler ve diğer göç hareketleri, dünyanın çeşitli köşelerinde süren iç siyasi mücadeleleri de İstanbul'a taşımıştır. Özellikle Pera bölgesi, İtilaf subayları, bunlara eşlik eden diplomatik çalışanlar, gazeteciler ve askerler derken, şehrin içinde bir başka şehir haline gelmiştir. Döneme tanıklık eden bir kişi bu durumu şöyle dile getiriyor: "İstanbul adeta ikiye ayrılmıştı. Galata ve Beyoğlu tarafı artık bizden kopmuş, İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerikalı ve Yunanlılarla enternasyonal bir memleket olmuştu. İstanbul tarafı ise, mağlup olmanın bütün ağır yükünü ve acısını taşıyan bahtı kara bir yer."³⁷

Emperyalist işgalin bir yan ürünü olarak sömürge dünyasının yoksulları da kendilerini İstanbul'da bulmuştur. Özellikle Fransız ve Britanya ordularının saflarını, tüm Birinci Dünya Savaşı boyunca Kara Afrika, Ortadoğu ve Hindistan'dan gelen askerler zaten doldurmuş durumdaydı. Savaşın devamı niteliğinde olan bu işgal sırasında da özellikle Fransız saflarında Mağribîler ve Britanya saflarındaki Hindu ya da Müslüman Hintliler şehre sevk edilmişti. Elbette, söz gelimi birazdan anacağımız Ruslarla kıyaslandığında, bu iki grup sayısal olarak neredeyse önemsiz gözükcektir. Fakat hatırlatılması gereken nokta, bunların silahlarıyla ve toplu olarak şehirde bulunmaları, hem şehrin asayışı için sömürgecilerin temel dayanaklarından birini oluşturmaları hem de bunun sonucu olarak taraf değiştirmeleri gibi bir durumda bütün dengeleri alt üst edebilecek stratejik bir konumda olmalarıdır.

Buna bir de, Ekim Devrimi'nden kaçan ve o dönem şehrin en büyük azınlığı olma yolunda ilerleyen Beyaz Rusları eklemek gerekir. 1920 itibarıyla zaten on binleri bulan Rus sığınmacı sayısı, Kızıl Ordu'nun Rusya'daki iç savaşın en etkileyici zaferlerinden birini elde edip, Vrangeli ordusunu denize dökmesiyle şehrin en önemli demografik unsurlarından biri haline gelecektir. Böylece, Kasım 1920'de Kırım'dan gemilerle taşınan Vrangeli ordusu ile birlikte, Gelibolu, Çatalca ve Limni'de kurulan kamplar dışarıda bırakılsa bile şehirdeki Rus nüfus 167 bin olacaktır.³⁸ 1921 ortalarında Kızıl Haç'ın hesabına göre hâlâ günde 4 Rus İstanbul'a giriş yapmaktadır.³⁹ Yenilmiş Beyaz Ordu askerlerinin İstanbul'a gelmesi, sadece İstanbul'un demografisinde yarattığı değişiklik açısından değil, aslında İstanbul'daki Rusların kendi iç kompozisyonunu değiştirdiği için de bir kırılma noktası olacaktır. Bu döneme kadar, daha ziyade devrimden kaçmak için bir sebebi olan Rus aristokratları ya da zenginleri şehirde ağır basarken, Kasım 1920 tahliyesi sonrası, bir şekilde Beyaz Ordu saflarında silah altına alınmış olsa da, ana gövdesini yoksul Rus köylülerinin

erişilebilen arşivinden yararlanarak, yazıların orijinallerini kullanmayı tercih ettik.

37 İ. Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 26–27.

38 Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 50.

39 SHD, GR 20 N 1104, 1919–1920–1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 6 Ağustos 1921, General Harrington'ın COC Komutanına mektubu.

oluşturduğu on binlerce Rus İstanbul'un gariban semtlerini mesken tutacaktır.

Bu duruma Bolşevik Partisi de hızla tepki verip, militanlarını bu kitlenin içine yollayacaktır. Fakat, Monarşistler ve Vrangellerin etkisi azalırken İstanbul'daki Rus nüfusun önderliğini kazanmak için hamle yapan tek gücün Bolşevik Partisi olmadığını belirtelim. Vrangeli ordusu, her ne kadar büyük bir bozgun yaşasa da, hâlihazırda toplu biçimde bulunduğu için, o dönem İtilaf kuvvetleri tarafından savaşımaya hazır tek anti-Bolşevik ordu olarak görülmektedir. Bu sebeple hem Vrangeli ve çevresi bir şekilde savaşa dönmenin yollarını aramaktadır hem de böyle hazır bir askeri gücü yanına çekmek isteyen ülkeler ordu içerisinde kendilerine fayda sağlamak için propaganda yürütmektedir. ABD ve İngiltere gibi güçlerin yanı sıra, Yunanistan da Vrangeli ordusunu Millî Mücadele'ye karşı savaşa sürmek için çaba sarf etmiş,⁴⁰ bunu da Bolşevizmin Anadolu'daki zaferine engel olma gereğiyle temellendirmiştir. Anlaşılan, bu ordu içerisinde bulunan Türkçe konuşan-Müslüman Tatar unsurların çokluğu böyle bir projeye engel olmuştur.⁴¹ Tam tersinden Milli Mücadele önderliği de, resmî ismiyle, bu "Gönüllü Ordu" içerisindeki Tatarları saflarına kazanmaya çalışmıştır.⁴² En önemli hamisi olan Fransız emperyalizmi kendisinden yüz çevirdikten sonra Vrangeli'nin kendisi de "işe yararlığını" kaybetmemek için çeşitli çabalara girişmiş, İspanyol sömürgeciliğinden bağımsızlığını, Komintern'in de maddi yardımıyla kısa süreliğine kazanan Fas'taki Rif Cumhuriyeti'ne karşı İspanyol işgalcilerin yanında savaşmak için Primo de Rivera nezdinde başarısız bir girişimde dahi bulunmuştur.⁴³

Vrangeli'nin ordusu başarısız girişimler arasında ve Fransızların maddi-aynî desteğini çekmesiyle bir çürüme-dağılma sürecine girerken, İstanbul'daki on binlerce Rus arasında bir güç haline gelmek için çeşitli girişimler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisinin Bolşevik Partisi'nin faaliyetleri olduğunu söyledik. Bunun yanı sıra, sosyalist devrimin ülkesinde tepelenen gerici subay-aristokrat takımı İstanbul'da sahneye, dönemin uluslararası alanda yükselen bir başka akımını, faşizmi benimseyerek çıkmıştır. Başında General Toparkof'un ve Albay Skalon'un bulunduğu ve "Faşist Milisler Rus Seksiyonu"⁴⁴ adını alan bu grubun, İstanbul'da yasadışı olarak bastığı

40 SHD, GR 7 N 4141, Bulletin de Renseignements Journaliers de COC Janvier Fevrier 1920, 22 Şubat 1921; Bulletin de Renseignements Journaliers de COC Mars Avril Mai, 8 Mart 1921.

41 SHD, GR 7 N 4141, Bulletin de Renseignements Journaliers de COC 1920, 16-17 Ocak 1921.

42 SHD, GR 7 N 4141, Bulletin de Renseignements Journaliers de COC Mars Avril Mai, 13 Mart 1921.

43 David Senter Woolman, *Rebels in the Rif: Abd El Krim and the Rif Rebellion*, Stanford: Stanford University Press, 1968, s. 129.

44 Bu isim, bir yandan da bu dönemin Komintern'in nasıl hegemonik bir hale geldiğinin tersten kanıtı gibidir. Bu örnekte faşistler dahi, Komintern'in çeşitli ulusal örgütlerinin kullandığı örneğin "Komünist Enternasyonal Mısır Seksiyonu" formülasyonunu devralıp, "Komünist Enternasyonal"i "Faşist Milisler" ifadesiyle değiştirip "Faşist Milisler Rus Seksiyonu" (*rossiyskogo otdel opolçeniya faşistov*) yapmıştır.

ve dağıttığı iki bildiri, Trotskiy'in Kızıl Ordusu'nun, iç savaşta Beyaz Orduları tepe-lerken nasıl bir tehlikeyi savuşturduğunu da gözler önüne sermektedir. Mussolini ve İtalya'yı selamlayan bildiriler, kendi hareketlerini de açıkça yükselen uluslararası faşizm güçlerinin bir parçası saymakta, İstanbul'un Rus ahalisine şu satırlarla seslenmektedir: "İnsanlığa, sosyalizme karşı mücadelede cesaret verici bir örnek teşkil eden ve Benito Mussolini'nin sayesinde ulusun birliğini ve kudretini sağlamış olan kurtarılmış İtalya'nın görkemini selamlıyoruz. Macaristan'ın, Almanya'nın, Polonya'nın, Meksika'nın ve diğer ülkelerin faşistlerini selamlıyoruz."⁴⁵

Ruslararasıında yürüyene benzer bir mücadele, İstanbul'un yerli haklarından Rumlar içinde de söz konusudur. Bu mücadeledeki taraflar temel olarak Cumhuriyetçi-Venizelosçular ile Kral Konstantin yanlıları şeklindedir. Burada, hâlâ devam etmekte olan savaş şartlarında belki de en belirleyici olan ise Venizelos kanadı meşhur Megalo İdea'yı tavizsiz biçimde savunurken, Kral yanlılarının Yunanistan içindeki iktidarlarını sağlamlaştırmak için, Venizelosçuların Anadolu'yu bir Yunan sömürgesi haline getirme projelerine uzak durmasıdır. Bu dönem iki taraf da birbirinin ayağını kaydırmaya çalışırken Venizelosçu subayların, Anadolu'daki cepheden, yani komutanlık, askeri şöhret ve hızlı terfi olanaklarından uzaklaştırılarak yollandığı temel adreslerden biri de İstanbul'dur. Şehirdeki Rum halkı bu iki grup arasında sert biçimde ayrılmış, bu husumet zaman zaman kendini kitle gösterileri ve karşı tarafın yandaşlarının dükkânlarının yağmalanması şeklinde dahi göstermiştir. Venizelosçu kanadın İstanbul'daki önde gelen lideri "Yunanistan'ın Danton'u" diye anılan Albay Condilis'tir. 1921 sonlarında, Condilis'i öldürüp şehirdeki Venizelosçu örgütlenmeye darbe vurması için Konstantinciler, hatta Fransız istihbaratına göre bizzat Konstantin'in kendisi, şehre Stratigakis adıyla bilinen 40 yaşlarındaki Giritli bir eski komitacıyı yollayacak, fakat plan başarısız olacaktır.⁴⁶

Bu çatışmanın İstanbul için önemini iyice anlamak için, dönemin siyasi bağlamını dikkatli incelememiz ve İstanbul içindeki tartışmanın İstanbul dışındaki boyutlarını gözden kaçırmamamız gerekiyor. Yıl daha 1920'dir. 1919 yılında, savaştan galip çıkmasına rağmen bütün hedeflerine ulaşamayan İtalya'da şair Gabriele D'Annunzio'nun başını çektiği gönüllü birlikler o dönemde Yugoslavya'nın sınırları içinde kalan Fiume kentini basıp, İtalyan devletinin isteği hilafına şehri İtalya'ya bağlama girişiminde bulunmuştur. 1920 başlarında bu girişim henüz bastırılmamış durumdadır. Bastırıldıktan sonra dahi, böyle bir girişimin, emrinde savaş gemileri ve önemli miktarda birlik bulunan İstanbul'daki Venizelosçu subay-

45 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 18 Aralık 1922, Compte-Rendu (bundan sonra CR); aynı yerde 2 Aralık 1922 tarihli "Vsem İduşim K Nam" başlıklı bildiri; alıntı için yine aynı yerde 16 Kasım 1922 tarihli ve İstanbul'da yazıldığı belirtilen "Deklaratsiya R.O.O.F" başlıklı bildiri.

46 SHD, GR 20 N 1104, 1919-1920-1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 29 Aralık 1921; aynı yerde 29 Kasım 1921.

ların tahayyülünde bir yer tutmaması imkânsızdır. Muhtemelen tam da bu sebeple, İtilaf yönetimi, Fiume'ye dair çıkan haberleri, özellikle de Yunan gazetelerinde çıkanları, sistematik olarak sansürlemiştir.⁴⁷ İtalya'da D'Annunzio ve etrafındakilerin (bu grubun içerisinde ünlü İtalyan anarşisti Enrico Malatesta ve taraftarlarının da olduğu sıklıkla görmezden gelinmektedir) girişimi yalnızca gözü dönmüş bir İtalyan milliyetçiliğinin yansıması olarak görülemez. Bu garip vakayı anlamanın tek yolu, onu Cihan Harbi sonrası devam etmekte olan büyük iç savaşta, İtalya'da hâlâ iktidarda olan liberal kanada karşı örgütlü milliyetçilerin attığı bir adım, yani bir İtalyan-Yugoslav çatışması değil daha ziyade İtalyanlar arası mücadelenin bir vechesi olarak görmeye çalışmaktır.⁴⁸ Bütün sansüre rağmen, büyük ölçekli bir Fiume'yi İstanbul'da hayata geçirme niyetlerini çeşitli vesilelerle gösteren ve Beykoz'a Girit'ten getirilen büyük Yunan birliklerini taşıyarak harekete geçmeye dahi kalkışan Venizelosçu Yunan subayları için de benzer bir durum vardır. Albay Condilis'in başında olduğu ve İstanbul üzerinden Trakya'da Konstantin'e karşı ayaklanma başlatmaya çalışan Yunan askeri güçlerini ya da Silivri üzerinden İstanbul'a yürüme hazırlıkları yaparken Konstantinci "Kartalın Oğlu" marşını yuhalayıp, Konstantin tasvirlerini tahrip eden, Venizelos sloganları atan Yunan askerlerini de böyle anlamak gerekir.⁴⁹ Buradaki mesele yekpare bir blok olarak "Yunanların" İstanbul'u işgal hevesinden ibaret değildir, bunun yanı sıra Yunanistan içerisindeki bir burjuva bloğun, yani Venizelosçuların, İstanbul üzerinde fiili kontrol sağlayarak karşı tarafı yani Kral güçlerini köşeye sıkıştırmaya hazırlanmasıdır.

Bu örnekleri, dönemin çok uluslu İstanbul'unu "uluslar arasında" incelemenin yetersizliğine işaret etmek, "ulusların kendi içindeki" çatışma noktalarının daha hafif ya da önemsiz olmadığının altını çizmek için sayıyoruz. Bu listenin dönemin bütün nüanslarını vermediğini de belirtmemiz gerekir. Millî Mücadele yanlısı yeraltı örgütleri ile Saray güçleri arasındaki savaşımı, Ermenistan'da Bolşeviklere karşı-darbe planlayan Taşnaklarla⁵⁰ gitgide Sovyet iktidarına yaklaşan Hınçaklar arasındaki değişen güç dengelerini, Yahudi toplumu içerisinde Siyonizm ve Bolşevizm başta olmak üzere farklı siyasi akımları ya da Faysal yanlıları başta olmak üzere şehirde örgütlenen çeşitli Arap bağımsızlıkçı güçleri burada tamamını kapsayacak şekilde tartışmaya çalışmayacağız. Fakat bu genel tablonun dahi, İstanbul'u neden

47 Roma, l'Archivio Storico del Museo Storico dell'Arma dei Carabinieri (İtalyan Carabinieri [Jandarma Örgütü] Arşivi, bundan sonra ASMSAC), Patris ve Vizantion gazetelerine uygulanan Fiume sansürü için; ASMSAC, Busta 391, Amministrazione, 12 Temmuz 1919, Censure des Journaux du Matin du 12 Juillet 1919; *Prodos* gazetesi için aynı yerde 19 Temmuz 1919, Censure.

48 Fiume vakası etrafında İtalyan siyasi mücadeleleri için bkz Marco Mondini, *Fiume 1919. una guerra civile italiana* (Roma: Salerno, 2019).

49 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 21 Temmuz 1922, 25 Temmuz 1922 tarihli CR'ler.

50 SHD, GR 7 N 4141, Bulletin de Renseignements Journaliers de COC Janvier Fevrier 1920, 27 Ocak 1921.

Dünya İç Savaşı'nın baş cephelerinden biri saydığımızı göstermeye yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Böylelikle, bu iç savaşın en önemli kahramanının, yani Beynelmilel Bolşevizm'in İstanbul'daki tablosuna geçebiliriz.

3. Komintern İstanbul'da

“Dünya devrimi, proletaryanın zaferiyle taçlanırsa, efsanevi İstanbul şehrini Enternasyonal'in başkenti olarak öneriyoruz.

Hayal ediyoruz ki, dünyanın her köşesinden, her ulusundan ve ırkından binlerce proletarya temsilcisinin toplanma zamanı gelince, bu amaç için dünyanın en güzel yapısını, Ayasofya'yı seçeceklerdir.”

Mustafa Suphi, Komintern 1. Kongresi konuşması⁵¹

Mütareke döneminde şehirdeki komünist hareketi görmek için İstanbul'a adımızı, bugün şehrin en turistik yerlerinden biri haline gelen Karaköy'den atıyor ve onun en popüler kısımlarından biri olan Mumhane Caddesi'ne gidiyoruz. 32 numarada Sirène Restoranı bizi karşılıyor. Restorana girdiğimizde görüyoruz ki, restoranın, ikisi Rus, ikisi ise Gürcü olan sahiplerinin Fransızcada “Deniz kızı” anlamına gelen bu sözcüğü restoranın ismi olarak seçmesinin sebebini anlamak hiç de güç değil. Limanın yanı başında bulunan restoranın müşterilerini de ağırlıklı olarak liman işçileri ve denizciler oluşturuyor. Fakat müşteriler denizcilerden ibaret değil. Onları başta Fransız astsubayları olmak üzere Fransız ve Türk askerleri tamamlıyor. Fransız istihbaratı, askerler için en cezbedici unsurun “kadın çalışanlar” olduğunu belirtse de, Deniz Kızı Restoranı'nın müşterilerine sunduğu hizmetler yemek ve eğlenceden ibaret değil.

Bolşevik olduğundan şüphelenilen kişilerin randevu yeri olduğu belirtilen restoranın sahipleri, Sovyet ticaret ofisi Vneštorg ile bağlantılı olan Margoline isimli birinden temin ettikleri “Bolşevik gazeteleri” ve çeşitli propaganda materyalini de müşterilerine el altından ulaştırmalarıyla meşhur. Ahmet Bey ismiyle bilinen 35 yaşlarındaki Laz denizci, restoranın müdavimleri arasında (Fotoğraf 1). Bulgaristan'dan İstanbul'a gelen “Çar Ferdinand” gemisiyle taşınan ve Bulgaristan Komünist Partisi'nin Türkçe yayın organı olan *Ziya*'nın, şehrin başka birçok tarafında olduğu gibi, Deniz Kızı'ndaki satışıyla da gerçek isminin Mehmet⁵² olduğunu öğrendiğimiz Ahmet Bey ilgileniyor.⁵³

Şimdi Sirène'den çıkıyor ama fazla uzağa gitmiyoruz. Yine aynı caddede Mader

51 Aktaran Mete Tunçay, *Türkiye Sol Tarihine Notlar: Tarih ve Toplum Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 280–81.

52 Bu kişi muhtemelen Hemşinli Mehmet olarak bilinen Mehmet Aruz'dur.

53 Sirene'e ve Ahmet Bey'e dair bu iki paragraftaki bildiriler için; SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 13 Nisan 1922, 18 Nisan 1922, 11 Mayıs 1922, 19 Mayıs 1922 tarihli CR'ler ve bir adet tarihsiz CR.

Han'da bulunan Hasan Rıza'nın Sosyal Demokrat Fırkası'nı es geçiyor ve Anadolu Otel'i'nin karşısındaki Beynelmillel İşçiler İttihadı'na (Bİİ) ulaşıyoruz. Komşusu sayılabilecek Sirène ile aynı cadde üzerinde olması bizi şaşırtmamalı. Bambaşka kurumlar söz konusu olsa da, ikisi de aynı hedef kitleye, yani limanın yanı başında, denizcilere ve liman işçilerine hitap ediyor.

Ne var ki, Beynelmillel İşçiler İttihadı'na girmek, Sirène'e girmek kadar kolay değil. İkincisi için, içeride hesabı ödeyebilmek yeterliyken, Bİİ liman işçisi ya da denizci olduğunuza dair bir kanıt, iki kefil ve 125 kuruş giriş ücreti istiyor. Bu şartları 1922 itibarıyla yerine getirebilmiş olan, Rumlar, Ermeniler, Ruslar ve birkaç Türk'ten müteşekkil 200 denizci, karşılığında düzenli yapılamayan ama mutlaka Enternasyonal okunarak biten sosyalizm konulu konferanslara ve Fransa'dan, Mısır'dan getirilmiş, Türkçe, Fransızca ve Yunanca eserlerden oluşan zengin bir Marksizm kitaplığına erişim hakkı kazanıyorlar.⁵⁴

Bİİ'yi de gördükten sonra Karaköy'den çıkıyor ama fazla uzaklaşmıyoruz. Arap Camii yakınlarında, Yemeniciler Caddesi'nde, yukarıda tanıştığımız Ahmet Bey'in işlettiği ve Fransızların "Türk-Bulgar komünist hücrelerin merkezi" diye andığı Kürkçükapı Kahvehanesi'ne uğruyoruz. Ahmet Bey'in etrafında, her daim silahlı gezen Tahsin Bey ve Kürdoğlu Mustafa'yı görüyoruz.⁵⁵ Sirkeci'ye kadar ilerlemeye devam edersek burada, Köprülü Han'da, Hintli ve Cezayirli askerlerin sıklıkla uğradığı not edilen bir komünist kulüp ile karşılaşılıyor. Fransız istihbaratının dikkatini, buradaki Yahudi komünistlerin çokluğu ve Weisner isimli bir Alman komünistinin sık sık yaptığı konuşmalar çekiyor.⁵⁶

Neredeyse bir mahalleye sığacak kadar dar bir alanda, restoranlardan derneklere ve kahvehanelere uzanan bir çeşitlilikte işleyen komünist militan faaliyet ve bu faaliyetin, bu saydığımız çerçevede dahi 8 milletten insana değmesi ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Aslında bir yandan, Mustafa Suphi'nin bölüme başlarken andığımız dileğine uygun biçimde, dünya proletaryasının temsilcileri değilse de militanları, Ayasofya'da değilse de İstanbul'un arka sokaklarında toplanmaya zaten başlamış gibidir.

Bu kısımda, İstanbul'da Mütareke yıllarında kurulan ve fazlasıyla ihmal edilmiş olduğunu düşündüğümüz beynelmillel bağlar ve ağları göstermek için bir adım atmayı umuyoruz. Burada "ağlar" ifadesini kullanmamız, haklı olarak kulakları tırmalayabilir. Komintern gibi merkezîyetçi bir yapının uluslararası seksiyonlarının arasında kurulan bağları, "ağlar" gibi gevşek bir ilişki türü ifade eden bir kelimeyle anmak bu tercihin incelediğimiz tarihsel nesnenin doğasından değil, "Dünya Ko-

54 Bİİ ve Sosyal Demokrat Fırka'ya dair bu iki paragraftaki bilgiler için SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 25 Temmuz 1922 tarihli CR.

55 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, tarihsiz ve başlıksız belge.

56 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 9 Mayıs 1922 tarihli Note de Service, aynı yerde 19 Mayıs 1922 tarihli CR, 16 Mayıs 1922 tarihli rapor.

münist Partisi”nin militanlarını, bir dayanışma hareketinin “aktivistleri” gibi gösterebilecek, yazardan gelen bir tercih gibi görünebilir, en azından biz okurun yerinde olsak bu haklı şüpheyi duyardık. Fakat burada vurgulamak istediğimiz, aslında tam olarak Komintern’in genelinde değil ama Mütareke İstanbulu’ndaki işleyişinde merkezi koordinasyon eksikliği ya da bir şekilde birden fazla merkeze tabi olma durumudur. Yani İstanbul’un içinde bulunduğu bu çok uluslu ve çok dilli komünist faaliyet, Komintern’in bir bürosuna ya da bir seksiyonuna bağlı şekilde ayrı parçaların bir bütün olarak planlandığı bir çalışma olmaktan ziyade, ayrı merkezlere bağlı farklı grupların çalışması ve bunların zaman zaman, işgalcilerin baskısıyla mücadele ederken imkân bulabildiklerinde ya da yeni gelme çabasıdır.

Bunun, Komintern gibi merkeziyetçi bir örgüt için ilk bakışta şaşırtıcı gözükmesi mümkünse de, Komintern’in kuruluş yıllarına daha dikkatli baktığımızda Mütareke İstanbulu’nun durumu, mutlak bir istisna olmaktan çıkar. Mütareke’nin 1918–20’deki ilk dönemini bir kenara bırakalım, 16 Mart 1920’de Şehzadebaşı Baskını ile Mütareke’nin açık işgal dönemi başladığında dahi, henüz Komintern’in 2. Kongresi toplanmamış durumdadır. Bunun önemi şuradadır; daha sonra Lenin’in de ifade edeceği üzere, Komintern’in bir anlamda ilk gerçek kongresi 2. Kongredir.⁵⁷ Dünya partisine gidecek aygıtın kurulmaya başlaması ancak 1920 yazında toplanacak 2. Kongre ile olacak, bu tarihten sonra İran ve Türkiye dâhil olmak üzere çeşitli ülkelerde komünist partiler kurulacak, Almanya gibi bazı ülkelerde ise Komintern çevresinde bir ülkeden çeşitli partilerin olduğu durum yavaş yavaş sonra erecek, Komintern seksiyonu resmi partiler vücut bulacaktır.

Fakat bu şekillenme, her coğrafyada farklı olsa da, zamana yayılan bir süreçtir. Söz gelimi, Fransız Komünist Partisi, bileşiminde birkaç yıl boyunca çeşitli grupların katılması ya da ayrılmasıyla değişimler olsa da, 1920 sonundaki Tours kongresi sonrası ana gövdesiyle ortaya çıkmış durumdadır. Bu süreç Türkiye için daha uzun sürecek, hemen hemen bütün Mütareke dönemi boyunca birleşik bir Türkiye Komünist Fırkası ortaya çıkamayacaktır. Komintern Doğu Bürosu’nun 22 Aralık 1922’de aldığı birleşik TKF kurulması kararında İstanbul’da Aydınlık grubu, Beynelmîl İşçiler İttihadı, “Anadolu Komünist Partisi”, yani Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Hınçak’ın sol kanadı olmak üzere dört ayrı yapı bu yeni partinin bileşenleri olarak sıralanır.⁵⁸ Bunlara listeye dahil edilmeyen ve hâlâ Kafkasya’da bir grubu koruyan Mustafa Suphi’nin TKF’sini de eklersek, geleceğin Komünist Partisi beş parçalı durumdadır.

Bu şekillenme durumu, sadece ulusal seksiyonlar için değil, bu bölüm için daha önemli biçimde Komintern’in uluslararası organları için de geçerlidir. Bu kuruluş

⁵⁷ Vatlin, *Vtoroi Kongress Komintern*, s. 152.

⁵⁸ RGASPI, 495/154/130/15, 11 Aralık 1922, Séance de la délégation du Parti Communiste d’Anatolie et des organisations communistes de Constantinople.

yılları, dünya komünist partisini örgütleme metotlarının denenip sıklıkla da değiştirildiği bir dönemdir. Örneğin Komintern'in ilk yılında, 2. Enternasyonal'in Cihan Harbi öncesi izlediği modele benzer şekilde, ulusal partilerle iletişimi sağlayacak Amsterdam ve Berlin büroları kurulmuş, 1920'de 2. Kongre ile bu iki büro kapatılırken, KEYK'in ulusal partilere temsilci yollaması metodu tercih edilmeye başlamıştır.⁵⁹ Bakü Kongresi sonrası 1920'de bir Şark Tebliğ ve Hareket Şûrası (bundan sonra kısaca Şûra) kurulmuş, bu organ kısa süre faaliyet yürüttükten sonra büyük oranda Doğu Seksiyonu'nun⁶⁰ parçası haline gelmiştir.

Bu kuruluş döneminde, anlaşılan İstanbul gibi bazı ara noktaların kimin “yetki alanına” girdiği de tam olarak netleşmemiştir. Bir yandan, 1919'dan itibaren Harkov merkezli Güney Bürosu, asıl yetki alanı Balkanlar olmakla beraber bu kapsama Anadolu'yu değilse de İstanbul'u da ekleyip, İstanbul faaliyeti için militan-yayın sağlamaktadır. Aynı şekilde, Şûra, anlaşılır biçimde İstanbul'u kendi yetki alanında sayıp buraya militan yollamaktadır. Şûra faaliyeti bittikten sonra da Doğu Seksiyonu İstanbul ile ilgilenmeyi sürdürecektir. Viyana Bürosu'nun İstanbul'a militan yolladığına dair bir veriye sahip olmasak da, bu büronun toplantılarında İstanbul'a dair ayrıntılı değerlendirmeler yapılmakta,⁶¹ daha sonra göreceğimiz üzere, bu şehir İstanbul komünistlerinin Komintern ile iletişim için başvurdukları en önemli noktalardan birini oluşturmaktadır. Diğer yandan, şehre gelen yüksek sayıda Vrangeli ordusu askeri dolayısıyla, Rus Bolşevikleri, dağılmamış durumda olan son Beyaz Ordu'nun çözülmesini hızlandırmak için İstanbul'da çalışma yürütmektedir. Bu çalışma ise anlaşılan Komintern'e değil, teknik olarak bir Komintern seksiyonu olan Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)'in disiplinine tabidir. Şehre emperyalist orduların saflarında gelen Avrupalı komünistlerin ve Balkan ülkelerindeki komünist partilerin üyelerinin varlığı durumu iyice karmaşıklştırmaktadır. Açıkta faaliyet yürüten bir partinin yokluğu, bu militanları da büyük oranda kendi ulusal çevreleriyle sınırlamakta, böylece söz gelimi İstanbul'da asker olarak bulunan bir Fransız Komünist Partisi militanının şehirdeki komünistlerle pek az doğrudan bağı bulunmaktadır.

Bu bağlamda, İstanbul'un Komintern organları tarafından bir merkez haline getirilmesi için bizim saptayabildiğimiz ilk çalışmalar 1919 yılı içerisinde, yukarıda andığımız Güney Bürosu tarafından yapılmıştır. Bir kez daha altını çizelim,

⁵⁹ Vatlin, *Vtoroi Kongress Komintern*, s. 143.

⁶⁰ Doğu Seksiyonu, kompozisyonu zaman içinde değişse de Ortadoğu'dan Uzakdoğu'ya uzanan bir bölgedeki faaliyetle ilgilenen Komintern birimidir. Bu seksiyonun içerisinde de ayrı Yakındoğu, Ortadoğu ve Uzakdoğu birimleri bulunmaktaydı. Bu birimlerden Yakındoğu Türkiye dâhil olmak üzere, bizim Ortadoğu olarak anacağımız bölge ile ilgilenirken Ortadoğu bölümü Hindistan ve Afganistan çevresindeki bölgeyle ilgilenmekteydi.

⁶¹ Örneğin RGASPI, 498/1/11 klasörünün tamamı, Soobşeniye Venskogo buyro po greçeskomu i turestkomu voprosam.

İstanbul'a yönelik böyle bir tasarının, bu kadar erken bir tarihte, Ukrayna merkezli Güney Bürosu'ndan çıkması çok anlamlıdır. Bir yandan Güney Bürosu'nun Karadeniz limanları ile bağlar kurduğu en önemli nokta olan Odessa 1919 ile 1920'nin ilk yarısında Vrangeli ordusu ile Lev Trotskiy'in yönettiği Kızıl Ordu arasında dört kez el değiştirecektir. Aynı bölgedeki diğer önemli limanları barındıran Kırım ise 1920 sonlarına kadar Vrangeli'ın elinde kalacaktır. Fakat bu şartlarda dahi Komintern, kontrol edebildiği limanları dünya devriminin hizmetine sokmanın planlarını yapmakta ve dahası bunda İstanbul'a belli ki özel bir önem atfetmektedir.

1919 Ağustos'u ile 1920 Şubat'ı arasındaki çalışmalara dair bir rapor, bu dönem Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi'ne bağlı “Svinf” (Bağlantı ve İstihbarat) kurumu ve İstanbul'a dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Yapılan planlamaya göre Svinf'in Akdeniz ile bağları, Odessa merkezli gösterilecek bir ticaret kurumu kılıfıyla yapılacakken, “Doğu” ile kurulacak bağlar için, İstanbul merkezli bir ticaret kurumu kılıf olacaktır. Bu İstanbul merkezli kurumun da Erzurum, Tahran, Bağdat, Beyrut, İskenderiye ya da Kahire'den biri ve bir Filistin şehri ile bağlantıları tesis edilecektir. Bu planlama uyarınca rapor yazılırken Svinf'in Doğu bürosunun, yani Vossvinf'in merkezi Odessa ve Novorossisk limanları iken, bunların yerini hızla İstanbul ve İskenderiye alacaktır.⁶² İstanbul'un bir Komintern merkezi olarak önemi konusunda, 1922 1 Mayıs'ı vesilesiyle Komintern'e bir rapor yazan Mehmedov da hemfikirler: “İstanbul bugün Türkiye'nin başkenti olmaktan çok, beynelmilel bir şehirdir. Büyük nüfus yoğunluğunun nedeni çok sayıda yabancı devlet vatandaşı ve askerinin burada toplanmış olması. Bu yüzden bu şehir komünizm propagandasını dünya çapında yayma bakımından kayda değer bir merkez.”⁶³ Mütareke'nin son yıllarında, İstanbul'la doğrudan ilişkide olan Kırım'da, 1925'ten sonra ise İstanbul'da görev almış olan İbrahim Mustafaoviç İbrahimof da, 1930'ların başında kaleme aldığı “Türkiye'de Komintern ve GPU faaliyeti” metninde bu izlenimi doğrulamaktadır. Türkiye'deki GPU temsilcisinin İstanbul'da bulunduğunu belirten İbrahimof, buradan tüm Yakın Doğu'ya liderlik edildiğini belirtmektedir.⁶⁴

Yukarıda andığımız Svinf planına geri dönelim. Bu plan doğrultusunda, daha sonra Komintern Doğu Seksiyonunda önemli görevler alacak olan Kitaygorodskiy ve Osman'ın İstanbul'a gönderilmesi planlanmış, Arap olduğu belirtilen İshhan Sadulin'in⁶⁵ ise bağlantılar kurmak için Türkiye'ye yollanacağı belirtilmiştir.

62 Bu rapor ve plan için RGASPI, 502/1/7/126–128, 11 Mart 1920, Doklad buyro svinfa ispolkomu internationala.

63 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Beynelmillel İşçiler İttihadı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 85.

64 Pavel Gusterin, *Sovetskaya Razvedka na Blijnem i Srednem Vostoke v 1920–30–h Godah*, Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2014, s. 18–19.

65 Sadulin'in ilk ismi Fransız askeri belgelerinde “Issian”, Komintern arşivlerinde ise “İshan” olarak geçiyor. Kişisel dosyasına ulaşamadığımız için daha fazla bilgi edinme ve ismini doğrulama

Türkiye limanları ile Kırım arasında Türk tekneleri üzerinden bağlantı kurulduğu belirtilse de Komintern kaynaklarından, Sadulin'in Türkiye'de ve İstanbul'da bağlar kuracağı ve devrimci örgütlerden bilgi alacağı ifadesinin ötesinde, somut olarak ne yaptığına ve kimlerle ilişkiye geçtiğine dair bir fikir edinemiyoruz. Sadulin'in izine tekrardan Fransız işgalcilerin kayıtlarında rastlıyoruz. Bu kayıtlar bize Sadulin'in ve Komintern'in İstanbul'da kurulacak bağlardan ne anladığına dair daha net bir çerçeve çiziyor.

Fransız kayıtlarında Sadulin'e rastladığımızda, artık 1920 başında değil, 1921'in sonlarındayız. Hem Anadolu'da Milli Mücadele güçlenmektedir, hem Sovyet devleti tüm Karadeniz kıyılarını kontrol eder duruma gelmiştir hem de İstanbul'un işgalinde Şehzadebaşı Baskını eşiği çoktan geçilmiştir. Bu şartlarda Sadulin karşımıza, kendi başına bir görev yürütürken değil, yazının başında karşılaştığımız Arap Hasan ile birlikte, işgal ordularının Müslüman askerleri arasında bozguncu propaganda yürütmek için Şûra tarafından görevlendirilmiş olarak çıkıyor. Fransız kayıtlarına güvenecek olursak, Sadulin, 1921'deki bu görev öncesinde, İran ve Azerbaycan'da başarıyla propaganda çalışmaları yürütmüştür. Yani bu 1919–20'deki göreviyle birlikte İstanbul'a en azından ikinci gelişidir. Dahası, ilk yolculuğunu tek başına mı yaptı bilmesek de, bu sefer yanında Osman Efendi (bu kişi yukarıda Kitaygorodskiy ile birlikte anılan Osman olabilir), İslam Efendi ve Sefir Efendi'den oluşan ekip bulunmaktadır.

Fransızların bu militanları takip ederek edindikleri bilgiler son derece ilgi çekici, çünkü Komintern'in Mütareke İstanbulu'nda kurduğu bağların ve yapmayı hedeflediklerinin neredeyse bir özetini veriyor. İlk olarak, hiç şaşırtıcı olmayan biçimde, Hasan ve Sadulin'in, şehirdeki Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) örgütüyle iletişimde olduğunu öğreniyoruz. Britanya işgal güçlerinin Haziran 1921'de düzenlediği operasyonla bu örgütün ana gövdesi dağıtılmış olsa da, komitenin kalan unsurlarının İstanbul ile olan bağı Beykoz'daki American Oil Company'nin Rus ve Türk işçileri üzerinden kurulmaktadır.⁶⁶ Hasan aynı zamanda şehirdeki Sovyet ticaret ofisi Vneştorg'un lideri Kudiş ile de ilişkidedir.

Dahası, Arap Hasan, Kırımlı subaylar üzerinden, eski İttihatçı yeni Millici do-

şansı edinemedik. Biz burada Komintern belgelerinde geçen ismi temel aldık.

66 Burada American Oil Company ve bunun işçileri arasındaki örgütlenmeye dair bir parantez açmak yerinde olacaktır. Bu işletmedeki Bolşevik örgütlülük polis kaynaklarında, İngiliz operasyonu öncesinde de sonrasında da not edilmiştir. İngiliz operasyonunda tamamı Rus olan American Oil Company işçileri tutuklanıp sınır dışı edilmiştir. Onlarla beraber sınır dışı edilen Hollandalı Odette Keun, daha sonra kaleme aldığı anılarında beraber sınır dışı edildiği hemen tüm Bolşevik heyeti, sonradan Sovyetlere düşman olmasının da etkisiyle kötü anarken, bu işçilerden sitayişle söz etmektedir. Bu işçilerin tek suçlarının, Türk işçilere "kardaş" (Fransızca metinde Türkçe yazılı) demek ve tüm işçilerin birliğini istemek olduğunu belirtmektedir. Burada Rusların yanı sıra Türk işçilerden de bahsedilmesi, belki de bu "kardaşlık" çağrısının bir karşılık bulduğunun işaretidir. Odette Keun, *Sous Lénine*, Paris: Editions Flammarion, 1922, s. 67.

nanma subayı Ali Bey ile temastadır. Ali Bey, hem Ankara ile bağlantı için bir halka teşkil etmekte hem de Kırım limanlarından İstanbul’a militan ve propaganda materyali taşınmasına yardım etmektedir. Deniz yoluyla taşıma işlerine yardım eden bir diğer kişi de, Haliç kayıkçılar kâhyası ve Sosyalist Fırka üyesi Mehmet’tir. Gerek Ali Bey gerekse kayıkçılar kâhyası Mehmet ile Komintern militanları ne kadar zamandır iletişimdeyiz bilmiyoruz, ama bu ilişkilerin, Sadulin’in iki yıl önceki Türkiye seyahatinin ürünleri olması ihtimal dâhilindedir.

Bir yandan da Arap Hasan şehirdeki Faysalci⁶⁷ çevrelerden, Beyrutlu Hacı Ferit Lütfi Bey ve Abdurrahman Bedirhan Bey ile görüşmektedir.⁶⁸ Faysal ismi, Ortadoğu’da sömürgecilerle iş birliği ile özdeşleşmiştir, dolayısıyla Komintern’in yolladığı bir militanı Faysalcılar ile birlikte düşünmek şaşırtıcıdır. Fakat 1921’de “Faysalci” diye anılmakla, örneğin 1920’lerin ikinci yarısında bu şekilde anılmak farklı durumlardır. Her şeyden önce 1920 ortasına kadar, Faysal, öyle ya da böyle Fransız emperyalizmine karşı bir başka Milli Mücadele’nin fiili olarak başındadır. Dahası Faysal ordusu 1920 ortasında yenildiğinde dahi, İbrahim Hananu liderliğindeki güçler Suriye Milli Mücadelesi kapsamında Fransızlara karşı savaşmayı sürdürmektedir. Bu bağların kurulduğu 1921 yazında, henüz Hananu sömürgecilerin eline geçmemiştir. Bu sebeple, Komintern militanlarının Fransız belgelerinde “Faysalci” olarak anılan güçlerle görüşmelerini Suriye Milli Mücadelesi ve belki de bağımsızlık kahramanı Hananu ile bir bağ kurma çabası saymak gerekir.⁶⁹

Bütün bu ilişkiler kurulurken, Sadulin ve ekibi bir yandan da Galata çevresindeki kafe ve kahvelerde Müslüman askerlerle iletişim kurmaya çalışmakta, onlara Hindistan, İran ve Mısır Müslümanlarının da yakında devrim yapacağını ve Rusya Müslümanlarının Türklere yardım edeceğini anlatmaktadır. Bu çalışma, şehirdeki işgal askerleri arasındaki bozguncu faaliyetin yalnızca küçük bir parçasıdır, fakat bu konuyu bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele aldığımız için burada detayına girmiyoruz.

67 Emir ya da Kral Faysal. Cihan Harbi sonrası, Fransızlar tarafından yeni sömürgeleri olan Suriye’ye kral olarak atandı. Çeşitli sebeplerden ötürü kendini Suriye’nin Fransa’ya karşı ilk bağımsızlık savaşının başında buldu. Fransızlara yenilip krallığını kaybettikten sonra, yeni İngiliz sömürgesi Irak’a, Britanya sömürgeciliğiyle anlaşarak kral olarak atandı.

68 Arap Hasan ve Sadulin misyonuna dair yukarıdaki bütün bilgiler için yukarıda anılan Komintern raporunun yanı sıra SHD, GR 20 N 1104, 1919–1920–1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 14 Eylül 1921 tarihli belge; GR 20 N 1106, Carton 1–4, 2 Eylül 1921, Propagande Bolcheviste parmi les Soldats Musulmans des Troupes Alliées à Constantinople; aynı yerde 14 Eylül 1921 tarihli başlıksız rapor; aynı yerde Relations Turco–Communistes de Constantinople avec Angora.

69 İbrahim Hananu ve Suriye Milli Mücadelesi için bkz. Michael Provence, *The Last Ottoman Generation and the Making of the Modern Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, s. 112–25.

Birleşik TKF'nin kurucu parçalarından biri olan ve denizciler şubesiyle yukarıda karşılaştığımız Beynelmilel İşçiler İttihadı ve çevresindeki özellikle Rum işçiler şehirdeki Komintern unsurlarının önemli bir parçasıdır. Örgüt içerisinde Rum işçiler ağırlıktadır. Bu durum, özellikle Karadeniz'deki Rum denizcilerin önemiyle birleştiğinde hem Bİİ'nin hem de Bİİ ile temasta olan İstanbul Komünist Grubu'nun (İKG) Komintern ile iletişimde önemli bir avantaj sağlamışa benzemektedir. Komintern'in 1920 yılında toplanacak 2. Kongresi için çeşitli ülkelerdeki gruplara haber verilmesi işi örgütlenirken, Komintern Güney Bürosu, İstanbul'daki Türk yoldaşları haberdar etme görevini Yunanistan'a "geçerken" (*en passant*) bilgi ulaştırabilecek İlyopulos isimli kuryeye vermiştir.⁷⁰ Bİİ lideri Serafim Maksimos'un (Fotoğraf 2), Profintern kongresine katılmak için 1921'de Odessa'ya vardığında, kendisini tanıyan iki kuryeden biri olarak bu İlyopulos'un ismini vermesi,⁷¹ Komintern kongresinin haber verilmesi işinin de Bİİ üzerinden yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Yine İlyopulos imzalı bir raporda, İstanbul'daki "parti yaşamına" dair kısımda İKG anılmazken Bİİ'den bahsedilmesi,⁷² bu kuryenin temel muhatabının Bİİ olduğu düşüncemizi pekiştirmektedir.

Bİİ'nin bu dönem önde gelen isimlerinden biri de tartışmalı sayılabilecek bir kişilik olan Roland Ginzberg'dir. Ginzberg bu dönem çeşitli İKG ve Bİİ kadrolarıyla karşı karşıya gelmiş, özellikle Sovyetlere geçtikten sonra, bizzat Komintern Doğu Seksiyonu'ndan da anlaşılan güvensizlik görmüştür. Bu güvensizlik temelsiz de değildir. Ginzberg'in muhtemelen kendi önemini Komintern'e göstermek için, yani asıl olarak sansürcülerin okuması için yazdığı ve kendisini İstanbul'daki hayal ürünü bir komünist yayının lideri olarak gösterdiği mektuplar,⁷³ Şefik Hüsnü'nün (Fotoğraf 3) Ginzberg'e dair yazdığı küçümseme dolu satırlarla⁷⁴ birleştiğinde karşımıza ciddi bir militandan çok uzak bir tablo çıkmaktadır. Yine de bütün bu durum, Ginzberg'in Mütareke döneminin Komintern örgütlenmesinde kritik bir rol oynadığını gözden kaçırmamıza yol açmamalıdır. Komintern'in Doğu Seksiyonu'nun 1922'de taslağını hazırladığı dört ciltlik büyük Doğu Ansiklopedisi'nin yazarları arasında Ginzberg'in de, Komintern'in Doğu çalışmasının ağır topları olan Manabendra Roy, Robert Louzon, Sen Katayama, Avetis Sultanzade ve Georgiy Safarov gibi isimlerle birlikte, Türkiye işçi hareketi bölümünün yazarı olarak yer bulması, bu tarihte Komintern'in Ginzberg'i hâlâ önemli militanları arasında saydığına işaret olabilir.⁷⁵ Fransız işgalciler de, Ginzberg'i 1922 ortalarında İstanbul'da aratacak kadar kayda değer saymaktadır. Yazdığı mektuplar en azından Şubat 1922

70 RGASPI, 502/1/7/99.

71 RGASPI, 495/207/414/4, 30 Mart 1921, Anketa.

72 Aktaran; Akbulut ve Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, s. 41–42.

73 A.g.y., s. 142–145.

74 Aktaran Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu I*, s. 191–92.

75 RGASPI, 495/154/144/21–22.

itibarıyla Ginzberg'in İstanbul'da olduğunu gösterse de, Fransızların Ginzberg'in yerini bulma çabaları sonuçsuz kalmıştır.⁷⁶

Bİİ lideri Serafim Maksimos'un İngilizlerce tutuklanmasıyla birlikte, İstanbul'daki Komintern ağırları için önemli bir kesişim noktası olan Bulgar Nikolay Hristofor Trayçev ile karşılaşırız. Anlaşılan, İngilizlerin asıl hedefi Trayçev iken, yanında bulunan Serafim Maksimos da üzerinden çıkan Bİİ mührü ve İngiliz Kızıl Sendikalarından gelen mektup sebebiyle tutuklanıp 70 gün boyunca hapiste tutulmuştur.⁷⁷ Trayçev,⁷⁸ bir rapora göre, yabancı ülke vatandaşı olduğu için bu kadar kolay kurtulamayarak sınır dışı edilecektir.⁷⁹ İşgal güçlerinin, yakalanmasından önce Trayçev'e dair tuttuğu raporlar, onun neden işgalcilerin gözünde özel bir hedef haline geldiğine de ışık tutmaktadır. Karşımıza ilk olarak İngiliz operasyonu ile tutuklanıp sınır dışı edilen Bolşevik militanlar arasından "ötenlerden" alınan bilgiye dayandırılan bir raporda çıkan Trayçev, buna göre şehirde Bolşevik propaganda yürütmekte ve kardeşi ile beraber, iş yerlerinin arkasındaki depoda Bolşevik yayınlar ve cephanelik saklamaktadır.⁸⁰ Başka bir raporda "Bulgar komünizminin İstanbul'daki temsilcisi" olarak anılan Trayçev, aynı zamanda Fransız istihbaratının hazırladığı, İstanbul'daki Bolşevikler listesinde de "çok tehlikeli" kategorisinde değerlendirilen az sayıdaki isimden biridir.⁸¹ Trayçev'in Komintern Güney Bürosu ile doğrudan bağlantısı olduğu da anlaşılmaktadır. Güney Bürosu'nun arşivlerinde yer alan el yazısı bir belge bunu kanıtlar niteliktedir. Belgede Fransızca olarak Trayçev'in ismi ve Galata Maritime Han'daki⁸² adresi yer alırken, Rusça olarak "sadece bizzat Nikolay Trayçev yoldaşla görüşülecek" notu düşülmüştür.⁸³ Muhtemelen belgenin ilk kısmı gelen kuryenin İstanbul'da adresi bulabilmesi için Fransızca yazılmışken, ikinci kısım bizzat kuryeye hitaben yazılmış bir ihtar niteliğindedir.

76 Ginzberg'in mektupları için, Akbulut ve Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, s. 77. Fransızların Ginzberg'i bulma çabası için; SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 17 Ağustos 1922, CR.

77 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, s. 75 ve Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu I*, s. 191.

78 Fransız siyasi polisi, Trayçev'in 10 Ocak 1922'de İngilizlerce bırakıldığını, Şubat 1922'de Bulgaristan'daki eşini ziyaret etmek için kendilerine vize başvurusunda bulunduğunu yazmaktadır. Yine aynı belgeye göre, Trayçev kendisine yöneltilen, neden İngilizlerce Kroker'de hapsedildiği sorusunu "bilmiyorum" diye cevaplamıştır. Bu belge, Trayçev'in sınırdışı edildiği iddiasına temkinli yaklaşmamız gerektiğini göstermektedir (SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 10 Şubat 1922).

79 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu I*, s. 191.

80 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 10 Ağustos 1921.

81 SHD, GR 20 N 1106, Carton 1-4, tarihsiz, Bolcheviks à Constantinople.

82 Bu muhtemelen "İstanbul Hanları Alfabetik Rehberi"nde "Deniz Han" olarak geçen binanın Frenkçe ismidir. Bkz. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/19488>, erişilme tarihi: 3 Aralık 2019.

83 RGASPI, 502/1/23/14.

Trayçev bağlantısı bizi İstanbul'daki Balkan komünist örgütlenmesine getirmektedir. Biraz önce Fransız siyasi polisinin oluşturduğu İstanbullu komünistler listesini anmıştık. Bu listede “çok tehlikeli” kategorisinde söz gelimi hiçbir Türk adına rastlanmazken, Balkan halklarından üç kişinin bulunması dikkat çekicidir.⁸⁴ Bunlar yukarıda andığımız Trayçev, Serafim Maksimos ve İstanbul'daki Rumen komünistlerinin temsilcisi olduğu belirtilen Arguir'dir.⁸⁵ Aynı listede ve çeşitli başka raporlarda da birçok Rumen ve Bulgar militanın ismi, dahası bazı Sırp ve (tam olarak bir Balkan ülkesi olmasa da) Macar komünistleri, İstanbul'daki Balkan komünist örgütlenmesine katılanlar arasında anılmıştır. Bu Balkan örgütlenmesinin en azından bazı isimleri İstanbul Komünist Grubu ile yakın ilişki içerisinde. Dahası şehirde daha ziyade ticari işlerle ilgilendiği anlaşılan Bolşevik Kuznetsov da Güney Büro'nun merkezinden Odessa örgütüne, buradan da Rumen komünistlerine para aktarılmasında rol oynamaktadır.⁸⁶ Bu bağlar yalnız İstanbul içiyle de sınırlı kalmayacaktır. Mütareke döneminde, söz gelimi İKG adına Şefik Hüsnü de Bulgaristan Komünist Partisi kongresine ve ardından Bulgaristan Komünist Türkleri 2. Konferansına katılmak için Sofya'ya gidip, “Yaşasın Bulgaristan Komünist Partisi” sloganıyla bitirdiği bir konuşma yapacaktır.⁸⁷ Dahası yine Şefik Hüsnü, BKP'ye, yol masraflarını İKG'nin karşılayacağı şekilde bazı işçi yoldaşların Bulgar partisinde bir süre staj yapmaları isteğini de iletmiştir.⁸⁸

Balkan komünist örgütlenmesi ile İstanbul arasındaki ilişkinin, yalnızca hasbelkader İstanbul'da Balkan komünistleri bulunmasından ibaret olmadığını, Komintern'in bu konuda sistematik bir yönelimi olduğunu belirtmeliyiz. Yukarıda andığımız, Svinf örgütlenmesine dair rapor, Doğu çalışmasının merkezleri olarak İstanbul ve İskenderiye'yi anarken, İstanbul'un Balkanlar ve Anadolu, İskenderiye'nin ise “Müslüman Doğu” için merkez olacağını söylemektedir.⁸⁹ Fransız kaynakları ise 1921 yılının ilk yarısında, şehirdeki Sovyet temsilcisi Kudiş'in, İstanbul'da bir Balkan komünist kongresi toplanması için girişimlerde bulunduğunu yazmaktadır.⁹⁰ Balkan komünizmi ile İstanbul arasındaki bağ, Mütareke dönemi sona erdikten sonra da hemen bitmemiştir. Türkiye'nin Romanya elçiliği, 1924'ün ilk aylarında en az üç ayrı vakada İstanbul'a geçen Rumen komünistleri rapor etmektedir.⁹¹ Bu durumu tamamlar biçimde, 1925'te, Viyana Elçiliği “Bolşevik

84 SHD, GR 20 N 1106, Carton 1–4, tarihsiz, Bolcheviks à Constantinople.

85 Bu militan hakkında daha fazla bilgiye ulaşamadık, fakat raporda “Arguir” şeklinde yazılmış olan ismin doğrusu “Arghir” olsa gerek.

86 RGASPI, 502/1/23/253.

87 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 183–86.

88 A.g.y., s. 177.

89 RGASPI, 502/1/7/126–128, 11 Mart 1920, Doklad buyro svinfa ispolkomu internationala.

90 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 15 Nisan 1921; GR 7 N 4141, Bulletin de Renseignements Journaliers de COC Mars Avril Mai, 13 Nisan 1921.

91 Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Balkan Komitesinin kısmen İstanbul'a taşınacağını" yazmaktadır.⁹²

Balkanlar ile İstanbul ilişkisine değinmişken İstanbul'a dair bir anlamda mekânsal bir kafa karışıklığına burada dikkat çekebiliriz. Yukarıda bazı örneklerini gösterdiğimiz üzere, Komintern'in çeşitli organları İstanbul'un bu örgütün faaliyetinde önemli bir merkez olduğu ya da olması gerektiği konusunda hemfikir gözükmemektedir, fakat nerenin merkezi olduğu konusunda anlaşılan farklı görüşler mevcuttur. Bir yandan, yukarıda andığımız üzere, İstanbul, Balkan faaliyetinin bir parçası sayılmakta, diğer taraftansa İstanbul'un bir Ortadoğu merkezi olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda andığımız Svinf raporunda dahi bu ikilik gözle görülür seviyededir. Bir yandan, İstanbul ve İskenderiye Doğudaki iki merkez olarak tasarlanırken, İstanbul'un payına Anadolu ve Balkanlar, İskenderiye'ye ise, anlaşılan Anadolu'nun dahil olmadığı "Müslüman Doğu" düşmektedir. Fakat yine aynı rapor, ticaret kılıfıyla kurulacak İstanbul merkezli ağa Balkanları dâhil etmezken, Ortadoğu'nun en önemli merkezlerini ve liman kentlerini almaktadır.⁹³ Bu ikilik, birbirini tamamlayan bir ilişkiden ziyade, İstanbul'a dair birbiriyle çelişen iki görüşü yansıtmaktadır.

Bu çelişki, tüm Mütareke döneminde kendini hissettirecek ve burada tartışmamız mümkün olmasa da Mütareke dönemi sonrasında da, en azından 1927'ye kadar da varlığını sürdürecektir. Mütareke yıllarında bir yandan İstanbul'u Ortadoğu komünizminin merkezi haline getirmek için bir çaba görülmektedir. Fransız raporlarına göre, Müslüman Ortadoğu'yu odak noktasına almış bir kurum olan Şûra'nın merkezinin Mütareke döneminde İstanbul'a taşınması gündeme gelmiştir.⁹⁴ Bir başka örnekte, Komintern sempatizanı Suriyeli "Jön Müslümanlar" grubunun Komintern ile iletişim kurabilmesi için, bizzat Komintern Doğu Seksiyonu Sekreteri Brike, İstanbul ya da Ankara'daki komünist örgütlerin bağlantı noktası olarak kullanılmasını önermektedir.⁹⁵ İstanbul'da doğu dillerini konuşan bir merkezin ya da yoldaşların bulunması zorunluluğu hem Komintern organlarınca yazılan çeşitli raporlarda karşımıza çıkmakta, hem de söz gelimi Roland Ginzberg gibi militanların İstanbul'dan yazdığı raporlarda dile getirilmektedir. Şöyle yazmaktadır Ginzberg;

Suriye'ye, Filistin'e, Mezopotamya'ya, Mısır'a, bu bölgelerde bulunmuş, Arapça konuşan *güvenilir yoldaşlar* gönderilmelidir; bu devrimci hareketin bulunduğu ancak komünist grupların henüz *kurulmadığı* bölgelerde İstanbul örgütü tarafından

(bundan sonra BCA), HR.İM, 97/53/1, 14 Şubat 1924; aynı yerde 99/76/1, 12 Mart 1924; aynı yerde 100/89/1, 25 Mart 1924.

92 BCA, 30/10/208/417/24, 27 Temmuz 1925.

93 RGASPI, 502/1/7/126-128, 11 Mart 1920, Doklad buyro svinfa ispolkomu internationala.

94 SHD, GR 7 N 4141, Bulletin de Renseignements Journaliers de COC Mars Avril Mai, 10 Mayıs 1921.

95 RGASPI, 495/84/3/5.

yapılabilir; merkez böylesi propagandistler yetiştirmeli, bütün devrimci örgütlerle temas halinde bulunmalı ve bu hareketi *İstanbul*'dan yönetmelidir. Böylesi bir merkezin varlığı çok gizli tutulmalıdır; onun yardımıyla Komünist Enternasyonal ile temasa geçebiliriz.⁹⁶

İstanbul'da Fransızların eline geçen Piatigorskiy isimli militan bu çabaya dair bir işaret sayılabilir. Piatigorskiy 1922 yılında yakalandığında üzerinden Şûra tarafından hazırlanmış ve bu kişinin Filistin ve Ankara'ya delege yollama hakkı olduğunu, bu konuda tüm Komünist Partilerin ellerinden gelen yardımı yapması gerektiğini belirten bir görev kağıdı çıkmıştır.⁹⁷ Ortadoğu için İstanbul'un bir merkez olarak kullanılmasını sağlayacak bir nüvenin İstanbul'da, planlama doğrultusunda değilse de savaş sonrasının göç hareketleri sebebiyle bulunduğunu gösteren küçük işaretlere de sahibiz. Mısır Komünist Partisi'nin kurucusu Yozef Rozental'in yazışmaları, 1922'de militan mücadelenin dışına düşmüş olsa da Mısır Komünist Partisi sempatzamı bir kişinin kendisine İstanbul'dan mektup yolladığını göstermektedir.⁹⁸ 1920'de İstanbul'dan bazı Türk komünistlerin yazdığı bir rapor⁹⁹ da 5 Mart'ta yapılacakları toplantıya "Filistin Yahudi Komünist Grubu"ndan iki delegenin de katılacağını belirtmektedir.¹⁰⁰ Komintern'in İstanbul'daki temsilcisi Şarki'nin 1923'te yazdığı bir rapor, Tunus'ta basılan Arapça bir komünist yayının da, ne şekilde temin edildiğini ne yazık ki bilmesek de, İstanbul'da ellerine ulaştığını göstermektedir.¹⁰¹

Fakat özellikle Şefik Hüsnü liderliğindeki İKG'nin, Balkan komünistleri ile ilişkiler geliştirmekteki yoğun çabasına rağmen, Ortadoğu meselesine soğuk baktığı ve uzak durduğu anlaşılmaktadır. Bizzat Şefik Hüsnü'nün yazdığı "Komünist

96 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmillel İşçiler İttihadı*, s. 68.

97 SHD, GR 20 N 1119, Expulsions, 16 Ocak 1922, Ordre de Levée d'Ecrou; 17 Ocak 1922, Note de Service; 16 Ocak 1922 Note de Service; 14 Ocak ve 7 Ocak 1922 tarihli başlıksız raporlar ve ekleri.

98 RGASPI, 495/85/11/30–31, 30 Ağustos 1922.

99 Bu raporun içerdiği bazı önemli bilgi hataları, burada aktardığımız da dâhil olmak üzere rapordaki bilgilere temkinli yaklaşmayı gerektirmektedir. Fakat bazı veriler bize burada anılan Filistinli delegelerle ortak toplantı iddiasının ciddiye alınması gerektiğini düşündürüyor. 1919–20 dönemi, Filistin merkezli sol kanat Siyonistlerin tarihi için de bir kırılma noktasıdır. Kendini Marksist gören sol kanat Siyonistlerin, yani "Poalei Zion" örgütünün sol kanadı (sol kanadın sol kanadı), 1919'da Komintern'in kurulmasından sonra yüzünü bu örgüte dönmüş, Poalei Zion'un 1920 yazındaki Dünya Kongresi de Komintern'e katılma kararı alıp, Siyonist kurumlardan kopmuştur. Bu kanadın önemli bir kısmı daha sonra Siyonizmle tüm ilişkisini keserek komünist olmuştur. Bu zaman aralığında yazılan yukarıdaki raporun, tam da sol Siyonistler, Siyonizmden koparak komünizme yönelirken "Filistin Yahudi Komünist Grubu" ile bir toplantı uydurması, şaşırtıcı bir tesadüf olurdu. Dolayısıyla bu referans bize kalırsa İstanbul'da Filistinli komünistlerle en azından bir değme noktası olduğuna dair bir veri sayılabilir.

100 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu I*, s. 23.

101 A.g.y., s. 308.

Enternasyonal'in Ortadoğu'daki başlıca görevi, İstanbul'da bir günlük gazete yayınlamaktan ibarettir" satırları bizce bu soğukluğun ve belki de küçümsemenin bir yansıması olarak okunmalıdır.¹⁰² Bu tavırda Şefik Hüsnü tek değildir, baştan sona bir İstanbul örgütü olan Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın lideri Serafim Maksimos, Komintern'e yazdığı bir mektupta kendilerinin Doğu Sekreteryası'na değil Balkan-Tuna Konfederasyonu'na bağlı olduklarını belirtip şöyle söylemektedir: "Bakü bize saf proleter bir hareket ile ilgili garantiler veremez, oysa Sofya billurlaşmış, daha ciddi ve ileri bir hareketin merkezidir."¹⁰³ İstanbul'da, sadece komünistlere has olduğu da söylenemeyecek olan, kendini Doğu ve Ortadoğu'nun dışında sayma eğilimi, 1923 yılı faaliyetlerini raporlayan metinde de net görülmektedir: "Türkiye bir Şark devleti olmakla beraber Balkanlar manzumesine dahil bulunduğu ve umumiyetle Avrupa'nın muvazenesinde mühim bir rol oynadığından, velhasıl Şark'ı Garb'a rapt ve Şark milletlerinin pişdarı bulunduğu kendisinin diğer bütün Şark milletlerinden farkı vardır."¹⁰⁴ Tek faktör elbette bu olmasa da İstanbul komünistlerinin Ortadoğu devrimcilerine bağının sınırlı kalmasında bunun da rol oynadığı söylenebilir.

Kurulmayan bağları burada bırakıp, tekrar İstanbul'a dönelim. Referans noktası olabilecek güce, örgütlülüğe ve görünürlüğe sahip bir yerel Komintern seksiyonunun yokluğunda, şehirdeki örgütlerin ve tekil militanlarının hemen hepsinin bir şekilde değme noktası bulunan unsur şehirdeki Sovyet temsilcileri haline gelmiştir. Bu dönem şehirde resmi bir Sovyet elçiliği ya da konsoloslugu olmadığını, Rus elçiliğinin Beyazların kontrolünde olduğunu ve hatta olası bir ayaklanmada Beyaz Rusların elindeki konsoloslugu savunulması için 15 mitralyöz satın alındığını not düşelim.¹⁰⁵ Bu şartlarda, Komintern temsilcileri "ticari temsilci" sıfatıyla gelip faaliyetlerini bu şekilde yürütmektedir. Bu faaliyetin yasal kılıfı, ironik biçimde bugün Rus oligarşisinin en önemli finansal aygıtlarından biri olan VTB bankasının atası sayılabilecek Vneştorg (Dış Ticaret) kurumudur. Bunun yalnızca İstanbul veya Türkiye ile alakalı bir istisna olmadığını da altını çizmek gerekir. Komintern'in Doğu Seksiyonu kurulurken hazırlanan ilk metinlerden birisi, Doğudaki tüm Vneştorg seksiyonlarında Komintern unsurlarının da yer almasını öngörmüştür.¹⁰⁶ Elbette Vneştorg adına İstanbul'da yapılan her faaliyeti, atılan her adımı Komintern ya da RKP(B) faaliyetinin kılıfı saymak, ucuz Amerikan casus filmlerine benzer bir tablo çıkartarak durumu çarpıtmak olur. Vneştorg'un en azından bir kısmı gerçekten Sovyetlerin acil biçimde ihtiyaç duyduğu bazı ürünleri temin etmek için ticari bağlar da kurmaktadır. Fakat 1923'te, hem şehirde bulunan Sovyet temsilcisi

102 A.g.y., s. 330-31.

103 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, s. 43.

104 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu I*, s. 341.

105 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 14 Aralık 1922, CR.

106 RGASPI, 495/18/11.

Zalkind'in işgalin de bitmesiyle Vneştorg'un siyasetten uzaklaşıp ticarete yönelmesi talebinin hem de Fransız polis raporlarının ortaklaştığı nokta, Mütareke döneminde Vneştorg'da ticaret ve siyasetin iç içe girdiğidir.¹⁰⁷

Vneştorg'un İstanbul bölümünün başında, Mütareke döneminin önemli bir kısmını geçirmiş olan Kudiş hakkında İtilaf güçlerinin sahip olduğu, ticaret yaptığına dair pek az emare olduğuna dair izlenim, dönemin Vneştorg'una dair genel tablo tarafından da doğrulanmaktadır.¹⁰⁸ Çeşitli raporlar Vneştorg'un şehirdeki İtalyan komünistlerin derneğini finanse etmek, Balkan komünistleri için konferans hazırlamak ya da şehirde Bolşevik yanlısı, *Réveil* (Uyanış) adında Fransızca bir gazete çıkarılması için finansman sağlamak gibi işlerle meşgul olduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁹ Şehirde bir İngiliz komünist örgütün yokluğunda, eski Britanya subayı Edward J. gibi tekil İngiliz komünistlerin de Vneştorg etrafında hareket ettiği anlaşılmaktadır.¹¹⁰ Dahası İstanbul'daki Fransız askerleri arasında bir komünist gazete çıkartacak olan Fransız komünist militan Dieudonné Soulié de bu gazete için teknik ve maddi yardım için şehirdeki Sovyet temsilcilerine başvurduğunu daha sonra aktaracaktır.¹¹¹ Sovyet Rusya'yı temsil eden merkezî Vneştorg'un yanı sıra, Kafkas Vneştorg'u da boş durmamaktadır. Fransız polisi, Kafkas Vneştorg'unu temsilen İstanbul'da bulunan Mobobadze'nin sık sık gece 11 sularında "Galata'nın tekinsiz mahallelerinde" gezindiğini aktarıp, gizli görüşmelerden şüphelendiklerini belirtmektedir.¹¹² Roland Ginzberg'in Komintern'e yazdığı bir rapordan öğrendiğimiz, Mobobadze'nin Bİİ faaliyetinin sürebilmesi için onlara para aktardığı bilgisi, Fransız işgalcilerin şüphelerinin yersiz olmadığını göstermektedir.¹¹³

Sovyet devletinin gayri resmi temsilcilerinin dışında, İstanbul'da bütün Mütareke dönemi boyunca Rusya Komünist Partisi-Bolşevik'e bağlı bir Rus örgütlenmesi de iniş ve çıkışlarla varlığını sürdürmüştür. Bu örgütün, adeta Rusya içerisindeki bir RKP (B) il örgütü gibi örgütlenmiş olması, belgeleri "Rusya Komünist Partisi-Bolşevik İstanbul Örgütü" olarak imzalaması özellikle dikkat çekicidir. Hem Fransızların hem Britanya güçlerinin Mütareke döneminde farklı polis operasyon-

107 SHD, GR 20 N 1119, Agissements des Communistes à Constantinople, 24 Mart 1923, CR.

108 SHD, GR 7 N 4141, Bulletin de Renseignements Journaliers de COC Mars Avril Mai, 1 Nisan 1921.

109 Sırasıyla; SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 29 Eylül 1922, CR; GR 7 N 4141, Bulletin de Renseignements Journaliers de COC Mars Avril Mai, 15 Nisan 1921; GR 20 N 1106, Bolchevisme Juin 1921-Juillet 1922 Klasörü, Şehirde çıkan gazetelere dair başlıksız bilgi notu.

110 SHD, GR 20 N 1104, 1919-1920-1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 28 Aralık 1921.

111 <http://maitron-en-ligne.univ-paris1.fr/spip.php?article131529>, notice SOULIÉ Dieudonné, Noël, Marius par Jean Sagnes, erişim tarihi 4 Aralık 2019.

112 SHD, GR 20 N 1104, 1919-1920-1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 25 Ekim 1921.

113 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmillel İşçiler İttihadı*, s. 62.

ları düzenleyerek çökertmeye çalıştığı bu örgütlenmeye dair nispeten sınırlı bilgiye sahibiz (kısa vadede bunda başarılı da olmuştur). Farklı kaynaklara dağılmış, tek tek militanlara dair bilgilere ek olarak, en net verileri, 13 Mart 1921 Pazar günü, Fransızların yaptığı operasyon sayesinde elde ediyoruz. Komite toplantısı sırasında hem toplantı yerine hem de komitenin sekreteri Sergey Kolbanovskiy'in (Fotoğraf 4) evine aynı anda yapılan baskınlarda, komitenin hemen tüm ileri gelen militanlarının yakalanmasının yanı sıra, ele geçen henüz merkeze yollanmamış çeşitli toplantı tutanakları, raporlar ve üye kartları bize bu komitenin faaliyeti hakkında detaylı bir tablo sunmaktadır.¹¹⁴

Anlaşılabilir biçimde, RKP(B) İstanbul il örgütünün faaliyeti, İstanbul ve çevresindeki kamplarda bulunan Vrangeli ordusunun askerleri arasında Bolşevik propaganda yürütmeye ve emperyalistlerin her ihtimale karşı hazır tuttuğu bu son Beyaz Ordu'nun çözülmesini hızlandırmaya odaklanmıştır. Komite'nin, iki önemli liderinin üzerinden yürüttüğü iki temel görev olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda andığımız, ömrünün kayda değer kısmını sürgünde geçirmiş, Almanya'da Heidelberg Üniversitesi'nde hukuk okumuş Kolbanovskiy daha ziyade şehrin uluslararası komünistleriyle bağlar kurmakla ilgilenmektedir. İfade tutanaklarından öğrendiğimize göre Kolbanovskiy'in girişimiyle İstanbul'da bir Komünist Parti Birleşik Komitesi kurulmuş, bu komitenin toplantılarına da iki İngiliz, bir Fransız, iki Yunan ve bir Türk militan katılmaya başlamıştır.

Vrangeli orduları içinde yürütülen propaganda faaliyetinin başında ise belli ki 23 yaşındaki Boris İvanoviç Anişenko (Fotoğraf 5) bulunmaktadır. Anişenko 1919'da Bolşevik Partisi üyesi olmuş, 1920'nin Aralık ayında ise partiden yurtdışı görevine çıkacağı talimatını almıştır. Bu tarihte Menşeviklerin ve Britanya emperyalistlerin elindeki bir uluslararası liman olan Batum'da, bir Fransız'ın yardımıyla, arkadaşı olan Grimberg isimli birisi adına sahte Rumen pasaportu hazırlatmış, bu pasaportla Batum'dan yola çıkarak 7 Ocak 1921'de İstanbul'a ulaşmıştır. Şehirde komitenin çalışmalarının parçası olan Anişenko, Beyaz Ordu'nun Çengelköy kampında Bolşevik propaganda yürütmek için gece vakti içeri sızmaya çalışırken yakalanarak 4 gün tutuklu kalmış, sonrasında ise ne yapıp edip içeriden Karagudın başta olmak üzere birkaç askeri kazanmayı başarmıştır. 10 Mart 1921'de Fransız polisinin eline düşüp evi arandığında, puro kutularına saklanmış parti mühürleri (Fotoğraf 6) ve daha önce kullanıldığı not düşülen bir baskı makinesi ele geçmiştir. Anişenko'nun 1921 itibarıyla kısacık, 2 yıllık Bolşevik militanlık kariyerine dair öğrenebildiklerimizin altını çizmek gerek. Üyesi olduğu parti kendi ülkesinde ik-

114 Bu komiteye dair burada aktardığımız bilgiler, aksini belirtmediğimiz sürece bu operasyonun kayıtlarının ve operasyonda ele geçen belgelerin ve sonrasındaki ifade tutanaklarının tamamının bulunduğu şu klasörde yer almaktadır: SHD, GR 20 N 1141, Bolchevistes et Justice Militaire. Bilgiler çok sayıda belge ve ifade tutanağından derlendiği için klasörü adres göstermenin tek tek belgelere referans yapmaktan daha isabetli olacağını düşünüyoruz.

tidardayken, sahte pasaportla sınırları aşan, bilmediği topraklarda askeri kamplara sızan, yasadışı matbaalar işleten, emperyalistlerin hapisanelerinde yatan Anişenko “inkılabın en delikanlı çağının”¹¹⁵ isimsiz Bolşevik militanı olarak da tipiktir. Anişenko Mart ayında tutuklandıktan sonra, aynı yılın Ağustos’unda, komitesinin diğer üyeleriyle birlikte sınır dışı edilecektir, fakat Anişenko’nun adı sadece birkaç yıl sonra, Hacca giden Müslümanlara dünya devrimini tebliğ ile yükümlü olan Mekke’deki Bolşevik örgütlenmede tekrar karşımıza çıkacaktır.¹¹⁶

Anişenko’nun önemli bir halkası olduğu, Beyaz Orduların etkisiz hale getirilmesi için yürütülen ajitasyon belki de ayrıca üzerine yazılmayı hak eden bir konudur. Biz, konumuzdan fazla uzaklaşmamak için bunun ayrıntısına girmeyeceğiz. Fakat en azından, İstanbul özelinde bu kampanyaya Rusların yanı sıra Türkiyeli komünistlerin de katıldığını ve İstanbul’daki bu faaliyetin aslında Bulgaristan merkezli olarak “Vatana Dönüş Birliği” adıyla yürütülen ve Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye’yi kapsayan büyük bir çalışmanın parçası olduğunu not etmemiz gerekir.¹¹⁷ Bulgaristan’ın merkez olması birkaç husus göz önüne alındığında kolaylıkla anlaşılabilir. Bir yandan, İstanbul’daki kadar olmasa da Bulgaristan’da da karşı-devrimin orduları için kamplar kurulmuştur, daha önemlisi ise Bulgaristan Komünist Partisi hem bölgenin en güçlü komünist örgütüdür hem de Rus askerleri ile çok daha kolay iletişime geçmelerini sağlayan bir dil ve kültür bağına sahiptir. İstanbul’da, Dolmabahçe’de bulunan Rus yatakhaneğinde tamamen tesadüf eseri ortaya çıkan bir vaka, bize Bulgaristan merkezli bu propagandanın yaygınlığına dair bir fikir vermektedir. 1922’de bu yatakhaneinde İvan Nikolayevič Mitrofanov isimli eski bir Beyaz Ordu askeri, sarhoş olup olay çıkardığı için tutuklanmış, daha fazla içki sakladığı şüphesiyle de eşyaları aranmıştır. Arama tutanağı içki bulunup bulunmadığına dair bir şey söylemese de, eşyaların arasından çıkan Bulgaristan Komünist Partisi bildirileri, eski Beyaz Ordu askerlerine af çıktığını belirten “Vatana Dönüş Birliği” bildirileri ve orak çekiçli kol düğmeleri Mitrofanov’un tutuklu kalmasına yetmiştir. Mitrofanov gazeteleri tuvalet kâğıdı yapmak için aldığını, kol düğmelerini ise “3. Enternasyonalin simgesini çok önemsemesizin” taktığını söylese de, şaşırtıcı olmayan biçimde, kolluk güçlerini ikna edememiştir.¹¹⁸

115 Batı dillerinde, sadece Ekim Devrimi ile sınırlı olmayan biçimde, ilk cesaret ve fedakârlık dönemleri için sıklıkla “kahramanlık çağı” tabiri kullanılır. Biz bunun yerine, genç Nâzım’ın KUTV yılları sona ererken yazdığı “*Taze kan kokusu gibi yükseldi burnumuza, 919 kızıklarının neşesi! / Sesimizde bıyık burdu inkılabın en delikanlı çağı! Sibiryâ rüzgarlarıyla haykardık: kurşun çarmihına sanki biz çakmışız gibi Kolçağı*” satırlarında geçen bu ifadeyi tercih ediyoruz.

116 Roma, Archivio Storico Diplomatico (İtalyan Dışişleri Arşivi, bundan sonra ASD), Rappresentanza Diplomatica Egitto, Busta 219, Comunismo e Bolscevismo, Tarihsiz, Funzionamento dell’Agenzia Bolscevica nello Jemen (Arabia).

117 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 20 Aralık 1922, CR.

118 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 6 Eylül 1922 tarihli sorgu kağıdı ve aynı yerde 8 Eylül 1922 tarihli belge.

Mütareke yıllarında sırayla Sovyetleşen Kafkas ülkelerinden gelen militanların da İstanbul'daki çalışmalarda önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Gürcü ve Azerbaycanlı militanların İstanbul'da yürüttüğü Bolşevik propaganda sık sık raporlarda yer bulsa da, bir sonraki bölümde anacağımız Azerbaycanlı bir militan dışında bunlar hemen hemen hep isimsiz kalmıştır.¹¹⁹ Ermeni militanların faaliyeti ise farklı kaynaklardan daha kolaylıkla takip edilebilmektedir. İstanbul'da örgütlü bulunan ve *Yerguir* (Ülke) gazetesini çıkaran Hınçak örgütünün sol kanadı, yukarıda andığımız üzere 1922 sonunda birleşmesi kararı alınan TKF'nin kurucu bileşenlerinden birisi olacaktır. Komintern'in eline geçen ve Serafım Maksimos'a dayandırarak İstanbul'daki örgütlere dair bilgi veren bir rapor, İstanbul'daki Hınçak grubundan "milli kaygılardan yola çıkarsa da Sovyet yanlısı" diye bahsetmektedir.¹²⁰ Yazının farklı kısımlarında farklı bağlamlarda anacağımız, Batum'dan İstanbul'a Ermenice ve Türkçe komünist broşürler getirirken yakalanan Vargarak Budakyan'dan,¹²¹ İstanbul'a kalkan gemilere Batum'dan komünist gazeteler veren genç Viktor Aboyantz'a¹²² çok sayıda Ermeni komünisti, Mütareke İstanbulu'nun komünist dünyasına göz attığımızda karşımıza çıkmaktadır. Batum Çeka'sı için çalışırken, 1922 yılında İstanbul'a geçip Batum'daki Ermeni komünist örgütlenmesine dair ayrıntılı bilgiler veren Harutyunyan'ın ifadeleri¹²³ Ermeni komünist militanların, özellikle Akdeniz ve Karadeniz coğrafyasındaki ülkelerin devrimci hareketi ile Komintern arasında nasıl bir aktarma kayışı görevi gördüğüne dair önemli bir fikir veriyor. Harutyunyan'a göre, kendisinin görev yaptığı yaklaşık 2 aylık dönemde, çoğu sahte¹²⁴ İran pasaportuyla 40 kadar militan İstanbul, İtalya ya da Marsilya üzerinden Fransa'ya yollanmıştır. İstanbul'a dair verdiği bilgilerde, Suryen isimli bir kuryenin İstanbul-Kafkaslar arasında görev yaptığını, TKF'nin isteğiyle Kafkasya-İstanbul arası Türkçe ve Fransızca yayın taşıdığını aktarmaktadır. Bunun dışında, İstanbul'a dair en önemli görevleri yürüten isim olarak Petros Torosyan'dan bahsetmektedir. Bu ifadeye göre, Van doğumlu olan Torosyan, Ermenistan Komünist Partisi içinde

119 Örneğin, Gürcüler için; SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 19 Ağustos 1921, Azerbaycanlılar için; SHD, GR 20 N 1104, 1919-1920-1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, başlıksız ve tarihsiz rapor.

120 RGASPI, 495/18/116/63.

121 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 29 Mart 1922.

122 SHD, GR 20 N 1106, Carton 1-4, 15 Aralık 1921, CR.

123 Bir kez daha, polise verilmiş ifadelere temkinli yaklaşmak gerektiğinin altını çizmek lazım. Fakat İtalyan kaynaklarında bulduğumuz bu polis tutanaklarında Harutyunyan'ın (bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak tartışacağımız) Batum üzerinden deniz yoluyla kurulan bağlar ve sahte İran pasaportlarına dair verdiği bilgilerin, bizim Komintern belgelerinde ve Fransız kaynaklarında bulduğumuz verilerle neredeyse tam bir uyum içinde olması, Harutyunyan'ın söylediklerinin ciddiye alınması gerektiğini düşündürüyor.

124 Harutyunyan'ın aktardığına göre bunlar sıfırdan yapılmış sahte pasaportlar değil, sahipsiz pasaportlar üzerinde değişiklikler yapılarak hazırlanmış kuralına uygun pasaportlardır.

önemli bir yere sahiptir ve sıklıkla özel görevlerle İstanbul'a gitmektedir. Temmuz 1921'de Gümrü'de yapılan Türkiye Ermenileri konferansına Ermeni Sovyet devletinin özel delegesi olarak katılmıştır. Yine aynı Torosyan Mayıs ve Ekim 1921'de iki ayrı sefer özel görevlerle İstanbul'a geçmiş, bunların ilkinde yanında İstanbul'daki Ermeni okulunda eskiden hocalık yapan "Knuni yoldaş" da bulunmuştur.¹²⁵

Batum üzerinden İstanbul'a geçen Ermeni komünistlerin çalışmaları çeşitli vesilelerle Fransız askeri yetkililerinin dikkatini çekmiştir. 1 Mayıs 1922 eylemlerine dair tutulan raporlardan biri, eylemlerin yapılabilmesi için maddi yardımda bulunana Artemis Gasparyan ismini not etmekte, Sosyalist Fırkalılar dışında eylem sonrası etkinlikte konuşma yapan isimler arasında Gasparyan'ı anmaktadır. Komintern militanı Gasparyan'ın Sosyalist Fırka'nın ağır bastığı bu eylemdeki varlığı ve konuşması bizi şaşırtmamalıdır. Zira İKG ile Sosyalist Fırka arasındaki husumete rağmen, 1922 1 Mayıs'ı İstanbul'da Beynelmilel İşçiler İttihadı ve Sosyalist Fırka tarafından beraber örgütlenmiş, konuşmacılar arasında Serafim Maksimos da yer almıştır. Dahası, polis raporlarına göre, çoğu silahlı olan ve içlerinde yakaladıkları bir polis ajanını hırpalayan eylemcilerin bir kısmı 3. Enternasyonal kokartları ve "Dünyanın bütün işçileri birleşin" pankartıyla yürümektedir.¹²⁶ Bİİ'nin, 1922 1 Mayıs'ı ve Gasparyan dışında da Ermeni komünistleri ile şehirdeki komünist hareket arasında önemli bir bağlantı noktası olduğu anlaşıyor. Nitekim yukarıda andığımız *Yerguir* gazetesinin redaktörü de Bİİ üyesidir.¹²⁷ 1919'dan itibaren çıkan bu gazete, Batum'dan İstanbul'a gelmiş olan, şehirdeki Sovyet Ermenistan'ı temsilcisi Şahverdiyan'dan da maddi destek görmüş, buna engel olmak isteyen Fransız güçleri 17 Ekim 1921'de sabah 6'da Şahverdiyan ve diğer Ermenistan temsilcilerinin kaldığı evi basıp Sovyet Ermenistanı lehinde yapılacak konferanslar için tutulmuş notlar, yaklaşık 15 bin Franklık çek, değerli taşlar ve mücevherler bulmuş, en nihayetinde de Şahverdiyan'ı sınırışı etmiştir.¹²⁸

125 Harutyunyan'dan edindiğimiz bütün bilgiler için bkz; ASMSAC, Busta 388, 7 Nisan 1922 tarihli başlıksız belge.

126 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 2 Mayıs 1922, Note de Service.

127 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu I*, s. 244.

128 SHD, GR 20 N 1106, Bolchevisme Juin 1921–Juillet 1922, İstanbul'da çıkan gazetelere dair başlıksız ve tarihsiz bilgi notu; GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 17 Ekim 1921, Procès–Verbal; aynı yerde 19 Ekim tarihli başlıksız belge ve yine aynı yerde tarihsiz CR.

4. Askerler, denizciler ve İstanbul’da komünist yeraltı örgütlenmesi

*“Ben ki silah taşıdım gizli gizli
Dünyanın bütün devrimlerine
Boşuna dönmüyor bu rotatifler
Boşuna bağırıyor bu kara”*
Hasan Hüseyin Korkmazgil

*“Sordum sarı çiğdeme
Sen nerede kışlırsın?
Ne sorarsın hey derviş
Yeraltında kışlarım”*
Pir Sultan Abdal

Bu kısımdaki gayemiz, Komintern’e dair bilinen fakat sıklıkla tarihsel analizde görmezden gelinen bir unsuru, Mütareke İstanbulu üzerinden bir kez daha hatırlatmak olacak. Komintern tarihini siyasi açıklamalar ve kongrelerde alınan kararlara sınırlayarak incelemenin en büyük sakıncalarından biri, Komintern’in en asli özelliklerinden birini, yani dünya çapında işleyen bir yeraltı örgütü olduğunu arka plana itmesi olmuştur. Bir hatırlatma yapalım; özellikle dünyanın dört bir yanındaki mevcudiyeti de düşünülürse, Komünist Enternasyonal muhtemelen insanlık tarihinin gördüğü en büyük yasadışı aygıttır. Daha örgütün kuruluş aşamasında, İkinci Kongrede, ulusal partilerin Komünist Enternasyonal’e kabul şartlarını belirleyen 21 maddenin üçüncüsü sınıf mücadelesinin iç savaş evresine girmekte olduğu saptamasını yapıp, yasal ve yasadışı faaliyetin birleştirilmesini Komünist Enternasyonal’e katılmanın zorunlu koşulu yapmıştır. Hemen ardından gelen dördüncü madde ise, ordu içerisinde çalışma yürütme zorunluluğunu belirtip, bunun da yasadışı yapılması gerekeceğini vurgulamıştır.

Bunun uygulanması elbette ülkeden ülkeye ya da bölgeden bölgeye büyük değişiklikler göstermiştir. Komünist partilerin yasal olarak çalışma şartlarının bulunduğu Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde bu imkân elbette kullanılmış, fakat Komintern’in henüz Stalinist bürokrasinin elinde yozlaşmadığı ilk döneminde, özellikle Almanya, Fransa, İtalya, Çekoslovakya ve Bulgaristan gibi komünist partilerin işçi sınıfının önemli bir kesimini kazandığı örneklerde, partiye işçi sınıfının iktidara gelmesinin önündeki engelleri aşma olanağını verecek olan önemli bir askerî aygıt sıkı sıkıya yeraltında tutulmuştur.¹²⁹ Burjuva demokrasisinin formel kurumlarının dahi olmadığı coğrafyalarda ise, örgütlerin işleyişi doğrudan doğruya

¹²⁹ Almanya aslında bu anlamda, partinin milis örgütlenmesi yarı-yasal olduğu için bir farklılık teşkil eder.

yasadışı olmak zorunda kalmıştır. Bu duruma özel bir önem gösteren Komintern de, kurduğu “Yasadışı Çalışma Komisyonu” ve sınır ötesi bağlardan sorumlu olan, bir anlamda Komintern’in yasadışı omurgasını oluşturan OMS ile bu alana önemli miktarda kaynak ve enerji aktarmıştır.

Partinin, yani Komintern’in gündelik yasadışı çalışmasının tarihini yapmaya çalışmak, elbette bazı problemleri de beraberinde getiriyor. Bunların en başında, işini iyi yapan bir yeraltı örgütünün birçok pratiğinin, başarıyla uygulandığı için, belgelerde bir iz bırakmaması geliyor. Bir diğer sorun ise, gizli örgütlerin etrafında oluşan mistik havanın, özellikle siyasi polisi birçok akıl almaz olayı bu yapılara atfetmeye yöneltiyor olması. Hemen hemen her gizli örgütün tarihi için geçerli olan bu durum, müesses nizamın küresel ölçekte bir tehdit olarak algıladığı Komintern’in tarihi, özellikle de Sovyet ülkesine bu kadar yakın olan İstanbul gibi bir şehirdeki tarihi için bir kat daha geçerlilik kazanıyor. Bizim burada yapmaya çalışacağımız, bu sorunların etrafından tamamen dolandığımızı ya da Komintern’in pratiklerini eksiksiz biçimde ortaya çıkarabildiğimizi iddia etmeksizin, hem bizzat Komintern’in merkez aygıtının ve onun çeşitli yerel örgütlerinin, hem de kolluk kuvvetlerinin arşivlerindeki verileri kıyaslayarak ve “hayatın doğal akışına uygunluğunu” değerlendirek, taslak niteliğinde bir tablo çıkarmak. Bunun en azından komünizmin tarihinin siyasal düşünceler tarihi içerisinde fikirler arasında bir fikir ya da bir kongre kararları toplamı olarak yazılamayacağını hatırlatmak gibi bir faydası olacağını umuyoruz. En önemli tahlillerin dahi onu sınırların arasında taşıyan (sıklıkla isim-siz) komünist denizcilerden, en iyi fikirlerin, makalelerin onlara sınırlı imkânlarla çalıştırılan gizli matbaalarda bir vücut veren militanlardan bağımsız olarak, programın örgütten bağımsız olarak bize Komintern’in, Dünya Komünist Partisi’nin tam bir tablosunu vermediğinin altını çizmenin önemli olduğunu düşünüyoruz.

Komintern’in İstanbul’daki komünistlerle iletişimi sağlama metotları bize iyi bir giriş noktası sağlayabilir. Yukarıda andığımız OMS’nin, Mütareke’nin hemen sonrasında, Ocak 1924’ün ikinci yarısındaki posta gönderim ve alımını düzenlemek için hazırladığı plan, OMS’nin iletişimi sağladığı Pekin’den Londra’ya, Tahran’dan Roma’ya uzanan merkezler arasında İstanbul ve Ankara’yı da anmaktadır.¹³⁰ İstanbul ve Ankara’ya yollanacak postaların, diğer adreslere gidecek postaların aksine, mutlaka öğlen 12’den önce OMS’ye ulaşması gerektiğini belirten bu tablo, bu haliyle neredeyse sıkıcı bir kargo şirketi kurallar listesini andırmaktadır.¹³¹ OMS’nin posta gönderecek Komintern kurumlarına yolladığı sirkülere ve bizzat postaların içeriğine baktığımızda ise gerçek tabloyu daha iyi görebiliriz.

OMS’nin, yine Mütareke tarihinden biraz sonra kaleme alınmış posta gönderme

130 Fakat dikkat çekici biçimde Kuzey veya Latin Amerika, İran ve Türkiye dışında Ortadoğu, Pekin dışında Uzakdoğu, Afrika kıtasının tamamı ya da Fransa, Avustralya, Hindistan gibi önemli merkezler henüz bu iletişim ağına eklenmemiş durumdadır.

131 RGASPI, 495/18/330/2.

kurallarına göre, içinde Doğu Sekreteryası'nın da bulunduğu Komintern kurumlarının yollayacağı postaları “gizli” ya da “gizli olmayan” şeklinde ayrılacak, gizli olanlarsa doğru biçimde ayırıt edilmesi için Kiril alfabesindeki “Y” harfiyle işaretlenecektir.¹³² Anlaşılır biçimde, OMS'nin bu postaları nasıl ulaştırdığına dair bilgi bu belgelerde sağlanmıyor. Fakat postaların yurtdışına dağıtımının sağlandığı şehirler olarak Odessa, Sivastopol ve Bakü gibi liman şehirlerinin sayılması bu şehirlerin etrafında kurulan deniz bağlarının burada bir rol oynadığına işaret olabilir. Hem Kırım tarafında hem İstanbul tarafındaki OGPU–Komintern çalışmalarına katılmış olan İbrahimov'un anıları da bunu doğruluyor. İstanbul, Varna ve diğer daha küçük Karadeniz limanlarının tekneciler üzerinden Sivastopol, Odessa, Novorossisk ve Batum'a bağlandığını belirttikten sonra şöyle yazıyor İbrahimov: “SSCB ile Karadeniz'deki yabancı limanlar arasında gidip gelen tüm teknelerde, OGPU ve bunun üzerinden Komintern ajanları bulunur, bunlar gerekli yayınları, yasadışı kişileri ve bilgi taşır.”¹³³ İstanbul'a döndüğümüzde, Fransızların saptayabildiği bazı metotlar, OMS'nin yoğurt yiyiş tarzına dair bir fikir veriyor. Fransız belgelerinin aktardığına göre, gemilerle şehre yaklaşan komünistler Anadolu Kavağı'nda gemilerden inip, kalan mesafeyi yürüyerek şehre ulaşmaktadır. Buna engel olmak için işgalciler gemilere ilk kontrolü Anadolu Kavağı'nda yapmaya başlayıp, bu noktadan şehirdeki kontrol noktasına kadar geminin içine bir itilaf kolluğu yerleştirme uygulamasını hayata geçirecektir. Kontrollerden tamamen kurtulmak yerine yakalanmadan geçme yolunu seçen ve önemli belgeleri taşıyan komünist denizciler ise, yine Fransızlara göre, belgeyi başka bir kumaş parçasıyla giysilerine dikerek limandaki aramalardan geçmeyi başarmaktadır.¹³⁴ Bir başka örnekte, Sivastopol'dan gelen Tetiss gemisinde Rus Yahudisi Abramov'un taşıdığı mektup ve yayınlar yapılan aramada un çuvallarının içinde bulunmuştur. İstanbul'daki Vneštorg üyeleriyle olan ilişkisi bilinen Abramov'un 1922 yılında verdiği ifadede daha önce 3 kez Anadolu Kavağı'nda inerek aranmadan şehre ulaştığı bilgisi, 1921 yılında rapor edilen Kavak'ta çıkıp yürüme metodunu da doğrulamaktadır.¹³⁵

Herhalde bu metotlara rağmen, yazışmaların polisin eline geçebileceği şüphesi doğmuş olacak ki, Komintern tarafından İstanbul komünistlerine yollanan mektupların bazılarında, şifreli bir dil tercih edilmiştir. Viyana'dan İstanbul'a yollanmış ve OMS'nin arşivlerinde muhafaza edilmiş 19 Ocak 1922 tarihli bir mektup, tamamen ticari bir metin gibi yazılmıştır. Eduard Ayach'a hitaben yazılan mektup “İstanbul ve mümkünse Anadolu ile olan trafiklerini arttırmak istediklerini” belirtip “kısa süre içinde Fransızca ve Almanca örnek” yollayacaklarını ama İstanbul'dakilerin “dağı-

132 RGASPI, 495/18/330/6–8.

133 Aktaran; Gusterin, *Sovetskaya Razvedka na Blijnem i Srednem Vostoke v 1920–30–h Godah*, 20–21.

134 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 17 Haziran 1921; aynı yerde 8 Temmuz 1921.

135 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 13 Mart 1922.

tıma sokmaya en uygun saydıkları malların neler olduğunu” öğrenmek istediklerini söylemektedir. Mektubun yazarı, devamında da “Anadolu’daki yayınevinin” adresi ellerinde varsa yollamalarını rica edip, “İskenderiye’de de benzer bir yayın evi varmış ama bizim bilgimiz yok” diyerek buna dair bilgileri olup olmadığını sormaktadır.¹³⁶

Bu ilk mektup oldukça dikkatli yazılmış gibi görünürken, devamındaki mektuplardan anladığımıza göre, İstanbul’dan cevap gelmemesi Komintern’i endişelendirmiş, takip eden mektupların dili belki bu endişenin de etkisiyle daha az örtülü bir hal almıştır. Aynı yılın 6 Ekim’inde yazılan mektup İstanbul’dakilerin “M.’de Kasım ayında hazırladığımız şenliğe katılma”ları¹³⁷ gerektiğini hatırlatırken, “M.’den gelen son haberlere göre hediye İstanbul’a yollandı” diye belirtmektedir.¹³⁸

İletişimin güvenliği için alınan tek önlem elbette bu üstü kapalı dil değildir. Şehirler ve sınırlar arası bağların alabildiğine yoğun olduğu bu dönemde, örgütlerle iletişime geçen kişinin gerçekten Komintern merkezinin yolladığı bir yoldaş olduğundan emin olmak ve polis, iletişimi sağlayacak militanı deşifre etmiş olsa dahi hücrelerin çökme ihtimalini en aza indirmek için çeşitli parolalar kullanılmaktadır. Bu uygulamanın İstanbul’da örgütlenen Kuva-yı Milliyeciler arasında da kullanıldığını biliyoruz. Örneğin, bu örgütlerden biri olan Felah grubuna gelen kuryeler, örgütlerle iletişime geçmek için Hüsnü Eczanesi’nden Ali Bey’in yanına gidip, farklı dönemlerde “Üçler”, “Gümrük” ve “Galata” parolası vermekte, ancak bu şekilde kurye, örgütün militanlarına ulaşabilmektedir.¹³⁹

Şehirdeki komünist örgütler de, bu konuyu aynı şekilde ciddiye almaktadır. Roland Ginzberg’in 1921’de Bİİ adına Komintern’e yazdığı mektup, iletişimin nasıl sağlanacağını şöyle aktarmaktadır: “Şehrimize gelen ve görüştüğümüz kişiler eski adrese ancak Ludi adını sorarak başvurmali; parola 4,7 (yani ayrı ayrı söylenecek dört yedi), parola zorunlu.”¹⁴⁰

Bir yıl sonra, 1922’de yine Beynelmilel İşçiler İttihadı adına Komintern Doğu Seksiyonu’na yazan Ludi Sukoviç’in mektubundan, bu noktada güvenlik yöntemi olarak parola kullanmadıklarını, fakat örgütlerle iletişime geçmek isteyenlerin, bunu bir aracı üzerinden yapabildiğini anlıyoruz. Şöyle yazmaktadır Sukoviç:

Eğer mektubu bir yoldaş getirecekse, bu yoldaş Rıhtımda Marmara Kahvehanesi’ne gitsin ve Andrey Feodoridi’yi arasın. Adam 60 yaşlarında ak sakallı biri ve nasır ilacı satıyor, pencerede onun bir fotoğrafı ile kırmızı renk bir ayak resmi var. Yal-

136 RGASPI, 495/18/116/14.

137 Komintern’in 3.Kongresi 1922 Kasım’ında Moskova’da yapılmıştır.

138 RGASPI, 495/18/116/90.

139 Mesut Aydın, *Millî Mücadele Döneminde Tbm Hükümeti Tarafından İstanbul’da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992, s. 74.

140 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, s. 76.

nız, dikkatli olsun, çünkü aynı sırada, aynı ilahtan satan başka bir tüccar daha var, onun penceresinde de ayak resmi var. Müşteri gibi ilaç istesin ve Ludi Sukoviç'i sorsun. O bana sonra bildirecek. Andrey Yunanca, İtalyanca ve biraz Türkçe biliyor. Aynı dilleri ben de konuşuyorum.¹⁴¹

Şefik Hüsnü grubunun ise bu konuda en hafif tabirle daha “ihtiyatlı” olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde Doğu Seksiyonu’na yazan Şefik Hüsnü, parolayı şöyle tarif ediyor:

İstanbul’a varan yoldaşlar, Galata’da 111 Kalafat Meydanı’na gidip Sadi’yi sormalı. Sadi’ye şu soruyu soracaklar: İdris nerede? Sadi’nin cevabı: Mısır’a gitti. Gelen yoldaş: Motorumu tamir ettirmek istiyordum. Sadi: Hironelle model mi? Gelen yoldaş: Hayır, Lion model. Bu konuşmalardan sonra, gelen yoldaşlar mektupları veya yayınları bırakabilir veya komünist teşkilatın sekreteriyle görüşmek isteyebilir. Sözlü görüşmelerini Sadi ile yapmamalılar. O, bir bağlantı noktasıdır.¹⁴²

Parolanın yanı sıra, örgütlerin kendini korumak için mücadele ettiği bir başka nokta da “mührün” korunması ve kullanılmasıdır. Parolanın neden kullanıldığını ve neden bu kadar hayati olduğunu anlamak, bugün dahi oldukça kolay. Bugünden geçmişe bakanlar için mührün önemi en azından bu kadar aşikâr değil. Biz bu soruyu kendimize özellikle Nâzım Hikmet’in otobiyografik romanı *Yaşamak Güzel Şey be Kardeşim*’i okurken sorduk. Nâzım, Batum günlerinden bahsederken örgüt içerisine sızmış bir ajanın TKF Batum örgütünün mührünü çalarak ortadan kaybolduğunu anlatıyor.¹⁴³ Rusya’da iç savaşın hâlâ sürdüğü, Anadolu’nun Milli Mücadele ile sarsıldığı böylesi kritik bir dönemde, Komintern için bu kadar önemli olan Batum gibi bir kesişme noktasında TKF’ye sızmayı başaran bir casusun, mühür çalmak gibi bir işle uğraşması bize ilk bakışta “abesle iştigal” gibi görünmüştü. Meselenin ciddiyetini tam manasıyla idrak etmemiz ise mühür meselesini, dönemin kaynaklarında daha dikkatli biçimde takip etmemizle mümkün oldu.

Dönemi kafamızda canlandırmaya çalışalım. Bir militanın, kendi bulunduğu yereldeki yoldaşlarının bir kısmı hariç, diğer yoldaşlarının simalarını bilmesinin neredeyse imkânsız olduğu, fotoğrafın basılı yayın organlarında dahi sınırlı kullanılması sebebiyle, hareketin önderlerinin suratlarının bile sıklıkla bilinmediği şartlardan bahsediyoruz. Yine yukarıda andığımız romanda, Nâzım, Mustafa Suphi’nin resmini ilk kez Batum’a ulaştığında gördüğünü aktarır.¹⁴⁴ Şehirler

141 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 317.

142 A.g.y., s. 187.

143 Hikmet, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, s. 73–75.

144 A.g.y., s. 71.

arası seyahat edip toplantılara ya da mitinglere katılan önder kadroların bazıları birbirlerini bu vesileyle tanısa dahi, simaları tanımama durumu, haberleşmede ölçeğin birçok klasik örgüt gibi şehirler arası değil, ülkeler ve hatta kıtalar arası olduğu Komintern'de ulusal örgütlerin liderlikleri arasında da fazlasıyla geçerlidir. Dahası mektuplar özellikle Mütareke İstanbulu gibi burjuva demokrasinin esamesinin dahi okunmadığı koşullarda dolaylı posta sistemleri veya sık sık değişen kuryelerle yapılmakta, bu da güvenilirliğini kontrol etmeyi zorlaştırmaktadır.

Bu şartlarda, örgütlerin bir şehirdeki grupla öteki şehirdeki grup arasındaki iletişimde dahi, gelen bilgilerin, istihbaratın ve talimatların güvenilirliğini, mektupların sahilliğini kontrol etmek için pek az imkânı varken, Komintern'in beynelmilel iletişim ağlarında bu sorun bir misli daha fazla önem kazanmaktadır. Bir an için gözümüzü Komintern'den ayırıp, yukarıda andığımız, İstanbul'daki Kuva-yı Milliye örgütlerine çevirelim. Millî Mücadele'nin en ünlü casusluk hikayelerinden biri olan Hint kökenli İngiliz casusu Mustafa Sagir vakası bu açıdan çok güzel bir örnektir. Hindistan Müslümanları adına Kuva-yı Milliyeçilerle görüşmek isteyip İstanbul'dan Ankara'ya geçen ve burada hüsnükabul gören bu casusun, normalde çok katı kurallarla düzenlenmiş olmasına rağmen Ankara'ya geçişine ve Milli Mücadele liderliğine yaklaşmasına izin verilmesi, İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve savaşçı geçiren Karakol örgütünün mührünün İngilizlerce ele geçirilmesi ve bu mühürle Mustafa Sagir'e gerekli belgelerin yapılmasından kaynaklanmıştır. Bu kişinin casus olduğu ortaya çıktıktan ve dolayısıyla Sagir asıldıktan sonra Karakol örgütü mührünü değiştirmiş, İstanbul'dan Anadolu'ya geçişte aranan şartlar da sıkılaştırılmıştır.¹⁴⁵

Böyle, tam manasıyla “can alınıp can verilen” bir mevzuya, bir savaş örgütü olarak örgütlenme hedefindeki Komünist Enternasyonal de bir formalite olarak yaklaşmamış, yeraltı çalışmasının güvenliğini sağlamak için bazı durumlarda abartılı görülebilecek bir ihtimam göstermiştir. İstanbul'dan biraz uzaklaşıp, Doğu Sekreteryası'nın İstanbul ile aynı alt birime, yani Yakınoğu grubuna aldığı, dolayısıyla temel olarak aynı insanların bulunduğu Mısır çalışması bize güzel bir örnek sunmaktadır. 1922 yılı sonlarında, Mısır Komünist Partisi nezdinde Komintern'i temsil etmeleri için Eden Paul ve Cedar Paul çiftinin Moskova'dan yola çıkmaları kararlaştırılmıştır. Bu uzun ve bol aktarmalı yolculukta, Mısır Komünist Partisi'ne iletilmesi gereken iki belgenin de (Komintern kongresine katılmış olan Mısırlı delegenin yol masraflarına dair bir belge ve Filistinli-Mısırlı komünist Avigdor'un bir mektubu) Eden çiftiyle yollanması öngörülmüştür. Yolculuk öncesinde ise Doğu Sekreteryası'ndan yoldaş Nimkin gerekli mührü ne Komintern binasında ne de Kremlin'de bulabilince, belgeler Eden çiftine verilmek yerine kenara ayrılmış, ge-

145 Aydın, *İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar*, s. 40.

rekli mühür vurulduktan sonra başka bir yolla iletilmesi tercih edilmiştir.¹⁴⁶

İstanbul da bu genel çalışma biçimine bir istisna teşkil etmez. 10 Mart 1921’de Fransız askeri polisince tutuklanan, bir önceki bölümde tanıştığımız Rusya Komünist Partisi–Bolşevik İstanbul örgütü liderlerinden Boris Anişenko’nun Büyük Hendek Caddesi’nde bulunan evine yapılan baskında ele geçenler arasında bir baskı makinesinin yanı sıra, bir puro kutusuna gizlenmiş, iki adet Rusya Komünist Partisi mührü bulunacaktır.¹⁴⁷ Anişenko’nun yakalanmasından içinde bulunduğu komite hızla haberdar olduğu için, muhtemelen bu mühürlerin ele geçmesi, örneğin Karakol örgütünün yaşadığının aksine, örgüte doğrudan ağır bir darbe olmamıştır. Fakat Nâzım’ın anlattığı, Batum’daki casus hikayesi tam da bu bağlamda, Komintern’in ve özellikle Ortadoğu örgütlenmesinin bu dikkatli yeraltı işleyişi içerisinde anlam kazanmaktadır.

Aynı baskında çıkan ve polisin “daha önce kullanılmış olduğunu” not düştüğü basım makinesi de bizi dönemin işleyişine dair bir başka önemli unsura getiriyor. Bir şekilde yasal çıkabilen gazetelerin hızla kapatıldığı, bildiri–afiş gibi malzemelerin ise kısmen, metotlarını birazdan anacağımız şekilde, yurtdışından geldiği şartlarda, polis denetiminden uzak basım makineleri de çalışma için çok büyük bir avantaj sağlamaktadır. Mütareke İstanbulu’nda belli girişimler olmakla beraber, illegal bir matbaa oluşturma girişimlerinin tam bir başarıya ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu operasyonla ortaya çıkan ve ele geçen Rusya Komünist Partisi’nin kullandığı basım makinesinin ömrü kısa olmuştur, dahası Rusça baskı dışında kullanıldığını düşündüren bir veriye de sahip değiliz. Ginzberg’in 1921’de yazdıklarından, Bİİ’nin illegal yayın basmak için en azından zaman zaman Tahir isimli bir tüccarın matbaasından yararlandığını öğreniyoruz.¹⁴⁸ Fakat bu tarz geçici önlemlerin yeterli gelmediği anlaşılmaktadır. 1922 Ağustos’unda yazan Şefik Hüsnü Sofya’da ve İstanbul’da illegal broşürler bastırdıklarını söylemekte, fakat İstanbul’da illegal yayınları basabilecekleri bir matbaaya sahip olmalarının çok daha iyi olacağını, Batum’da ya da başka yerde kurulacak böyle bir matbaanın faydası olmayacağını belirtmektedir.¹⁴⁹ Tam bu sebeple, Beynelmilel İşçiler İttihadı illegal bir matbaa oluşturmak için hazırlıklara başlamış, daha sonra da ellerindeki ekipmanı İKG’ye devretmiştir. İKG de Türkçe dizgi yapmak için gerekli harf kalıplarını satın alıp Rumca ve Türkçe yayın yapabilecek imkânları oluşturmuşsa da sonrasında bu matbaanın kullanıma geçip geçmediği net değildir.¹⁵⁰ Böylesi bir matbaanın en azından kısa sürede işlevli hale gelmediği, Komintern temsilcisi Şarkı’nın 1923’te İstanbul’dan yazdığı “İstanbul’da illegal parti matbaasının temin

146 RGASPI, 495/85/12/162, 8 Aralık 1922.

147 SHD, GR 20 N 1141, Bolchevistes et Justice Militaire, 13 Mart 1921, Procès–Verbal.

148 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, s. 40.

149 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu I*, s. 190.

150 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, s. 97.

edilmesi, teşkilatın önüne en yakın görev olarak konmalıdır” satırlarından anlaşılmaktadır. Şefik Hüsnü'nün Batum itirazına benzer şekilde, Şarki de baskı işlerinin Kırım'da yapılması önerisine karşı çıkıp, Sofya'da basmanın daha hesaplı olduğunu söylemektedir.¹⁵¹

Yayın konusu, bizi İstanbul bağlamındaki yasadışı faaliyetin en önemlilerinden birine, yani yayınları taşımak için (ya da başka amaçlarla) sınırları geçme meselesine getiriyor. Bu noktada da temel olarak iki kategoriden bahsedebiliriz. Birincisi, bizzat Komintern aygıtında görevli militanların sınırları geçmesi, bunu da hemen hemen her zaman sahte pasaportlarla yapmasıdır. Biraz sonra geleceğimiz ikinci kategori ise daha ziyade materyal ya da mektup taşınması için Karadeniz veya Akdeniz'in çeşitli limanları arasında gidip gelen gemilerde çalışan komünist denizcilerin kullanılmasıdır.

Militanların sınır ötesi yolculuklar yapması ve bunun en önemli unsuru olarak sahte pasaport meselesini takip etmek, Mütareke İstanbulu'nun sıklıkla gözden kaçmış bambaşka bir tarafını da bir çeşit yeraltı ağı olarak karşımıza seriyor. Önemli bir kısmı İstanbul'u yalnızca Avrupa ya da Latin Amerika öncesi geçici bir uğrak olarak gören Beyaz Ruslar, savaş sırasında Balkanlar'dan göç edenler, Arap ülkeleriyle İstanbul arasında mekik dokuyanlar derken, giriş çıkışların İtilaf güçlerince sıkı biçimde kontrol edildiği şehirde başlı başına bir pasaport piyasası oluştuğunu görüyoruz. Arkasında yatan sebepleri kestirmek güç olsa da, en dikkat çekici olan şehirde oldukça kolay ulaşıldığı anlaşılan İran pasaportlarıdır. İtalyan işgalciler pasaport kontrollerinin asıl sorumlusu durumunda olsa da kendileri de bir pasaport ofisi kuran Fransız işgalcilerin belgeleri, şehirdeki İran pasaportlarının şaşırtıcı yaygınlığı sonrası, bu pasaportu kullanarak şehre girmek ya da şehirden çıkmak isteyen kişileri özel bir denetime tabi tuttuklarını gösteriyor. Pasaport dolandırıcılığının başını çektiğinden şüphelenilen ve Bolşevik militanlarla ilişkide olduğu belirtilen Michel Layronov'un sorgusu sırasında, yasadışı İran pasaportu aldınız mı sorusuna verdiği cevap vaziyeti de özetliyor: “Hayır, fakat bu ülkenin belgelerini edinmek için bazı çalışanların memnun edilmesinin yeterli olduğunu duymuştum.”¹⁵²

Bu bağlardan ve sahte İran pasaportlarından Komintern militanlarının bolca istifade ettiğini düşündüren delillere sahibiz. Vargarak Budakyan'ın hikâyesi bu örneklerden yalnızca birisi. Kahire doğumlu olan Budakyan'ın (önemli bir Ermeni komünisti olan) kardeşini Nisan 1921'de Erivan'da Taşnak güçlerin kurşuna dizdiğini öğreniyoruz. Vargarak ise Batum'dan, üstünde Ermenice ve Türkçe komünist broşürlerle, İtalyan bandıralı Aldo gemisine binerek İstanbul'a doğru yola çıkıyor. 1922'de İtilaf polisinin eline geçtiğinde, üzerinde komünist broşürlerin yanı sıra

151 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 314.

152 SHD, GR 20 N 1104, 1919–1920–1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 10 Kasım 1921, Procès-Verbal.

şehre girmesini sağlayan sahte İran pasaportu çıkıyor.¹⁵³

TKF'nin verdiği görevle, Batum'dan bir başka İtalyan gemisiyle Temmuz 1921'de İstanbul'a ulaşan ve Bursalı olduğunu bildiğimiz Tahirzade Haydar da yazdığı bir raporda, Bursa'ya girerken Yunan güçlerinin kontrolünden İran pasaportuyla geçmeyi deneyip başarısız olduğunu anlatıyor.

Bursa'ya gitmek üzere hareket ettim. Sevkiyat-ı askeriye dolayısıyla Bursa'ya hiçbir kimsenin gitmesine Yunanlılar razı olmuyorlar. Her kimin beş yüz lira teminat akçesi veya o kıymette malı mülkü varsa Bursa'ya dahil olabiliyor. Kendim İranlı sıfatıyla Bursa'ya girmek istedimse de muvaffak olamadım. Pasaportum vizesiz olduğundan derdest ve İstanbul İran sefarethanesine teslim edildim.¹⁵⁴

Yukarıda andığımız Harutyunyan da, hatırlanacağı üzere polise verdiği ifadede Batum'dan İstanbul'a, İtalya'ya ve Fransa'ya yollanan Komintern militanlarının çoğunun sahte İran pasaportuna sahip olduğunu söylüyordu.¹⁵⁵ Dolayısıyla, yukarıda andığımız sahte İran pasaportlu iki Komintern militanının da Batum'dan gelmesinin bir tesadüf olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Budakyan'ın, Haydar'ın ya da Batum'dan yola çıkan diğer Komintern militanlarının İran pasaportlarını tam olarak nasıl elde ettiğini bilmiyoruz. Fakat İstanbul'da komünistlerin ve komünist olmayanların sahte pasaport elde etme yöntemlerinden bazılarının izini sürmek mümkün. Sahte pasaportla İstanbul dışına çıkacakken yakalanan Simone Zilberştayn muhtemelen sıklıkla kullanılan ve alelade bir sahte pasaporta kıyasla yakalanması çok daha güç olan bir metodun detaylarını veriyor. Buna göre, Zilberştayn sahte pasaport temin etmeye çalışmak yerine, Nukin adındaki bir Osmanlı Yahudisi'nin bağlantılarını kullanarak 10 lira karşılığında kendine sahte Osmanlı doğum belgesi çıkartıyor. Bu sahte belgeyi kullanarak da, farklı bir isimle (ve fesli fotoğrafıyla) halis muhlis bir Osmanlı pasaportu elde ediyor. Anlaşıyor ki, Zilberştayn'ı ele veren, pasaport kontrolü sırasında tek kelime Türkçe konuşmadığının fark edilmesi olmuş.¹⁵⁶ Bu yöntemi kullanmakta komünistler de girişken davranmış olacaklar ki, komünist yayınların yakalandığı Fransız gemisi Loreley'de Odessa'ya gitmeye hazırlanan Arutinov, "Hayrullah Tevekeliyan" adına düzenlenmiş bir Osmanlı pasaportuyla İtilaf güçlerinin eline geçmiştir.¹⁵⁷

Zilberştayn'ın bağlantılarına sahip olmayıp, doğrudan sahte pasaport almak isteyen Rusların gözden çıkarması gereken miktar ise belli ki daha yüksekti.

153 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 29 Mart 1922.

154 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu I*, s. 94.

155 ASMSAC, Busta 388, 7 Nisan 1922 tarihli başlıksız belge.

156 SHD, GR 11 J 3177, Zilbershtein başlıklı mahkeme dosyasının tamamı.

157 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 7 Ekim 1922.

Fransız polisinin Yeni Çarşı Caddesi'nde bulunan “Cercle d’Odessa”yı takip altına alması sonrası ortaya çıkan bir “pasaport ağı” müşterilerine neredeyse modern bir süpermarket gibi bir ürün çeşitliliği sunuyor. 20 ile 30 lira arası fiyatlara, sahte Bulgar, Çekoslovak, İtalyan, Sırp ya da Yunan vizeli Rus pasaportları sağlayan bu grubun hizmetlerinden yararlananların arasında iki Bolşevik militan, Titz ve Kassanova da yer alıyor.¹⁵⁸

Neyse ki, Rus Bolşevikleri'nin İstanbul'a giriş çıkış için sahip oldukları tek yöntem serbest piyasaya başvurmakla sınırlı kalmamaktadır. Bunu, Ankara hükümeti ile Sovyetler arasındaki ilişkinin hızla geliştiği şartlarda, komünistler Ankara'ya silah kaçırma operasyonlarına, Kemalistler ise İstanbul'a komünist propaganda malzemesi kaçırılmasına yardım ederken, Ankara Hükümeti'nin Bolşeviklere bir ek kolaylık daha sağlayıp, İstanbul'a geçmesi gereken Rus komünistlerine Türk pasaportları çıkartması konusunda Fransız işgalcilerin belgelerinde karşımıza çıkan şikayetlerden anlıyoruz.¹⁵⁹

Ruslara verilen vizelerin tam tersinden, Türkiyeli militanlara da çeşitli Rus bağlantılı pasaportların temin edildiğini görüyoruz. Bunun tekil bağlantılar üzerinden sağlandığı bir örnekte, 1919 yılında İstanbul'da kendilerini büyük bir İtilaf baskısı altında bulup, Sovyetlere geçmeye karar veren Türkiyeli komünistlere, Beyaz Rusların elinde bulunan elçilikte çalışan bir yoldaşın yardımıyla Rus vizesi çıkartıldığına şahit oluyoruz.¹⁶⁰ Bazı durumlarda ise, yardıma yetişen bizzat Komintern merkezi oluyor. Böyle bir örnekte, Ginzberg'in Doğu Seksiyonu'na yazdığı bir mektupta, yolculuk sırasında militanların Türk güçlerince zorla askere alınmaması için sahte Gürcü pasaportları temin edilmesini talep ediyor.¹⁶¹

Fakat, hatırlatmak gerekir ki, Komintern'in sınır ötesi bağlarını kuranlar sadece sahte ya da gerçek pasaportlarla seyahat eden kadrolar değildi, hatta bunlar devasa Komintern ağları içerisinde, önem olarak değilse de sayıca, oldukça küçük bir azınlık olarak kalmaktaydı. Bu hatırlatma bizi sadece İstanbul veya Akdeniz ve Karadeniz bağlamında değil, tüm Komünist Enternasyonal tarihindeki rolü dikkatle incelenmeyi hak eden kolektif bir özneye, yani komünist denizcilere getirmektedir. Bu noktada, herhangi bir yanlış anlamayı önlemek için belirtelim; bahsettiğimiz Kızıl Donanma ya da Sovyetler Birliği'nin deniz gücü değildir. Bunun da zaman zaman, 1922'de Ankara'daki THİF kongresine katılabilmek için Karadeniz'i geçebilsinler diye Jacques Sadoul, Magdeleine Marx ve Ahmet Cevdet'in emrine verilen Sovyet denizaltısı¹⁶² örneğinde olduğu gibi, önemli bir rol oynadığı olmuştur elbet.

158 SHD, GR 20 N 1105, Correspondence Diverse, 31 Ekim 1921, Note de Service.

159 SHD, GR 7 N 4141, Bulletin de Renseignements Journaliers de COC Janvier Fevrier 1920, 14 Şubat 1921.

160 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 40–41.

161 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmillel İşçiler İttihadı*, s. 40.

162 Bu seyahatin, siyasi içeriğinden kopuk biçimde yazılmış hikayesi için bakınız Magdeleine

Fakat biz burada, tüm dünyanın ticari ve askeri gemilerinde, özellikle de askeri gemiler söz konusu olduğunda mutlak gizlilik şartlarında, oluşturdukları hücrelerle ya da sık sık tekil militanlar olarak çok temel bir bağlantı unsuru olan kızıl denizcilerden bahsetmek istiyoruz.

Bu denizciler ve deniz bağları tarih yazımının dikkatini pek az çekmiştir. Fakat bu durum ne bu bağların zayıf olduğunu ne de (belki de daha önemlisi) rastgele oluşuklarını gösterir. Bilakis, Komintern'in bu bağları oluşturmak için bilinçli bir çaba içinde olduğu ve özellikle dönemin Komintern önderliğinin yasadışı çalışan bir yapılanma için bu bağların öneminin tamamen farkında olduğu kolaylıkla görülebiliyor. 1919 gibi oldukça erken bir aşamada, Lenin bu bağlantıların önemini ne kadar iyi kavradığını, Türkistanlı komünistlere yazdığı mektupta şöyle ifade ediyor:

Eğer siz askeri ekipman satın almayı (İngiliz askerlerinden ya da subaylarından, tüccarlar yoluyla İran'dan vesaire) ve İran, Hindistan vesaire üzerinden Avrupa ve Amerika ile bağlar kurmayı başırırsanız parada cimrilik etmeyeceğiz ve size yeterli miktarda altın ve yabancı altın para yollayacağız. Bu amaç doğrultusunda, doğru sahil yerlerinden geçebilecek ve oralarda tarafsız ülkelerin istimbotalarıyla, tüccar denizcilerle, kaçakçılarla bağlantılar oluşturabilecek adanmış insanlar bulmalısınız. Elbette, bu iş (bizim Çar döneminde çalışmasını *bildiğimiz gibi*) tamamen yer altı metotlarıyla yürütülmelidir. Silahlar, Amerika ve Avrupa ile bağlar ve Doğu halklarına emperyalizm ile mücadelelerinde yardım.¹⁶³

Dahası, özellikle yukarıda andığımız ve Komintern'in yeraltı aygıtının en önemli parçası OMS de bu konuda bilfiil bir çaba içerisinde olmuş, başta Vladivostok ve Hamburg olmak üzere, denizciler aracılığıyla kıtalar arası bağları sağlamlaştırmak için çeşitli merkezler oluşturmuştur. Mütareke döneminin hemen sonrasında, 1924 yılında, denizciler yoluyla Türkiye ve çeşitli Ortadoğu limanlarına yasadışı Türkçe ve Arapça yayınların ulaştırılması için Selanik'te¹⁶⁴ de böyle bir

Marx, *La Perfide, par Les Routes d'Asie Mineure*, Paris: Flammarion, 1925. Bu eserin Türkçe çevirisi, yukarıda andığımız ve Sosyal Tarih Yayınları'ndan çıkan "İstanbul 1921–Ankara 1922" kitabında bulunabilir.

163 Bu cümle, mektubu aktaran İngilizce kaynakta böyle fiilsiz biçimde bir anda bitiyor. Lenin bu son cümlede belli ki kurulacak deniz bağlarıyla neler elde edeceklerini sıralıyor. Aktaran Richard Pipes (der.), *The Unknown Lenin*, s. 74.

164 Komintern Doğu Sekreteryası'nın arşivlerinde bu Selanik merkezine dair yalnızca, Rusça ve Fransızca olarak hazırlanmış bir proje bulunuyor. Bu sebeple ilk karşılaştığımızda biz bunu tasarı aşamasında kalmış bir proje saymıştık. Fakat kısa süre önce karşımıza İtalyan Dışişleri Arşivleri'nde çıkan ve Mısır limanlarına Komünist Enternasyonal'in Selanik'teki merkezinde ulaşan komünist yayınlardan şikayet eden 1928 yılından bir belge, bize bu projenin gecikmeli de olsa en azından kısmen hayata geçtiğini düşündürüyor. ASD, Rappresentanza Diplomatica Egitto, Busta 219, Comunismo e Bolscevismo, 13 Haziran 1928, 1698.

merkez Komintern'in Doğu Sekreteryası tarafından kurulmuştur.¹⁶⁵ Böyle bir OMS merkezinin Odessa'da da kurulduğunu ve bağ kurduğu yerler arasında İstanbul'un da bulunduğunu, 1922 yılında İstanbul'dan Odessa OMS'ye yazılan bir rapor dolaşısıyla biliyoruz.¹⁶⁶

Şimdi, şehrin komünist denizcileriyle tanışmak için 1919'a gidip, İstanbul'un sokaklarına kulak kabartalım. 1919 Mayıs'ının ilk günlerinde, bir akşam vaktinde silahlı Fransız denizcileri ayaklarını vurarak ve marşlar söyleyerek geçiyor. Mütareke İstanbulu için, 1920'de beyaz atının üstünde muzaffer bir fatih gibi Beyoğlu'na girecek olarak Franchet d'Esperey başta olmak üzere emperyalist orduların askerlerinin meydan okurcasına, Nâzım'ın bambaşka bir bağlamda yazdığı üzere "topuklarını bilhassa çarparak yere" geçmesi görülmedik bir manzara değil. Bir meydan okuma olduğu doğru olsa da, 1919 Mayıs'ındaki bu yürüyüşün bambaşka bir anlamı var. Yürüyen denizciler bu sefer topuklarını esir şehrin insanlarına değil, bir anlatıma göre "hiçbir şey yapmaya cesaret edemeden" onları izleyen subaylarına meydan okumak için vuruyorlar. Beyoğlu'nun arka sokaklarında yürüyen Fransız kruvazörü Jean Bart'ın denizcilerinin dilinde Enternasyonal marşını, Fransız sosyalist marşı La Jeune Garde'in "*C'est la lutte finale qui commence / C'est la revanche de tous les meurt-de-faim / C'est la révolution qui s'avance*" (Son kavga başladı, bu tüm açlıktan kırılanların intikamıdır, bu yürüyen devrimdir) dizeleri izliyor. Müdahale edemeyen Fransız subayları, denizcilerin yaklaşıp askerlerle kardeşleşmesi ihtimaline karşı, bugün Alman Lisesi'nin bulunduğu, Mütareke yıllarında ise Fransız askerleri için kışla olarak kullanılan binada önlemler almaya girişiyor.¹⁶⁷

1919 Mayıs'ının bu günlerini, komünist denizcilerin İstanbul'da en güçlü ve en açıktan gövde gösterisi yaptığı örnek olarak akılda tutmakta fayda var. Burada aktardığımız anekdot, (kendisi de İstanbul'da yargılanacak ve bir süre Kumkapı Hapishanesi'nde yatacak olan) ünlü André Marty ile özdeşleşmiş ve Fransız burjuva devletini bir süre boyunca askeri gücünün önemli bir parçasını kontrol edemez hale getirmiş olan büyük Fransız donanma isyanının bir parçası. Bu isyanın İstanbul'daki yansıması, kızıl bayrak çektikleri gemilerinden inip İstanbul'da yürüyen Jean Bart kruvazörünün denizcilerinden, gemilerinin baş kısmından diğer gemilere kardeşleşme çağrısı yapan ve filikalarla şehre inerken diğer milletlerin gemilerine bağırarak Enternasyonal söyleyen Ernest Renan¹⁶⁸ kruvazörü (Fransız

165 RGASPI, 495/154/222, Proekt organizatsii Blijnevostoçnogo buyro v Salonikah.

166 RGASPI, 495/18/116/63.

167 André Marty, *La Révolte de la Mer Noire (1918–1919)*, Paris, France: Editions Sociales Internationales, 1939, s. 365–67.

168 Bu gemi, ilginç biçimde, Ekim Devrimi'ni izleyen 7–8 yıllık dönemde, Akdeniz ve Karadeniz hattındaki en az üç farklı devrimci mücadelede, çok farklı biçimlerde karşımıza çıkıyor. Bu geminin hikâyesini, 1917–1927 Dünya Devrimci Dalgası sırasında Akdeniz–Karadeniz devrimleri arasındaki bağları görmek adına takip etmenin çok ilginç olacağını düşünüyoruz. Fakat bu yazı sınırlarında

devrimcilerinin “Doğu”ya kavuşmalarının, İslam düşmanı bu tarihçinin ismini taşıyan gemiyle olması ne büyük bir ironidir!) mürettebatına kadar uzanıyor.

Komünist denizcilerin İstanbul’da marşlar söyleyerek yürümleri bildiğimiz kadarıyla 1919 Mayıs’ından sonra tekrarlanmasa da, bir kolektif özne olarak bu denizciler tüm Mütareke döneminde (ve elbette sonrasında) İstanbul’u tüm dünyanın komünistlerine bağlayan ara halka rolünü üstlenmeyi sürdürdüler. Denizcileri, “doğası gereği neredeyse Enternasyonalist”¹⁶⁹ diye nitelendiren Komintern de, muhtemelen 1917’de Rusya’da Kronştadt, 1918’de Almanya’da Kiel, 1918–19’da da Fransız donanmasının Karadeniz İsyanı’nı göz önünde bulundurarak denizciler arasında örgütlenmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. İstanbul’u çevreleyen limanlar da, Karadeniz limanları başta olmak üzere bundan nasibini almıştır.

28 Haziran 1919’da yazdığı bir raporda, Türkiyeli bir Komintern militanı Odesa’da Türkçe bilen Rum denizciler arasında yürüttükleri propaganda faaliyetinden bahseder.¹⁷⁰ Güney Bürosu’nun Karadeniz’deki Yunan denizcileri arasında çalışma yapmak için merkezden Yunanca yayın talep etmesi,¹⁷¹ bu denizcileri kazanmak için yürütülen sistematik çabanın bir başka işaretidir. Karadeniz İsyanı’na katılmış bir Fransız bahriyelisi ise, yine Odessa’da, kurşuna dizilmeyi göze alarak, kara iznindeki Fransız denizcilerin bulunduğu kahvehanelere Fransızca bildiriler atıp kaçan militanlarla karşılaştığını, bunun gemi mürettebatında alışkanlık yaratacak kadar sık gerçekleştiğini aktarır.¹⁷² Mustafa Suphi’ye dair anılardan, bizzat Suphi’nin de İstanbul’dan gelip Yalta’ya yanan bir Türk gemisindeki Türk denizcilerle tek tek konuşup *Yeni Dünya* gazetesi dağıttığını öğreniyoruz.¹⁷³ Bir Fransız polis raporunda ise, Batum’a yanan gemilerin İtalyan ve Fransız gemicilerle arkadaşlık kurup onlara kendi dillerinde propaganda materyali sağlayan, Komsomol’un çok dilli Ermeni üyesi Viktor Aboyantz’ın hikâyesiyle karşılaşıyoruz.¹⁷⁴

Bu dört hikâye, İstanbul’u çevreleyen Karadeniz limanlarındaki komünist propaganda faaliyetine dair bizim karşımıza çıkan anekdotlar. Fakat bu kısa zaman diliminde üç farklı limandan bu dört hikâye, bu limanlara yanan denizciler için, komünistlerin (çeşit çeşit dilde!) söylediklerini dinlemenin, komünistlerin yazdıklarını okumanın nasıl normalleştiğine dair genel bir izlenim edinmemizi sağlayabilir. Bu şartlarda, bu faaliyetin yansımalarının görüleceği en önemli yerlerden birinin,

sadece bunu bir not olarak düşmekle yetineceğiz.

169 GR 20 N 1106, Bolchevisme Juin 1921–Juillet 1922, 14 Şubat 1922.

170 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu I*, s. 38–39.

171 RGASPI, 502/1/7/112.

172 César Fauxbras, *Mer Noire: les Mutineries racontées par un mutin*, Paris: Flammarion, 1935, s. 110–11.

173 Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2010, s. 54.

174 GR 20 N 1106, Carton 1–4, 15 Aralık 1921, CR; Yukarıda andığımız Artukyan da Batum’daki komünist örgütlenmenin kilit halkalarından biri olarak Viktor Aboyantz’ın adını vermiştir.

Karadeniz–Akdeniz arası deniz bağlarının kesiştiği nokta olan İstanbul olmasına da şaşırmamak gerekir.

Mütareke döneminde yolu İstanbul'a düşmüş üç bambaşka tanığın anılarında, şehirdeki denizcilerin, yoldaşça bir tavırla nasıl yardımlarına koştuğunu anlatılmaktadır.¹⁷⁵ İlk olarak Hollanda kökenli komünist (en azından İstanbul günlerinde komünist olan) Odette Keun'a (Fotoğraf 7) kulak verelim. 29 Haziran 1921 sabahı, İngiliz askerlerinin şehirdeki Rus Bolşeviklerine yönelik operasyonunda tutuklanan Keun, tutuklanmasını ve sonrasında İngiliz askerlerinden gördüğü kötü muameleyi ve hapsedildikleri Ajax gemisinde yaşadıklarını bu tutuklamadan kısa süre sonra yazdığı anılarında detaylı biçimde anlatmıştır. Kendisini tutuklayan askerlerin ve gemideki subayların aksine, bahriyelilerin Bolşevik tutsaklara sıcak yaklaşımı, bazen ceza almak pahasına tutsaklara uyuyabilecekleri çarşaf, su, çay gibi hediyeler getirmeleri, bir örnekte ise tutsaklar için bir akşam yemeği hazırlamaları dikkatini çeker. Yine Keun, bu vakalardan birinde “Bolshevist girl! Here's a box of cigarettes for you!” (Bolşevik kız! Al sana bir paket sigara!) diye seslenen nöbetçi bahriyeliyi anmaktadır.¹⁷⁶ Bu anekdot bizce oldukça ilgi çekici zira bahriyelinin, el uzattıkları kişilerin öylesine tutsaklar değil “Bolşevikler” olduğunun nasıl farkında olduğunu gösterip, belki de bizzat bu sebeple yardım ediyor oldukları ihtimalini akla getirmektedir.

Britanyalı bahriyelilerin, başka vakalarda, Bolşeviklere yardımının sigara ve çay temin etmek kadar masumane olmaması, bu olayın da sadece mahkûmlara acımadan ibaret olmadığı düşüncemizi pekiştiriyor. Bunun için, Keun'un tutuklanmasından yalnızca 3 ay öncesine dönüp, Yeni Çarşı Caddesi'ne gidiyoruz. Şehirdeki Rusya Komünist Partisi komitesinin toplantısı, Komünist Enternasyonal'i temsilen İstanbul'da bulunan bir Fransız militanın sözleriyle açılıyor. Komintern delegesinin katılımı sebebiyle özel önlemler alınmasına gerek görülen toplantının güvenliğini alanlar ise, komite sekreteri Kolbanovskiy'in talimatıyla, Britanyalı komünist bahriyelilerden başkası değil!¹⁷⁷ İki olay arasında yalnızca birkaç ay olduğuna ve bu dönemin, Fransız ve Alman donanmaları ölçeğinde olmasa da, İngiliz denizcileri ve liman işçileri arasında bir kaynak dönemi olduğuna dikkat.

175 Bu dönemde, zor durumdaki komünist militanlara kol kanat geren devrimci denizci figürüne dikkat çekici biçimde çok rastlıyoruz. Bunun en güzel örneklerinden birini de, İslam dünyasından çıkan en önemli Komintern militanlarından biri olan Endonezyalı Tan Malaka aktarmaktadır. Malaka'nın aktardığına göre 1922 yılında sürgün olarak Hollanda'ya doğru yol aldığı gemide, Hollanda'nın sömürge ordusundan bir çavuş kendisini tehdit ederken, çavuşu gemiden aşağı fırlatmakla tehdit eden Hollandalı devrimci denizci, Malaka'yı bu zor anında kurtarmıştır. Tan Malaka, *From Jail to Jail, 1. Cilt*, Ohio: Ohio University Center for International Studies, 1991, s. 85.

176 Odette Keun, *Sous Lénine: Notes d'une Femme Déportée en Russie par les Anglais*, Paris: Flammarion, 1922, s. 81.

177 SHD, GR 20 N 1141, Bolchevistes et Justice Militaire, bu klasörde yer alan Alexandrof'a ve Siliç'e ait iki ayrı ifade tutanağı bu olayı doğrulamaktadır.

Odetto Keun'a yardım eden ya da Bolşevik komite toplantılarını koruyan isimsiz denizcilerin yanı sıra, yukarıda andığımız André Marty de İstanbul sularında Condorcet gemisinde tutuklu bulunurken, bu sefer sadece isimsiz değil, tam manasıyla "anonim" bir yardım elinin kendisine uzandığını aktarır. Marty'nin aktardığına göre, bu gemiye aktarılacağı gün, Senegalli nöbetçiler sızmışken, Marty'nin sivil olduğunu belirttiği kimliği bilinmeyen eller yoldaşlarıyla birlikte tutulduğu kapıların kilitlerini açmış, bazı denizciler bu fırsattan istifade kurtulurken, Marty saat farkıyla özgürlük fırsatını kaçırmıştır. Marty kendisine İstanbul'da uzanan bu isimsiz yardım elinin kim olduğunu hiçbir zaman öğrenemediğini de belirtir.¹⁷⁸

Benzer bir yardım eli, Bolşevik olduğunu iddia etmek güç olan, Ufa Şeriat Mahkemesi adına Kırım'daki Sovyet Müslümanları için yardım toplaması amacıyla Sovyet devletinin görevlisi olarak 1922'de İstanbul'a gelen Tahir İlyasi'ye de uzanacaktır. Karadeniz'i, Türkçe konuşan Yunan mürettebatın çalıştığı bir Yunan gemisi olan Dafina ile geçen İlyasi ve yanındaki diğer görevli, ellerindeki belgeler İtilaf güçlerinin resmi olarak tanımadığı Sovyet devletine ait olduğu için Anadolu Kavağı'ndaki kontrol sırasında durdurulur, diğer yolcular gemiden indikten sonra dahi, geri gönderme işlemleri yapılan kadar geminin içerisinde, Galata açıklarında tutulmalarına karar verilir. Tam da bu çaresiz durumda, İtilaf polisleri çekilince Yunan mürettebattan birisi yanlarına yanaşır:

Ben Bolşevikleri pek severim. Rusya'ya gidip geliyorum. Bu İngilizler en çok da size düşmanlar. Bizim kaptana yanınıza kimseyi yaklaştırmamasını tembihleyip gittiler. Hazır kaptan yok. Burada kayıkçıların arasında sizin Rusya'da kalmış bir adam var. İsterseniz o adamı çağırırız. Belki birilerine mektup yazarsınız da sizi buradan indirmek için izin alırlar¹⁷⁹

der. İlyasi, ancak bu beklenmedik yardım eli sayesinde İstanbul'a çıkabilecektir.

Elbette denizcilerin tek rolü, başı sıkışan militanlara el uzatmak değildir. Başta Karadeniz limanları olmak üzere İstanbul'daki çalışmayı çeşitli liman şehirlerine ve bunların periferisine bağlayan da bu isimsiz komünist denizcilerdir. Bulgaristan'dan gelen denizcilerle İstanbul'a taşınan *Ziya* gazetesini daha önce anmıştık. Bir diğer önemli bağlantı noktası da Odessa'dır. Odessa'nın bu listede olması, zaten Karadeniz'in en önemli liman kentlerinden biri olduğu düşünülürse tabii ki şaşırtıcı değildir. Fakat bu bağlantının da rastgele kurulmadığını hatırlatalım. Odessa'nın, Karadeniz'in (ve daha sınırlı bir ölçüde Akdeniz'in) büyük liman kentleriyle bağlantılarını Dünya Devrimi'nin hizmetine sokmak isteyen Komintern'in (başında Jacques Sadoul'un bulunduğu, Kohn, Milkiç ve Rakovskiy'in de yer aldığı) Güney

178 Marty, *La Révolte de la Mer Noire (1918-1919)*, s. 388-89.

179 Tahir İlyasi, *İstanbul Hatıratı 1922* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019), 41-42.

Bürosu”nun beyni Harkov'daysa da elleri ve ayaklarının Odessa'da olduğunu hatırlatmakta fayda var. Büro, yeniden kuruluşunu duyurduğu 24 Şubat 1920 ile aynı tarihte, yani tam manasıyla kurulur kurulmaz, Komintern Sekreteryası'na yazdığı mektupta şu talebini dile getirmektedir:

En kısa sürede, Odessa'da temel olarak Karadeniz ve Besarabya üzerinden yurtdışına ajitatörlerin ve yayın stoklarının yollanmasıyla ilgilenecek bir teknik departman kurmak istiyoruz. Sizden gecikmeksizin mütevazı ve sessiz biçimde bu servisin kurulmasını rica ediyoruz. Geçici süreyle, bu servis çalışanları en fazla 5 maaşlı kişi olmalıdır.¹⁸⁰

Odessa bağlantısının, özellikle Yunan denizciler üzerinden kurulduğunu anlıyoruz. Nitekim, Bİİ lideri Serafim Maksimos'un temas noktasının Odessa olduğu, bir Fransız raporunda anılmaktadır.¹⁸¹ Maksimos'un kendisi de, Profintern'le görüşmek için Sovyetlere Odessa üzerinden geçtiğini yazmaktadır.¹⁸² Odessa bağlantısı aynı zamanda İstanbul'daki faaliyetin finanse edilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Bir Fransız raporuna göre, İstanbul'daki Türk ve Rus komünist örgütlerine maddi kaynaklar, Gaven yoldaş tarafından, Louvin isimli bir denizci üzerinden aktarılmaktadır.¹⁸³ Gaven ismine, Komintern kaynaklarında Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Kırım örgütü lideri olarak rastlıyoruz. Gaven'in eski bir denizci olduğunu ve bir Komintern raporunda 1922'de Kırım'da bulunan Akmes-cit (Simferopol) ve Bahçesaray'da basılan Türkçe ve Ermenice yayınların deniz yoluyla ve “konspiratif” biçimde İstanbul, Batum ve Bulgaristan'a yollanmasına yaptığı katkıdan bahsedildiğinin de altını çizelim.¹⁸⁴ Yine aynı Fransız raporunda belirtildiğine göre, İstanbul'a gelen paranın kaynağı Ukrayna'daki Harkov şehridir. Raporu yazan kaynak bunun farkında olmasa da, paranın Harkov'daki kaynağının, merkezi bu şehirde olan ve o dönemki yetki alanına İstanbul da giren, Komintern'in Güney Bürosu olduğu çıkarsamasında bulunabiliriz.

Odessa'nın tarihsel olarak Karadeniz'in en önemli limanı olduğu iddia edilebilirse de, Mütareke İstanbulu için Batum çok daha merkezi bir rol oynamıştır. Bu durumda birkaç faktör etkili olmuştur. Elbette şehrin Müslüman nüfusu, Sovyetleşen Azerbaycan ve Ermenistan'la olan bağı bunlar arasındadır. Dahası, Bolşeviklerin önemli bir sıçrama noktası olarak kullanacağı Trabzon'la olan coğrafi yakınlığın da bunda payı olsa gerekir. Fakat doğal ve coğrafi sebeplerden daha önemlisi, şehirdeki komünist denizci örgütlenmelerinin gücü ve Sovyet iktidarının şehre yönelik

180 RGASPI, 502/1/11/5, 24 Şubat 1920.

181 SHD, GR 20 N 1106, Carton 1–4, tarihsiz, Bolcheviks à Constantinople.

182 RGASPI, 495/207/414/4, 30 Mart 1921, Anketa.

183 SHD, GR 20 N 1106, Carton 1–4, tarihsiz, Bolcheviks à Constantinople.

184 RGASPI, 495/154/136/38, 13 Mart 1922.

politikasıdır. Önce Gürcistan'ın, sonrasında ise Batum'un Sovyetleşmesinden önce dahi şehirde Bolşeviklerin kontrolünde çok güçlü bir “Denizciler Birliği” bulunmaktadır. Fransız raporlarına göre şehri başta Novorossisk ve Trabzon olmak üzere diğer Karadeniz limanlarındaki Bolşevik hücrelere bağlayan da bu örgüttür.¹⁸⁵

Dahası, Sovyetleşmeden sonra dahi, Sovyet iktidarı Batum'u uluslararası ticarete açık tutmuştur. Bunun öncelikli amacının, büyük bir kuşatma altında olan ülkenin yarı-resmi ticaret imkanlarını arttırmak olduğu şüphe götürmez. Fakat belki hesaplanmamış belki de tali bir avantaj sayılmış bir sonuç da şehrin hem Karadeniz ve Akdeniz limanlarıyla güçlü bağını koruması, bunun da komünist literatür ve militan akışı için önemli bir kanal açması olmuştur. Sovyet gemilerinin İstanbul'a ya da Avrupa limanlarına Sovyet bandırasıyla yaşamadığı bu dönemde, çeşitli Fransız şirketleri özellikle Marsilya–Batum arası gemi çalıştırırken, Lloyd Triestino başta olmak üzere çeşitli İtalyan denizcilik şirketleri hem Karadeniz içerisinde hem de Batum ile çeşitli Avrupa limanları arasında çalışmaktadır. Bütün bu hatların İstanbul üzerinden geçmesi de denizciler yoluyla İstanbul'un dünyadaki komünist ağlara bağlanmasında asli bir rol oynamaktadır.

Marsilya–İstanbul–Batum hattında çalışan özellikle Fransız bandıralı Sahara gemisi bu dönemde birden çok kez karşımıza çıkmaktadır. 30 Kasım 1921 tarihinde Batum'dan İstanbul'a gelen bu gemi, mürettebatında Komünist Parti propagandası yapan denizciler bulunduğu ihbarı alınması üzerine İstanbul'a yanaştığında aranmış, tutanağa göre bunlardan François Lorenti, Jean Carriere, Michel Grini ve Jean Palmieri'nin kamaralarında bulunan sandıklardan, birkaç tabancanın yanı sıra Türkçe, Gürcüce, Fransızca ve Rusça “Bolşevik gazete, dergi, broşür ve bildiri-ler” çıkmıştır. Denizcilerin tamamı suçlamaları reddetse de toplanan ifadelerden özellikle Jean Carriere'in Marsilya'da Fransız Komünist Parti üyesi olduğu ve yayınları Batum'da Komsomol üyesi, Fransız ve İtalyan denizcilerle iletişimle görevlendirilmiş olan Ermeni komünist Viktor Aboyantz'dan aldıkları anlaşılmaktadır.¹⁸⁶ Aboyantz'ın yaptığı çalışmanın pek de istisnai bir nitelik taşımadığını, yukarıda andığımız Harutyunyan'ın ifadesinden anlıyoruz. Harutyunyan'ın anlatımına göre, Batum'daki propaganda faaliyeti “belli sayıda genç komünist tarafından her gün limanda gerçekleştirilmektedir. Özel bir izin kağıdına ya da tanınacakları bir işarete sahip olan bu genç komünistler gemilere çıkıp geminin her yanında broşür ya da bildiri dağıtmaktadır.”¹⁸⁷ Harutyunyan'ın ismen andığı propagandistler arasında Aboyantz da bulunmaktadır. Aynı Sahara gemisi, daha sonra da Batum'dan İstanbul'a deposunda gizlice taşınan insanlarla polis aramalarına takılacaktır.¹⁸⁸

185 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 21 Ocak 1921, CR de Renseignement.

186 SHD, GR 20 N 1106, Carton 1–4, ismi geçen dört denizcinin 3 Aralık 1921 tarihli sorgu tutanakları yani Procès–Verbal'ler; aynı yerde 2 Aralık 1921 ve 15 Aralık 1921 tarihli CRler.

187 ASMSAC, Busta 388, 7 Nisan 1922 tarihli başlıksız belge.

188 SHD, GR 20 N 1119, Incarceration–Passeport, 29 Mart 1922.

Batum–İstanbul–Marsilya hattında çalışan bu gemi mürettebatının komünist literatürü Batum'daki Ermeni bir militandan alması ayrıca ilginçtir. Bir tarihçinin aktardığına göre, 1905–1911 arasında Doğu'nun burjuva devrimleri döneminde faaliyet yürüten Ermeni devrimcileri, silah ve mühimmat yollamak için yine tam da Marsilya–İstanbul–Batum hattında sefer yapan gemilerde çalışan taraftarlarını kullanmaktadır.¹⁸⁹ Anlaşılan burjuva devrimler çağının metotları, proleter devrimler çağının militanlarınca da devralınmış, belki bu aktarımı sağlayan da bizzat yüzünü komünizme ve Komintern'e dönen eski ulusal devrimciler olmuştur. Yukarıda andığımız Batum Denizciler Birliği'nin sekreteri olan Zolbinskiy'in de Ekim Devrimi öncesi Marsilya'da denizcilik yapması bu deniz hattının deniz yoluyla kurulan bağlardaki yerine dair ek bir veri sayılabilir.¹⁹⁰

Batum'la özel bir bağa sahip olan elbette sadece Ermeni devrimciler değildir. 1921'de TKF'nin Teşkilat Bürosu Batum'a geçmiş, İsmail Hakkı ve İsmail Kadir, örgütün Batum sorumluları olarak belirlenmiştir.¹⁹¹ Nâzım Hikmet'in de Sovyet topraklarına ilk kez Batum üzerinden ayak bastığını ve 6 ay boyunca, kendi doldurduğu bir forma göre sempatizan, bir toplantı tutanağına göre aday üye olarak buradaki faaliyete katıldığını, *Yeni Dünya* ve *Kızıl Gazete* için çalıştığını hatırlatalım.¹⁹² Aralık 1921 tarihli, TKF Batum hücresi tutanakları, toplantıda 25 kişinin bulunduğunu göstermektedir.¹⁹³ Batum'da görevlendirilen İsmail Kadri'nin, Lenin, Zinovyev ve TKF'nin Komintern'in 3. Kongresi'ndeki delegesi Süleyman Nuri'ye yolladığı 1921 tarihli bir rapor Teşkilat Bürosu'nun İstanbul'a çok sayıda yoldaş gönderdiğini belirttikten sonra “Biz ayrıca Anadolu'ya ve İstanbul'a sık sık literatür de gönderiyoruz. Batum'da da Anadolu'ya ve özellikle Trabzon'a ajan gönderen, buralarla sık ve oldukça etkin bağlantı içinde bulunan illegal bir teşkilatımız var” demektedir.¹⁹⁴ Bİİ'den Roland Ginzberg de KEYK'e yazdığı bir raporda Komintern'in, İstanbul'la olan gemi bağlantısı sebebiyle Türkiye için Batum'da bir yönetim merkezi kurmasını önerip “Batum ile İstanbul arasındaki iletişim ve taşıma, düzenli olarak bu seferleri yapan gemilerde çalışan yoldaşlar tarafından, ayrıca bir yelkenli veya motorlu tekneyle sağlanmalıdır. Bu son tekne konusunu gerçekleştirmeyi biz üstlenebiliriz” demektedir.¹⁹⁵

Diğer taraftan, İtalyan şirketleri ile kurulan bağlarla Batum'un İstanbul üzerin-

189 Houri Berberian, *Roving Revolutionaries: Armenians and the Connected Revolutions in the Russian, Iranian, and Ottoman Worlds*, California: University of California Press, 2019, s. 51.

190 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 21 Ocak 1921, CR de Renseignement.

191 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 89–90.

192 Nâzım'ın doldurduğu form ya da “anket” için, RGASPI, 266/495/47(1)/154–155, Registratsionny List dlya Studentov KUTVa; toplantı tutanağı için TÜSTAV Komintern Arşivi, CD No: 19, Klasör No: 24_36, Belge No: 583.

193 TÜSTAV Komintern Arşivi, CD No: 19, Klasör No: 24_36, Belge No: 583.

194 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 82.

195 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmillel İşçiler İttihadı*.

den Avrupa ile kurduğu bağlar sağlamlaştırılmaya çalışılmaktadır. 1921 yılında, Sovyetlerin İtalya'daki temsilcisi Vodosef, yukarıda andığımız biçimde Lloyd Triestino ile Baron Beck ve Polack gemileri üzerinden ticaret hatları oluşturulması için bir anlaşma imzalarken, bir yandan da eski bir savaş kahramanı ve komünist sempatzanı olduğu belirtilen Luigi Rizzi'nin Garibaldi deniz şirketiyle Batum, Novorossisk ve İtalya arasında ticari gemi çalıştırılması için bir anlaşma yapılmıştır.¹⁹⁶ Fransız istihbaratı bir İtalyan şirketi ile Sovyetler arasında, Karadeniz limanları arası hatların yanı sıra şehri İtalya, Belçika, Almanya ve İngiltere limanlarına bağlayacak bir anlaşma yapılması için 1921 yılında görüşmelerin sürdüğünü belirtse de bunun yukarıdaki iki anlaşmadan biri olup olmadığı net değildir.¹⁹⁷

Elbette İstanbul yalnızca Batum, Odessa, Marsilya gibi limanlarda oluşturulan bağların pasif alıcısı rolünde değildir. Bir yandan da İstanbul merkezli denizciler ya da İstanbul'da kurulan bağlar bu deniz yollarında önemli bir rol oynamaktadır. Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın Karaköy'deki denizciler kısmına üye olan çoğunluğu Yunan 400 kadar denizciyi daha önce anmıştık. Bizzat Bİİ'nin Profintern'e gönderdiği bir mektup, Bİİ'nin kurduğu Gemiciler Birliği'nden birçok gemicinin yayınları kendi paralarıyla satın alıp Bİİ'ye böyle ulaştırdığını belirtmektedir.¹⁹⁸ Bu denizcilerin yanı sıra Fransız polisinin aldığı ihbar sonrası evini basmaya hazırlandığı Türkiyeli komünistlerden Hüseyin Said Bey'in temasta olduğu, Fransız bandıralı Jean gemisinin kaptanı Mehmet, Fransız raporlarına göre, Rusya'dan İstanbul'a komünist yayınların gelmesinde önemli bir ara halka rolü oynamaktadır.¹⁹⁹ Buna yakın bir tarihte yazılan başka bir rapor ise, daha önce Osmanlı liman şirketinde bir buçuk yıl boyunca tesviyeci olarak çalışan Fransız vatandaşı Paulmier'nin Sovyet delegasyonu ile ilişkisini ve sık sık görüştüğü ve evinde yapılan toplantılara getirdiği liman işçileri ile olan bağını not etmektedir.²⁰⁰ Anlaşılan, 1921 yazında Fransız istihbaratının komünistlerin İstanbul'daki ticari gemilerde hızla örgütlendiğine dair uyarıda bulunması sebepsiz değildir.²⁰¹

Göstermeye çalıştığımız üzere, dönemin İstanbul'u Odessa ve Batum başta olmak üzere çeşitli limanlarla kurulan bağlarla Komintern'e sıkı sıkıya bağlı durumdadır. Bu bağlar temel olarak, pek azının adını bilebildiğimiz devrimci denizcilerin çabası ve uğraşısıyla kurulmakta, bu sayede İstanbul'un hem Komintern ile haberleşmesi, hem de İstanbul'a para ve yayın akışı sağlanmaktadır. Altını bir kez daha çizelim, bu bağlara dikkat etmeden bir örgüt olarak Komintern'i anlamak mümkün değildir,

196 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 26 Şubat 1921, CR de Renseignement.

197 SHD, GR 7 N 4141, Bulletin de Renseignements Journaliers de COC Mars Avril Mai, 11 Mayıs 1921.

198 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, s. 99.

199 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 17 Temmuz 1922.

200 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 24 Nisan 1922.

201 SHD, GR 20 N 1106, Carton 1-4, 18 Temmuz 1921.

çünkü unutulmasın ki Çarlık Rusyası bir kara imparatorluğuydu, Sovyetler de bir kara devleti olarak varlığını sürdürdü, fakat Komintern sinir sistemi açık denizlerde olan bir örgüttür!

Denizcilerden askerlere geçelim. Emperyalist orduların askerleri arasındaki komünist çalışma, mütareke dönemi boyunca İtilaf güçlerinin, ama özellikle de Fransa ve Britanya'nın en yakından ve bir anlamda en büyük korkuyla işlediği noktalardan biri olmuştur. Bazı vakalar, bu korkunun ne kadar uç bir noktaya ulaştığını açıkça göstermektedir. Bir örnekte, 1920'nin son haftalarında, Fransız astsubayların katıldığı haftalık Pazar ayininin yapıldığı kilisenin dışına sık sık gelip jilet, makas vesaire satmaya çalışan seyyar satıcının buradan kovulunca kışlalara dadanması, Fransız kurmaylarında huzursuzluk yaratmış, hızla araştırma talimatı vermelerine neden olmuştur. Araştırma sonucu satıcının 20'li yaşlarda bir Osmanlı Yahudisi olan Albert Eşkenazi olduğu, amacınınsa Fransızca bilmesini avantaja çevirerek Fransız askerlerine satış yapmak olduğu ortaya çıkmıştır.²⁰² Fakat bu tedirginliğin kendisi dahi çok anlamlıdır. Nitekim, emperyalistlerin bu korkusunu fırsata çevirenler de çıkmıştır. 1922'nin ilk yarısında, Fransız istihbaratına muhbir olarak alınmadan önce deneme süresinden geçirilen Pierre George, Şevçenko ve Nestroyef üçlüsü, kendilerini kanıtlamak için ordu içerisinde yapılan Bolşevik propagandayı yakaladıklarını iddia etmişler, sonrasında da İstanbul'da çıkan *Aurore* gazetesinin matbaasında çalışan arkadaşları Dimitriy Bayerle'ye Fransızca bir bildiri bastırıp, bunu kanıt olarak götürmüşlerdir. Komünist literatürü uzaktan dahi olsa tanıyan herkesin "sahih" olmadığını rahatça anlayabileceği bu bildiri örneği Fransız istihbaratının da dikkatini çekmiş, sonuç olarak bu üç kafadar bekledikleri terfiyi almak yerine kendilerini Kumkapı Hapishanesi'nde bulmuştur.²⁰³

Bu iki olaya bakıp, işgal orduları içerisinde komünist ve dolayısıyla bozguncu propaganda tehdidinin bir hüsnükuruntu olduğunu düşünmek yanlış olur. Özellikle Fransız Komünist Partisi, kuruluşunu ilan ettiği 1920'nin sonlarından itibaren askeriye içerisinde örgütlenmeyi en temel görevlerinden biri saymış, anlaşıldığı kadarıyla bu konuda kayda değer sonuçlar da elde etmiştir. Fransız devleti farklı raporlarda, 1921, 1922 ve 1923 devresinde askere alınanlar konusunda ne kadar kaygılı olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁴ Dahası, özellikle Fransız ordusunun 1922 devresi için Alman istihbaratı da benzer bir görüş dile getirip, bu devrenin içerideki yoğun ajitasyon sebebiyle Ruhr işgalinde kullanılmasının çok zor olacağını

202 SHD, GR 20 N 1104, 1919–1920–1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 9 Ocak 1921.

203 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 3 Haziran 1922.

204 1921 devresi için, ileride de anacağımız, SHD GR 20 N 1106, Bolchevisme Juin 1921–Juillet 1922, 21 Nisan 1921; 1922 devresi için GR 7 N 2570, Renseignements sur les Organisations Communistes Internationales, 30 Kasım 1922; 1923 devresi ve bu örgütlenmede Jacques Doriot'un rolü için; aynı yerde 30 Aralık 1922 tarihli başlıksız belge.

belirtmiştir.²⁰⁵Fransız Komünist Partisi'nin askeriye içerisindeki propagandasının ve nihayetinde elde ettiği gücün sonuçları, başta 1918'de Ekim Devrimi'ne karşı savaşıma yollanan bahriyelilerin ve 1925–26'da Fas Devrimi'ne karşı yollanan gemilerin mürettebatının isyan ederek bu operasyonları tamamen ya da kısmen engellemesinde ya da 1923'te Alman işçileriyle birlikte bozguncu çalışma yaparken yakalanan 1922 devresinden Fransız askerlerinde görülebilir. Ordu içerisindeki çalışmanın sonuçlarının en başta sömürge karşıtı mücadelelerde görülmesinin tesadüf olmadığının altını çizelim. Komintern zaten sık sık sömürge karşıtı mücadele ile emperyalist ülkelerin orduları içerisinde örgütlenme arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır. Fakat bu bağ, teorik izahata ihtiyaç kalmadan başka şekillerde de görülebilir. Hayatı Nazi üniforması içinde sonlanacak olsa da, 1920'lerde Fransız Komünist Partisi'nin yükselen yıldızı ve göz bebeği olan Jacques Doriot'un parti içinde üstlendiği görevler bu açıdan öğreticidir. Doriot, 1922'de partinin gençlik aygıtının başına geçmiş, aynı zamanda sömürge karşıtı mücadele ve ordu içerisinde anti-militarist faaliyetin de başına getirilmiş, dahası aynı dönemde Fransa'yı, Komintern'e bağlı Spor Enternasyonali (Sportintern) nezdinde de temsil etmeye başlamıştır. İlk bakışta Fransız sömürgeciliğine karşı mücadele gibi hayati bir görevle, en hafifinden tali sayılabilecek spor faaliyetinin aynı militana verilmesi garip görülebilir. Bilakis, bu dört görev tamamen mantıksal bir şekilde aynı merkeze oturtulmaktadır. Bir taraftan ordu içerisindeki faaliyet, askere alınanlar en başta gençler olduğu için gençlik örgütü üzerinden yürütülmektedir. Diğer taraftan sömürgeciliğe karşı mücadele de, yaptığı işin hakkını veren bir komünist partiye yakışır biçimde dayanışma açıklamaları yayınlamak şeklinde anlaşılmamakta, sömürgeci işgalin belkemiği olan askeri aygıtı içeriden çökertmek için ordu içerisindeki faaliyetle birlikte yürütülmektedir. Peki, sporun bu işlerle alakası nedir? Sportintern ilerleyen yıllarda çok daha masum bir işleve sahip olacaktır, fakat Dünya Devrim Dalgası ilerlerken ve Fransa'nın da içinde olduğu belli başlı ülkelerin komünistleri iktidarı almaya her an hazırlanmalarının gerekebileceğini düşünürken, partinin kurduğu spor kulüplerinin işlevi de sıhhatli bir gençlik yetiştirmekten ibaret görülmemektedir. Aksine, geleceğin Kızıl Ordusu'nun nüveleri olarak işçi gençliğin yasal kılıfla talim yapıp, disiplinli bir güç haline getirilmesi hedeflenmektedir. Dolayısıyla spor faaliyeti de askeriye içerisindeki çalışmanın ve sömürge karşıtı politikanın uzantısı niteliğindedir.

Yukarıda andıklarımıza benzer bir asker isyanı İstanbul'da yaşanmamışsa da, işgal sürerken Fransız ordusunun komünist propagandanın bu sonucu verebileceğini düşündüğü çok açıktır. 1921 Nisan'ında, Fransız Savaş Bakanı Louis Barthou, İstanbul'daki Fransız işgal güçlerinin komutanı General Charles Charpy'e yazdığı mektupta 1921 devresi içerisinde Komünist Gençler Federasyonu'nun yani Fransız

205 SHD, 7 N 2570, Renseignements sur les Organisations Communistes Internationales, 26 Nisan 1922.

Komünist Partisi'nin gençlik örgütünün yürüttüğü propagandaya dikkat çeken ve İstanbul'daki deneyimli subayları bu faaliyetin önüne geçmek için görevlendirmesini isteyen bir mektup yollayarak bu kaygının ulaştığı boyutları göstermektedir. Barthou bu mektuba müteakiben bilinen ajitatörlerin isim listesini Charpy'e yollayacağını söylese de bu liste ya hiç yollanmamış ya da daha muhtemel olarak, bizim bu mektubun arşivlerde karşılaştığımız kopyasına iliştilmemiştir. Fakat askere alınan devre içerisindeki komünist ajitatörlerin, sırf İstanbul'daki işgal ordusu için bir liste hazırlatacak sayıda ve önemde olması dahi, tehdidin büyüklüğüne delalet eder. Charpy de bu uyarıyı dikkate almış, 1 Haziran 1921'den itibaren İstanbul'da bulunan işgalci Fransız orduları içerisindeki komünist faaliyetin gözetlenmesi için özel bir denetim başlatılmıştır.²⁰⁶ 1923 Nisan'ında Fransız işgal güçlerine ulaştırılan bir sirküler, Mütareke'nin sonlarına yaklaşılrken, önlemlerin kışla dışına da genişletildiğini göstermektedir. Bu sirkülerde belirtilene göre, bu tarih itibarıyla İstanbul'da Fransız Sureté'sinin, yani bir anlamda siyasi polisinin asli görevi ordu içerisindeki anti-militarist propagandayı önlemek olarak tanımlanırken, başta Bakırköy, Zeytinburnu, Yeşilköy, Taksim ve Kadıköy meydanlarının gözetim altında tutulması için özel tedbirler alınması kararlaştırılmıştır.²⁰⁷

Bu tedbirlerin alınması Mütareke'nin son dönemlerine denk geldiği için, sonuçlarına dair net bir bilgiye ulaşamıyoruz. Fakat Komintern'in, ordu içerisindeki faaliyete dair hazırladığı bir raporda, çalışma yürütülen işgal bölgeleri olarak Ruhr ve Yukarı Silezya'nın yanı sıra İstanbul'u da sayması, Fransız işgalcilerin tedirginliğinin boşa olmadığına bir işaret sayılabilir.²⁰⁸ Bu faaliyete dair sahip olduğumuz çok farklı kaynaklardan gelen küçük parçaları birleştirdiğimizde ise, Fransız askerleri içindeki çalışmaya dair bir fikir edinebiliyoruz. İleride önce Lev Trotskiy liderliğindeki Uluslararası Muhalefet'in taraftarı olacak sonra da Nazilere karşı Fransız direnişine katılacak olan komünist militan Dieudonné Soulié'nin anıları bu açıdan özellikle ilginçtir. Buna göre, Soulié İstanbul'da işgal ordularının safındayken Sovyet temsilcileriyle görüşmüş, onların sağladığı finansman ve teknik yardımla 1922 yılında iki sayı olarak, 400 nüsha kadar *Le Cinq Centieme* (Beş yüzüncü, Soulié'nin içinde bulunduğu 500. Alay'a bir atıf) adlı, askerlerin problemlerinden bahseden bir gazete çıkarıp askerlere dağıtabilmiştir. Subayların durumu keşfetmesi nedeniyle bu çalışmanın devamı gelmese de bu vaka Fransız ordusunun anti-militarist çalışma kaygılarının temelinde ne yattığını göstermesi açısından önemlidir. Bir o kadar ilginç olanı da, Soulié'nin İstanbul'a gelmeden önce Tours kongresinde Fransız Komünist Partisi'nin kuruluşuna katılıp, daha sonra Fransa içerisinde bir anti-militarist kampanyanın afişini yaptığı için birkaç ay Montauban

206 SHD, GR 20 N 1106, Bolchevisme Juin 1921–Juillet 1922, 21 Nisan 1921.

207 SHD, GR 11 J 3214, Notes et Circulaires, 10 Nisan 1923, Service de Note.

208 SHD, GR 20 N 1106, Bolchevisme Juin 1921–Juillet 1922, 14 Şubat 1922.

Hapishanesi'nde yatması, sonrasında ise Fransız ordusuna yazılıp, **gönüllü olarak** İstanbul'a gelmesidir.²⁰⁹ Bu bize Soulié'nin, yolu hasbelkader İstanbul'a düşmüş bir asker olmadığını, muhtemeldir ki bizzat bu çalışmayı yürütmek üzere Komünist Parti tarafından yollandığını düşündürmektedir.²¹⁰ Fransız kışlalarında Fransız işgalcinin yenilmesi için çalışan Fransız komünistlerin hikâyesini, başta Pandelis Pulyopulos olmak üzere Yunan ordusu içerisinde bozguncu çalışma yürüten Yunan komünistleri ile birlikte okuduğumuzda, Komintern'in Milli Mücadele ile ilişkisinin, yollanan silah ve cephanenin dışında farklı bir boyutu hakkında da fikir sahibi olabiliriz.

Kışla dışında, Fransız astsubaylarını çekmeyi başarmış olan Sirène gibi bazı Bolşevik yuvalarını daha önce andığımız için burada tekrarlamayacağız. Fakat komünist propagandanın hayatın her alanında, askerlere ulaşmak için kendine bir yol bulmaya çalıştığı örnekler İstanbul'da da karşımıza çıkıyor. Bunlardan birisi Fransız askeri belgelerinde geçen, soyadı öğrenilemeyen "Clement" isimli bir militandır. Clement, İstanbul'da bir Fransız berberinde ARAC (Association Républicaine des Anciens Combattants, Cumhuriyetçi Gaziler Derneği), yani Fransız Komünist Partisi'nin özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan kitlesel olarak dönen eski askerlere ulaşmak için kurduğu örgütün bildirisini dağıtmış, fakat yakalanamamıştır.²¹¹

Elbette, komünist propaganda yalnız Avrupalı askerleri hedeflemekle sınırlı kalmamaktadır. Denilebilir ki, İstanbul şartlarında bu propagandanın asli hedefi Fransız ordusunun Mağribi askerleri ve Britanya ordusunun Hindistan coğrafyasından gelen askerleridir.²¹² Arap Hasan ve Tatar yoldaşlarıyla daha önce karşılaşmıştık. Asıl görevi Arapça konuşan işgal askerlerine yönelik bozguncu çalışma yürütmek olan bu grubun yanı sıra, Fransız kaynakları çeşitli Azerbaycanlı komünistlerin²¹³ bu dönemde Müslüman askerler arasında propaganda amacıyla yollandığından bahsetmektedir. Yine 1923 yılında Komintern temsilcisinin İstanbul'dan yazdığı bir rapor, şehirdeki Arapça konuşan askerlere ulaşmak için Tunus'ta çıkan *el-Ümme*

209 <http://maitron-en-ligne.univ-paris1.fr/spip.php?article131529>, notice SOULIÉ Dieudonné, Noël, Marius par Jean Sagnes, erişim tarihi 4 Aralık 2019.

210 Bu tavır, bugün onbinlerce halk çocuğunun silah altında tutulduğu ordudan kaçmayı Leninist anti-militarizmi gibi pazarlamaya çalışanlara da bir ders olmalıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman askerlerine kendisi de silah altına alınmışken seslenen Liebknecht'in örneği zaten burjuva pasifizmi ile komünist anti-militarizm arasındaki farkı berrak biçimde göstermiştir ama Soulié örneği de "üniformalı ve silahlı anti-militarizm"ın birçok isimsiz kahramanından biri olarak akılda tutulmalıdır.

211 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 19 Eylül 1922.

212 Britanya sömürgeci olan Hindistan'ın günümüzdeki Bangladeş ve Pakistan'ı da kapsadığını, dolayısıyla önemli bir Müslüman nüfusu içerdiğini unutmamak gerekir.

213 Bu dönem Batılı kaynaklar, Azerbaycanlı, Kırımli ya da Kazanlı Türki halkların hepsini Tatar olarak anmaktadır. Azerbaycan vatandaşlığının vurgulandığı bazı belgeler dışında, Tatar olarak geçen militanların tam olarak nereden geldiğini anlayamıyoruz. Bu durum yukarıda andığımız Tatar militanlar için de geçerlidir, yani bunların Azerbaycanlı olması da ihtimal dahilindedir.

gazetesinin kullanıldığını belirtiyor. Bu gazete, Tunus komünist hareketinin tarihsel liderlerinden Muhtar el-Ayari'nin çıkarttığı *Habib el-Ümme* (Milletin Dostu) gazetesini olsa gerek.²¹⁴ Ne yazık ki bu yayına nasıl ulaşıldığını, kimlerin nasıl getirdiğini bilmiyoruz. Fakat sırf bu gazetenin dağıtılıyor olması dahi, Arap askerlere ulaşmak için Mağribin komünistleri ile İstanbul komünistleri arasında, dolaylı da olsa, henüz bilmediğimiz bir bağa işaret etmektedir.

Askerlere yayınların ve bildirilerin ulaştırılması için gösterilen çabaya dair, Sosyalist Fırkacı iken daha sonra Komünist olan Vanlı Kazım'ın anılarından oldukça uzun bir alıntıyı, okurun sabrına sığınarak, burada aktarmayı anlamlı görüyoruz.

Bir gün parti [Sosyalist Fırka, B.S.] odasında yalnız oturuyor ve gazete için yazılar hazırlıyordum. Oda kapısı kapalıydı. Kapının vurulduğunu sonra da açılarak iki kişinin içeri girdiğini gördüm. Birinin koltuğunda büyükçe bir paket vardı. Baş eğerek selam verdikten sonra “Partinin reisi siz misiniz?” diye sordular. “Biraz sonra gelecek, buyrun oturun, eğer sorularınız varsa ben onun yardımcısıyım cevap verebilirim” dedim ama buna hacet kalmadı çünkü tam bu sırada Hilmi Bey [Hüseyin Hilmi, B.S.] gelmişti. Hilmi Bey içeri girdiğinde “bu beyler sizinle konuşmak istiyor” dedim ve onlara “işte parti başkanı Hilmi Bey budur, takdim ediyorum” dedim. Gelenlerden esmer olanı Azeri şivesiyle, “Biz Rusya’dan geliyoruz gizli bir meselemiz var,” beni işaret ederek, “sizin yardımcınız olduğunu söyledi, sözü doğru ise, itimat ediyorsanız konuşalım.” Hilmi hiç tereddüt etmeden “konuşalım itimatlıdır” dedi. Bu söz üzerine yine o esmer olanı elindeki paketi açtı. Paketin içinden kocaman bir ekmek çıkararak ekmeğin üstünü çizdi. İnce kabuğu eliyle sıyırdı ve içinden birçok kağıt çıkardı, onları deste deste ayırdı. Bunlar İngiliz, Fransız, İtalyan dillerinde ince kağıtlara yazılmış beyannamelerdi. Ekmeğin iç alt kısmından da bir deste Türkçe beyannameler çıkarmışlardı. Esmeri Tatarca da biliyor, beyazı ise Fransızca dilini konuşabiliyordu. Bu beyannameler dillerini konuşan askerler arasında dağıtılacaktı. Fransızca olanı alıp okudum, bunda şöyle yazılmıştı: “Siz sermayeci sömürgeci hükümetlerin fakir işçilerisiniz. Onların çıkarları için sizi savaşa sokup öldürüyorlar, İstanbul’un işgalinde de sizin hiçbir çıkarınız yoktur. İsyan ediniz” gibi daha bir sürü kışkırtıcı sözler yazılıydı. Türkçe olanlarda ise “Anadolu’da Türk ulusu kurtuluş için silahlı hazırlıklar yapıyor onlara katılın, Rus hükümeti size yardım edecektir”. [...] Ben henüz Marksist eğilimli, mücadeleye girmiş arkadaş edinmemiştim. Olur olmaz kimselere de itimat edemezdim ve bu tehlikeli işi tek başıma yapmaya karar verdim. Bu arada Milli Mücadele Komitesi diye bir örgütün faaliyette olduğunu söylediler. Başlarında Topkapılı Mehmet isminde biri varmış, tarif üzerine araştırarak buldum. İtimat verici bir kimseydi. Durumu anlattım ve beyannamelerden birer tanesini gösterdim, “Türkçeleri bize ver dağıtırız fakat diğerlerini biz yapamayız” dedi. [...] Yabancı beyannameleri sıraya koydum ve İngiliz ve Hintçe olanları ele aldım. Bunları askerler arasında dağıtmak için onların arasına girmek lazımdı. Oysa bilhassa İngilizler, Türkleri aşağılık görüyor ve konuşmaya, dost-

214 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 308.

luk kurmaya yanaşmıyorlardı. Öğrendim ki İngilizler, gönüllü asker alıyorlarmış. Bende ise Sırp pasaportu vardı. Bunlar yabancı uyruklularını aldıkları için gidip Sırp olarak yazıldım ve asker oldum. Bana bir kat elbise, bir silah ve zarf içinde bir evrak vererek beni Haydarpaşa'daki karargaha gönderdiler. Orada vagonlarda yatan, benim gibi birçok asker vardı. Bir şey yaptığımız yoktu. Yalnız iki saat gündüz ve iki saat gece nöbet tutuyorduk. [...] Hintli askerler çayırda, çadırlara yerleşmişlerdi. Bunların büyük bir kısmı Müslümandı. Ben gider onlara bir Müslümanca selam verir, çadırlarında oturur çay içerdim. Bu sohbet arasında, Hintçe beyan-namelerden beşer onar tanesini onlar görmeden yastıklarının arkasına sokardım.²¹⁵

Kazım'ın anlattıkları, bütün yazı boyunca İstanbul ve Komintern'e dair tartıştığımız birden fazla hususun sağlaması gibidir. Bahsedilen "Azeri aksanlılar", Fransız raporlarında sıkça geçen ve Müslüman askerler arasında Bolşevik propaganda yapan Azerbaycanlı komünistler motifini doğrular nitelikte. Bunlardan birisinin Fransızca konuşmasından bahsetmesi de, o olduğunu elimizdeki verilerle iddia etmek mümkün olmasa da, Fransız raporlarında Müslüman askerlere yaptığı Fransızca propagandayla sık sık adı geçen Paris eğitilmiş Azeri militan Bokru Bey Akuldof'u akla getirmektedir.²¹⁶

Bunun dışında, Kazım'ın anılarında bir yandan da Tatar militanlar üzerinden İstanbul'a uzanan eli görebiliyoruz. Ekmek içinden çıkan bildiriler yasadışı çalışma ve materyalin yeraltı metotlarıyla İstanbul'a taşınmasına bir başka güzel örnektir. Ekmeğin içinden çıkan dört dilli bildiriler ileride göreceğimiz İstanbul'daki çok dilli komünist faaliyet açısından oldukça ilgi çekicidir. Elbette en çarpıcı olan ise bozguncu çalışmanın yürütülebilmesi için gösterilen çabadır.

Kazım'ın anlattığı, Sırp pasaportunu kullanarak Britanya lejyonuna girme fikri de oldukça ilgi çekicidir. Bu fikrin de bu dönem Vanlı Kazım dışında da kullanımda olduğunu düşündürecek verilere sahibiz. Bolşeviklerin, özellikle çok daha kalabalık olan ve dolayısıyla çok daha fazla asker alan Fransız lejyonlarına sızmak için Rus militanları kullanarak çeşitli girişimlerde bulunduğunu biliyoruz. Bunun İstanbul'a yansıyan bir örneğinde, Batum üzerinden İstanbul'a gelen Yosif Markozyan'ın, Fransız lejyonuna girmeye çalışırken Çeka için çalıştığı anlaşılınca sınır dışı edildiğini görüyoruz.²¹⁷

215 Aktaran Erden Akbulut (der.), *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, İstanbul: TÜSTAV, 2006, s. 84–86.

216 SHD, GR 20 N 1106, Bolchevisme Juin 1921–Juillet 1922, 13 Eylül 1921.

217 SHD, GR 20 N 1119, Expulsions, 3 Aralık 1921.

5. Diller, kitaplar ya da İstanbul'da çetrefilli devrimcilik

Yukarıda andığımız biçimde, bu yazıda farklı milletlerden ve farklı dillerden komünistlerin yolunun kesiştiği İstanbul'da, dahası henüz İmparatorluğun başkentinin Türkleştirmeye maruz kalmadığı şartlarla karşı karşıyayız. Bu vaziyetin, savaş sırasındaki ve sonrasındaki göçlerle iyiden iyiye pekiştiği şehirde, komünist çalışmanın en temel sorunlarından birisi de çeşitli dillerde propaganda ve ajitasyon materyalinin üretilebilmesidir. 1921'in Kasım ayında Batum'dan İstanbul'a gelirken aramaya takılan Corvin gemisinden çıkanlar bize şehirdeki komünist faaliyetin dil çeşitliği açısından bir fikir verebilir.

Neredeyse tüm yolcuların İtalyan pasaportuyla seyahat ettiği gemi, İstanbul'a yanaşırken Britanya polisi arama yapmaya karar vermiş ve Fransız polisinin ifadesiyle "43'ü Fransızca olmak üzere tüm dillerde 154 komünist propaganda broşürü" yakalamıştır. Fransızca olarak Lenin'in *Proletarya Diktatörlüğü ve Dönek Kautsky, Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü Üzerine Tezler, Komünistler Orta Köylülüğe Nasıl Yaklaşır* gibi metinleri, Trotskiy ve Zinovyev imzalı *1920'de Petrograd* metni, Zinovyev ve Lenin'in çeşitli konuşmaları, yine Zinovyev'in *Lenin-Hayatı ve Faaliyeti, Ordu ve Halk ve Enternasyonalin Yakıcı Sorunları* broşürleri ve Komintern'in 2. Kongresi'ne ve Bolşevik Partisi'ne dair metinlerin yanı sıra, 1920 yılında Moskova'da basılmış olan ve Rosa Luxemburg'u anan bir broşür ve Klara Zetkin'in *Almanya'da Devrimci Mücadeleler* broşürü de Fransızca metinler arasındadır. Çevirilerin yanı sıra, Pierre Pascal'ın *Kızıl Rusya'da-Bir Fransız Komünistin Mektupları*, Henri Guilbeaux'nun, hakkında verilen idam cezası sonrası geçtiği Moskova'da, Komintern'in 1. Kongresi sırasında yazdığı ve Komünist Enternasyonal Yayınları'nın bastığı *Savaş Sırasında Fransız Sendikalist ve Sosyalist Hareketi* broşürü gibi, bizzat Fransız komünistlerin ürettiği Fransızca metinler de İstanbul'a girmeden el konulan propaganda materyali arasında yer almaktadır.

Bu geniş Fransızca materyale ek olarak, İngilizce *Grev Kırıcı Olmanın Utancı, Rusya Komünist Partisi Programı ve Sovyet Hükümeti ve Barış* broşürleri, Almanca olarak kısa ömürlü Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nin liderlerinden Bela Szanto'nun *Macaristan'da Sınıf Mücadelesi ve Proletarya Diktatörlüğü* broşürünün yanı sıra Zinovyev'in çeşitli yazıları ve Komintern metinleri, İtalyanca ise *Sosyal Demokratlar Ne İstiyor?* broşürü listede yer almaktadır. Listenin tamamını buraya yazmak mümkün değil ama Rumence *Rumen Komünist Grubunun Teşekkülü ve Yayınları* broşürü ve Litvanya Komünist Partisi'nin, Litvanyaca yayınlanan *Tziehna Beedrs* yayınının üç sayısının da, büyük Batı dillerindeki yayınların yanında, yakalananlar listesinde yer aldığını eklemekte fayda var. Tüm bu broşürlerin dışında, Komintern'in Komünist Enternasyonal ismini taşıyan merkezi yayınının da, 20 Türkçe,²¹⁸ 5 Rusça, 3 Almanca ve 2 Fransızca olmak üzere 30 kopyası bu

218 Bu bilgede bir yanlışlık olabilir. Biz Komünist Enternasyonal'in kendi ismiyle çıkarttığı yayı-

operasyonda İtilaf güçlerinin eline geçmiştir.²¹⁹ Yani tek bir postada dahi 8 ayrı dilde komünist propaganda!

Fakat bu 8 dil, Mütareke İstanbulu'ndaki komünist yayın zenginliğinin tamamını vermek için yeterli değil. Çeşitli vesilelerle İstanbul'da ya da İstanbul'a girerken yakalanan militanların üzerinde Gürcüce ve Ermenice yayınlar çıktığını ve dahası Bİİ'nin Mısır'dan gelen Rumca Marksist kitaplarla zenginleşen bir kitaplığa sahip olduğunu daha önce andık. Polis belgelerinin İstanbul'daki komünist Babil'e dair çizdiği tabloyu bizzat İstanbul'daki komünistlerin Komintern'e yazdığı çeşitli raporlarda verdikleri bilgiler de doğrulamakta ve tamamlamaktadır. İKG'nin gençlik örgütü adına yazdığı raporda Ali Cevdet, İstanbul'da Fransızca, Almanca, Türkçe, İngilizce, Rusça, Ermenice, İtalyanca ve İspanyolca kaynakların İstanbul'da ellerine ulaştığını belirtmektedir.²²⁰ Bir önceki bölümün sonundaki Vanlı Kazım'ın anıları da bu tabloya Hintçeyi eklemektedir.

Şehirde düzenli olarak çıkan ya da başka yollarla şehre ulaşır İstanbul'da dağıtılan komünist gazetelerde de önemli bir dil çeşitliği görülmektedir. İKG, şehirde Türkçe olarak *Kurtuluş*, *Vazife*, *Orak-Çekiç* ve *Aydınlık* yayınlarını çıkartmış, kapatılan gazeteleri hızla diğerleri izlemiştir. İşgalcilerin, Mütareke'nin açık işgal aşaması diyebileceğimiz 16 Mart 1920 tarihinden önce yayında olmayan yeni gazetelere izin vermemesi sebebiyle, Ortadoğu'da kurulan komünist partilerin hemen hepsinin 1920'lerde deneyeceği bir yolla, İKG hâlihazırda çıkan bir gazetenin haklarını satın alma projesi de geliştirmiş, fakat anlaşılan bu girişimden bir sonuç alınmamıştır.²²¹ Bunların yanı sıra gençlik örgütü için 1921 yılından itibaren *Zincirbend Gençlik* dergisi yayınlanmaktadır.²²² Fransız istihbaratı, Magdeleine Marx'ın İstanbul'dayken Suphi Nuri (İleri)'ye para vererek *Yarın* isimli bir Marksist gazete çıkarmasına ön ayak olduğunu aktarmaktadır.²²³ Bizzat şehirde basılan Türkçe yayınlar dışında, kardeş partiler aracılığıyla da çeşitli Türkçe yayınlar şehre girmektedir. En azından bir dönem, Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya*'sının dağıtıldığını biliyoruz.²²⁴ Mikolayiv ve Herson şehirlerinde de Türkiye'ye gönderilmek üzere Türkçe yayınlar depolandığını ve bunların deniz yoluyla Türkiye'ye yollandığını Komintern raporları aktarmaktadır.²²⁵ Bulgaristan Komünist Partisi'nin Türkçe yayın organı olan *Ziya* gazetesi de denizciler ile şehre ulaşmakta ve bir rapora göre

nın Osmanlı Türkçesine çevrildiğine dair başka herhangi bir bilgiye rastlamadık. Fakat burada söz konusu olan belli sayı ya da makalelerin bir sefere mahsus çevrilmesi de olabilir.

219 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 18 Kasım 1921.

220 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 120.

221 A.g.y., s. 189–90.

222 A.g.y., s. 340.

223 SHD, GR 20 N 1104, 1919–1920–1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 17 Kasım 1921.

224 Erdem, *Mustafa Suphi*, s. 99.

225 RGASPI, 502/1/7/136–7.

100 nüsha olarak dağıtılmaktadır. Aynı kaynaktan Yunanistan'da çıkan *Yeni Ziya* gazetesinin de, çok daha sınırlı bir dağıtım ağına sahip olsa da şehre ulaştığı anlaşılmaktadır.²²⁶

Yayın çeşitliğinin bir yanını bizzat şehirde çıkan gazeteler oluşturmaktadır. Bunların biri Yunanca olarak Bİİ'nin yayınladığı ve (muhtemelen abartılı olarak) 5 bin basıldığı not edilen *Neo Antropos* (Yeni İnsan) gazetesi, diğeri ise Hınçaklara ait *Yerguir* (Ülke) gazetesidir. Bu gazete, Fransız askeri istihbaratına göre 2.000–2.500 arası satılmaktadır.²²⁷ Bunun dışında, yurtdışında basıldıktan sonra şehre giren ve Türkçe olmayan gazeteler aslında bir yandan Türkiye komünist hareketinin dünya genelindeki komünist hareketle ilişkilenebilirliğini küçük bir ölçekte önümüze çıkartmaktadır. Bir yanda, Balkanlar istikametindeki iki komşudan, kitlesel Bulgar (Dar) Komünist Partisi'nin Bulgarca çıkan gazetesi şehre gelmekte ve 200 nüsha olarak dağıtılmaktadır. Diğer komşudan ise Yunanistan Sosyalist Partisi (Komünist)'in²²⁸ yayını şehre girmekte ve muhtemelen Bİİ'nin Rumca konuşan kitlesi sayesinde çok daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmaktadır.²²⁹ Bir gemi seyahati uzaklıkta bulunan Sovyet ülkesinden de çeşitli Rusça gazetelerin çok çeşitli kanallarla geldiği ve dağıtıldığı kuşku bırakmayacak kadar nettir. Fakat bu dağıtım, Bolşevik Partisi İstanbul Teşkilatı üzerinden, diğer kanallara daha az temas ederek yürümektedir. Şehirdeki Rus toplumuna ulaşma olanağı kazanmak için, Kolbanovskiy'in RKP (B) komitesi (İKG'nin yukarıda andığımız girişimine benzer biçimde), şehirdeki Beyaz Rus mültecilerin en önemli gazetesi olan günlük Fransızca *Presse du Soir* gazetesini 15 bin liraya satın almaya çalışmış fakat beklenen maddi kaynak ellerine ulaşmadığı ve ardından polis operasyonu ile komite çöktürüldüğü için bu proje gerçekleşmemiştir.²³⁰ Diğer taraftan ise, Arap dünyasından, işgal ordularına yönelik çalışma için, Tunus Komünist hareketinin önemli liderlerinden Muhtar el-Ayari'nin liderliğinde Tunus'ta basılan, yukarıda da sözünü etmiş olduğumuz *Habîb el-Ümme* gazetesi kullanılmaktadır.²³¹ Bu “doğal bağlar” dışında, Ginzberg'in raporunda daha şaşırtıcı bir detay dikkatimizi çekiyor. Yazdığına göre “Amerika Sosyalist Birliği”nin gazetesi de 1920–1921 döneminde 200 nüsha olarak Bİİ tarafından satılmıştır. Fakat bu, sistematik bir ilişkiden ziyade, ABD'den kısa süre önce gelip Bİİ'ye katılmış olan “Bezestenî yoldaş”ın yanında getirdiği gazetelerin satışı olduğu izlenimi

226 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 120.

227 GR 20 N 1106, Bolchevisme Juin 1921–Juillet 1922, İstanbul'da çıkan gazetelere dair başlıksız ve tarihsiz bilgi notu.

228 Orijinal metinde böyle geçse de burada kastedilen, Yunanistan Komünist Partisi'nin öncülü olan SEKE-K, yani Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi–Komünist olmalı.

229 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmîlel İşçiler İttihadı*, s. 59.

230 SHD, GR 20 N 1141, Bolchevistes et Justice Militaire, 21 Mart 1921, Voldmar Adamoff Procès–Verbal.

231 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 308.

uyandırmaktadır. Bu durumda, raporu okuyan Komintern yetkililerine “Amerikan Sosyalist Birliği” diye sunulan, Bezesteni’nin de ABD’de iken parçası olduğu IWW (Industrial Workers of the World, Dünya Sanayi İşçileri) ya da IWW’nin kurucularından biri olan Eugene Debs’in Amerikan Sosyalist Partisi (Socialist Party of America) olabilir.

Bu dil karmaşasının içinde genel bir tablo çıkartacak olursak, İstanbul’daki komünist faaliyette kullanılan temel üç dil, çeşitli sebeplerle Türkçe, Rusça ve Fransızca olarak öne çıkmaktadır. Rusçayı önemli hale getiren husus, elbette şehirde hızla artan Rus nüfusu ve İstanbul’un Sovyet ülkesine bir deniz uzaklıkta bulunmasıdır. Zaman zaman Fransız raporları ele geçirdikleri Rusça komünist yayınları rapor etse de, “ekte” olduğu belirtilen nüshalar anlaşılan bugüne ulaşmamıştır.²³² Bu sebeple bu aşamada hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız Rusça yayınların üzerinde fazla durmayacağız. Türkçe’nin, yani Osmanlı Türkçesi’nin neden önemli olduğunu ise elbette izah etmeye gerek yok. Fakat her şeyden önce elde hazır malzeme bulunmamasının Türkçe komünist yayınlara ulaşmayı zorlaştırdığı anlaşıyor. Burada da, İstanbul’da dağıtılan Türkçe materyali ikiye ayırmak mümkün. Bir yandan, Şefik Hüsnü etrafında örgütlenen çevre, gazete yayınının yanı sıra çeviriler ve özgün üretimlerle çeşitli broşürler yayınlamaktadır. Bu dönem Aydınlık Kitaplığı Sadrettin Celal ve Şefik Hüsnü imzalı çeşitli Osmanlı Türkçesi broşürler, bizzat Şefik Hüsnü’nün yaptığı bir *Komünist Manifesto* çevirisini ve Mütareke’nin son dönemlerinde Buharin ve Preobrajenskiy’in *Komünizmin Elifbası* eserinin çevirisini yayınlamıştır. Bunun dışında, Fransız Komünist Partisi’nin ilk kuşak liderlerinden olan Charles Rappoport’un yazdığı *Komünizmin El Kitabı* eserinin Türkçe çevirisi, Yunanca çevirisi ile birlikte Bİİ’nin Yunanca yayınının eki olarak 1922’nin sonunda dağıtılmış, Rappoport’un metninin son satırları olan “Lenin’in kurduğu Üçüncü Enternasyonal proletaryayı son zaferine taşıyacaktır” ifadesi İstanbul işçilerine Türkçe olarak ulaşmıştır.²³³

Türkçe elbette İstanbul’daki halkın en çok konuştuğu dil olarak önem kazanırken, Komintern militanlarının *lingua franca*’sı, ismiyle müsemma şekilde Fransızca olmuştur. Burada Fransızcanın mütareke İstanbulu’nda yoğun biçimde kullanıldığı ve konuşulduğunu hatırlatmakta da fayda var. Bu durumu şaşıracak yerinde gözleyen Magdeleine Marx şöyle diyordu:

İstanbul’da Fransızca neredeyse Türkçe kadar yaygın konuşuluyor; afişler, tablolar, menüler, programlar, uyarılar hepsi Fransızca yazılmış. Hastanelerdeki tüm hekimler Fransa’da eğitim almış [...] Biraz kültür sahibi olup da en son çıkan roman hakkında ya da en son yayınlanan biraz çarpıcı makale hakkında yorum yap-

232 Örneğin SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 28 Ağustos 1922 ; GR 20 N 1106, Carton 1-4, 2 Aralık 1921, CR.

233 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 7 Eylül 1922, CR.

mayan tek bir Türk erkeği ya da kadını yok. Burada [Paris'te-B.S.] yazılan, oynanan, sergilenen, söylenen ve yapılan her şey biliniyor. Fransız taşrası, Paris'ten yayılan manevi havadan etkilenmek konusunda *İstanbul*'dan çok daha geride.²³⁴

Elbette, Marx'ın burada söylediklerine ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Yukarıda andığımız üzere küçük Avrupa haline gelen Pera bölgesinde Fransızcaya dair edilen izlenimle sözgelimi Selimiye'nin yoksul mahallelerinde edinilecek izlenim çok farklı olsa gerek. Fakat yine de Marx'ın burada yazdıkları, dönemin İstanbul aydınları için önemli bir gerçeğe işaret ediyor.

Bu dönemin Türkiyeli komünist liderlerinden üçünü ele alalım. Hareketin kurucu önderi Mustafa Suphi 14 Mayıs 1883,²³⁵ İstanbul'daki grubun iki önemli yöneticisinden Şefik Hüsnü ve Sadrettin Celal²³⁶ 1890²³⁷ doğumludur. Yani Ekim Devrimi ile başlayıp Mütareke'nin sonuna kadar sürecektir bir dönemi ele alırsak (elbette Suphi, erken bir tarihte şehit düşecektir) hepsi 20'lerinin sonu ile 30'larının sonu arasındaki yaşlarda olan, aynı kuşakta sayılabilecek militanlardır. Kendi kuşakları için şaşırtıcı olmayan biçimde üçü de eğitimleri için Paris'e gitmiş, Mustafa Suphi bugünün meşhur Sciences Po'sunun atası Ecole Libre des Sciences Politiques'te, Şefik Hüsnü Sorbonne'da, Sadrettin Celal ise ENS ve Sorbonne'da okumuştur. Bunlardan en azından ilk ikisinin, Paris günlerinde hitabeti dillere destan Jaurès'i dinleyerek sosyalizme yaklaştığını biliyoruz,²³⁸ üçünün de aynı dönemlerde Paris'te bulundukları düşünülürse Sadrettin Celal için de benzer bir durumun geçerli olacağı düşünülebilir.

Fransız bağlantısı birçok noktada kendini gösteriyor. Şefik Hüsnü liderliğinde yayınlanan *Aydınlık* gazetesinin adının, Fransız komünist yayını *Clarté* isminden geldiği oldukça açıktır. Dahası, Şefik Hüsnü, otobiyografisinde sosyalizme geçişinin kaynakları olarak, örneğin Marx'ı ya da Engels'i değil, Fransız sosyalizminin önemli isimleri olarak Jean Jaurès, Paul Brousse ve Marcel Sembat'yı sayar. Fransa günlerinde, daha sonra Fransız Komünist Partisi'nin yayını haline gelecek olan *l'Humanité*'nin sıkı bir takipçisi olduğunu belirtir.²³⁹ Yukarıda bahsettiğimiz Fransız komünist lider Rappoport'un broşürünün, Lenin ya da Trotskiy gibi Bolşevik

234 *L'Humanité*, 3 Aralık 1921.

235 Paris, Archives de Sciences Po (Sciences Po kurumunun arşivleri, ASP), Mr. Soubhy Moustap-ha klasörü, 1907–08 eğitim yılına ait öğrenci belgesi.

236 Sadrettin Celal üzerindeki Fransız etkisi, komünist olduğu dönemde mahlas olarak kullandığı, daha sonra ise kendine seçtiği “Antel” soyadında dahi görülebilir. Burada açıkça referans yapılan, Fransızca “herhangi biri” anlamına gelen “*un tel*” ifadesi olduğu anlaşıyor.

237 Şefik Hüsnü için; RGASPI, 495/266/38/27–28, Sadrettin Celal Antel için bkz. Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 401.

238 Şefik Hüsnü için kaynağı bir sonraki paragrafta anıyoruz. Suphi için Erdem, *Mustafa Suphi*, s. 55.

239 RGASPI, 495/266/38/99–107, Autobiographie du ca. Ferdi.

liderlerin metinlerinden önce Türkçeye çevrilerek şehirde dolaşıma girmesini de bu bağlamda anlamak gerekir. Fransızcaya ve Fransa'ya olan bu erişim, Fransızca çeviriler aracılığıyla Lenin'e ve Bolşeviklerin metinlerine ulaşmanın da kaynağı olmuştur. Yukarıda gemilerle kaçırılan broşürleri zaten anmıştık. Fakat "yakalanmayan" Fransızca metinlerin de İstanbul aydınlarının kolayca ulaşabileceği kadar yaygın olduğunu düşünmek için sebeplerimiz var. Söz gelimi, siyasete (oldukça rahatsız edici biçimde) uzak duran bir Darülfunun öğrencisi dahi, anılarında, Fransızca çalışmak için "Darülfunun'a Moskova'dan Fransızca broşürler" şeklinde gelen Lenin metinlerini çevirmeye giriştiğini aktarmaktadır.²⁴⁰

Şehirdeki Fransız sosyalizminin etkisi, anlaşılan o ki 1920'deki Tours kongresi itibarıyla artık Fransız Komünist Partisi'nin yayını olan *l'Humanité* üzerinden sürmektedir. Çeşitli baskılar altında da olsa Fransa'da yasal olarak basılan gazetenin dağıtımı, Fransız sömürgelerinde olduğu gibi işgal altındaki İstanbul'da da yasaklanmıştır.²⁴¹ Ne var ki, bu yasak, şehrin komünistlerine engel olmamış gibi görünmektedir. Gazetenin şehirde bir dağıtım ağına sahip olduğunu çeşitli vesilelerle görüyoruz. Beynelmilel İşçiler İttihadı'ndan Roland Ginzberg'in yazdığı rapora göre, bu örgüt şehirde 900 nüsha *l'Humanité*²⁴² dağıtmaktadır.²⁴³ Gazetenin etkin dağıtım ağının, bazı durumlarda Türkiyeli komünistlerin imdadına da öngörülmeven şekillerde yettiğini görüyoruz. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın en önemli lideri Salih Hacıoğlu, bir Rus gemisiyle kaçak olarak geldiği işgal altındaki İstanbul'da *l'Humanité* okuyan bir Fransız ile karşılaşacak, "Bonjour camarade" (Merhaba yoldaş) diyerek yanına gideceği bu isimli komünist de Hacıoğlu'nu evinde saklayacaktır.²⁴⁴ Bu dağıtımın sistematikleştirilebilmesi için, Şefik Hüsnü 1922 yılında Komintern'e yazarak, Belçika, İsviçre ve Fransa partilerine İstanbul'daki adreslerinin yollanmasını ve böylelikle *l'Humanité*, *le Bulletin Communiste* (Komünist Bülten) ve *La Voix des Paysans* (Köylülerin Sesi) yayınlarının ellerine daha sistematik olarak ulaştırılmasını istemektedir.²⁴⁵ Bir yıl öncesinde de, 3. Komintern Kongresi

240 Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, s. 66–67.

241 *L'Humanité*, 10 Aralık 1921.

242 Orijinali Fransızca olan metnin, bu kitapta aktarılan çevirisinde 1200 adet "Clarté" dağıtıldığı not edilmiş. Belgenin aslını görmemekle birlikte, biz burada çeviriden doğan bir kafa karışıklığı olduğunu tahmin ediyoruz. Burada "Clarté" diye anılan, Fransa'da aynı isimle çıkan yayın değil, ismi Fransızcaya çevrilerek yazılan "Aydınlık" olsa gerek. Bazı başka Komintern raporlarında Şefik Hüsnü'nün de yaptığı üzere burada gazetenin ismi Fransızca rapora Türkçe olarak değil Fransızcaya çevrilerek yazılmış, Türkçe çeviride ise bu gözden kaçmış olsa gerek. Aksi takdirde her ikisi de Fransız Komünist Partisi'ne bağlı olan iki yayından Clarté'nin kendisinden çok daha büyük bir yayın olan *l'Humanité*'den daha yaygın biçimde İstanbul'da dağıtıldığı sonucu çıkar, bu da en azından şaşırtıcı olurdu.

243 Akbulut ve Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, s. 64.

244 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, 1920–1923*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 139.

245 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu I*, s. 187.

vesilesiyle yazdığında, Viyana üzerinden Almanca yayınların ellerine ulaştığını fakat Fransızca konuşanların daha fazla olduğunu, bu sebeple daha ziyade Rusya'da ve Fransa'da basılan Fransızca yayınların gönderilmesini istediklerini belirtmektedir.²⁴⁶

Bu gazeteye erişimin, sadece komünistlerle sınırlı olmadığını ve gazetenin şehirdeki Fransızca konuşan kesimler üzerinde bir etkiye sahip olduğunu gösteren verilere sahibiz. Gazete hâlâ sosyalistlerin elindeyken (daha doğrusu 1920 Tours kongresinde Sosyalist–Komünist bölünmesi gerçekleşmeden evvel) yukarıda andığımız apolitik İstanbul aydını, Türkiye'nin savaş sonrası durumuna dair bir haberin *l'Humanité*'de yazılmasının ardından yayıldığını aktarmaktadır.²⁴⁷ Dahası, Kemalistlerin gazetesi olan *Hakimiyet-i Milliye*'de, birisi Suriye'deki Fransız mezalimi üzerine olmak üzere *l'Humanité*'de çıkan iki haberin tercüme edilerek yayınlandığını ve bunun Fransız otoritelerinde büyük bir kaygı yaratıp, İstanbul'daki *l'Humanité* nüshalarını aramaya sevk ettiğini biliyoruz.²⁴⁸

Başlıktaki çetrefilli ifadesini, Cemal Kafadar'ın aktardığı bir bilgiye atıfla kullanmıştık. Kafadar, kitabında, Osmanlı döneminde bir dili bozuk biçimde konuşanlara “çetrefilli konuşur” dendiğini aktarıyor.²⁴⁹ Bugün kullandığımız anlamıyla da oldukça çetrefilli bir mücadele yürütmekte olan İstanbul komünistleri bu anlamda da çetrefilli ifadesini fazlasıyla hak edecek bir durumdadır. Bu dil çeşitliğinin ve bir açıdan kalabalığının arasında, birçok militan, propaganda yapmak, toplantılara katılmak ya da zor ulaşılan metinleri anlamak ve çevirmek için en azından bir yabancı dille iletişim kuruyor olsa gerekir. Nitekim Mütareke İstanbulu'nda Komintern faaliyeti içinde aktif rol üstlenen çeşitli militanların geniş bir dil yelpazesine sahip olduğunu görüyoruz. Beynelmillel İşçiler İttihadı'nın en önemli lideri ve geleceğin Yunanistan Komünist Partisi yöneticisi Serafim Maksimos, 1921'de Komintern için doldurduğu bir formda, bildiği diller olarak Yunanca, Türkçe, Fransızca ve Rusçayı saymaktadır.²⁵⁰ Yine Şefik Hüsnü 1926'da doldurduğu bir formda Türkçe ve Fransızca'yı çok iyi bildiğini, Almancayı biraz konuşup yazdığını, Lehçeyi biraz konuştuğunu ve Arapçayı biraz okuyabildiğini belirtmektedir.²⁵¹ Şehirdeki RKP (B) komitesinden Boris Siliç ise Rusça, İngilizce, Fransızca ve Almanca konuştuğunu yazmaktadır.²⁵² Bu şartlarda, kendini İstanbul'da adeta bir komünist Babil'in

246 A.g.y., s. 107.

247 Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, s. 43.

248 SHD, GR 7 N 4141, Bulletin de Renseignements Journaliers de COC 1920, 21 Aralık 1920; aynı yerde 20 Ocak 1921.

249 Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s. 99.

250 RGASPI, 495/207/414/4, 30 Mart 1921, Anketa.

251 RGASPI, 495/266/38/127, 25 Mart 1926, Anketa Sotrudnika İspolkoma Kominterna.

252 SHD, GR 20 N 1141, Bolchevistes et Justice Militaire, Boris Siliç'e ait parti üyelik formu.

karşısında bulan bu kuşağın komünistlerinin, Kafadar'ın kullandığı anlamıyla da militanlıklarını oldukça “çetrefilli” yaptıklarını kestirmek güç değil.

6. İşgalci polis aygıtı ve Komintern'e karşı mücadele

Bu bölüme geçerken bir kez daha sahne değiştiriyoruz. 26 Mart 1921 günü, akşam 7 sularında Eminönü tramvay durağındayız. 16 numaralı hatta çalışan tramvay, Bebek istikametine doğru yola çıkmak üzere. Vagonlardan birine hızla binmeye çalışan bir yolcunun sırtına yapışan el, onu aynı hızla vagonun dışına çıkarıyor. Uzaktan görenler için alelade bir biletsiz yolcu vakasını andıran olay, konuşmaları duyacak kadar yakın olanlar için hızla farklı bir anlam kazanıyor. Kaçak yolcuyu boynundan kavramış olan kontrolör “Tanıdın mı beni?” diye soruyor. Yolcu tanımazdan gelince kontrolör üsteliyor “Ama ben seni tanıdım. Sen pis bir casussun.”

Casuslukla suçlanan kişi, 29 yaşındaki Osmanlı tebaası Mehmet Cemil Efendi. Fransız “Service de Sureté”si, yani siyasi polisi için çalışan Cemil, kontrolörün elini boğazında bulduğunda Alman vatandaşı Cesar Lunyren'i takip ediyordu. Lunyren'in takip altında olmasının sebebini net bilmiyoruz, fakat İtilaf güçlerinin eski düşman ülke tebaasının İstanbul'daki varlığına önemli sınırlamalar getirdiği Mütareke şartlarında bir tahminde bulunmak mümkün. Ne var ki, yukarıdaki casus suçlamasının, Fransız-Alman ajanları arasındaki kovalamacayla doğrudan bir bağlantısı yok. Bu noktada, suçlamayı anlamak için kontrolörümüzle tanışmak yerinde olacaktır. 28 yaşındaki Kemahlı Hasan Basri, 2 yıldan beri tramvay işçisi ve dönemin birçok tramvay işçisi gibi Sosyalist Fırka üyesi.

Hasan Basri, Cemil'i hırpalamaya başlamadan önce, yönelttiği suçlamayı detaylandırıyor: “Sırlarımızı ortaya dökmek için depoya gelmiştin, tramvaya binemezsin.” Olay sonrası, Cemil'in polis çağırmasıyla gidilen karakolda verilen ifadeler, Cemil'in de aslında Hasan Basri'yi tanımakta pek güçlük çekmediğini gösteriyor. Osmanlı polisine aktardığına göre, Hasan Basri ile tanışmaları, Cemil'in Beşiktaş'taki tramvay deposunda sosyalist örgütlenmeye dair soruşturma yürüttüğü zamana dayanıyor. Anlaşıyor ki, sınıf düşmanını tramvaya binmeye çalışırken yakalayan Hasan Basri, bu fırsatı kaçırmıyor. Karakolda biten olay sonrası, ifadeler alındıktan sonra, Cemil'in şikayetine rağmen Hasan Basri kısa süre içinde bırakılıyor. Fakat kendi içinde dahi ilginç olan tramvay durağındaki bu karşılaşma, hikâyenin sonu değil yalnızca başlangıcı.

Olaydan üç gün sonra, Cemil'in Fransız polisindeki amiri ve Sureté'nin başı Komiser Colombani, Hasan Basri'yi ifadeye çağırımları için Cemil'i ve meslektaşları Jean Ayvazoğlu'nu²⁵³ görevlendiriyor. Fransız siyasi polisine çalışan biri Türk biri Rum bu iki Osmanlı tebaası, Hasan Basri'yi bulmak için önce Beşiktaş'taki

253 Bu isim Fransızca belgelerde Aivadoglou, yani Türkçe okunuşuyla Ayvadoğlu olarak geçiyor. Fakat bu muhtemelen Arapçadan yapılan transliterasyon ile ilgili bir sıkıntıdan kaynaklanmaktadır.

tramvay deposuna gidiyor, buradan yapılan yönlendirmeye Viyana Bankası'nın karşısında yer alan Galata'daki depoya yöneliyor. Diğer işçilerle beraber kapıda buldukları Hasan Basri'nin yanına yaklaşıp, Sureté'nin Pera'daki bürosuna gelmesini talep ediyorlar. Buradan sonra, olaya karışan işçilerin ve Suretéçilerin ifadeleri çelişmeye başlıyor. Her iki taraf da karşı tarafın ukala ve kaba, kendilerinin ise saygılı ve kibar olduğunda ısrarcı. Hemfikir olunan kısım ise, Hasan Basri'nin gelmeyi kabul etmemesi üzerine, Cemil ve Ayvazoğlu'nun, herhalde saygıdeğer bulunmasını bekledikleri Sureté kimliklerini çıkarttığı. Hasan Basri bu noktada, söz konusu kimlik kartlarının saygıdeğerliği konusunda hemfikir olmadığını ifade etmek için kartların üzerine tükürmeyi tercih ediyor. Buradan sonrası için de iki farklı versiyon var. İşçiler, Ayvazoğlu'nun revolverine davrandığını, Fransız kimlikliler ise ilk hamleyi işçilerin yaptığını söylüyor. Sonrasında iki Fransız siyasi polisinin, temiz bir Osmanlı işçi sopası yedikleri konusunda ise (her ne kadar bu tabir ifade tutanaklarında geçmese de) belli ki herkes hemfikir. Ayvazoğlu'na olay sonrasında Gülhane Hastanesi'nden verilen iş göremez raporu ve dayakta baş enstrüman olarak kullanıldığı için deliller arasına (Hasan Basri'nin Sosyalist Fırka üyelik kartıyla birlikte) konulan “demir anahtar” da bu hikâyeyi doğruluyor.

Olay sonrası, İngiliz ve Fransız polis ve jandarmalarının müdahalesiyle tutuklanan Hasan Basri, 21 Haziran 1921'de çıkarıldığı işgalcilerin mahkemesinde 5 ay hapis cezasına çarptırılarak, Mütareke yıllarında birçok devrimcinin yolunun düşeceği Kumkapı Hapishanesi'ne götürülüyor.²⁵⁴ Bu hikâyede kalbimizin Hasan Basri ile olduğunu gizlemek için bir sebep görmesek de, bu olayı, hakkında ne yazık ki daha fazla bilgimiz olmayan Hasan Basri yerine, Cemil'i ve Ayvazoğlu'nu takip ederek, Mütareke İstanbulu'nda komünistlerin, sosyalistlerin ve Kuva-yı Milliyeçiler'in peşine takılan polis aygıtına dair fikir edinmek için bir giriş noktası olarak kullanacağız.

Ayvazoğlu ile Cemil'e geçmeden önce, Hasan Basri'nin yollandığı Kumkapı Hapishanesi'nden (Fotoğraf 9) bahsedebiliriz. Bugün de hâlâ “Fransız Hapishanesi” olarak bilinen bu yapı, kapitülasyonlar döneminde Fransız elçiliğine tahsis edildikten ve Cihan Harbi'nin başlamasıyla geri alındıktan sonra, Mütareke ile birlikte tekrar Fransız işgalcilerce kullanılmaya başlıyor. 30 Mart 1920'den itibaren ise Fransız hapishanesi olmaktan çıkarılarak İstanbul'daki İtilaf güçlerinin ortak kullanımına açılıyor.²⁵⁵ Bu karardan yaklaşık bir ay sonrasında, 28 Nisan 1920 tarihli bir Fransız notunda bu hapishanede 201 kişinin bulunduğunu, artık daha fazla yer kalmadığını ve bu sebeple Bolşeviklik suçlamasıyla tutsak edilen Michel Petrov

254 Hasan Basri hikayesini, Fransız askeri arşivlerinde bulduğumuz mahkeme dosyasında yer alan çok sayıda belge, tutanak ve ifadeden biz derledik. Mahkeme dosyası için ; SHD, GR 11 3158, Hasan Basri klasörü.

255 SHD, GR 20 N 1225, Secteur de Pera Registres N :2 1920 Fevrier–1921 Janvier, 30 Mart 1920, Rapport du Capitaine Balley.

ve Greçenko'nun sınır dışı işlemlerinin bir an önce tamamlanması için harekete geçileceğini okuyoruz.²⁵⁶ Britanya tarafına geçtiğimizde, Ali Cevdet'in Mütareke döneminde KEYK'e yazdığı bir raporda verdiği ve muhtemelen çok abartılı olan bir sayıya göre İstanbul'daki İngiliz hapishanelerinde ise 300 komünist yatmaktadır.²⁵⁷

Kumkapı Hapishanesi, İngilizlerin hapishane ve işkencehane olarak kullandığı meşum Kroker Oteli ile birlikte, Mütareke yıllarındaki tarihiyle aslında Türkiye devrimci hareketinin ve belki de Komintern'in tarihinde önemli yer tutan belli başlı hapishaneler arasında anılmayı da hak ediyor. Mütareke dönemi boyunca bu iki hapishanede çeşitli milletten birçok Komintern militanı ve devrimci yatmıştır. Komintern'in dışında, biraz önce andığımız Hasan Basri'nin yanı sıra Sosyalist Fırka'dan bizzat partinin lideri Hüseyin Hilmi ve partinin liderlerinden Tunus kökenli Ceylani Snaldi de ünlü tramvay grevi sonrası Kumkapı'da yatmıştır. Komintern militanlarına geçtiğimizde ise, yukarıda andığımız Bolşevik Partisi İstanbul örgütü militanları, Fransız Komünist Partisi'nin gelecekteki liderlerinden André Marty,²⁵⁸ Romanya'da Max Goldstein davası sebebiyle aranırken yakalanan Rumen komünistleri Ludwig Mandelbaum ve Samuel Deutsch,²⁵⁹ Anişenko ile Kolbanovskiy'in liderliğindeki RKP (B) İstanbul Komitesi²⁶⁰ ve Şûra adına Filistin ve Ankara ile bağ kurmak için İstanbul'a yollanan Piatigorskiy (Gabinskiy)²⁶¹ Kumkapı'da, Serafim Maksimos ve Nikolay Trayçef²⁶² ise Kroker'de olmak üzere Mütareke'nin belli bir döneminde bu hapishanelerde tutsak edilmiş Komintern militanlarının sadece bir kısmıdır.

André Marty, 1919'da 28 Nisan ile 11 Temmuz arasında yattığı Kumkapı Hapishanesi'ni şöyle anlatmaktadır;

Kaçma imkânı yok. Hapishane bir katlı ve tamamen taştan örülmüş bir binaydı. Bir metre kalınlığında duvarlar; hücrem kilit, sürgü ve zincirle kapatılmış. Bu önlemler her şeyden önce dışarıdan geleceklere yönelik. İki sıra parmaklıkla örülmüş tepecamının önünde sürekli bir nöbetçi bekliyor.²⁶³

André Marty, kaçmaması için alınan önlemlere rağmen, belki isyan sırasında uluslararası bir üne kavuşmuş olduğu için, en sert muamelelere maruz kalmamıştır.

256 SHD GR 20 N 1223, Registre Officier N:2 N:6, N:1211.

257 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu I*, s. 123–29.

258 Marty, *La Révolte de la Mer Noire (1918–1919)*, s. 382.

259 SHD, GR 20 N 1104, 1919–1920–1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 24 Şubat 1921.

260 SHD, GR 20 N 1141, Bolchevistes et Justice Militaire, 19 Temmuz 1921.

261 SHD, GR 20 N 1119, Expulsions, 16 Ocak 1922, Ordre de Levée d'Ecrou.

262 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 10 Şubat 1922.

263 Marty, *La Révolte de la Mer Noire (1918–1919)*, s. 382.

İşgalcilerin hapisanelerinde yatan isimsiz Bolşevik militanların payına ise daha ağır saldırılar ve işkenceler düşecektir. Magdeleine Marx'ın aktardığına göre, sınır dışı edilmeden önce bir Bolşevik kadın militan İngiliz subayının tecavüz işkencesine maruz kalacaktır.²⁶⁴ Ali Cevdet de İngilizlerin tutsaklara yaptığı işkenceleri “Birçok insan sorgusuz sualsiz sabah karanlığında Taksim’de İngiliz Siyahlarınca yok ediliyor” diyerek KEYK’e aktarmıştır.²⁶⁵

Hapis, baskı ve tecavüzün bir sonraki adımı ise militanların sınır dışı edilip İstanbul’dan uzaklaştırılması olmaktadır. Sınır dışı işlemi, en başta Sovyet vatan-daşlarına uygulanmaktadır. Net bir sayıya sahip olmasak da, sadece bizim karşılaştığımız vakalarda dahi onlarca Sovyet vatandaşı Bolşevik oldukları suçlamasıyla sınır dışı edilmiştir. Fakat diğer ülkelerin vatandaşları da bu önlemin dışında kalmamaktadır. Fransız işgal güçlerinin, Bolşevik faaliyetlere katılan Rusların sınır dışı edilmesinin hukuki tarafını konuşmak için bir araya gelmesini talep ettiği ve 16 Mart 1921’de toplanan “İtilaf güçleri hukuk komisyonu”, sınır dışı işleminin sadece Ruslara değil, “Ukraynalı, Estonyalı, Gürcü vesaireye” yönelik de kullanılabileceği konusunda hemfikir olmuş, Albay Rougier örnek olarak Beynelmîlel İşçiler İttihadı’nın yönettiği İstinye grevine katılan bir Yunan militanın sınır dışı edilmesini vermiştir.²⁶⁶ Yukarıda andığımız iki Rumen devrimcisi, Ludwig Mandelbaum ve Samuel Deutsch, bizzat Rumen devletinin talebi doğrultusunda, Romanya’nın Durostor vilayeti komutanına teslim edilmiştir.²⁶⁷ Yine başka yerlerde karşılaştığımız Hollanda vatandaşı Odette Keun da, tüm itirazlarına ve bu ülkeyle hiçbir vatandaşlık bağı olmadığını yinelemesine rağmen Hollanda’ya değil, Rusya’ya sınır dışı edilmiştir.²⁶⁸

Hasan Basri’yi tutuklatan Ayvazoğlu ve Cemil’i takip etmek de bize işgal güçlerinin ve işbirlikçilerinin şehirde başta komünistlere karşı işlettikleri baskı aygıtı ve bu aygıtın elemanlarına dair önemli bir fikir verebilir. Hasan Basri olayından sonra, Ayvazoğlu’nun kaydına, Hasan Basri tarafından hırpalanmasından birkaç gün sonra yazılan, fakat 18 Mart gününü konu alan bir raporda karşılaşıyoruz. Mütareke yıllarında Rus mülteciler için aşevi olarak kullanılan Sainte Pulchérie lisesinin bahçesinde, Rus mülteciler arasındaki siyasi havayı incelemek için yapılan kontrole katılan (ve anlaşılan birçok mültecinin Bolşeviklerin yanında saf tutmadığı için piş-

264 *L’Humanité*, 4 Kasım 1921. Yazının en başında andığımız, Magdeleine Marx’ın İstanbul yazılarının Türkçe çevirisindeki hataların muhtemelen en vahimi buradadır. Fransızcada açıkça tecavüz anlamına gelen “s’est imposé” ifadesi, “kendisiyle bir gece geçirmesini önermişti” şeklinde çevrilmiş.

265 Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu 1*, s. 123–29.

266 Toplantı için SHD, GR 20 N 1119, Expulsions, 16 Mart 1921, Commission Juridique Interalliée; Bİİ’nin grevdeki rolünü Magdeleine Marx aktarmaktadır, *L’Humanité*, 30 Kasım 1921.

267 SHD, GR 20 N 1104, 1919–1920–1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 24 Şubat 1921.

268 Keun, *Sous Lénine*, s. 89.

man olduğunu gören) Ayvazoğlu, Gürcüce konuştuğu için servise alınan²⁶⁹ Tiflisi Mehmet Müftüzade ve Goloskov bulunuyor.²⁷⁰

Ayvazoğlu'na geri döneceğiz fakat buradaki Goloskov, İstanbul ve Komintern ilişkisine dair, tersten yola çıkarak belli sonuçlara ulaşmamız için bir giriş noktası olabilir. Goloskov'un Fransız Sureté'sinin İstanbul arşivlerindeki ilk izine, 1920'nin Aralık ayında rastlıyoruz. Bu dönemdeki yazışmalar bize Batum'daki Fransız istihbarat biriminin kapatıldığını ve Goloskov'un, Amiral'den alınan özel izinle Waldeck-Rousseau isimli askeri gemiyle o döneme kadar istihbarat örgütünün başında bulunan Yüzbaşı Bourcart'ın yanına "bir görevle" yollandığı bilgisini veriyor.²⁷¹ Önceki bölümlerde Batum-İstanbul ilişkisi dâhil olmak üzere Komintern militanlarının İstanbul çevresindeki hareketlerine ve beynelmilel dünyalarına göz atmıştık. İstanbul'da Fransız hizmetinde çalışırken, Batum'da Bolşeviklere karşı istihbarat toplamaya yollanan, 1921 Baharı itibarıyla ise, muhtemelen Batum'un Sovyetleşmesi üzerine Pera'nın arka sokaklarında Bolşevik sempati var mı diye yoklamaya dönen Goloskov üzerinden görüyoruz ki, bu hareketlilik hali barikatın sadece bu tarafında değil, karşı tarafında da mevcut.

Elbette mesele sadece Goloskov'dan ibaret olsaydı, en fazla ilginç bir anekdot saymak gerekirdi. Fakat çeşitli örnekler bize İstanbul'un sadece bölgedeki Komintern faaliyetinde değil, anti-komünist ya da anti-Komintern kolluk faaliyetinde de önemli bir merkez olduğunu gösteriyor. Şehirde Rusça konuşan anti-komünist unsurların bolca bulunması bunda önemli bir rol oynamış olsa gerek. Bunun, Sovyet güçlerine karşı mücadelede taşıyabileceği önemi gören Fransız kolluk güçleri içerisinde, İstanbul'un Bolşevizme karşı mücadele edebilecek kolluk kadrolarının yetiştirilmesi için bir staj yerine çevrilmesi projesi geliştirildiğini ve Rusça öğrenmesi hedeflenen subayların İstanbul'a yollanması için bir projenin Şubat 1921'de hazırlandığını görüyoruz.²⁷² Bu projenin ne ölçüde hayata geçtiğini tam olarak bilmiyoruz. Fakat 1922 itibarıyla İstanbul, artık anti-Bolşevik kolluk gücü ihraç eder duruma gelmiştir. Lebov isimli bir Rus vatandaşı, 1922 Eylül'ünde İstanbul'dan Beyrut'a, Suriye'deki Bolşevik karşıtı istihbarat servisinde çalışmak için yollanmaktadır.²⁷³

Fransız Sureté'si, yine aynı Komintern gibi, bu antikomünist faaliyette İstanbul'un deniz bağlarından da istifade etmeye çalışmıştır. Bu amaçla yapılmış

269 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 3 Ocak 1922.

270 SHD, GR 20 N 1104, 1919-1920-1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 31 Mart 1921.

271 SHD, GR 20 N 1105, Correspondence Diverse, 26 Aralık 1920 ve 27 Aralık 1920 ; GR 20 N 1104, 1919-1920-1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 14 Aralık 1920.

272 SHD, GR 20 N 1105, Correspondence Diverse, 21 Şubat 1921.

273 SHD, GR 20 N 1104, 1919-1920-1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 20 Eylül 1922.

bir planın ayrıntısına sahibiz. Bu plana göre, İstanbul'da bulunan Vrangelci, yani karşı-devrimci Rus istihbarat örgütü ile Fransız istihbaratı ve donanması ortak hareket edecektir. Rus istihbaratının başında bulunan Albay Arhangelskiy ve Albay Samkiyalov'un yönetiminde yapılacak bu operasyonda, bir gemiye Fransız donanmasının izniyle Fransız bandırası çekilerek, ticari gemi görünümünde İstanbul'dan demir alacaktır. Yine Fransız donanmasının izniyle Bulgaristan ve Romanya limanlarına yanaşabilecek olan gemi, Varna–Odessa hattında ticaret yapıyormuş görüntüsü verirken, gemi, üzerinde bulunan 7 casus, 15 mitralyöz ve 20 tüfekte Odessa'ya gidecek, burada casusları bırakıp 2 gün açıkta bekleyecek sonra da bunları geri alıp İstanbul'a dönerek 20 günlük operasyonu tamamlayacaktır.²⁷⁴

Kolluk kuvvetleri, deniz bağlarını kendileri kullandıkları gibi, bir yandan da bu bağları komünistlerin kullanmasına engel olmaya çalışmaktadır. Fransız Doğu Yüksek Komiseri Pelle'ye 1921 yazında iletilen bir istihbarat, Bolşeviklerin kontrollerde yakalanmamak için gemiler İstanbul'a yanaşmadan evvel, Anadolu Kavağı'nda inip, buradan şehre yürüdüğünü belirtmektedir. Bu konuda Pelle ve İstanbul'daki Fransız işgal komutanı Charpy arasında geçen yazışmada, Charpy "Komünist propagandanın her geçen günle beraber ulaştığı boyut" karşısında önlemlerin artırılması gerekliliğinden bahsetmektedir. Bunun üzerine, şehirdeki deniz ulaşımına yönelik kontroller artırılmıştır. Yeni sisteme göre, yukarıda komünist kuryeleri anlatırken değindiğimiz gibi, Anadolu Kavağı'nda gemiye bir İtilaf kolluğu binecek, gemi İstanbul'a gelene kadar da karaya yanaşması engellenecektir.²⁷⁵

Elbette, İstanbul ve çevresiyle kurulan bu ilişki, aynı Komintern için olduğu gibi, bizzat İstanbul içinde çalışan ve yine aynı Komintern gibi, çok dilli ve beynelmilel bir aygıtın uzantısı niteliğindedir. Fransız kolluk gücüne ait Temmuz 1921 tarihli bir maaş listesi, bize bu aygıtı dair daha net bir fikir edinme şansı veriyor. Buraya kadar andığımız Cemil, Ayvazoğlu ve Goloskov elbette bu listede karşımıza çıkıyor. Dahası, polis aygıtının asli unsurları olduğu anlaşılan Fransız, Türk, Rum ve Ruslar dışında, Fransız kolluğuna ait maaş listesinde karşımıza çıkan "Tuğlacıyan" ve "Manukyan" isimleri, bu aygıtın içinde Ermenilerin de olduğunu gösteriyor.²⁷⁶ Fransız Sureté'sinin belli dönemlerde Arapça ve Gürcüce bilen elemanları da işe aldığını biliyoruz.²⁷⁷ Yani şehirdeki Komintern faaliyetine karşı mücadele eden işgalcilerin polis aygıtı da neredeyse kendisi bir enternasyonal kurmuş gibidir!

Biraz önce andığımız maaş listesi, sadece ulusal çeşitlilik açısından değil rol

274 SHD, GR 20 N 1104, 1919–1920–1921 Renseignements et compte–rendus au sujet des personnes, 25 Ocak 1921.

275 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 8 Temmuz 1921.

276 SHD, GR 20 N 1119, Başlığı okunamayan klasör, 13 Temmuz 1921, Renseignement sur l'Organisation Actuelle et le Fonctionnement du Service de la Sureté du COC.

277 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur personnes 1922, 3 Ocak 1922 ve 2 Mayıs 1922 tarihli CR'ler.

dağılımı açısından da önemli veriler içeriyor. Listede, polis departmanının “Bolşevikler ve Kemalistlerin takibinden” sorumlu özel görevlileri olarak Gruçin ve Halil Bey isminde iki kişi sayılmaktadır. Aynı belgenin devamında, bunlara ek olarak Kedy, Huntzarya ve Vidal isimli üç polisin ve ismi verilmeyen bir subayın, limana yanaşan gemilerdeki yolcuları içlerinde Bolşevik bulunup bulunmadığını incelemek, bulunduğu takdirde ise Kumkapı Hapishanesi’ne göndermekle görevlendirildiği de belirtiliyor. Aynı zamanda pasaport kontrollerinden sorumlu birime de, Sovyet limanlarından gelen yolcu gemileri şüpheli görüldüğünde kolluk güçlerini hemen gemide bir arama için harekete geçirme görevi verilmiştir. Sureté servisinin başındaki Komiser Colombani, herhalde özel bir görevle ayrı bir ekip haline getirilen Gruçin ve Halil üzerinde yeterince sıkı bir kontrol kurmakta zorlanacağı düşüncesiyle, kendi ekibinin “Bolşeviklerin takibi” (bu kısımda Kemalistlerin görev tanımından çıkarılmış olması, bu iki kişilik birimin asıl hedefine dair de bir işarettir) işini onlar olmadan da yapabileceğini söyleyerek, bu iki kişinin işten çıkarılacağını yazmaktadır.²⁷⁸ Anlaşılan, bunun yerine, biraz önce andığımız belgeye göre Fransız kolluk gücünün İstanbul’daki en yüksek maaşlı iki elemanından biri olan ve “genel olarak düşman istihbaratlarının faaliyetlerine dair karşı-istihbaratta ve Fransız çıkarlarına karşı Bolşevik örgütlere karşı” uzmanlaşan “Paris” isimli (ya da kod isimli) ajana görev vermektedir.²⁷⁹ Yaklaşık 10 ay sonrasında, 1922 Mayıs’ında İstanbul’da takip edilmesi gereken komünistlere dair yollanan (ve aslında oldukça eksik olan) üç sayfalık isim listesine istinaden verilen “Sureté’nin bu kadar çok sayıda kişiye karşı soruşturma yürütme imkânına sahip olmadığı” cevabı, Colombani’nin 1921’deki özgüveninin yersiz olduğunu düşündürüyor.²⁸⁰

Sahada bizzat Fransız güçleri adına çalışan ajanların yanı sıra Fransız istihbaratı çeşitli toplumsal ya da siyasal kesimler içerisinde dört de köstebeğe sahiptir. Bunlardan üçü Türkleri, Kürtleri ve Arapları kapsayan ulusal gruplar içinde casusluk yapması için kadroya alınmışken, 40 yaşında bir Osmanlı tebaası ve Tramvay şirketinde depo şefi olan Lambiri “Türk sosyalist ve komünist çevreleri” için görevlendirilmiştir.²⁸¹

Bu tabloyu tamamlayan son parça ise, komünistlerin yayın ve propaganda faaliyetine karşılık yürütülen sansürdür. Şefik Hüsnü grubunun çıkardığı çeşitli yayınların Mütareke döneminde kapatıldığını zaten anmıştık. Türkiyeli komünistlerin gazetelerine yapılan sansürün yanı sıra, komünistlerin açık partisi olması hedefle-

278 SHD, GR 20 N 1119, Başlığı okunamayan klasör, 28 Temmuz 1921, Fonctionnement du Service de la Sureté du COC.

279 SHD, GR 20 N 1119, Başlığı okunamayan klasör, 13 Temmuz 1921, Renseignement sur l’Organisation Actuelle et le Fonctionnement du Service de la Sureté du COC.

280 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 19 Mayıs 1922.

281 SHD, GR 20 N 1119, Başlığı okunamayan klasör, Tarihsiz Service de Sureté du COC başlıklı belge, Informateurs kısmı.

nen Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın (TİÇSF) kuruluşunu duyurmak için ana akım Rum gazetelerinden *Neologos*'ta çıkacak haberin sansürlenmesi, işgalcilerin şehirde komünist faaliyetin güçlenmesinin önüne geçmek için işleri ne kadar sıkı tuttuğuna bir işaretir.²⁸² TİÇSF haberi gibi daha doğrudan şehirdeki siyasetle ilgili konuların dışında, Bulgaristan'ı Bolşeviklerin ele geçirdiği ya da iki ayrı Rum gazetesinde çıkan “Enver Paşa'nın Macaristan'da bir Kızıl Ordu'nun başında olduğu” gibi uçuk haberler ya da Fransızca bir gazetede çıkan “Trotskiy'in ordusuna iyi baktığı, maaşların zamanında ödendiği” haberi de örneğin sansürden nasibini alacaktır.²⁸³ Dahası, sansürün bazı örnekleri, işgalci güçlerde görülenin komünizmin şehirdeki etkisine karşı tetikte olmayı geçip, adeta bir paranoya haline geldiğini göstermektedir. Bunun en veciz örneklerinden birine, üç işgalci gücün Yüksek Komiserleri arasında yapılan ve Osmanlı polisi adına Nureddin Bey'in katıldığı toplantılardan bir tanesinin tutanaklarında rastlıyoruz. Bu tutanağa göre, sinema sanatının ilk büyük şöhretlerinden biri olan D.W. Griffith'in 1916 tarihli *Intolerance* (Tahammülsüzlük) filmi İstanbul'da “Petit-Champs” tiyatrosunda oynamaktadır. Dört kısımdan oluşan bu uzun filmin son parçasının ABD'de bir greve yönelik saldırı konusunu işlemesi üzerine Nureddin Bey filmin Türk polisinin nezinde Bolşevik propaganda olduğunu belirtmiş ve İngiliz Yarbay Maxwell'in filmi izleyip görüşünü bildirmesi kararı çıkmıştır.²⁸⁴ 1915'te çektiği *The Birth of a Nation* (Bir Ulusun Doğuşu) filmiyle (oldukça haklı biçimde) ırkçılık suçlamasıyla karşılaşan Griffith'in, birkaç sene sonrasında komünistlik suçlamasıyla karşılaştığını hiçbir zaman öğrenmediğini tahmin ediyoruz. İşgalcilerin komünizm korkusu, sinema salonlarının dışında da tetiktedir. Üyelerinin çoğunu Rumların oluşturduğu, şehirdeki Esperanto derneği *Konstantinopola Esperanta Asocio Byzantio* (KAB, Bizans İstanbul Esperanto Derneği) da Fransız “demokrasinin” dikkatli bakışlarından kaçamamış, “bu dilin komünist propaganda aracı olup olmadığını” kontrol etmek için bir müfettiş görevlendirilmiştir.²⁸⁵

İşgalci güçlerin tedirginliğinin paranoya sınırını zorladığı örnekler bunlarla da sınırlı değil. Yukarıda andığımız ve dışarıda komünist aradıkları örneklerin dışında, özellikle Fransız kolluk kuvvetleri, kendi aygıtlarının içine Bolşeviklerin sızdığı ya da sızabileceği korkusunu Mütareke döneminde çeşitli vesilelerle dile getirmiş, buna karşı önlemler almaya girişmiştir. 6 Ocak 1920 tarihli bir Fransız raporu, Bolşevizm

282 ASMSAC, Busta 391, Amministrazione, 26 Ağustos 1919, Censure des Journaux Grecs du Soir du 23 Aout 1919.

283 ASMSAC, Busta 391, Amministrazione, 17 Temmuz 1919, Censure des Journaux du Matin du 16 Juillet 1919; aynı yerde 16 Temmuz 1919, Censure des Journaux du Matin du 15 Juillet 1919; yine aynı yerde 15 Temmuz 1919, Censure des Journaux du Matin du 14 Juillet 1919.

284 ASMSAC, Busta 394, Sedute del Comitato di Controllo dell'Anno 1920, 15 Ocak 1920, Sommario della Riunione della Commissione di Polizia Interalleata.

285 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1921, Questionnaire, 25 Ekim 1921.

şüphelisi bir kişinin Fransız işgal güçlerine ait hassas bir belgeyi ele geçirdiğini ve yeni belgeler ele geçirmesinin de kolay olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Bu bilgi Fransızları kaygılandırmış, çeşitli birimlere bağlı sivil personelin dikkatli biçimde gözlenmesi, dahası gizli belgelerin ya okuduktan sonra yakılması ya da kilitlenmesi ve kilitlendiği yerin başında da her daim bir subay bulunması gerektiği belirtilmektedir.²⁸⁶ Daha sonra da çeşitli aralıklarla sivil personele dair kaygılar dile getirilmiş ve çeşitli soruşturmalar yürütülmüştür. Özellikle (Osmanlı tebaası olsun ya da olmasın) Yahudi ve Ermeni sivil çalışanlar özel olarak takip edilip, Bolşevik propagandaya sempati gösterip göstermedikleri izlenmiştir. Ermeniler ve Yahudiler arasındaki bu kontrollerde sonuç temiz çıkarken, Fransızlara göre Bolşevikler jandarma servisi için çalışan Rus çevirmenler arasına sızmayı başarmıştır.²⁸⁷ Bizzat işgal güçlerine çalışanların yanı sıra, bir noktada Sovyetlerin İstanbul'daki karşı-devrimci Ruslara Berlin gibi Avrupa şehirlerinden gelen mektupları kontrol etmeyi başardığı hatta bunları alıcılarına ulaşmadan önce İstanbul'dan Moskova'ya yönlendirdiği, sonrasında ise İstanbul'daki alıcılarına aktardığına kanaat getirmiş, bunu da postanede çalışan Türkleri satın alarak yaptıkları tahmininde bulunmuştur. Komiser Colombani, çok daha akla yatkın biçimde, olayın büyük bir casusluk planı değil, bir dil problemi olduğunu, İstanbul'daki Ruslara Avrupa'dan mektup yazan Rusların zarfın üstüne Türkiye'de bulunan adresleri Kiril harfleriyle yazdığını, adresleri anlamayan Türk posta çalışanlarının ise Rusçaya benzeyen adresin Rusya'da olduğu düşüncesiyle mektupları Rus postasına aktardığını izah etmiştir.²⁸⁸ Burada önemli olan da zaten teorinin gerçekliği değil, bu vakaların İtilaf güçlerinin komünist propaganda ve sızma korkusunun ulaştığı uç noktaları göstermesidir.

Bu anti-komünist kolluk aygıtının tablosu, bize şehirdeki Komintern faaliyetine dair önceki sayfalarda tartıştığımız birçok unsurun sağlamasını yapma imkânı vermektedir. İstanbul'daki çok dilli ve çok uluslu komünist faaliyetini takip etme ve bastırma görevini, yine çok dilli ve çok uluslu bir aygıt üstlenmiştir. İstanbul'un parçası olduğu ve komünistlerin ustalıklı kullandığı deniz bağlantılarını bir yandan kolluk kuvvetleri de, daha sınırlı biçimde de olsa kullanmakta, bir yandan ise limanlarda ve pasaport kontrollerindeki özel anti-komünist önlemlerle bu bağlarla mücadele etmeye çalışmaktadır. Ekim Devrimi'nin topraklarına coğrafi yakınlık ve Rusya'dan İstanbul'a yaşanan kitlesel göç, bir yandan bu Rus topluluğu içerisindeki Bolşevik faaliyet ile devrimin İstanbul'a sıçraması için bir avantaj teşkil ederken, bir yandan işgalcilerin kolluk kuvvetleri de bu Rus varlığını, İstanbul'u çevreleyen bölgedeki anti-komünist polis faaliyetini güçlendirmek için kullanmaktadır.

286 SHD, GR 20 N 1105, Correspondence Diverse, 6 Ocak 1920, Extrait d'une Note Secrète du COC-Note de Service.

287 SHD, GR 20 N 1222, 151/1, 13 Ağustos 1921 tarihli not ve 20 Ağustos 1921 tarihli üç ayrı sivil çalışana dair üç not.

288 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 7 Eylül 1922 ve 15 Eylül 1922.

Bu bölümü sonlandırmak için, metin içerisinde tanıştığımız kolluk güçlerinin ve özellikle bunların işbirlikçilerinin kariyerini, en azından Mütareke sonuna kadar takip edebiliriz. Bunlardan, Hasan Basri'nin tramvayda yakasına yapıştığı Cemil'in kariyeri, en azından Fransız saflarındaki kariyeri hızla, kendine pek yaraşır bir sona ulaşmıştır. Hasan Basri olayından sonra, Cemil karşımıza bir kez daha, Bolşeviklere İran pasaportu sağladığı düşünülen kişilerin evine Ekim 1921 sonunda yapılan baskında çıkıyor.²⁸⁹ Çok vakit geçmeden, 1921 Kasım'ında ise Lissanskiy isimli bir "meslektaş" ile beraber, Mikorovski adında bir Rus vatandaşını, kendilerine 150 lira²⁹⁰ vermezse Fransız Suret'si ile başını belaya sokacaklarını söyleyerek tehdit ettiklerini, Mikorovski'nin bunu Komiser Colombani'ye bildirmesi üzerine ise ikisinin de suçüstü yakalanıp kovulduklarını öğreniyoruz.²⁹¹

Anlaşılan, muhbir listesinde karşılaştığımız Lambiri, komünistlere ve sosyalistlere karşı köstebeklik hizmetini, Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanacağı belli olana kadar sunmaya devam edebilmiştir. 1922 Kasım'ında Lambiri'nin evi Türk polisince basılmış, bunu öngören Lambiri ise bir önceki gün evini terk edip Tünel'de bulunan Fransız Suret'sinin binasına sığınmıştır.²⁹² Sainte-Pulchérie lisesinin bahçesinde, Bolşeviklere kimler sempati duyuyor diye kontrol ederken karşımıza çıkan Mehmet de 1923 Nisan'ında Ankara Hükümeti tarafından önce tutuklanmış, Bolşeviklere verilmekle tehdit edildikten sonra serbest bırakılmıştır.²⁹³

Ankara Hükümeti'nin bu işbirlikçiye yönelik anlaşılabilir sertliği, dikkat çekici biçimde tüm Fransız Suret aygıtına uzatılmamıştır. Daha önce sosyalist işçi Hasan Basri'nin işbirlikçilerle mücadele metotlarını tanımış olan Ayvazoğlu, Mütareke boyunca maharetlerini çeşitli vesilelerle sergileme imkanına kavuşmuştur. Belgelerde karşımıza kimi zaman yukarıda andığımız üzere İstanbul sokaklarındaki Bolşevikleri saptamaya çalışırken, kimi zaman 1922 Tramvay grevine karşı çalışırken, kimi zaman yukarıda tanıştığımız Ermeni komünisti Şahverdiyan'ın evine yapılan polis baskınına katılırken çıkmaktadır.²⁹⁴ Mütareke yıllarında işgalcilerin emrinde yararlılığını böyle başarıyla kanıtlamış olan Ayvazoğlu'na Ankara Hükümeti İstanbul polisinde maaşlı bir pozisyon ve herhalde bir de ay yıldızlı polis kimlik kartı vermeyi uygun görmüştür.²⁹⁵ Fransızlara çalışan Ayvazoğlu'nun yanı sıra, İngiliz bordrosunda işbirlikçilik yapan biri Keldani biri Müslüman iki Rus vatandaşına

289 SHD, GR 20 N 1105, Correspondence Diverse, 10 Kasım 1921.

290 Yukarıda andığımız maaş listesinden Cemil'in aylık maaşının 60 lira olduğunu öğreniyoruz. Dolayısıyla 150 liranın az buz bir para olmadığını anlayabiliyoruz.

291 SHD, GR 20 N 1104, 1919–1920–1921 Renseignements et compte-rendus au sujet des personnes, 22 Kasım 1921.

292 SHD, GR 20 N 1103, Renseignements 1922, 15 Kasım 1922, CR.

293 SHD, GR 20 N 1104, Renseignements sur des personnes 1923, 3 Nisan 1923.

294 SHD, GR 20 N 1106, Carton 1–4, 7 Şubat 1922; GR 20 N 1103, Renseignements 1921, 17 Ekim 1921, Procès-Verbal.

295 SHD, GR 20 N 1103, Service Renseignements 1923, 20 Temmuz 1923, CR.

da yeni kurulmakta olan Cumhuriyet'te maaşlı bir pozisyon düşmüştür.²⁹⁶ Yani her halükârda, komünizm karşıtı mücadelede Fransız işgalcinin “*savoir-faire*”i ve İngiliz işgalcinin “*know-how*”ı, genç Cumhuriyet tarafından heba edilmemiştir.²⁹⁷

6. Sonuç

Mütareke yıllarının sona ermesi, tüm şehrin çehresini değiştirdiği gibi, komünist hareketi de başlı başına farklılaştırmıştır. Beynelmillel İşçiler İttihadı kapatılmış, bu örgütün Rum militanlarının bir kısmı Yunanistan'a giderek Yunanistan Komünist Partisi'nin önderleri arasında yerini almıştır. Kimisi ise Sovyet ülkesine göçmüştür. İşgalci orduların çekilmesi hem bu orduların saflarında kendini İstanbul'da bulmuş olan komünistleri şehirden uzaklaştırmıştır hem de bu ordulara yönelik bozguncu çalışma yapmak için şehre yollanan komünist militan akışını kesmiştir. Balkan komünist hareketi içinde İstanbul'un önemi ise, daha önce aktardığımız üzere değişerek de olsa devam etmiştir. Bu değişimi saptamak tarih okuması açısından bir zorunluluk olsa da, bundan Mütareke günlerine komünist hareket için bir hürriyet dönemi ya da bir asr-ı saadet gibi yaklaşma hatasına düşmemek gerekir. Mütareke sonrası yazılan bir rapor da Mütareke sonrası Kemalistlerin şehirde hâkimiyetlerini kurmasıyla komünist faaliyetin işinin zorlaştığını belirtse de, bu değişimin sebebinin işgalcilerin idaresinin daha toleranslı olmasından kaynaklanmadığını açıklamaktadır. Raporda da belirtildiği üzere, değişen asıl olarak bir beceri meselesidir. Şehrin farklı kısımlarını kontrol eden ve şehrin diline ve huyuna uzak üç ayrı gücün polisine karşı çalışmaya kıyasla, tüm şehri kontrol altında tutan ve İstanbul'a çok daha hâkim olan Türk polis aygıtına yaslanan Kemalistlere karşı mücadele etmenin daha zor olduğu, kısa sürede ortaya çıkacaktır.²⁹⁸

Bu yazıyı yazarken birkaç gaye güttük. Öncelikle Mütareke İstanbulu'nun ve bu şehrin Komünistlerinin tarihini 1917–1927 Dünya Devrim Dalgası içerisine yerleştirmeye çalıştık. Bunun hem bu şehirde mücadele edenlerin etraflarındaki dünyayı ve kendi yürüttükleri mücadeleyi nereye oturttuklarını görmemize yardım edeceğini hem de dünya ölçeğindeki devrimci atılımın, dünya ölçeğindeki devrimci örgütlerle buluştuğunda kendi güçlü örgütlerine sahip olmayan noktalarda dahi devrimcilerin elini nasıl güçlendirdiğini anlamamıza katkıda bulunacağını düşünüyoruz. Devamında, Mütareke İstanbulu'nun komünizmini, yalnızca Cumhuriyet kurulduktan sonra o cumhuriyetin vatandaşı olarak kalan militanların ve onların grubunun tarihinden ibaret saymamak gerektiğini göstermek için, İstanbul'u 15 kadar dilde komünist materyalin gezdiği bir şehir haline getiren, yedi düvelin emperyalistine

296 SHD, GR 20 N 1119, Agissements des Communistes à Constantinople, 26 Ocak 1923, CR.

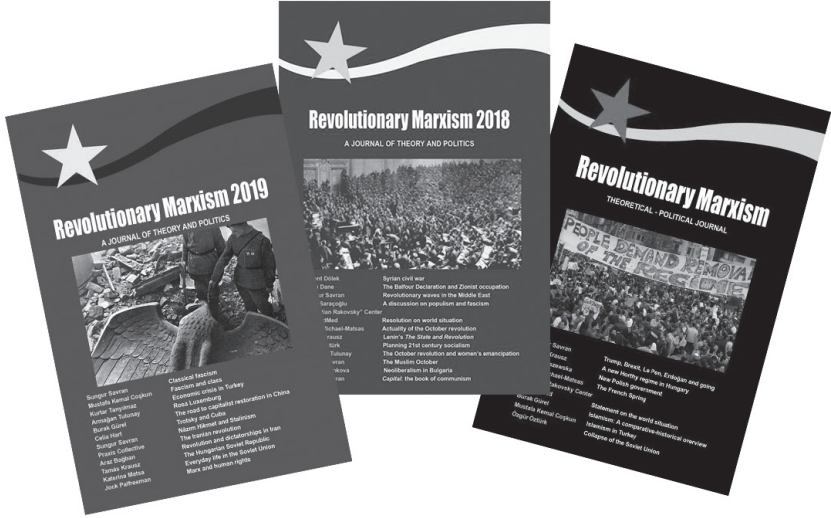
297 *Savoir-faire* ve *know-how* ifadeleri, sırasıyla Fransızca ve İngilizce teknik bilgi, bilgi birikimi anlamına gelmektedir.

298 BCA, 930/2/2/16/1, 21 Ekim 1922.

karşı dövüşen yetmiş yedi milletin komünistinin İstanbul'unu göstermeye çalıştık. Son olarak, bizce bütün Komintern tarihine doğru genişletilmesi gereken bir tartışmayı İstanbul üzerinden yürütmeye çalıştık. Komintern'in tarihinin bir kongreler ve manifestolar toplamı olarak okunamayacağı görüşünden yola çıkarak, bir örgüt olarak Komintern'in görünür olduğu çeşitli noktaları, özellikle de şehirde ve etrafında işleyen yeraltı aygıtını, İstanbul'u dünya partisinin diğer parçalarına bağlayan denizcileri ve düşmanın silahlı aygıtını işlevsiz kılmak için askerler arasında çalışan militanları görmeye çalıştık.

Tanıtım

İngilizce yıllığımız *Revolutionary Marxism*'in 4. sayısı çıkıyor!

Devrimci Marksizm bundan dört yıl önce cürekâr bir işe girişti: Marksist teori alanında dünya çapında sürdürülen tartışmalara alçakgönüllü bir müdahale amacıyla *Revolutionary Marxism* adlı İngilizce bir yıllık çıkarmak. Bu girişim başarıyla sürdürülüyor. 2017, 2018, 2019 yıllıklarından sonra *Revolutionary Marxism 2020* de hazırlanıyor.

Dördüncü yıllığın yabancı konukları arasında Rusya'dan komünizmin asırlık çınarı Yosif Abramson ile Yunanistan'dan yoldaşımız Savas Mihail-Matsas var. Kendi yazarlarımızın işlediği konular ise çeşitli ve zengin: Lenin'in doğumunun 150. Yıldönümü vesilesiyle Lenin ile Trotskiy'in ilişkisi, refah devleti yanılısamalarının eleştirisi, Hindutva ırkçılığıyla kıvranan Hindistan üzerine bir analiz, 21. yüzyılda faşizmin yükselişinin ön evresi olarak ön-faşizm, uluslararası alana ilişkin yazılarımızın bazıları. Türkiye ile ilgili olarak ise AKP ile işçi sınıfının ilişkisini inceleyen bir yazı ve son aylarda yaşanan metal işçisinin mücadelesi ile ilgili bir yazı yayınlanacak. Bu yazıların hemen hemen hepsi Türkçe sayılarda yayınlanmış ya da yayınlanacak olan yazıların İngilizcesi.

Dünya çapındaki tartışmaları emperyalist ülkelerin, özel olarak da İngilizce konuşulan ülkelerin Marksistleriyle sınırlayarak yoksullaştırmamak için daha ilk adımlarını atmakta olan bir çaba.

Türkiye'nin Bolşevik partisi: Türkiye Komünist Fırkası

Sungur Savran

Osmanlı ve sonra Türkiye 20. yüzyılın ilk çeyreğini büyük bir devrimci sarsıntı içinde geçirdi. Bu sarsıntının daha başlarında, Hürriyet devrimi bile gerçekleşmeden önce 1903'te, bir Kırım-Kazan Tatarı, Yusuf Akçura, Türkiye hâkim sınıflarının o çeyrek yüzyıl boyunca üzerinde savaş verecekleri ideolojik alanı tanımlayan bir uzun makale ya da risale yayınladı: *Üç Tarz-ı Siyaset*¹ başlığını taşıyan bu risale, bütün 20. yüzyıl boyunca diriliğini koruyacak, siyaset bilimcilerin her yeni kuşağı bu çalışmayla tanışacak ve hesaplaşacak, yani Yusuf Akçura'nın çalışması toplumun düşünsel belleğinde derin bir iz bırakacaktı. Bunun belki de en önemli nedeni, çalışmanın Türkiye'nin hâkim sınıflarına izleyebilecekleri iç ve dış politika hattı açısından var olan mantıksal seçenekler konusunda gerçekten berrak bir ideolojik ve politik ufuk sağlıyor olmasıydı. Uzunca bir süre, Osmanlıcılığın toplumun ufkundan çıktığı elbette düşünülebilirdi. Ama 21. yüzyıl başında artık bu bile doğru değil: Belirli bir tadilattan geçmiş olarak da olsa o bile yeniden gündeme gelmiş durumda. Tabii aslında Yusuf Akçura'nın ortaya attığı üç tarz-ı siyasetin her biri zaman içinde tadilat-

¹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyâset*, İstanbul: Ötüken, 2015. Bu son derecede popüler risalenin elbette birçok başka basımı da mevcuttur.

tan geçti: Türk milliyetçiliği de, İslamcılık da, Osmanlılık da zaman içinde farklı kılıklara büründü. Üstelik her bir seçeneğin bu değişik varyantları arasında, somut etkileri açısından gerçekten çok önemli farklılıklar vardı. Ama çok genel hatlarıyla bakıldığında, Türkiye’de son yüzyıl boyunca ortaya çıkmış bütün hâkim sınıf siyasi akımlarının şu ya da bu ölçüde bu üç seçenekten birine (bazen ikisine) akraba olduğu söylenebilir.

Ne var ki, tarih başka bir açıdan Yusuf Akçura’yı erkenden yanlışlamıştır. Devrimci çeyrek yüzyıl sona ermeden, Osmanlı’nın ve Türkiye’nin ufkunda bir **dördüncü tarz-ı siyaset** belirmiştir: komünizm. Türkiye Komünist Fırkası, dünya komünist hareketinin bir parçası olarak, 1920 yılının 10-16 Eylül günleri arasında yapılan bir kongre ile Bakû’de kurulmuştur. Böylece, Akçura’nın sözünü ettiği ideolojik-politik doğrultulara hiç uymayan bir hareket Osmanlı’nın ve Türkiye’nin tarihi gündemine girmiş olmaktadır.²

Üç Tarz-ı Siyaset’te parlak bir düşünce berraklığı ortaya koyan Akçura neden bu olasılığı hesaba katmamıştır? Komünizm (ya da risalenin kaleme alındığı 1903’teki adıyla sosyal demokrasi) Osmanlı topraklarında henüz ortaya çıkmamıştı demek yeterli değildir. Akçura Rusya’da doğmuş ve yetişmiş bir aydın olarak modern çağın, tarih sahnesine sosyalizm diye bir akım çıkarttığını, bu akımın 19. yüzyılın ortalarından itibaren kapitalizmin ilk geliştiği Avrupa coğrafyasında, sonra Kuzey Amerika’da hızla geliştiğini, Rusya’da da hem bir köylü sosyalizminin hem de 1880’li yıllardan itibaren Marksizmin gelişmeye başladığını bilemeyecek biri değildir. Şayet Osmanlı toplumu da kapitalizmin dünya çapında başlattığı bu dönüşüm sürecine girdiyse, elbette aynı gelişmenin burada da ortaya çıkması en azından bir olasılıktır.

Peki, Akçura bu konuda neden belirgin bir körlük göstermiştir? Çünkü Akçura bir hâkim sınıf ideologu idi, Osmanlı-Türk hâkim sınıfına akıl veriyordu. Oysa komünizm başta modern işçi sınıfı olmak üzere, sömürülen, ezilen sınıflara yaslanarak serpilip gelişen bir akımdı. Bu yüzden Yusuf Akçura, Türkiye için dördüncü tarz-ı siyasetin **proletarya enternasyonalizmi** olduğunu görememişti. Oysa ünlü risalenin yazılışının üzerinden 20 yıl bile geçmeden bu ideolojik-politik akım Osmanlı’nın baş mirasçısı Türkiye’de basbayağı ağırlıklı bir seçenek olarak toplumun gündemine girecekti.

Böylece proletaryanın daha önce güçlenerek tarih sahnesindeki yerini almış olduğu başka toplumlarınkine benzer bir süreç Osmanlı ve Türkiye’de de başlamış oluyordu. Bu, Marx’ın kaleme aldığı bir I. Enternasyonal belgesinde şöyle betimlenen sürecin Türkiye’de ortaya çıkışıydı: “Mülk sahibi sınıfların bu kolektif iktidarına karşı işçi sınıfı, ancak, kendini mülk sahibi sınıflar tarafından kurulmuş olan bütün

2 Denebilir ki, Kemalizm’in Millî Mücadele bittikten sonra ortaya çıkan Batıcılığı da Akçura’nın ufkunun dışında kalmıştı. Bu doğru olmakla birlikte Kemalizm hiç olmazsa agresif bir Türk milliyetçiliğini teşvik etmek bakımından Akçura’nın üç akımından biriyle akrabaydı. Komünizm için bu hiç söylenemez. O tür akrabalıklar olduysa, bunlar olsa olsa ana yoldan sapmanın ürünü olmuştur.

eski partilerden ayrı ve onlara karşı duracak bir siyasi parti olarak örgütleyebilirse bir sınıf olarak hareket edebilir.”³ **TKF işte bu koşulu sağlamıştır: Türkiye işçi sınıfının “bir sınıf olarak hareket etmesi” için gerekli adım atılmıştır.** Marksist politikanın en önemli koşulu olan “sınıf bağımsızlığı” ilkesinin en önemli önkoşulu yerine gelmiştir.

Eylül 1920’de Bakû’de kurulan Türkiye Komünist Fırkası (TKF), bu alandaki tek örgüt ya da parti değildi. Daha önce başka sosyalist partiler kurulmuştu. TKF’nin doğduğu dönemde ise hem Osmanlı-Türkiye toprakları üzerinde (işgal altındaki başkent İstanbul’da ve işgal altında olmayan Anadolu kentlerinde), hem de yurtdışında başka komünist partileri ortaya çıkmıştı. Üstelik, TKF kuruluşundan sadece dört ay sonra Mustafa Suphi ve arkadaşlarının memlekete dönüş çabası sırasında Trabzon’da katledilmeleriyle büyük bir darbe yedi ve yeniden toparlanana kadar epey sorun yaşadı. Buna rağmen TKF, diğer bütün sosyalist ve komünist parti ve örgütlerden, onlarla karşılaştırılamayacak ölçüde daha önemlidir. Bunun bir dizi nedeni vardır. Bunlara aşağıda değineceğiz. Bu yazı, TKF’yi Osmanlı-Türkiye coğrafyasında kurulan bütün öteki partilerden ayıran oluşum sürecine ve özelliklerine ışık tutmaya ve böylece 100. kuruluş yılında bugünün Marksist-komünist hareketi için neden önemli olduğunu ortaya koymaya çalışacak.

Konuya girmeden önce, neden bütün yazı boyunca Türkiye Komünist Fırkası adını kullandığımızı, Türkiye Komünist Partisi adına hiç başvurmadığımızı izah edelim. Elbette partinin kuruluşunda adı budur ve dolayısıyla böyle anılması olağandır. Ama tek neden bu değil. Türkiye Komünist Partisi, zaten 1920’li yıllarda Stalinizmin etkisi altında büyük ölçüde karakter değiştirmiş bir parti. Dolayısıyla, ilk devrimci Marksist, Bolşevik dönemini daha sonraki evresinden ayırmak önem taşıyor. Bizim bu yazıda partiyi ilk kurulduğu halindeki özellikleriyle tartışmak istiyor oluşumuz, bu adı kullanmayı avantajlı kılıyor. Ama daha da öteye, bugün Türkiye Komünist Partisi adı, tarihi TKP ile arasında hiçbir dolaysız bağ olmayan bir parti tarafından kullanılıyor. Ve gençliğin görece olarak politize olan kesimleri tarihi partiyi bilmiyor, ama o partiyi kısmen biliyor. Dolayısıyla “Parti” terimini kullanırsak kafalarda yanlış izlenimler doğacak. Oysa “Fırka” denildiğinde böyle bir yanlış anlama olanaksız hale geliyor. Bu yüzden yazı boyunca daima Türkiye Komünist Fırkası’ndan söz edeceğiz.

Beş devrimin mahsulü

TKF, devrimci bir parti olarak beş ayrı devrimin ürünü olan bir sentezdir. Önce Ekim devriminin merkezinde yer aldığı dünya devriminin birinci dalgasının içinde hangi devrimlerin TKF’nin doğumuna ebelik yapmış olduğuna bakalım.

1917 Ekim devrimi, Türkiye’nin büyük kuzey komşusu Çarlık Rusyası’nı ilikleri-

3 “Documents of the First International: 1871-72”, Karl Marx, *The First International and After*, der. David Fernbach, Harmondsworth: Penguin, 1974, s. 269.

ne kadar sarsarak 1917 ile 1922 arasındaki beş yıl içinde, kendi kaderini tayin etmesine itiraz edilmediği için ayrılan bir dizi Avrupa ülkesi (Polonya, Finlandiya, üç Baltık ülkesi) dışında, Çarlık Rusyası'nın devasa topraklarında işçi sınıfı iktidarının kurulmasını sağlamıştır. SSCB'nin ne kadar büyük bir ülke üzerinde kurulduğunu anlamak için şunu hatırlamak yeter: 1922'de kurulan SSCB 1991'de çözüldüğünde, Ukrayna, Belarus, güney Kafkasya ülkeleri ve Orta Asya'nın altı ülkesi birlikte ayrıldığı halde, SSCB'nin baş mirasçısı Rusya Federasyonu bugün bile hâlâ dünyanın yüzölçümü bakımından açık ara en büyük ülkesidir. Bu, bir kez SSCB'nin sıradan bir ülkeden çok daha zengin doğal kaynaklara sahip olması sonucunu doğurdu. Ayrıca dış politika, diplomasi ve askeri olanaklar bakımından ortaya bir dev çıkıyordu: SSCB Batı'da Almanya'nın, güneyde Türkiye'den Hindistan'a bir dizi ülkenin, doğuda Japonya ve hatta ABD'nin komşusuydu ya da neredeyse komşusu gibiydi. Kısacası, Ekim devrimi, neredeyse bir ülkenin değil, iki kıtanın ortak devrimiydi.

Ekim devrimi TKF'nin kuruluşunu doğrudan ve dolaylı yollardan belirleyen esas faktör olarak düşünülebilir. Dolaysız olarak, devrim patlak verdiğinde Rusya'da bulunan, sayısı on binleri bulan Osmanlı vatandaşı savaş esirleri arasında birçok insan komünist bir toplum kurma çabasının ya da o günkü yaygın deyimle Bolşevikliğin ne olduğunu kendi gözleriyle görme fırsatını bulmuş, bunlardan bir bölümü kendileri komünist olmasa bile o güne kadar belki adını bile duymadıkları bu siyasi akıma sempatiyle yaklaşır olmuş, daha küçük bir kısmı ise doğrudan bu etki altında komünist olmuştur. Bu insanların, Osmanlı'dan geri kalan ve nüfusunun çoğunluğu Müslüman halklardan oluşan Anadolu ve doğu Rumeli bölgelerinde emperyalizmin işgal ve hâkimiyeti altında kendi memleketlerinin durumunu izlerken emperyalizme düşman olmamaları, bu nedenle de Bolşevikliğe sempati duymamaları neredeyse olanaksızdır. Millî Mücadele ile Sovyet Rusya arasında erken bir aşamadan itibaren emperyalizme, özellikle İngiliz emperyalizmine karşı kurulan ittifak ve Bolşevik yönetimin Anadolu'ya para, silah, mühimmat ve diplomasi bakımından verdiği destek de bu sempatiyi kaçınılmaz olarak arttırmıştır.⁴

Üstüne üstlük Rusya herhangi bir Hristiyan ülkesi değildir. Çarlık Rusyası Volga bölgesi Tatarlarının, Kırım Tatarlarının, 19. yüzyıl ortasından itibaren Kafkasya Müslümanlarının, 19. yüzyıl sonundan itibaren ise Orta Asya Türki ve Farsi halklarının yaşamakta olduğu bir ülkedir. Yani savaş esiri Türklerin kültür ve dil bakımından kolayca iletişim içine girebileceği bir dizi halk yaşamaktadır Ekim devriminin adım adım yayıldığı topraklarda. Bu halklar arasında yeni Bolşevik rejime en erken sahip çıkan Kazan Tatarları TKF'nin oluşumunda önemli bir rol oynarken, Azerbaycan komünistleri de fırkanın kendi ülkelerinin başkentinde kurulması sürecine çok güçlü

4 Bütün bu ilişkilerin ne denli derin olduğunu bu sayıdaki diğer yazımızda ("Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele") ayrıntısıyla anlatıyoruz.

bir destek vermişlerdir.⁵

Bolşevizm, kendi doğası gereği, bu savaş esirleri arasında komünist olanlara en has Marksizmi öğretmiştir. Cihan Harbi 1914'te patlak verdiğinde uluslararası sosyalist ve işçi hareketinde yaşanan yarılmada Bolşevizm devrimci Marksizmin ve enternasyonalizmin tutarlı temsilcisi olarak (birkaç kısmi istisna dışında) tek başına kalmıştı. Diğer partiler kendi burjuvazilerinin emperyalist yağma politikalarına destek oluyordu. Ekim devrimi patlak verdikten sonra bu partilerin sınıf işbirliğinin onları aynı zamanda devrimden de koparmış olduğu ortaya çıkacaktı. İşte bu yüzdendir ki, Rusya'daki Türk esirlerin Bolşevizm etkisi altında komünist olması, onların gerçek bir devrimci Marksist kavrayışa ulaşmalarına büyük katkıda bulunmuştur.

Nihayet, Ekim devriminin zaferinden sonra dünyanın dört bir köşesinden bu ülkeye cezbedilenler arasında, ileride TKF'nin devamı olacak olan Türkiye Komünist Partisi'nde ve daha genel olarak Türkiye komünist hareketinde görev yapacak insanlar da vardır. Nâzım Hikmet ve en yakın arkadaşı Vâlâ Nurettin, TKP'de yöneticilik yapacak olan bir dizi insan, önce TKF yöneticisi olsa bile 1920'li yılların ortasında Kemalizmin hizmetine girecek olan ünlü yazar Şevket Süreyya Aydemir hep devrim Moskova'sı'nda komünist olmuşlardır.

Ekim devriminin dolaylı diyebileceğimiz katkısı ise esas olarak Bolşeviklerin kuruluşunda büyük rol oynadıkları Komünist Enternasyonal (Komintern) aracılığıyla olmuştur. Bu etkiye aşağıda partinin somut oluşumuna eğildiğimizde gireceğimizden şimdilik bunu belirtmekle yetinelim. Ama derhal altını çizelim ki TKF kelimenin en dar anlamında Komintern'in bir öğrencisi ve ürünüdür.

TKF'nin oluşumuna katkıda bulunan ikinci büyük devrim, Rusya'nın Ekimi'nden sadece bir yıl sonra Almanya'da patlak veren 1918 Kasım devrimidir. Savaş sırasında Osmanlı, müttefiki Almanya'ya çok sayıda öğrenci ve vasıflarını geliştirmeleri amacıyla fabrika işçisi yollamıştı. Alman devrimi tarihin gündemine girdiğinde, özellikle başkent Berlin'de Osmanlı vatandaşı çok sayıda işçi de Alman işçileriyle birlikte barikatlara çıkmıştır. Öğrencilerin önemli bir bölümü de devrime katılmıştır. Bilindiği gibi, Kasım'da devrimin Marksist kanadının en önünde, Alman sosyal demokrasisinin savaşa taraftar çoğunluğundan farklı olarak “esas düşman içimizde” sloganı doğrultusunda yürüyen Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg'un kurmuş olduğu Spartakus hizbi vardı. Ocak 1919'da yaşanan ayaklanma yenilgiye uğrayınca bu iki devrimci katledilecektir.

Bu dönemde Almanya'da bulunup devrimci olanlardan Hilmi oğlu Hakkı daha sonra TKF kuruluş kongresine delege olarak katılmıştır. O kongrede Berlin günlerini şöyle anlatıyor:

5 Azerbaycan Komünist Partisi, kongreye destek olmak için para ve erzak yardımı yapmış, kültürel faaliyetlere de destek olmuştur. Bkz. Yavuz Aslan, “Türkiye İştirakiyûn Teşkilâtlarının Birinci Kongresi”, *Türkiye Komünist Fırkası Birinci Kongre* içinde, der. Emel Seyhan Atasoy-Meral Bayülgen, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2. Basım, 2018, s. 18.

Arkadaşlar, zannettiğiniz gibi Türkiye amelesi hakikati yalnız bugün anlamış değildir. Tahsil için Avrupa'nın muhtelif memleketlerine ve muhtelif fabrikalarına gönderilen genç Türk amelesi, Avrupa amele hareketlerinde ümit verici roller oynamışlardır. 1918-1919 inkılâbına [devrimine] iştirak eden hakiki Spartakistlerle beraber büyük cidalde [cenkte] can veren birçok komünistlerimiz vardır. (...) büyük ideale bağlı, saf ve civanmert genç inkılapçılarımız Liebknecht ve Rosa Luxemburg etrafında Spartaküs harekâtına bilfiil iştirak ettiler. Bu genç yoldaşların cihan inkılâbına doğru attıkları kat'i ve kahraman adım, bize beynelmilel teşkilatların kuvvetlendirilmesi lüzumunu hissettirmişti. Spartaküs vukuatı [olayları] esnasında birkaç genç ihtilalci arkadaşımızın şan ve ideal meydanında can verdiklerini gördük ve onların mezarları önünde onların gittikleri yoldan dönme-yeceğimize ahd ü misak [yemin] ettik.⁶

Bu devrimci atılım örgütlenme ve yayın alanında da meyvelerini vermiştir. Devrim katılan aydınlar Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi adında bir parti kurmuş ve *Kurtuluş* adında bir dergi yayınlamaya başlamıştır.⁷ Daha sonra bu çevrenin çoğunluğunun İstanbul'a taşınmasıyla birlikte, *Kurtuluş* Türkiye'de yayınlanmaya başlamış, aynı çevre başka unsurlarla birleşerek Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı kurmuştur.⁸ Almanya'dan gelen grup "Türk Spartakistleri" olarak bilinmiştir.⁹ Bunlardan Ethem Nejat ve yukarıda sözü edilen Hilmi oğlu (Arap) Hakkı TKF kuruluş kongresinde İstanbul delegesidir. Buna daha sonra döneceğiz ama Alman devrimi ile TKF arasındaki bağ burada somut olarak görülebiliyor.

TKF'yi kuran kuşağın devrimcileşmesinde rolü olan üçüncü devrim, 1919 Macar devrimi ve sovyet cumhuriyetidir. Almanya'yı anlamak daha kolaydır ama Macar devrimi Osmanlı vatandaşlarının etkilenmesi bakımından biraz tuhaf görünür ilk bakışta. Bu tuhaflığın ardında yatanı anlamak için şunu hatırlamak yeterlidir: Osmanlı'nın Cihan Harbi'ndeki diğer büyük müttefiki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'dur. Aynen Almanya gibi bu ülkeye de Osmanlı'dan öğrenci ve işçiler gitmiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz Hilmi oğlu Hakkı Kongre'nin ilk günü yaptığı konuşmada şöyle diyor: "(Bela Kun'la) görüştüğüm zaman bana diyordu ki Spartak genç Türklerden Macaristan inkılabına iştirak edenler de olmuştur."¹⁰ Erden Akbulut ve Mete Tunçay

6 *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926*, I. Cilt 1919-1923, der. Erden Akbulut-Mete Tunçay, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012, s. 50.

7 A.g.y., s. 13.

8 A.g.y., s. 15 ve 19.

9 Nâzım Hikmet ve yakın arkadaşı Vâlâ Nurettin'in sosyalizmle tanışmaları da 1921 başında Anadolu'ya çıktıklarında bu gruptan insanlara rastlamalarıyla olmuştur. Kullandığı mahlasla Vâ-Nû, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti* kitabında (İstanbul: Milliyet Yayınları, 7. Baskı, 2009) bu öyküyü anlatır.

10 *Türkiye Komünist Fırkası Birinci Kongresi*, der. Emel Seyhan Atasoy-Meral Bayülgen, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2. Basım, 2018, s. 67. Béla Kun, Macar devriminin önderi ve daha sonra Komintern yöneticilerinden biridir.

buna şu bilgileri ekliyorlar:

Savaş sırasında, Almanya gibi, Avusturya-Macaristan'da da birçok Türk işçisi vb. bulunmaktaydı. (...) [B]u Türklerden bir kısmı, 21 Mart-1 Ağustos 1919 tarihleri arasında 133 gün süren (Bela Kun önderliğindeki) Macaristan Sovyetler Cumhuriyeti'nin savunmasına katılmışlardır. (...) Ayrıca, Budapeşte'de kurulan 3. Uluslararası Alaya bağlı "Kızıl Güney Slavları Taburu"nda Türkler de bulunmaktadır. [Mete Tunçay'ın] *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* kitabının kapağındaki, Budapeşte'deki 1919 [1] Mayısına ait resim, ellerinde "Yaşasın Dünya İhtilâli", "Şark Sovyetler Fırkası" vb. yazılı dövizler taşıyan fesli Türkleri göstermektedir.¹¹

Akbulut ile Tunçay aynı yerde Macar Sosyalist-Komünist Partisi'nin doğulu halklardan işçi ve aydınları örgütlediği bölümünün yönetim kurulunda üç Türk'ün görevli olduğunu da yazıyorlar.

Böylece, Ekim devriminin tetiklediği dünya devriminin birinci dalgası içindeki üç önemli devrimin TKF'nin kuruluşunda önemli bir rol oynadığını görmüş oluyoruz. Ancak, TKF'nin oluşumu aynı zamanda Osmanlı-Türkiye toprağında yaşanan gelişmelere bire bir bağlıydı. Bu topraklarda yaşanan iki devrimle iç içeliği, TKF'ye her ne kadar yurtdışında kurulmuş olsa da sağlam biçimde yerli bir hareket karakteri veriyordu.

Bu devrimlerden ilki bizim 1908 Hürriyet devrimi olarak andığımız, o dönemde ise "Temmuz inkılabı" ya da "10 Temmuz inkılabı" olarak bilinen devrimdir.¹² Başta TKF'nin en önemli önderi Mustafa Suphi olmak üzere partinin kadrolarının önemli bir bölümü İttihat ve Terakki içinden gelir.¹³ Solda bunu yadırgayanlar, hatta bu yüzden TKF önderliğini küçümseyenler oluyor. Hatta daha da ileri gidenler, Mustafa Suphi'yi Marksist olmadan önceki fikirlerini "teşhir ederek" aşağılamaya çalışanlar var. Bu son derecede yanlış bir yaklaşımdır. Her komünist çocukluğundan itibaren Marksist olmaz. Birçok devrimci hareket ve önder, burjuva devrimlerinin en sol kanadını temsil eden önderlerden esinlenerek gelişmiştir. Fransız devriminin sol kanadı Babeuf'ün, hatta Jakobenlerin Marksist hareket üzerindeki etkisi yaygın olarak bilinir. Genel olarak Latin Amerika'da Simon Bolivar, Küba'da José Martí, Nikaragua'da Augusto César Sandino, Salvador'da Farabundo Martí devrimci ve sosyalist hareketlerin esin kaynağı olarak tipik örneklerdir. Çin Komünist Partisi'nin kurucusu ve ilk önderi Çen Duşü siyasi hayatına bir Çin yurtseveri olarak başla-

¹¹ Akbulut-Erden, a.g.y., s. 45.

¹² II. Abdülhamid devrimin gücünden korkarak devrimin ana talebi olan anayasayı yeniden uygulamaya koyma kararını bugünün takvimiyle 23 Temmuz günü almıştır. Ama o günün takvimiyle bu 10 Temmuz'a rastlıyordu.

¹³ Mustafa Suphi devrim gerçekleştiğinde doktorasını yapmakta olduğu Paris'te bulunuyordu. Ama devrime desteği tamdır. Mustafa Suphi Türkiye'ye döndükten sonra bir süre İttihat ve Terakki içinde çalışmış, ama daha sonra ayrılarak başka bir parti kurmuştur.

miş, komünizme daha sonra gelmiş, milliyetçilikle hiç ilgisi kalmadığı için de daha sonra Trotskiy'in Uluslararası Sol Muhaafeti'ne katılmıştır. Ayrıca, insanların fikirlerinin ileri doğru değişmesinden değil değişmemesinden korkmak gerekir. Mustafa Suphi'ye İttihatçılığından, Ethem Nejat'a Türkçülüğünden dolayı hücum etmeyi marifet bilenler, her iki devrimcinin de sonunda mükemmel enternasyonalistler olduğu gerçeğini sessizlikle geçiştirmeye çalışıyorlar.

Daha önce yazdık,¹⁴ yine söyleyelim: Az gelişmiş, emperyalizme tâbi, henüz demokratik devrim yaşamamış ülkelerde sosyalizme geliş milliyetçi kadrolar arasında daha yaygındır. Burjuva devrimcileri arasında liberaller sosyalizme çok zor geçiş yapar. Buna karşılık burjuva devrimcilerinin milliyetçi olanlarının bir kısmı, bu ülkelerde demokratik görevler arasında anti-emperyalizm de olduğu için, en tutarlı anti-emperyalist akım olan sosyalizmin, hele devrimci Marksizmin saflarına çok daha kolay geçerler. TKF kadrolarına olan da bu olmuştur.

TKF'nin bir devrimci örgüt olarak doğmasında elbette 1918'den itibaren Anadolu'da gelişmekte olan kıyamın da etkisi olmuştur. Mondros mütarekesinden sonra emperyalist güçlerin Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgali, buna tepki olarak Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulması, Sevr antlaşması, Anadolu'da kongre iktidarlarının merkezileşmesi, nihayet bir Ankara hükümetinin kurulması, bütün bunlar emperyalizme karşı Anadolu'da çok ciddi bir mücadelenin verilmekte olduğunu ortaya koyuyordu. TKF'yi kuran kadro, daha 1919'un başından itibaren bu ateş içindeki Anadolu'ya erişmek, hatta oraya geçmek için büyük çaba göstermiştir. Mustafa Suphi, gazetesi *Yeni Dünya* ile birlikte 1919 Ocak ayında Kırım'a taşınmış, Nisan ayında Beyaz orduların basıncı altında Ukrayna'ya, Odessa'ya geçmek zorunda kalmıştır. Her iki konumdan da Karadeniz üzerinden İstanbul'a ve kıyı kentlerine bildiri, propaganda malzemesi ve komünist kadro ve ajitatörler göndermiştir. Bunlar, Fidel'i ve Che'yi Küba devrimine götüren külüstür gemiye nazire yaparak söylersek, küçük Türk "Granma'ları"dır! Bu gönderilen malzeme ve insanla İstanbul'da, Karadeniz kıyı şeridinde ve Ankara'da propaganda yapılmış, örgütler kurulmuştur. Yani TKF, dünya devriminin ve 10 Temmuz inkılabının etkisinin yanı sıra ikinci Türkiye devriminin ateşi içinde kurulmuş bir devrimci partidir.

Dünya partisinin Türkiye seksiyonu

TKF, 20. yüzyıl boyunca, bu topraklarda kendinden önce ve sonra gün yüzünü gören bütün sosyalist ve komünist partilerden farklı olarak bir dünya partisinin ayrılmaz bir parçası olarak kurulmuştur.

Bu cümlelerin, Marksizmin enternasyonalist örgütlenme geleneğine aşina olmayanlar için anlaşılması bile güç olabilir. Marksizm başından itibaren işçi sınıfının iktidar mücadelesinin ve daha da önemlisi sosyalizmin inşasının uluslararası bir karakter

14 Bkz. "Müslüman Halkların Ekim'i", *Devrimci Marksizm*, sayı 34, İlkbahar 2018, s. 171-72.

taşıdığı inancıyla ulusal örgütlenmenin ötesinde, mümkün olan bütün ulusları içine alan Enternasyonaller örgütlenmesine taraftar oldu. Marx'ın (ve Engels'in) içinde yer aldığı her iki örgüt de (Komünist Birlik ve Uluslararası İşçi Birliği, yani Birinci Enternasyonal) uluslararası karakter taşıyordu. Marx'ın ölümünden sonra Engels II. Enternasyonal'in kuruluşuna manevi önderlik yaptı. Cihan Harbi'nde II. Enternasyonal iflas edince, Ekim devriminden hemen sonra Bolşevikler Üçüncü (Komünist) Enternasyonal'i kurdular. Birinci ve İkinci Enternasyonaller, büyük ölçüde Avrupa örgütleriydi, Komintern ise gerçek bir dünya örgütü olmayı bildi. Birinci ve İkinci Enternasyonaller gevşek federasyonlar olarak çalışıyordu. Komintern ise gerçek bir parti gibi daha baştan sıkı bir örgütlenme yapısı kurdu. Böylece öteki Enternasyonallere göre çok daha fazla bir dünya partisi karakteri kazandı.¹⁵ İşte TKF, bu örgütün Türkiye seksiyonu olarak kuruldu. Bu kuruluş süreci de Komintern'in desteğiyle, rehberliğinde ve nezaretinde yaşandı.

1918-1921 arasında Meksika'dan Çin'e, Fransa'dan Macaristan'a sayısız komünist partisi kuruldu. Türkiye Komünist Fırkası işte bunlardan biriydi. Ama TKF'nin kuruluşu sosyalizmin ve komünizmin tümüyle yeni bir olgu olduğu Müslüman çoğunluklu bir ülkede gerçekleştiği için bir dizi özgül yön de taşıyordu. TKF'nin dünya partisinin bir seksiyonu olarak kuruluş sürecini zaman içinde dönemleştirerek ve diğer komünist partilerden farklılaşan yanları da vurgulayarak ele almamız gerekir.

En baştan belirtilmesi gereken nokta, TKF'nin kuruluş sürecinin başından itibaren Rusya Müslümanlarının komünist örgütlenmesinin bir parçası olarak planlanmış olmasıdır. Burada başlangıç noktası MüsKom'dur. Sovyet Rusya yönetimi, Milliyet İşleri Komiserliği'nin içinde özerk bir Müslüman İşleri Merkez Komiserliği (MüsKom) kurulmasına karar vermiştir. Mustafa Suphi çalışmalarına ilk önce 1918 bahar aylarında bu komiserlik bünyesinde başlamıştır. Mustafa Suphi'nin Türkiye Türkçesi ile Nisan ayında yayınına başladığı gazete *Yeni Dünya*'nın başlığının altında bu nedenle "Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesi yayın organı" yazmaktadır.

Bu komiserlikte ilk aşamada en faal olanlar Kazan Tatarları idi. Mollanur Vahidov, Emine Muhiddinova, Halimcan İbrahimov, Şerif Manatov, Mirsaid Sultangaliev gibi önde gelen Tatar komünistleri Mart 1918'de yapılan Rusya Müslüman Emekçileri Konferansı ile kendilerini Müslüman toplumlar içinde daha güçlü olan burjuva devrimci hareketlerden (esas olarak Ceditçilik) ayırdıktan sonra, bir Müslüman Komünist Partisi (b) kurmak üzere bir yürütme oluşturmuştur. Bu partinin hazırlıkları için de bir MüsBüro oluşturulmuştur. Daha sonra Kasım 1918'de bir Müslüman Komünistleri Kongresi toplanmıştır. Mustafa Suphi bu hareketin önderleri arasında yer almıştır. 1920 yılının ilk yarısını (ve belki 1919'un ikinci yarısını da) Mustafa Suphi

¹⁵ Bütün bunlar dergimizde daha önce ayrıntısıyla ele alınmıştır. Bkz. Levent Dölek, "Geleceğin Enternasyonal'i'nin Örgütsel ve Programatik Temelleri" ve Sungur Savran, "Komintern ya da Dünya Komünist Partisi", *Devrimci Marksizm*, sayı 37, Kış 2019.

tam da bu işlerle görevli olarak Türkistan'da geçirmiştir.

Mustafa Suphi, bu hareketin öylesine parçasıdır ki, 1918 Haziran-Eylül arasında Çekoslovak karşı devrimci birlikler Kazan'ı kuşattıklarında o da Müslüman komünistler ve yerli halkla birlikte şehrin savunulmasında görev almıştır. Bu çarpışmalar da karşı devrimciler MüsKom başkanı Mollanur Vahidov'u şehit etmişlerdir.

TKF'nin Rusya'daki Müslüman-Türk halklarının oluşum halindeki komünist hareketiyle iç içe geliştiğini görmüş oluyoruz. Bu konuya değindikten sonra, yüzümüzü bir başka noktaya çevirmemiz gerekiyor: TKF'nin kuruluşunun dönemleştirilmesi. Mustafa Suphi kendisi, kuruluş kongresinde bu tarihçeyi anlatırken TKF'nin oluşum tarihini iki evreye ayırır: “tenevvür” [aydınlanma] dönemi ve “teşekkül” [örgütlenme] dönemi. Bu ayrıma göre, Osmanlı savaş esirleri ve mülteci aydınlar için henüz Cihan Harbi'nin devam etmekte olduğu aşamada başlayan Marksizme yakınlaşma süreci, Şubat 1917 devrimi ile birlikte “açıktan açığa tebligat [propaganda]” faaliyetine dönüşmüştür.¹⁶ Nisan 1918'de ise yukarıda sözü edildiği gibi Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya* gazetesi çıkmaya başlamıştır. Bu “tenevvür” dönemini sona erdiren ise bir aşamada örgütlenme faaliyetine girişilmesidir. 1918'in Temmuz ayında Kazan'da Osmanlı vatandaşı komünistlerin ilk resmi konferansı toplanmıştır. Türk Sosyalistleri Konferansı adını taşıyan bu konferanstan “üç ay içinde parti kurulması” kararı çıktığı halde, partinin gerçekten kurulması iki yılı alacaktır. İşte Mustafa Suphi'nin “teşekkül” adını verdiği dönem de Temmuz 1918 ile Eylül 1920 arasındaki bu iki yıldır.

Bu iki yıl, Komintern'in oluşum tarihinde de belirgin bir evreye denk geliyor. Daha önce yapmış olduğumuz bir ayrıma yaslanarak söyleyelim: Bu dönemin en azından 1919 ortasına kadar süren dilimi Komintern partilerinin oluşumu bakımından bir “ön Enternasyonal” oluşumuna denk düşer.¹⁷ Bu dönemde, Ekim devriminin etkisi altında daha ziyade Sovyet Rusya'ya komşu ülkelerde (Yugoslavya, Bulgaristan, Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya, Finlandiya vb.) bir dizi komünist partisi kuruluyordu. Bunların arasında en önemlisi elbette Kasım devriminin etkisiyle 31 Aralık 1918'de kurulan Luxemburg ve Liebknecht'in Almanya Komünist Partisi idi. Henüz Enternasyonal yoktu. Bu ülkelerde ya partilerin kendi içinde radikalleşmesiyle ya Rus partisinin etkisiyle ya da iki faktörün iç içe işleyişiyle eski sosyal demokrasinin bağrında hızlı bir ayrışma yaşanıyor ve Rusya dışındaki ilk komünist partileri ortaya çıkıyordu. İşte Müslüman Komünist Partisi (b) de bu dönemin bir ürünüydü, MüsKom'un içinden gelişmekte olan TKF de.

Ancak Türkiye'nin komünist hareketi yukarıda söz edilen bütün öteki komünist hareketlerden farklı bir gelişme göstermiştir. Bununla ne demek istiyoruz? Diyelim bir Macaristan ya da Bulgaristan partisi erkenden, Mart 1919'daki kuruluş kongresinden sonra doğrudan doğruya Komintern'e bağlı hale gelmiştir. Türkiye'de ise iki kol-

¹⁶ *TKF Birinci Kongre*, a.g.y., s. 88 ve 90.

¹⁷ “Ön Enternasyonal” kavramı için “Komintern”, a.g.y., çalışmamıza bakılabilir: s. 44-46.

dan gelişme olmuştur. Türkiye'nin kendi içindeki komünist hareketler de 1919'dan sonra Komintern'in Doğu Seksiyonu ve KEYK¹⁸ ile ilişki içinde gelişmekle birlikte, TKF'nin gelişimi Bakû Kurultayı'na kadar Rusya içindeki Müslüman komünist hareketinin kurumlarına bağlı olarak yürümüştür.¹⁹ Evet, Mustafa Suphi Komintern'in Mart 1919'daki birinci kongresine, onun içinde olduğu hareketi temsilen başka yoldaşları da Temmuz 1920'deki ikinci kongresine katılmıştır ama işler günbegün hâlâ RKP (b)'ye bağlı olarak yapılıyordu. Ancak 1-7 Eylül 1920 tarihlerinde Ermenistan ve Gürcistan gibi Müslüman olmayan Doğu halklarını da kapsayan bir uluslararası organ kurulunca TKF'nin çalışmaları da RKP (b)'ye bağımlı olmaktan çıkıp Enternasyonal'in, yani Komintern'in çatısı altına girmiştir. Bu organ TKF'nin tarihinde bundan sonraki dönemde önemli bir etkisi olacak olan "Beynelmilel Şark Tebligat ve Harekât [Propaganda ve Eylem] Şurası" adını taşıyordu. Bu özgül gelişme patikasının Türkiye komünist hareketinin oluşumu bakımından etkileri henüz tam olarak araştırılmış değildir.

Somut olarak TKF'nin kuruluş sürecine geri dönersek, Temmuz 1918 Türk Sosyalistleri Konferansı'ndan sonraki gelişmeyi üç evrede inceleyebiliriz. Hareketin Türkiye ile somut bağlar kurmak için büyük çabalar gösterdiği Kırım-Odessa dönemi (1919'un ilk yarısı), Mustafa Suphi'nin Taşkent dönemi (1920 Mayıs'ına kadar) ve onun bu tarihte Bakû'ye gelişiyile birlikte başlayan kuruluş aşaması. Kuruluş Kongresi Bakû Doğu Halkları Kurultayı'nın hemen ardından yapılmıştır.

Şimdi bu kuruluş sürecinin bir başka özelliğine geçelim: TKF 1. Kongresi sadece bir kuruluş kongresi değildir. Aynı zamanda bir birlik kongresidir.

Türkiye Komünist Teşkilatları Kongresi

10-16 Eylül 1920 tarihleri arasında toplanan kongrenin iki adı vardır. Bir yandan TKF Birinci Kongresi'dir, ama bir yandan da Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi.²⁰ Bunun nedenini anlamak, bir bakıma, TKF kuruluş kongresinin önemli

18 Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi.

19 En azından biz, var olan sınırlı bilgi dâhilinde böyle anlıyoruz. 1919'un ortasına kadar (yani Kırım ve Odessa dönemleri boyunca) bu durum kesindir. Özellikle Kırım'da Mustafa Suphi Tatarlarla neredeyse ortak çalışmaktadır. Taşkent döneminde ise tam manasıyla Müslüman komünist hareketinin yönetici kadrolarından biridir Mustafa Suphi. Belirsiz olan nokta, Odessa'dan Taşkent'e uzanan dönemdir. Burada Mustafa Suphi'nin hayat hikâyesinde bir boşluk vardır. Arada Moskova'ya gittiği biliniyor ama orada ne kadar kalmıştır, bu kalış sırasında Komintern organlarıyla ne ölçüde resmi ilişkileri olmuştur, Taşkent'e ne zaman (ve daha önemlisi neden) geçmiştir, bunlar bilinmiyor. Bu durumda, TKF'nin Mustafa Suphi'nin önderliğinde yürüyen kuruluş sürecini Komintern'e ve özellikle Doğu Seksiyonu'na bağlayan bir bilgi gün yüzüne çıkana kadar Türkiye komünizminin bu damarının içinde oluştuğu kozanın Rusya'nın Müslüman komünist hareketi olduğunu varsaymak zorundayız.

20 Doğru ad tartışması için bkz. Yavuz Aslan, "Türkiye İştirakiyûn Teşkilâtlarının Birinci Kongresi", *TKF Birinci Kongre*, a.g.y., s. 15.

bir özelliğini kavramaya kapı açmak demektir.

Türkiye Komünist Teşkilatı adı, tekil haliyle, Mustafa Suphi ve arkadaşları tarafından ta 1918 Türk Sosyalistleri Konferansı'ndan başlayarak kullanılmış bir addı. En son Mustafa Suphi 1920 Mayıs'ında Bakû'ye geldiğinde kurulan örgüte de aynı ad verilmişti. (Bu örgüte Mustafa Suphi aynı zamanda "Bakû grubu" da diyor.) Neden "teşkilat"? Çünkü Bolşevizmin "parti" kavramına çok özel bir önem atfeden politik anlayışı içinde Marksist olmuş olan Mustafa Suphi ve çevresi için, parti bir kongre ile, bir program ve bir tüzüğün kabul edilmesiyle birlikte kurulacak, demokratik merkezîyetçilik ilkesi temelinde çalışması gereken özel türden bir örgüttü. Alelade bir konferansta ilan edilecek bir şey değil. Ama öte yandan partinin kuruluşuna kadar dağınık düzen ilerlemek de Bolşevizmin her zaman örgütlü olma yaklaşımına aykırı olacağından genel anlamıyla "teşkilat" sözcüğü daima kullanılmıştır.

Ama bu kendi başına alternatif adı açıklamıyor: Neden Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi? Neden çoğul? Bunun anlamı şudur: Bu kongrenin amacı sadece Türkiye Komünist Fırkası'nı kurmak değil, 1919-1920 yıllarında Türkiye'de ve Sovyet Rusya topraklarında kurulan çeşitli adlardaki komünist örgütleri birleştirmektir. Yani bu kongre bir bakıma Lenin'in *Ne Yapmalı?*'sında sözünü ettiği "yuvar" tipi örgütleri bir büyük derlenme içinde partiye dönüştürecek bir atılım olarak düşünülmüştür.

Hangi örgütler söz konusudur? İstanbul'da en az üç örgüt vardır: "Türk Spartakistleri"nin Fransa'da eğitim görmüş olan Şefik Hüsnü önderliğindeki İstanbul Komünist Grubu; Türklerden çok gayrimüslim işçilerin üye olduğu Beynelmilel İşçi İttihadı; Mustafa Suphi grubunun İstanbul'a yolladığı kadroların kurduğu ve en azından bir aşamada Türk (Bolşevik) Komünist Partisi adını taşımış olan çevre.²¹ Anadolu'da ise 1920 yılında önce Şerif Manatov, Ziyetullah Nuşirevan ve Salih Hacıoğlu önderliğinde kurulan hafî (gizli) Türkiye Komünist Partisi ve ardından legal olarak kurulmuş, onların da içinde yer aldığı Türkiye Halk İştirakiyun Partisi vardır. Ayrıca Bakû'de 1920 Mart ayında Enver'in küçük amcası Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit tarafından kurulmuş, yönetiminde bazı önde gelen İttihatçı kadroları barındıran bir Türk Komünist Partisi kurulmuştur.²² Ancak Mustafa Suphi Taşkent'teki ekibiyle birlikte Mayıs ayında Bakû'ye geldiğinde bu partiyi dağıtmış, içindeki İttihatçı ileri gelenleri hareketten uzaklaştırmıştır. Ama bu partide yer alan başka kadrolara yukarıda da sözü edilen Türkiye Komünist Teşkilatı (yani Bakû grubu) içinde yer vermiştir.

21 Akbulut-Tunçay, a.g.y., s. 20. Elbette İstanbul'da Sosyal Demokrat Fırkası ya da Türkiye Sosyalist Fırkası gibi başka partiler de mevcuttur. Bizim yukarıda saydıklarımız Üçüncü Enternasyonal'e bağlılık ilan edenlerdir.

22 Bu partide İttihatçıların en azılı önderlerinden bazıları yer almaktadır: Metinde anılan iki isim dışında, Dr. Bahattin Şakir, Küçük Talat, Baha Sait de bu ekibin içindedir. Bkz. Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 3. Genişletilmiş Baskı, 2010, s. 119.

Bütün bunların ötesinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde varlığı belli belirsiz bir takım komünist gruplardan hep söz edilmektedir. Ankara merkezli Türkiye Halk İş-tirakiyun Partisi'nin çeşitli illerde örgütlenmesi olduğuna dair bilgiler vardır. Bunlar arasında Eskişehir çok özel bir yer tutmaktadır. Ayrıca Türkiye Komünist Teşkilatı 1920 yazında Anadolu'ya çeşitli temsilciler (Süleyman Nuri, Salih Zeki vb.) yollamış ve özellikle Karadeniz kıyı şeridinde örgütlenmeye ve o örgütlerden kongreye delege getirmeye çalışmıştır. İşin açıkçası, bu döneme ilişkin hemen hemen tüm bilgiler gibi, Anadolu'nun neresinde komünist örgütler ya da yuvarlar olduğu konusunda da bilgiler, özellikle son yıllarda Tüstav bünyesinde yürütülmekte olan çok yararlı çalış-malara rağmen hâlâ parça bölüktür.

Kuruluş kongresine katılan delegeler üzerinde bile birçok spekülasyon yapılmış-tır, yapılmaktadır. Bunların bir bölümünün Kâzım Karabekir'in yolladığı adamlar olduğu, Anadolu'nun Bakû Doğu Halkları Kurultayı'na yolladığı delegelerin komü-nist olmadıkları halde TKF kuruluş kongresine katıldığı vb. çeşitli söylentiler vardır. Biz bu alanda ilk elden araştırma yapan biri olmadığımız için sadece genç Marksist tarihçi kuşaklarının arşivlerde yapılacak daha çok çalışması olduğunu vurgulamakla yetinelim. Ancak bu alanın Marksist olmayan en ciddi araştırmacılarından birinin, Yavuz Aslan'ın, Tüstav arşivinden derlenen TKF Birinci Kongre kitabının giriş bölü-münde, geçmişte yaptığı bazı spekülasyonlar konusunda özeleştiri verdiği gerçeğine de işaret edelim. Bir örnek, Mustafa Suphi'nin Türkiye'den kongreye katılan kişi sayısını 51 olarak vermesi karşısında Aslan'ın daha önce belirttiği kuşkunun yeni belgeler ışığında çürütülmüş olmasıdır. Kongreye Türkiye içinden gerçekten tam da 51 kişinin katıldığı artık belgelenmiş durumdadır ve Aslan kendisi bunu teslim et-miştir. Ya da Erzurum ve Trabzon'dan gelen delegelerin Kâzım Karabekir tarafından belirlenmiş isimler olduğu düşüncesi de çürütülmüş durumdadır. Erzurum'da (yani Kâzım Karabekir'in karargâhının bulunduğu kentte) bir komünist teşkilatının ger-çekten bulunduğu belirlenmiş görünmektedir. Yani Erzurum'dan gelen delegeler, en azından hepsi, Karabekir'in atadığı isimler değildir. Ve bütün bunları Yavuz Aslan teslim etmektedir.²³ Dağınık bilgilerden kesin sonuçlara ulaşmak hatalı olur. Şimdilik daha çok araştırma gerektiğini belirtmek yeterlidir.

Böylece görülüyor ki, kuruluş kongresinde Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ama-cı, İstanbul'daki üç, Ankara'daki (iç içe geçmiş) iki partinin, Bakû grubunun yanı sıra Anadolu'nun başka illerinde (sayısını ve gücünü bilemediğimiz) bir dizi komü-nist teşkilatı bir araya getirerek birleştirmektir. Bunu saptamış olduk. Ama geriye bir soru kalıyor: Bu amaca ulaşılmış mıdır? Eldeki bilgiler sınırlı olduğu için bu soruya kesin bir cevap verilemez. Ama geçici olarak söylenebilecek olan ancak kısmi başarı elde edildiğidir.

23 Bu paragrafın başından beri anlatılanlar için bkz. Yavuz Aslan, "Türkiye İştirakiyûn Teşkilâtlarının Birinci Kongresi", *TKF Birinci Kongre*, a.g.y. içinde, "Kongreye Katılanlar" alt bölümü, s. 19-23.

Kısmi başarı, kongrenin İstanbul'daki en önemli grup sayılabilecek İstanbul Komünist Grubu (İKG) ile Bakû'deki teşkilatı birleştirmiş olmasıdır. İKG yetkili delegeleri Ethem Nejat ve Hilmi oğlu Hakkı, kongreye bu yönde bir karar tasarısı sunmuşlardır. Bu tasarı oybirliğiyle kabul edilmiştir.²⁴ Bu gerçekten çok olumlu bir adımdır. Böylece TKF aynı zamanda ülkenin başkentinde ciddi çalışma olanaklarına kavuşmaktadır. İstanbul'da Mustafa Suphi'nin yolladığı unsurların oluşturduğu çevre ile Ankara partisi zaten Bakû'ye bağlıdır. Bakû temsilcisi Süleyman Sami Ankara ve Eskişehir'de parti yöneticileriyle görüştüğünde bunlar Bakû'ye bağlı olduklarını, kongreye sırf parasızlıktan katılamayacaklarını söylemişlerdir. Yerel örgütlerin ise bu birleşme sürecinden uzak duracağını düşünmek için bir neden yoktur. Bunlar göz önüne alınınca, Bakû grubu ile İKG'nin birleşmesi "yuvar"ların ortadan kalkması bakımından çok önemli idi.

Bu tablonun anlamı şuydu: Birleşme sürecinin dışında kalan tek önemli örgüt, İstanbul'daki öteki güçlü odak olan Beynelmilel İşçi İttihadı'dır (Bİİ). Bu çevrenin derlenme ve birleşme sürecinin dışında kalması sadece nitel bir sorun yaratmıyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Bİİ gayrimüslim işçilerin gerek sayıca gerek önderlik bakımından hâkim konumda olduğu bir odaktı. Buna karşılık diğer bütün gruplar neredeyse yalnızca Türk unsurdan oluşuyordu. Dolayısıyla, Bİİ'nin kuruluş kongresinde yer almaması ve birleşme sürecinin bir parçası haline gelmemesi İstanbul ve Anadolu'nun Osmanlı dönemindeki çokulusluluğunun TKF'de ifadesini bulamaması anlamını taşıyordu. Bu böyle devam edecek ve TKF büyük ölçüde Türk komünistlerinden ibaret bir karakter taşıyacaktı. Örgütte çok sayıda Ermeni militan da yer alacaktır. Ama bu bir azınlık varoluşuydu, çokuluslu bir partinin varoluş tarzı değil. Oysa aşağıda göreceğimiz gibi, TKF'nin ülke topraklarında yaşayan halklar arasındaki ilişkileri düzenlemede başlıca ilkesi federasyondur. Ne var ki, federasyonu savunan partide bile çokuluslu bir yapı kurulamamıştı.

Yine de İKG'nin TKF ile birleşme kararı Türkiye'de komünist hareketin daha sonraki gelişmesi açısından genel birleşme ihtiyacını ortadan kaldıracaktır. 1921'de yaşanan ağır sarsıntı sonrasında da partiyi her iki kanattan (ve Ankara-Eskişehir'den) kadrolar taşıyacaktır. Başarının kısmi olması Mustafa Suphi'nin çabasının değerini azaltmaz. Unutulmasın ki, yuvarların birleşmesi amacıyla düzenlenen RSDİP 1903 kongresi, Yahudi sosyalistlerin örgütü Bund'un partiden ayrılmasıyla ve partinin iki büyük hizbe (Bolşevik ve Menşevik) bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Yani Lenin'in birleşme çabası da bir bakıma başarı kazanırken (yuvarları derleyip toparlarken), bir yanıyla da bölünme ile sonuçlanmıştır.

TKF'nin bu kongrede elde ettiği kısmi derlenme toparlanma başarısı elbette sadece dört ay sonra önderliğinin yok edilmesiyle büyük darbe yiyecektir. Özellikle Bakû kanadıyla İstanbul İKG kanadının birleşmesi henüz formeldir. Ortak bir deneyim ya-

24 Kararın metni için bkz. *TKF Birinci Kongre*, a.g.y., s. 39.

şanmamıştır. Ayrıca önderlerin çoğunun ölümü dolayısıyla Bakû kanadı fena halde zayıflamıştır. Mustafa Suphi çevresi ile İKG'nin komünizme ve Türkiye komünist hareketinin gelişme yollarına bakışı da epeyce farklıdır. Bu yüzden birleşme çabasının yeniden başlatılması gerekli hale gelmiştir. Ama bu başka bir yazının konusu.

20. yüzyıl Türkiye'si'nin devrimci Marksist partisi

TKF'nin Ekim devriminin ürünü ve Komintern'in seksiyonu olarak kurulmuş olması, karakterini her bakımdan belirlemiştir. TKF, Türkiye'de 20. yüzyılda kendinden önce veya sonra gelmiş bütün partilerden farklı olarak bütünüyle devrimci Marksist ve Bolşevik anlayışla kurulmuş bir partidir.

Her şeyden önce, bu parti Marksizmin *dünya devrimi* hedefini açık ve seçik biçimde programına yazan bir partidir. Programın "Esaslar" bölümünün 5. Maddesi şöyle demektedir: "Sınıf mücadelesi ile özetlenebilecek olan işçi ve köylü devrimci hareketinin temel niteliği, bu hareketin toplumsal ve uluslararası olmasıdır."²⁵ 8. madde ise bunun devrim ve komünizmin inşası bakımından sonuçlarını çıkarıyor: "Sosyal devrim gibi, devrimin burjuvaziye üstünlük ve zaferinden çıkan komünizm uygulaması da dünya çapında bir niteliğe sahiptir."²⁶ Partinin önderi Mustafa Suphi ise birçok yazısında ve konuşmasında bu kavrayışı dile getirmiştir. Biz en anlamlı örneklerden birine, Mustafa Suphi'nin Türkiye komünistlerini temsilen Komintern'in Birinci Kongresi'nde yaptığı konuşmaya başvuralım: "Türk proletaryasının bütün gücüyle *dünya sosyalist devriminin* savunusuna ve gelişimine katılacağı güvenci içindeyiz."²⁷

Bu kavrayışla bütünüyle tutarlı biçimde, elbette aynı zamanda oluşum sürecinin doğası gereği, TKF bir ülkenin komünist partisinin mutlaka bir *dünya partisinin seksiyonu* olması gerektiğini de berrak olarak kavramıştır. Yine programının "Esaslar" bölümünün 11. maddesi şöyle demektedir:

Türkiye Komünist Fırkası yukarıda sözü edilen ilkelere dayanarak, son dönemin insanlık âlemine yeni ve her anlamıyla özgür hayat vaad eden sosyal devrim oldu-

25 Aslı şöyledir: "Sınıflı cidal ile hülâsa edilebilecek olan amele ve rençber inkılapçı hareketinin vasf-ı esasiyesi; bu hareketin içtimai ve beynelmilel olmasıdır." Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, a.g.y. s. 281. Ayrıca bkz. *TKF Birinci Kongre*, s. 164. Aşağıda TKF'nin belgelerinden yapılacak alıntılarda dil genç kuşakların anlaması açısından aşırı derecede zor olduğunda, söz konusu pasajı ana metinde (bu alıntıda olduğu gibi) toptan bugünün Türkçesine çevirecek, metnin aslını dipnotunda yazacağız. Metin anlaşılır bir nitelik taşıyor, ama gençler açısından anlaşılması zor birtakım kelimeler içeriyorsa, bu kelimelerin yanına köşeli parantez içinde günümüz Türkçesi'ndeki karşılığını yazacağız. Bu yazıda bütün köşeli parantezler bizim orijinal metne müdahalemi anlamına gelir.

26 Aslı şöyledir: "İçtimai inkılâp gibi, inkılâbın burjuvaziye galibiyet ve muzafferiyetinden çıkan komünizm tatbikatı da âlemşümül bir mahiyeti haizdir." Hamit Erdem, a.g.y., s. 281 ve *TKF Birinci Kongre*, a.g.y., s. 166.

27 Hamit Erdem, a.g.y., s. 115. Vurgu sonradan.

ğu inancıyla ve her şeyden önce bir “amele ve rençber” partisi olarak dünyanın diğer komünist partileriyle beraber Üçüncü Enternasyonal’i oluşturma ve onun, kendisi de uluslararası olan burjuvazi ile mücadelesine faal bir organ olarak katılır.²⁸

Program “Şekl-i Hükûmet” başlıklı bölümünün 2. maddesinde, hiçbir ikircikliliğe yer vermeyen biçimde adını vermeksizin proletarya diktatörlüğünü savunmaktadır:

Amele ve rençber şûrâlar [sovyetler] cumhuriyeti ise, emek sarf etmeksizin yaşayan tufeyli [asalak] sınıflar hariç olmak üzere halkın çokluğunu etrafına toplayarak işçilerin işleticiler [kapitalistler] tarafından soyulmasına nihayet verecek her türlü çareleri temin eder. Şûrâlar cumhuriyeti hükûmet ve kızıl ordu teşkilâtıyla (...) sınıfları ortadan kaldırarak her türlü harp ve kıtal gailerlerini [savaş ve silahlı çatışmalardan doğan güçlükleri], münevver ve mesut bir istikbale [aydınlanmış ve mutlu bir geleceğe] doğru götüren kapitalizm ile komünizm arasındaki devr-i intikale ait, muvakkat bir şekl-i hükûmettir.²⁹

Devlet yapısını tanımlayan bu madde birkaç bakımdan olağanüstüdür. Birincisi, “emek sarf etmeksizin yaşayan tufeyli sınıflar”ın, yani kapitalist, büyük toprak sahibi, büyük tüccar, tefeci vb. sınıfların sadece ekonomik olarak mülksüzleştirilmekle kalmayacağını, siyasi haklarının da yadsınacağını açık şekilde ifade etmektedir. “Amele ve rençber şûrâlar cumhuriyeti”, yasal mülahazalarla proletarya diktatörlüğü olarak anılmamıştır ama proletaryanın (Türkiye koşullarında halk diliyle söylendiğinde işçi-köylü hükûmetinin) eski hâkim sınıfları sultanı altında tutacağı, demokratik hayallere en ufak bir taviz verilmeden vurgulu biçimde söylenmektedir. İkincisi, “kızıl ordu”, proletaryanın baskı aygıtı olarak ismen anılarak burjuva devletin baskı aygıtı olan ordunun karşısına dikilmektedir. Üçüncüsü, sınıfların ortadan kaldırılması Marksizmin programının asli hedefi olarak açıkça ifade edilmektedir. Dördüncüsü, daha sonra Stalinizmin etkisi altında Marksizmin ufkundan çıkmış olan proletarya diktatörlüğünün sadece sınıfların ortadan kalkmasına kadar geçici olarak (“muvakkat bir şekl-i hükûmet”) gerekli olduğu fikri burada açıkça dile gelmektedir. Nihayet, Marx’ın “Gotha Programının Eleştirisi” konulu çalışmasında, Lenin’in ise *Devlet ve Devrim*’inde bütünüyle berrak olduğu halde Stalinistlerin varlığını reddettikleri ve sosyalizmin ilk aşaması ile özdeşleştirdikleri “kapitalizm ile komünizm arasındaki devr-i intikal” burada pırıl pırıl parlamaktadır. TKF programının bu maddesi, Mark-

28 *TKF Birinci Kongre*, a.g.y. derleyicilerine göre, bu 11. madde değil, 10. maddenin numara verilmemiş son paragrafıdır. Bkz. s. 305n. Aslı şöyledir: “Türkiye İştirakiyûn (Komünist) Fırkası yukarıda zikrolunan esaslara binaen, son devrin insanlık âlemine yeni ve bütün mânâsıyla hür hayat vaad eden içtimâî inkılâp devri olduğuna kail ve her şeyden evvel bir ‘amele ve rençber’ fırkası, dünyanın diğer komünist fırkalarıyla beraber Üçüncü ‘Enternasyonal’i teşkil ve onun yine beynelmîl burjuvazi ile mübarezesine faal bir uzuv olarak iştirak eder.” *TKF Birinci Kongre*, a.g.y., s. 168; Hamit Erdem, a.g.y., s. 283.

29 *TKF Birinci Kongre*, a.g.y., s. 305-306.

sist devlet programının orijinal halinin sadık bir sergilemesi gibidir!

Bu maddeden sonra gereksiz görülebilir, ama programın aynı bölümünün 3. maddesi “Fırka, halkçılığın en yüksek bir şekli olan ameile ve rençber şûrâlar cumhuriyetinin kurulması yolunda yorulmaksızın çalışmayı (...) kendine görev bilir” diye eklemektedir. Programı hazırlayanlar 2. madde bir devlet biçimi olarak proletarya iktidarını bütün açıklığıyla anlatmış olduğu halde 3. maddenin bu cümlesine neden gerek görmüşlerdir? Çünkü bu 3. madde proletarya diktatörlüğünü değil, partiyi tanımlamaktadır. Partinin “yorulmaksızın” proletarya diktatörlüğü için mücadele edecek bir parti olacağını vurgulamaktadır. Yani bu madde partiye görev vermektedir.

Program açısından vurgulamak istediğimiz son nokta, uluslar sorununa ilişkindir. Bu hayati bir önem taşımaktadır zira Anadolu daha yeni bir soykırım deneyiminden geçmiştir. Millî Mücadele ise yalnızca Müslüman halkların, en başta Türk halkının sömürgecilere karşı verdiği bir savaş değildir, aynı zamanda Müslüman halkları gayrimüslim halklarla (en başta Rum ve Ermeni halklarıyla) karşı karşıya getiren bir süreçtir. Yani Millî Mücadele aynı zamanda bir “milliyetler mücadelesi”dir. TKF, Millî Mücadele’nin nesnel anlamda anti-emperyalizmiyle huzursuz biçimde bir arada var olan **bu “milliyetler mücadelesi”ndeki eksiğini kapatan, yanlışını düzelten, yani Millî Mücadele döneminin ihtiyaçlarına en iyi cevabı veren programa sahiptir.**

TKF bu meseleye o kadar büyük önem atfetmiştir ki, bunu “Esaslar”dan sonra gelen ilk bölüm olan “Şekl-i Hükûmet”tin hemen ardından, **“İktisadiyata Dair” bölümünden önce** ele almıştır. Bu konunun ele alındığı bölümün başlığı, Anadolu gerçeğine uygun olarak, “Din ve Milliyet”tir. Bu bölüm (4. maddeden 7. maddeye) dört maddeden oluşur. Dördüncü ve beşinci maddeler geneldir: vicdan hürriyetini ve dini ve millî temellerde düşmanlıkla mücadeleyi öngörür. Altıncı madde daha somuttur. Osmanlı’daki “millet sistemi” icabı “muhtelif milletleri temsil davasında bulunan ruhani müesseseler” için bunların “hükûmetten ayrılarak cemaat teşkilâtı halinde bırakılmasını” öngörür. En önemlisi 7. maddedir. Bugünün Türkçesi ile aktaralım:

7. TKF çeşitli milliyetlere mensup devrimci işçi ve köylü sınıfları arasındaki eski düşmanlıkları kaldırmak için aşağıdaki en kesin çareleri uygular:

a) Dil ve kültür açısından her milliyetin tam özgürlüğünü sağlayarak şu ya da bu millete özgü her türlü ayrıcalığı ortadan kaldırır.

b) TKF devlet örgütlenmesinde çeşitli uluslara mensup işçi köylü şuralar cumhuriyeti kurulmasını kabul ve “özgür ulusların özgür birliği” temelinde olmak üzere federasyon yöntemini tercih eder.

c) Fırka işçi ve köylü sınıfları da tümüyle ayrı ve bağımsız yaşama akımlarına kapılmış olan ulusların arasında kanlı uyuşmazlıklar çıkmasına yer vermemek için bu gibi meselelerin “plebisit” [referandum] usulüyle, genel oya başvurarak çözül-

mesinin önünü açar.³⁰

İttihatçı emperyalizminin zulüm ve dehşetinden yeni çıkmış bir toplumda ne büyük bir ışık, ne büyük bir cesaret! Burada dil ve kültür alanında özgürlük tanınıyor, federasyon ilkesi kabul ediliyor, en önemlisi de bütün bu güvencelere rağmen hâlâ ayrılmak isteyen halka kendi kaderini tayin hakkı tanınıyor. Bugün Mustafa Suphi'yi eski İttihatçı olmakla, Ethem Nejat'ı eski Türkçü olmakla suçlayanların suratına fırlatılmış bir eldivendir bu!

20. yüzyıl Türkiye'si'nin Bolşevik partisi

Bolşevik ya da devrimci Marksist bir parti, başka sosyalist partilerden, sadece programı ile değil, örgüt anlayışı ile de ayrışır. TKF bu açıdan da Bolşevizmin iyi bir öğrencisi olduğunu ortaya koymaktadır. Partinin “Teşkilât Nizamnamesi”nin (yani Tüzüğü'nün) birinci maddesi, parti üyesini, 1903 RSDİP Kongresi'nde Bolşevikler ile Menşevikler birbirlerinden kopmaya sürükleyen farklılık söz konusu olduğunda, bütünüyle Bolşevik kriterlere başvurarak tanımlar: “Fırka programını kendine meslek ittihaz edip [dünya görüşü olarak benimseyip] teşkilâtlardan birinde çalışan, fırka kararlarına tâbi olan ve verilmesi gereken kaydiye [aidatı] ödeyen herkes fırka azası [üyesi] sayılır.”³¹

Fırka bilinçli biçimde bir işçi partisi olmak amacını güder. Tüzüğü'nün 3. maddesine göre, aday üyeler arasında ayırım uygulanır: İşçi ve köylülere esas üye statüsüne geçiş için üç ay bekleme süresi, diğer sınıflardan olanlara ise altı ay bekleme süresi uygulanır.³²

Merkeziyetçi ve disiplinli bir yapı anlayışı bütün tüzüğe damgasını vurur. Nizamnamenin 46. maddesi bu konuda açıktır: “Fırka üyeleri ve teşkilatları arasında disipline uyma sorununa fazlasıyla dikkat edilmelidir. Fırkanın yetkili organları tarafından verilen kararlar, teşkilatlarca hemen yürürlüğe konulmalıdır.”³³ 47. madde ise bunu yaptırıma bağlar: “Üst organların kararlarını uygulamamak ve fırkanın fikirlerine

30 A.g.y., s. 306. Aslı şöyledir: “T.K.F. muhtelif milletlere mensup inkılâpçı amele ve rençber sınıfları arasındaki eski düşmanlıkları kaldırmak için aşağıdaki en kat'î çarelere girişir: (elif) Dil ve hars nokta-i nazarından her milletin tam hürriyetini temin ve bu itibarla bir veya diğer millete mahsus olan her türlü imtiyazı ilga eder, (be) T.K.F. hükûmet teşkilâtında muhtelif milletlere mensup amele, rençber şûrâlar cumhuriyeti teşkilini kabul ve ‘hür milletlerin hür ittihadı’ esasında olmak üzere federasyon usulünü tercih eder. (pe) Fırka amele ve rençber sınıfları da tamamen ayrı ve müstakil yaşamak ceryanlarına kapılmış olan milletlerin arasında kanlı nizalar çıkmasına yer vermemek için bu gibi meselelerin ‘plebisit’ usulüyle: Umumî reye müracaatla halline delâlet eder.”, *TKF Birinci Kongre*, a.g.y., s. 306; Hamit Erdem, a.g.y., s. 284.

31 *TKF Birinci Kongre*, a.g.y., s. 313.

32 Aynı yerde.

33 A.g.y., s. 316. Aslı şöyledir: “Fırka âzâsı ve teşkilatları arasında disipline (intizama) riayet meselesine ziyadesiyle dikkat olunmak lâzımdır. Fırkanın selâhiyyetlar müesseseleri tarafından verilen kararlar, teşkilâtlarca hemen icra olunmalıdır.”

hizmet etmemek bir suç oluşturur.”³⁴ Ama tüzük aynı zamanda parti içi demokrasiyi de vurgular. 46. maddenin son cümlesi şöyledir: “Bununla beraber, fırka içinde her meselenin tamamıyla serbest olarak müzakeresine [tartışılmasına] imkân verilir.”³⁵ Yani merkeziyetçilik ama demokratik merkeziyetçilik.

Kongre örgütlenmeye ilişkin gündem maddesinde kapalı celse olarak toplanmış, bu oturuma yalnızca tam oy hakkına sahip delegeler katılmıştır. Bu kapalı oturuma rapor sunan Selim Mehmedof’un örgütlenme konusunda söylediği bazı şeyler, Bolşevik örgüt anlayışını bire bir yansıtmak bakımından dikkat çekmeye değer şeylerdir. Selim Mehmedof konuşmasına şöyle başlar:

Biz işimizin nazariyat [teori] ve program cihetini [yönünü] bitirdik, artık teşkilât meselesine geldik. Teşkilât bizim içtimain [toplantının, kongrenin] can ve en mühim bir noktası meselesidir. Çünkü teşkilâtın ne suretle kurulmasından, maksadımızın muzafferiyet veya mağlubiyetimize [amacımızın zaferle mi yenilgiyle mi sonuçlanacağına] bu delalet eder [yol gösterir].

Burada örgüt meselesinin **belirleyici** karakteri vurgulanmaktadır. Bu, Bolşevik kavrayışı diğer bütün sosyalist partilerin anlayışından ayıran noktadır.

Selim Mehmedof daha sonra şu tür noktalara değinmektedir:

Bize lâzım olan şey Üçüncü Beynelmilel’in fırka teşkili [örgütlenmesi] hakkında gösterdiklerini anlamak lâzım. (Biz Türkiye Fırkası’nı dahi o malum ve çizilmiş esaslara binaen [dayanarak] kurarız.) (...) İştirakiyun Komünist Fırkası³⁶ (...) (zahmetkeş [emekçi] sınıfın önünü çeviren en aklı [rasyonel], en ileri, binaenaleyh [dolayısıyla] en inkılâpçı [devrimci] bölüğüdür. (...) işçi sınıfı (ile) bu partiyi birbirine karıştırmamalıdır. (...) çünkü tarihî noktalarda işçi arasında türlü irticaî [gerici] haller olur. Bu bizim inkılâpçı komünist fırkası özünün (?) vazifesi [görevi] de kat’î olarak geride kalan bölükleri en ileri gelen bölük sırasına yükseltmek[tir].³⁷

Burada Bolşevik örgütlenme anlayışının en önemli ilkelerinin billur biçimde dile getirildiğini görüyoruz. TKF gerçek bir Bolşevik örgüt anlayışına bağlı olarak kurulmuştur.

34 Aynı yerde. Aslı şöyledir: “Yukarı teşkilâtların kararlarını işlememek ve fırkanın fikirlerine hizmet etmemek bir cürüm teşkil eder.”

35 Aynı yerde.

36 Bilindiği gibi, “iştirakiyun” sözcüğü zaten “komünizm” demektir. Parti üyeleri zaman zaman halkın daha iyi anlayabilmesi için komünizm veya komünistle birlikte bu terimi de kullanır.

37 A.g.y., s. 237. Alıntındaki soru işareti, kitabın editörlerince konulmuştur.

TKF’den günümüze

100 yıl önce, Ekim devriminin ve Millî Mücadele’nin ateşi içinde bu toprakların ilk ve 20. yüzyıl boyunca tek devrimci Marksist ve Bolşevik partisi kuruldu. Bu partiden bugüne ne kaldı diye sorulursa, buna cevabımız pırıl pırıl bir komünist program ve tüzük olacaktır. Çünkü örgütsel olarak Türkiye Komünist Fırkası’ndan günümüze hiçbir şey, ama hiçbir şey kalmamıştır. 1920’li yılların ortalarından itibaren Türkiye Komünist Partisi (TKP) olarak anılmaya başlayan bu parti, Komintern’in başına gelen dünya tarihsel felakete, yani Sovyetler Birliği’nin bürokrasinin sultanı altına girmesine ve Stalinizmin tek ülkede sosyalizm programının Komintern’i gereksiz hale getirmesine paralel olarak Sovyet bürokrasisinin dış politikasının bir aygıtına dönüşmüştür. Parti iki kez likidasyona (tasfiyeye) maruz bırakılmıştır. İlkinde 1936-1937 yıllarından itibaren “separat” adlı bir kararlar örgüt tasfiye edilerek CHP’ye iltihak kabul edilmiştir. İkincisinde ise, Gorbaçov’un 1980’li yıllarda Sovyetler Birliği’nde başlattığı kapitalist restorasyon süreci içinde parti kendini hem liberalizme angaje olarak programatik bakımdan, hem de örgütsel olarak bütünüyle tasfiye etmiştir. Bugün bu adı kullanan partiler hiçbir biçimde tarihi TKP’nin dolaysız mirasçısı olarak kabul edilemez.

Bürokratik olarak yozlaşmış Sovyetler Birliği’nin Türkiye burjuvazisi nezdindeki araçlarından biri haline gelmiş bir TKP’nin mirasını bugün üstlenmek zaten anlamsızdır. Neye sahip çıkıyorsunuz? Ortada ne bürokratik olarak yozlaşmış bir işçi devleti haline gelmiş bir Sovyetler Birliği kalmıştır, ne de dolayısıyla onun bir aletine ihtiyaç vardır.

Ama TKF’nin mirası yaşıyor, yaşayacaktır. Bu parti Türkiye’nin ilk devrimci Marksist partisidir. Hedefi, Türkiye burjuvazisiyle pazarlık aracılığıyla bir “ulusal demokratik düzen” kurmak olan TKP’den farklı olarak proletarya iktidarındır, sosyal devrimdir. Üstelik bu sosyal devrim Marksizmin en soylu geleneğine bağlılık içinde olarak bir dünya devriminin parçası olarak görülmektedir. Bu hedefe ulaşmak için TKF Lenin’in Marksizme yaptığı en önemli katkı olan parti anlayışını uygulayarak, Rus partisinin tarihi deneyiminden öğrenerek, işçi sınıfının öncüsünü devrimci bir programla, demokratik merkeziyetçi temellerde ve sıkı bir disiplin anlayışıyla örgütlemeyi önüne koymuş, yani Bolşevik parti yaklaşımını da bu topraklara armağan etmiştir. Devrimci Marksist program, Bolşevizm, proletarya enternasyonalizmi: Bugün, dünya devriminin üçüncü dalgasının yükseliş döneminde, geleceğe aktarılması gereken daha iyi bir miras nasıl bulunabilir?

Üstelik, Türkiye Komünist Fırkası’nın mirasını çeşitli boyutlarıyla geleceğe taşımış unsurlar da vardır geçmişimizde. Nâzım Hikmet’in 1929-1936 arasındaki Muhafız TKP’si bunların en önemlisidir.³⁸ TKP içinde Nâzım’ın dışında partiyi ger-

38 Bkz. “Tutsak Bolşevik: Nâzım Hikmet ve Stalinizm”, *Devrimci Marksizm*, sayı 20, İlkbahar 2014, “Türkiye Komünizminde Sol Muhalefet” bölümü, s. 48-61.

çekten devrimin aracı olarak yaşatmak isteyen ama Stalinizmin sınırlarını aşamayan ya da melez bir anlayışa yelken açan başkaları da olmuştur: Hikmet Kıvılcımlı, Mihri Belli, Vedat Türkali ve başkaları. Bunların hepsinin katkıları, geleceğin devrimci Marksizmini yerli ve Türkiyeli kılmak bakımından dikkate alınacaktır. TKP içindeki 1965 Muhalefeti'nin sağa doğru meyleden unsurlarının dışında değerli yanları olup olmadığı mutlaka araştırılacaktır.

Sonra 1971 kuşağının katkıları bu tarihi geleneğe katılacaktır. Program, strateji ve örgütlenme modeli bakımından devrimci Marksist-Bolşevik gelenekten kopmasına karşılık, 1971 atılımı belirleyici bir açıdan TKF'nin ruhunu yeniden ayağa kaldırmıştır: İnkılapçılık, hem de içtimai inkılapçılık Türkiye solunun gündemine yeniden yerleşmiştir. Türkiye topraklarının yerlileşmiş devrimci Marksizmi gelecekte bu devrimci tavrı yeniden devrimci Marksist-Bolşevik tarih ve parti kavrayışıyla birleştirecek, 1971 kuşağının yarattığı fırtınayı Türkiye işçi sınıfının, 1908 grev hareketinde, Kavel'de, 15-16 Haziran'da, Tarih'te, bahar eylemlerinde, büyük madenci yürüyüşünde, 17-18 Haziran 1995 kamu emekçileri eyleminde, Seka'da, Tekel'de, metal işçilerinin 2015 işgalli fiili grevinde cisimleşen tarihi mücadelesiyle birleştirecek, onun tavrını, heyecanını, anti-emperyalist kararlılığını, burjuva devletine karşı uzlaşmazlığını sınıf mücadelesinin yatağına akıtarak bir büyük nehir yaratmak için mücadele edecektir.

Bu mücadele, önüne aynen TKF gibi sadece işçi sınıfının değil, Anadolu, Mezopotamya ve Ortadoğu'nun bütün kardeş halklarının hürriyetini sağlamak üzere yola koyulacaktır. Bu mücadele ancak, Komintern'in tarihte ilk kez yarattığı dünya komünist partisi, Dördüncü Enternasyonal'in programı ile yeniden ve güncelleştirilmiş biçimde kurulduğunda TKF'nin tarihi misyonunu tam olarak yeniden üstlenebilecektir.

O zaman Mustafa Suphi, tarihte hak ettiği yere yerleşecek, 15'lerin ve daha sonra devrim için hayatını yitirmiş bütün erkek ve kadınların anısı, kurulacak yeni toplumun baş köşesinde yerini alacaktır.

Kitap Tanıtımı

Metaların Kerameti

Metaların Kerameti,
Melda Yaman - Özgür Öztürk,
İletişim Yayınları

“İçinde yaşadığımız kapitalist toplum, birçok yaşamsal nesnenin ve sürecin metalaştığı, her yanımızı alınıp satılan metaların kuşattığı özgöl bir tarihsel dönem oluşturuyor. Önümüzdeki, arkamızdaki, sağımızdaki, solumuzdaki her şey meta– yiyecekler, içecekler, giysiler, evler, arabalar, toprak, su... Hatta neredeyse hava bile meta. (...) İnsanın ihtiyaçlarının sınırının olmadığı iddiasıyla, bu binlerce çeşit ürün bir “cennet” vaat ediyor. (...) Her şey için bu metalara muhtacız. Bilim epeydir meta üretiminin devindirici gücü olmuş durumda. Keza sanatın da meta dünyasının dışında kaldığını söylemek hayli güç.

(...) Bir yandansa bize vaat edilen ‘cennet’ bir cehennem aynı zamanda. Doğru, metalara muhtacız ama metalara sahip olmaksızın kendi canımızı, kanımızı, üretken gücümüzü meta haline getirmekten geçiyor ne yazık ki.” İktisadiyatın kilit ve “sihirli” kavramı metanın, tarihsel ve çok boyutlu bir analizini yapıyor bu kitap. İlk insan toplumlarında metanın yerine dair tarihin ve antropolojinin bulgularından, klasik felsefede –Aristoteles’te– metanın “kerametine”... Modern ekonomi-politikte metanın kazandığı anlamdan, Marx’ın yönteminde ve Kapital’de metanın önemine; metaların fetiş karakterine ve sıradan bir meta olmanın “ötesine” geçen bir meta olarak paraya... Kadınların hane içindeki karşılıksız emeğinin metalaşma sürecinden istisna edilmesinin ataerki-kapitalizm ittifakındaki işlevine. Melda Yaman ve Özgür Öztürk, Ankara Dayanışma Akademisi’nde verdikleri derslerin ürünü olan bu kitapta, meta kavramı üzerinden bütün bir insanlık tarihi ve iktisat bilimi okuması yapıyorlar bir bakıma. Meta kavramı üzerinden, insan oluşumuzun olanak ve kısıtlarını sorguluyorlar

Yazılar ve konuşmalar

Mustafa Suphi

*Aşağıda Türkiye Komünist Fırkası'nın önderi ve kurucu başkanı Mustafa Suphi'nin çeşitli yazı ve konuşmalarına, bazen bir bütün olarak, bazen de sadece bir fragmanı ile yer veriyoruz. Parçaların başlıkları ve dipnotları **Devrimci Marksizm** Yayın Kurulu'na aittir. Dipnotları açıklama amacıyla kullanılmıştır. Bu parçalardan bir bölümü Tüstav'ın bir çalışmasından, bir bölümü de Hamit Erdem'in Mustafa Suphi başlığını taşıyan kitabından alınmıştır.¹Aşağıdaki parçalardan ilk üçü Tüstav arşivindeki belgelere yaslanmaktadır: Dili orijinaldir. Genç kuşakların metinleri daha kolay anlayabilmesi için bazı sözcüklerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları **Devrimci Marksizm** Yayın Kurulu tarafından köşeli parantez içinde verilmektedir. Buna karşılık son iki metin Hamit Erdem'in kitabında olduğu gibi, günümüz Türkçesine uyarlanmış biçimde yayınlanmaktadır ve bunlar için herhangi bir açıklamaya gerek görülmemiştir.*

1. Türkiye Komünist Fırkası Kuruluş Kongresi'nde açılış konuşması²

Türkiye İştirakiyun Teşkilâtı'nın birinci kongresini açmakla kendimizi bahtiyar addediyoruz. (Sürekli alkışlar, mızıka Enternasyonal'i çalar)

¹ Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi, Der: Emel Seyhan Atasoy – Meral Bayülgen, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, İkinci Baskı, 2018. Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, İstanbul: Sel, Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 3. baskı, 2010.

² Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi ya da Kuruluş Kongresi, 10-16 Eylül 1920 tarihlerinde Sovyet Azerbaycanı'nın başkenti Bakû'de toplanmıştır. Kongrenin açılış konuşması Mustafa Suphi tarafından yapılmıştır.

Arkadaşlar, bir zamanlar bir hayal halinde telâkki [kabul] olunan komünizm, bugün, Rusya’da meydana getirdiği hayat ile, kurduğu yeni şekl-i hükûmetle, Kızıl Ordusu ile amele, rençber ahali içerisinde kuvvetlendirdiği teşkilâtıyla şarkın ve bütün dünyanın mazlum millet ve sınıflarına pek büyük ümit veriyor. Son aylar zarfında, bize görünen iki büyük manzara [s.4] bu ümitlerin ne kadar esaslı olduğunu gösteriyor. Bu manzaralardan biri, Üçüncü Enternasyonal’in ikinci kongresidir ki orada şark ile garbın muhtelif mahallerinden gelmiş 37 millete mensup amele ve rençber vekilleri içtimâ etmişti [toplanmıştı]. Bu içtimâ proletarya hareketlerinin yeryüzünde ne derece kuvvetli olduğunu gösteren aşikâr ve maddî bir delildir. Diğer taraftan, içtimânı henüz bitiren Beynelmilel Şark Kongresinde şarkın muhtelif milletvekilleri, Hindliler, Cavalılar, İranlılar, Türkistanlılar, Buharalılar, Dağıstanlılar, Kırımîliler, Türkiyeliler ile Gürcistan ve Ermenistan mazlum milletleri tarafından gönderilen binlerce vekiller bir yerde toplanarak aynı hedefe doğru amel ve iradelerini ilân etmiş olmakla Avrupa cihangirlerine karşı azîm ve maksatlarını anlatmış oldular. Üçüncü Enternasyonal’in kongresi son celsesini kapatırken, Rusya’nın muzaffer Kızıl Ordusu’nu dünya proletaryasının ve şark mazlum milletlerinin hâdim ve müdafii [hizmetinde ve savunucusu] bir ordu olarak ilân etmiştir. (Şiddetli alkışlar)

Bakû’da toplanan Beynelmilel Şark Kongresi de Avrupa ve Amerika’nın zâlim ve hunhar emperyalizmine karşı mukaddes mübareze [kutsal savaş] ilân etti. (Şiddetli alkışlar) İşte bu iki misâl karşısında bolşevizmin yeryüzündeki içtimâ [sosyal] inkılâba nasıl esaslı bir istinatgâh [dayanak] olduğu meydana çıkıyor. Türkiye’deki son vak’aları tetkik etseniz, gelen arkadaşları dinleseniz, fırkamıza gönderilen mektupları görseniz, memleketimizin son ümidinin bolşevizmde olduğu kanaatini anlarsınız. Arkadaşlar, Rusya inkılâb-ı kebirî [büyük devrimi] son üç sene zarfında icazkâr [kısa ifadelerle çok şey anlatan] numuneler görmüştü. Hiç kimsenin ümit etmediği halde Rusya proletaryası evvelâ bir inkılâp ordusu vücuda getirdi ki cihanı hayran bıraktı. İşte bu inkılâp şimdi demir ellerini şarka uzatıyor. Şark siyaseti Üçüncü Beynelmilel’in ruznamesinde [gündeminde] birinci maddeyi [s.5] teşkil ediyor. Bu meselede en ziyade alâkadar olanlar şüphesiz bizleriz. Biz Türk komünistleri bu hareketin kıymetini bilmeli, tarihin kaydedeceği bu fırsatı iyi takdir etmeliyiz. Biz de kendi memleketimizde Avrupa emperyalizminin ve haricî ve dahilî düşmanların haddini bildirmeliyiz. Bütün bu arzularımızı tasavvur ve temenniden hakikat haline koyacak, bu kongredir. Türkiye komünist kongresi Rusya’dan uzanan bu demir elleri tutabilecek kuvvetler yetiştirecek ve fırkamız yalnız Türkiye’de değil, bütün şarkta inkılâbın alemdarı [bayrak taşıyanı] olacaktır. (Alkışlar) Onun için, Yaşasın Türkiye Komünist Fırkası! (Alkışlar) Yaşasın bütün komünist fırkalarını har-i aguşunda [kucağında] toplayan Üçüncü Enternasyonal! (Alkışlar ve marş) Yaşasın şarkta birinci inkılâp ocağı kuran Azerbaycan Şûrâ Cumhuriyeti! (Alkışlar ve marş)

2. Türkiye Komünist Fırkası'nın ön tarihi³

Türkiye Komünist teşkilâtının faaliyeti hakkında lâyihayı [sunuşu] esas itibariyle ikiye ayırmak lâzım gelir: Biri “tenevvür” [aydınlanma, bilgi sahibi olma], diğer “teşekkül” [kuruluş] [s.18] devri. Tenevvür devri: Bu devrin mahiyetini, mânâsını anlamak için Rusya’da inkılâbın henüz başlamadığı zamanlara kadar geri gitmelidir.

Cihan harbinin zuhuru ile memleketimizin mağdur sınıflarından yüzbinlerle amele ve rençberlerin asker sıfatıyla Rusya’ya esir düşerek Sibiryâ, Türkistan, Kafkasya ve nihayet İdil ve Ural boylarındaki demiryol, fabrika ve köy işlerinde hah nâhah [ister istemez] çalıştırılmaları, esasen hayatta zahmetle yoğrulmuş Türkiye işçileriyle Rusya proletaryası arasında dostluk ve yakınlık hususuna vesile oluyor. “10” Temmuz İnkılâbından [Hürriyet devriminden] beri açılan harp sahnelerinde facialı roller oymaya mahkûm edilen Türk rençber ve askeri bu temastan büyük feyizler alarak sınıfı mübareze [sınıf savaşında] Rusyalı amele yoldaşlarla beraber harekete başlıyorlar: “Ücret ve iş müddeti hakkındaki hareketlere, tatil-i eşgallere [grevlere] iştirak ederek, arkadaşlarının itimat ve muhabbetlerini celb ediyorlar. Vaktiyle memlekette halkçılık ve sosyalistlik hayaline hizmet edip belâdan belâyâ uğrayan ve nihayet muhaceret [göç] ve esaret yoluyla bu işçiler kafillesi içinde çalışmaya mecbur olan muallim [öğretmen], muharrir [yazar] inkılâpçılarımızdan bazı gençler ise hem amele ile beraber taş taşıyıp, çalışarak kapitalizmin ve harpten doğan gaddarlığın ağırlıklarını bizzat kendi hayatlarında hissediyor, hem de diğer taraftan amele ve rençber halkımız içinde tufeyli [asalak, parazit] unsurlara ve umumiyetle işleticilere karşı kaynamakta olan düşmanlık duygularının sınıfı ve inkılâbî cidale [mücadeleye] esas olabilecek derecede tebarrüzüne [ortaya çıkmasına] şahit oluyorlar. İşte bu gibi tesirat [etkiler] ile ki, Rusya’daki Türk amele ve rençberleri ile Bolşeviklerin münasebeti 1915 senesinden itibaren başlamış ve umumiyetle sermayedarlığa çar saltanatına ve nihayet Avrupa harbine karşı teşvikatta [ajitasyonda] bulunan Bolşevik edebiyatı Türkler arasında büyük revaç kazanmıştır. Bu edebiyatın iki sene zarfında amele kulübelerinde dağıtılarak gizli köşelerde tercüme ve tebliğ edilmesi sayesinde mağdur ve müteassıp [tutucu] rençber ve askerimiz [s.19] arasında, kendi gaddar ve vahşi kuvvetlerimiz, zâlim hükûmet ve hükümdarlarımıza, şan ve şöhret düşkünü müfteris [gaddar] paşalarımıza karşı söz söylemek imkânı hâsıl olmuştur.

1917 senesi Şubatında Rusya’da başlayan inkılâbın Kerenski zamanına ait ilk kısmında bu gizli faaliyet daha açık bir şekle girerek Bolşeviklerin şehir ve köy işçi ocaklarında içtimâî inkılâbın yaklaştığına dair açıktan açığa tebligat devri başlamış

3 Türkiye Komünist Fırkası Kuruluş Kongresi’nin ikinci içtiması (oturumu) 11 Eylül 1920 tarihinde yapılmıştır. Burada Mustafa Suphi Türkiye Komünist Fırkası’nın kuruluşuna uzanan yolu anlatan bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma, yalnızca Ekim Devrimi’nin ülkesinde, yani eski Çarlık Rusyası’nın topraklarında yapılan çalışmaları kapsar. İstanbul ve Anadolu’da yapılan çalışmaları ise 15-16 Eylül günleri toplanan Altıncı İçtima’da o bölgelerden gelen delegeler anlatmışlardır.

ve Türk Bolşevikleri de gerek kendi hemşehrileri gerekse Müslüman ahali arasında Marxism ve komünizm hakkında konferanslar tertip etmiştir.

Teşrinievvel [Ekim ayı] vekayiiinin [olaylarının] başlamasıyla fabrikalarda ve diğer iş ocaklarında çalışan Türk işçilerinin topluluklarına hâlel gelerek herkes, ele geçen fırsat ve hürriyetten faydalanıp memleketlerine gitmek üzere türlü yerlere dağılıyor. Evvelce Bolşeviklerle münasebet peyda edenler [kuranlar] ise içtimâî inkılâbın payitahtı [başkenti] kırmızı Moskova'ya geliyorlar ve buradaki Tatar inkılâpçılarıyla kolkola vererek 1918 senesinin ilk aylarında Osmanlı şivesinde olarak (Yeni Dünya) gazetesini çıkarmaya başlıyorlar.

(Yeni Dünya)nın intişara [yayınlanmaya] başladığı tarih, Bolşevizmin Rusya'da tevessü [yayılma] ve taammümüyle [genelleşmesiyle] Rus askerlerinin Kafkasya'dan ric'ate [geri çekilmeye] ve bu fırsattan istifade eden Osmanlı ordularının Kafkasya'yı istilâya başladıkları devre tesadüf ediyor. Osmanlı ordusu Bakû gaz madenlerini ele geçirerek diğer taraftan Almanlarla beraber Dağıstan, Kuban ve Ukrayna üzerine tesirler yaparak inkılâpçı Rusya'yı ışık ve ekmekten mahrum etmek tehdidini ikâ ediyorlar [meydana getiriyorlar]. Osmanlı hükûmet ve ordusu başında bulunan "İttihat ve Terakki" fırkasının Türk ve Müslüman memleketlerine ait istilâ ve ittihat [birleşme] hırsları bütün şark memleketlerine sirayet ederek Müslüman kuvvetlerinin azatlığı Osmanlı istilâsında gördükleri bu devir Türkiye Bolşevikleri için, muhit-i faaliyetlerinde [faaliyet ortamlarında] en ziyade sıkıldıkları bir zamanı hatırlatır. Maamafih, (Yeni Dünya) gazetesini bir taraftan Alman kılıcına dayanan bir istilâ hareketinin memleketi ve mazlum halkı pek tehlikeli uçurumlara götürmekte ve azatlığın ancak Rusya gibi Avrupa proletaryası arasında da içtimâî inkılâbın kıyamına [sosyal devrimin ayağa kalkmasına] bağlı olduğunu söylemekten, diğer taraftan ise bu tehlikeyi bir türlü görmek istemeyen paşalar hükûmetinin memleket ve halka reva gördükleri zulümleri tebliğden hâli kalmamıştır [gaddarlıkları propaganda etmekten geri durmamıştır]. Brest-Litovsk muahedesini [antlaşmasını] imza eden o zamanki muzaffer Türkiye'nin Moskova'daki sefiri Galip Kemalî Bey'in Yeni Dünya ve muharriri aleyhine verdiği üç muhtıra ile protesto, tutulan bu irşat [doğru yolu gösterme] ve muhalefet yolunun tarihî vesikalarını teşkil eder.

Maamafih, şunu da derhal söylemeli ki, hakikatin karanlıkları içinde kaybolduğu bu dar ve müziç [rahatsızlık veren] devir, bize en iyi ve maksada en sadık arkadaşları vermiştir. Muhtelif üsera [esirler] karargâhlarından çıkıp Kazan'a gelen felâketzede arkadaşların ilk müşaveresi [fikir alışverişi] (20 Temmuz 1918) Moskova'da Türk Sol Sosyalistler konferansı'nı davet etmiş ve bu konferans Türkiye Komünist teşkilâtı'nı doğurmuştur.

İkinci devir: Tenevvür devri burada biterek konferansın seçip ayırdığı merkezî heyet doğrudan doğruya teşkilât işlerine girişiyor. Konferansın verdiği istikametler: [1.] Rusya ve Türkiye'deki amele ve rençber ve askerlerimiz arasında tebliğat ve teşkilât [propaganda ve örgütlenme], içtimâî inkılâp cephesinin fikren ve fiilen mü-

dafaası, [2.] İlk müsait fırsatta Türkiye’den de celp olunacak vekillerle Rusya’da-ki teşkilât vekillerinden mürekkep [oluşan, bir araya gelen] ilk Türkiye Komünist kongresi’nin davet ve celbi “teşkilâtın fırka haline getirilmesi” suretinde hülâsa olunabilir [özetlenebilir].

Konferanstan sonra, teşkilâtımız Rusya Komünist (Bolşevik) fırkası ile daha yakın münasebete girişmekle beraber, benim Bütün Rusya Müslüman İşleri Merkezî Heyet idaresinde âzâ ve Beynelmilel Şark Tebligat ve Neşriyat şubesinde reis ol-maklığım, bütün faaliyetimizin Rusya’daki Müslüman işleriyle beraber ilerlemesi-ne sebep olarak Merkezî Heyet ilk teşkilât devrinde bütün maddî manevî vesaitini [araçlarını] Müslüman İşleri Komiserliğinden alıyor ve kuvvetinin mühim bir kısmı-nı Müslümanlar arasında küflenmiş fikirlerin yıkılarak inkılâp ruhunun yükselmesine sarfediyor: Bu meyanda Türk komünistleri Tatar sol sosyalistlerinin Kazan’da davet edilen ilk konferansına iştirak ile ilk programın tesbitine [belirlenmesine] fiilen iş-tirak ettiği [katıldığı] gibi, bütün Rusya Komünist teşkilâtlarının Moskova’da açılan birinci kongresine de altı vekil vermeye muvaffak olmuştur.

Faaliyetin Dört Cephesi

Gerek Türkler ve gerekse Müslümanlar arasındaki faaliyetimizi memleket itibariyle İdil ve Ural’da, Kırım’da, Türkistan ve Azerbaycan’da olmak üzere dört kısma ayırmak mümkün olur:

1-Teşkilâtımızın Moskova, Kazan, Samara, Ufa ve Satarof gibi İdil ve Ural yollarındaki siyasî hücreleri ilk faaliyet yuvasını teşkil ederler. Bu muhtelif memleketlerde adetleri 500’e balığ olan [varan] Türk esirlerinden kızıl askerler teşkiline muvaffak olmuş, Ufa ve Kazan’da (Çekoslovak) türedilerine, Orenburg’ta ise Dutof bandasına karşı Rusya’nın inkılâp cephesini müdafaada yararlık göstermişlerdir. İdil ve Ural boyunu Çekoslovak menhuslarından [uğursuzlarından] temizleyince, buralardaki eski Sosyalist Müslüman müesseseleri yeniden ihya edilerek İrtica [gericilik] ile Mü-bareze [savaş] Fevkalâde Komisyonuna teşkilâtımızdan vekil olarak iştirak edilmiş ve Kazan’daki (İlmî Heyet) yeniden teşkil ve üç ay kadar idare olunarak Tatar maarif ve medeniyetine [eğitim ve uygarlığına] ait birçok meseleler meyanında [sorunlar bağlamında] hat ve imlâ usulünün islâhına hâdim [yazı ve yazım usulünün reformuna hizmet eden] bir konferansı da davet edilmiş ve konferans mühim ve faideli kararlar-la işinde muvaffak olmuştur.

Moskova ve İdil-Ural’daki faaliyetimiz: Türkiye ile başlayan yeni münasebeti-miz teşkilâtımıza beynelmilel teşkilâtlar arasında mevki tutmak liyakatını vermesiyle 1919 Martı’nda Moskova’da içtimâ eden eynelmilel Müşavere [Danışma] Meclisi’ne bizim vekilimiz de dahil olmuş idi. Otuz dört memlekettten birçok vekilin gelmesi üzerine Üçüncü Enternasyonal’in ilânı takarrür etmesiyle [karar verilmesiyle] Türki-ye Komünist teşkilâtı da Üçüncü Enternasyonal’in birinci Kongresi’nde de vekilini bulundurmıştır. Bu sene Temmuz ayında toplanan ikinci Kongre’ye teşkilâtımız iki

vekil göndererek inkılâbî müesseseler arasında tasdik ettirmiş ve gelecek kongrelere dört rey ile iştirak hakkını ihraz eylemiştir [kazanmıştır].

2-Kırım'da: Şark cephesinin kara kuvvetlerden temizlenmesiyle bütün faaliyeti cunup [güney] Ukrayna'daki Uskuropatevski (Skoropadski) saltanatı üzerine tevcih olduğu [yöneltildiği] sıradadır ki, Merkezî Heyet İdil ve Ural'da çalışan bütün faal arkadaşlar için seferberlik ilân ederek Kırım hududuna hareket ediyor. Yeni Dünya gazetesi muharrir, mürettip, huruf [matbaa için kullanılan harfler] ve saire levazımıyla [malzemesiyle] 22 Kânunusânî [Ocak] 1919'da Kırım'a varınca, orada Bolşeviklerle beraber çalışan Kırım Kurultayı'nın sol sosyalistlerden mürekkep bir Müslüman Komünist şubesini vücuda getirmiş ve iki ay sonra davet ettiği konferansa on yedi şehir ve köy teşkilâtından otuzu mütecaviz [otuzdan fazla] vekilin iştirak etmesiyle Kırım'daki komünistlerin adedi dört yüzü geçtiği anlaşılarak şu kısa zamana ait faaliyetin neticesini görmüştür. Teşkilâtımız bu arada (Kırım Müslüman Komünistler Ülke Bürosu) yanında açılan fırka mektebinden yirmi yedi genç ve münevver [aydın] komünist yetiştirmeye delâlet ederek [yol göstererek], inkılâbî harekete müteayyin [açık, belirgin] esaslar hazırlamıştır.

Türlere mahsus olmak üzere Kırım sevahilindeki [kıyılarındaki] şehirlerde mahallî teşkilâtlar yanında Türk komünist şubeleri ve idarelerde yaşayan Türkiyeliler arasında küçük mikyasta [ölçekte] Türkiye amele ve rençber şûrâları [sovyetleri] teşkil olduğu gibi, esas yuvası Türk askerlerinden mürekkep olmak [oluşmak] üzere Beynelmilel Şark Alayı da teşkil olunmuştur.

Kırım'da neşriyat [yayın] işlerine kuvvet verilerek Yeni Dünya ve Kırım Haberleri isminde iki gazetenin sıra ile her gün çıkarılmasına ve Kanun-u Esasî ve İştirakiyun [komünistler] Programı gibi birkaç eser tercüme edilip basılmasına ve birçok beyan-nameler neşrine muvaffakiyet hasıl olup bunlar gerek Kırım içinde gerekse Türkiye sahillerinden gelmekte olan kaçak kayıkçılar vasıtasıyla memleketimizdeki amele ve rençber halka dağıtılmış ve bu kayıklarla arkadaşlardan ve Kırım'daki amele ve rençberlerden birçoğu Türkiye'ye gönderilmiştir.

İngiliz ve Fransız donanmalarının tehdidi ve çar saltanatını iadeye çalışan Denikin'in hücumu karşısında 23 Nisan 1919'da ricate [geri çekilmeye] mecbur olduğumuz zaman, Kırım'ı inkılâp ateşleriyle tutuşmuş ve bütün azadlık ümitlerini proletarya hareketine bağlanmış bir halde bırakıyoruz. Kırım'da iken hayırhahlık münasebetleri tesis ettiğimiz milletçi kurultaylar bizden sonra çıkardıkları (Millet) gazetesinde bu ümitleri açıktan açığa kuvvetlendiriyorlardı. Sonra aldığımız haberlere göre oradaki Bolşevik arkadaşlarımızdan ve bu hayırhah inkılâbçılardan 17 kahramanın Vrangeli haini tarafından telef edildikleri anlaşılıyor. Burada teşkilâtımızın delâletiyle [kılavuzluğuyla] meydana çıkan Kırım hududunda Kızıl asker sıfatıyla düşman kurşununa hedef olduklarını ihtiram [saygı] ile zikretmek lâzım gelir. (Matem marşı.)

Kırım ric'atinden sonra Odesa'daki faaliyetten de bahsetmek lâzım gelir.

Teşkilâtımız arkadaşlardan bir kısm-ı mühimini Türkiye'ye nakletmek üzere Mayıs 1919 tarihinde Odesa'ya gidildiği zaman, orada Üçüncü Enternasyonal şubesiyle teşrik-i mesâî etti [işbirliği yaptı]. Beraber getirdiği matbaasında beyannameler ve Enternasyonal Manifesti'ni neşrederek Türkiye'ye gönderdi. O zaman başlıca arkadaşlarımız, daha birtakım amele ve rençber esirlerle iki gemi içinde memlekete sevk olundular ki bu meyanda Merkezî Hey'et âzâsından iki arkadaş İstanbul'a gitmişler ve beni murahhas [yetkili] olarak Rusya'da bırakmışlardı.

3- Türkistan'da: Dört tarafı düşman kuvvetlerle sarılmış olan Odesa havalisinden 12'nci ordu cenup [güney] grubu ile muzafferen çıkılıp Moskova'ya geldiği zaman Türkiye'de olan biten vak'aların Moskova inkılâpçı mehafilinin [çevrelerinin] dikkatini celbettiği görüldü; vakıa Antanta'nın İstanbul'u işgali ve Osmanlı ordusunun kısmen terk-i silâh ile inhilâl uğraması [dağılması] üzerine taksim politikasının bütün şiddetiyle meydana çıkması kıyam hareketlerine sebep olmuş, bu kıyama idare eden Mustafa Kemal Paşa ise Bolşeviklerle münasebete girişmek teşebbüslerinde bulunmuştu. Rusya Komünist Bolşevik Fırkası Merkez-i Umumîsi ile cereyan eden muhaverede [görüşmede] Türkiye'de başlayan bu müdafaa-i milliye hareketine müzaheret [yardım] edilerek aynı zamanda inkılâp fikirlerinin neşrine çalışılması yolunda teşkilât nâmına vâki olan teklifimiz kabul edilmiş ve bu teklif kendilerine yazı ile tebliğ olunmuştur.

Şimdi bizim için Türkiye'ye yakınlaşmak lâzım olduğu halde, cenup hududu kara kuvvetlerle tamamen kapanmış olduğundan, Türkistan, İran veya Kafkasya yoluyla uzun bir seyahate mecburiyet hasıl oldu. Türkistan'a vusûlümüzde [varışımızda] Bahr-i Hazer sevhilinde [Hazar Denizi sahillerinde] ahvalın seyahate müsait olmaması ve Türkistan İşleri Komisyonu reisi İlyava Yoldaş tarafından lüzum gösterilmesi üzerine birkaç arkadaş Kafkasya tarikiyle [yoluyla] Türkiye'ye gitmek üzere memur edilmiş olmakla beraber Taşkent'te üç ay kadar kalınmaya mecburiyet hasıl olmuştur.

Bu sırada Türkistan Komünist Teşkilâtı'nın üçüncü kongresi ile burada intihap olunan [seçilen] merkezî komitenin faaliyetine iştirak edilmiş, bir taraftan Müslüman zahmetkeşleri [emekçileri] arasında beynelmilel inkılâp yolunda fedakârlık hislerinin intişarına [yayılmasına], diğer taraftan ise mülkiyet ve şeriat meseleleri etrafında halkın mukadderatıyla oynayan irtica kuvvetlerine ve hususiyle ötedenberi memleketi soymaya alışıp nihayet komünist nikabı [örtüsü] altında gizlenerek işine devam eden kolonizatörlere karşı mübareze [savaşa] kuvvet verilmiştir. Şarkta inkılâp yollarını açacak ve şark inkılâpçı ve komünist teşkilâtlarını bir yere toplayabilecek bir müesseseye ihtiyaç öteden beri hissedilmekte olduğundan, Taşkent'te Beynelmillel Şark Tebligat Şûrası nâmiyle, bir müessesenin vücuda getirilmesine delâlet olundu [kılavuzluk edildi].

Bütün tesisat işleri tarafından idare olunan bu müessese içinde Çin, Kaşgar, Buhara, Hive, İran, Türkiye komünist teşkilâtları toplanmaya muvaffakiyet hasıl olmuş ve az zamanda Türkistan'ın şark memleketleriyle birleşen bütün hudutlarında rabita

şubeleri açılmış ve hariçte de gizli teşkilâta başlanılmıştı. Türk teşkilâtına ait olmak üzere burada Şubiri yanındaki şubeden başka Eskişehir’de bir şube daha açılarak Sibirya’dan gelmekte olan esirlerin terbiye ve işleri [eğitim ve yedirip içirme] işine delâlet olunmuş ve Türkistan cephesi başkomutanlığı huzurunda Türk kızıl askerlerinden mürekkep [oluşan] bir kıt’a-i askeriye teşkil edilmiştir ki [askeri kıta oluşturulmuştur ki] bu kıta şimdi Bakû’ye nakledilmiştir.

4- Azerbaycan’da: Türkistan’da açılan teşkilâtlar etrafında toplanan Türk komünistlerinin miktarı 40’a balığ olarak [vararak] Bahr-ı Hazer’in [Hazar Denizi’nin] düşmandan temizlenmesinden sonra bu arkadaşlardan 23’ü ile beraber Türkiye’ye ait faaliyetin Kafkasya’ya nakli kararlaşılarak 27 Mayıs 1920 tarihinde Bakû’ye gelindi, Bakû’ye gelir gelmez teşkilâtımız ilk defa olarak Türkiye’ye yaklaştığını ve kendi kitlesi içinde çalışmak imkânına malik olduğunu hissetmiştir. Teşkilâtımız Bakû ve etrafında Türkiye’den bir veya diğer suretle gelip toplanmış olan binlerce amele ve rençberlerle tuttuğumuz yola hayırhah ziyalılar [aydınlar], şair ve resamlara mülâki oldu [buluştu]. Mesleğimize mutakit [ideolojimize bağlı] bazı arkadaşlar da teşkilâta ilhak olunarak [katılarak] Merkezî Büro yeniden faaliyete girdiği gibi, Bakû’de evvelden teşkiline teşebbüs olunan Türk Komite veya Fırkası lağv [ortadan kaldırma] ve yeni esaslarda tesis olundu. Bu hususta biraz tevakkufa [üzerinde durmaya] ihtiyaç var:

Bir müddetten beri Anadolu kıyam hareketini inkılâpçı Rusya ile birleştirmek ve Azerbaycan Şûrâlar Hükûmeti’ni tesis etmek maksadıyla Kafkas Ülkesi Bolşevik Komitesi ile beraber çalışan arkadaşlar evvelâ bir Türk Komünist grubu son vakitlerde ise Türk Komünist Fırkası vücuda getirerek Merkez Komitelerini intihap etmişler [seçmişler] ve buraya İttihat Terakki hükûmeti ve harp zamanında büyük roller oynamış bazı kimseler ithal edilmişti.

Yakın mazileri memleketin son harp felâketleriyle alâkadar olan bu zatlarla amele ve rençber fırkasını tesis ve temsil gayr-ı tabîi [işin doğasına aykırı] idi. Onun için bu teşkilâtın ilgasında [feshedilmesinde] tereddüt olunmayarak eskiden beri Azerbaycan Komünistleri ile beraber çalışmış olan bazı Komünist arkadaşların Rusya ve Türkistan’dan gelenlere ilâvesiyle vücuda gelen grupta Bakû teşkilâtına esas olarak kabul edilip bu gruptan Türkiye Teşkilâtı’nın Bakû şubesi vücuda getirildi ve bu şube Azerbaycan Bakû komitesi’ne ilhak olundu.

Böylece vücuda gelen şube, faaliyetinde Merkezî Heyetle birleşmiş ve âzâsı iki yüze balığ olmuştur [varmıştır]. Kayıt ve tescil esnasında teşkilâta maksad-ı esasîye [asıl amaca] hizmet edemeyecek birtakım şahısların girdiği hiss olunmasıyla, bunlar hakkında tasfiye muamelesine teşebbüs olunmuştur. Bakû teşkilâtı’nın faaliyeti Meclise ayrıca takdim edileceğinden bu babda daha fazla tafsilâta [ayrıntıya] lüzum yoktur.⁴

4 Türkiye Komünist Teşkilatı’nın tarihi burada sona ermekte, sunuş bundan sonra Türkiye Komü-

3. Türkiye Komünist Fırkası Program Taslağı'nı sunuş⁵

Kapitalizm idare-i zulmânesine [adaletsiz yönetimine] karşı şimdiye kadar hudut ve millet tanımaksızın Rusya'da, Almanya ve Macaristan'da muhtelif şark ülkelerinde ve nihayet Türkiye'de icra-i faaliyet eden arkadaşlarımızı, memleketimizi iş görmeye davet ve bir merkez etrafında toplamağa sevk edecek âmil [faktör] şüphesiz ki muayyen [belirli] esaslarda takip olunacak bir programdır. Bugün biz böyle bir program lâyihasını [tasarısını] muhterem kongreye arz ile mühim ve tarihî bir vazifenin ifasına [görevin yerine getirilmesine] girişiyoruz.

Türkiye Komünist Fırkası'nın programını tetkik ederken bunu iki kısma ayırmak lâzım gelir. Biri: Programa mukaddime [giriş] ve esas olacak bazı tezler, diğeri asıl program.

Mukaddime ve esaslardan bahs ederken, bir kere Türkiye Komünist Fırkası'nın beynelmilel içtimâî [sosyal] hareketine istinad ve aynı zamanda müzaheret eden [dayanan ve destek veren] inkılapçı bir fırka olduğunu hiçbir dakika hatırdan çıkarmamak lâzım gelir.

Yalnız, Türkiye'deki amele ve rençbere istinad [dayanacak] edecek herhangi bir hareket ile Avrupa ve Amerika burjuvazisine mukavemet etmek, işçi halkı esaret zincirlerinden kurtarmak mümkün değildir. İçtimâî inkılâp esasları bilhassa kapitalizmin büyük roller oynadığı Avrupa ve Amerika sınavı muhitinde tekemmül etmiş [sanayi ortamında olgunlaşmış], her türlü kuva-yı istihsalıyeyi [üretim aracını/gücünü] ihsarı⁶ altına alan bu memleketler sermayedarlarına karşı koyacak kuvvetli işçi sınıfları da oralarda vücuda gelmiştir. Rusya ve Avrupa proletaryasının sermayedarlığa karşı kıyam [isyan] ederek kısmen hâkimiyeti eline aldığı bu devirde, herhangi bir amele ve köylü fırkasının bu beynelmilel hareketten tecerrütleri [ayrı durması], müdafaasını üzerine aldığı mazlum sınıfı devletliler hesabına satıp işletmekten başka bir mânâ ifade etmez. Biz karşımızda duran tarihî devrin içtimâî [sosyal] inkılâp devri olduğuna kâiliz [tarafız]. (Alkış.)

Türkiye sınavı itibariyle zengin ve proletarya memleketi sayılmasa da bütün mâ-hasıl-ı mesâîsini [emeğinin ürününü] Avrupa ve Amerika kapitalizmine rehin etmiş, son asır içinde emperyalizm ve istilâ hareketine hedef olarak, Harb-i Umumîyi müteakip [Dünya Savaşı'nın ardından] nihayet her türlü hükûmet teşkilâtı ihlâl

nist Teşkilatı'nın şubelerini ve merkezin nasıl örgütlendiğini anlatan uzunca bir bölümle devam etmekte ve bitmektedir.

5 Türkiye Komünist Fırkası Kuruluş Kongresi'nin Dördüncü, Beşinci ve Altıncı içtimaları program konusuna hasredilmiştir. TKF Programı iki ana kısımdan oluşur: önce "esaslar"ı ya da bugün dendiği gibi ilkeleri ortaya koyan bir ana kısım; sonra devlet biçim, din ve milliyet, ekonomi ve benzeri sorun alanlarını ele alan alt bölümlerden oluşan bir ikinci kısım. Mustafa Suphi'nin burada yayınlanmakta olan konuşması "esaslar" kısmına ilişkindir.

6 Burada bir dizgi hatası yapılmış olması yüksek olasılıktır. "İhsarı" kelimesi muhtemelen "inhi-sarı" yani "tekeli" olacaktır.

uğrayarak, zulme, inkâra karşı ayaklanmış bir halkı temsil etmiş olmaklığı itibariyle, içtimâî inkılâpta [belirli] muayyen bir role, bir hisseye mâliktir [sahiptir]. Türkiye gibi bütün şarkta da bugün millî şekilde görünen kıyam [isyan] hareketleri, proletarya hareketi saha-i faaliyetini genişlettikçe içtimâî bir mahiyet almak zaruretindedir. İstanbul ve Anadolu'da daha pek mükemmel olmayan işçi sınıflarının iz'ânında [anlayışında] bolşevizme müzaheret [yardım] şeklinde beliren hareket ve tenevvür [aydınlanma], bunun maddî ve haricî mukaddemesini [başlangıcını] teşkil eder.

Fırkamız azatlığı [özgürlüğü] yolunda beynelmilel içtimâî [sosyal] inkılâp hareketine istinad [dayanma] zaruretinin tenevvür ettiği [aydınlattığı] işçi halkımız arasındaki teşkilâtını da beynelmilel esasta yapmağa mecburdur. Fırkamız Türk amele ve rençberlerini mutaassıp İttihad ve İtilâfçılar veya hain sosyalist tesiri altından kurtarmağa ne derecede mecbur ise, Türkiye'de yaşayan Rum, Ermeni, Kürt milletlerinin mağdur sınıflarını da Etniki Eterya, Taşnak veya Bedirhan teşkilâtlarından ayırarak menfaat ve maksadı müttehid [birleşmiş] bir sınıf halinde hem dahilî tufeylilere [asalaklara], hem de istilâcî haricî kuvvetlere karşı birleştirip ayaklandırmak vazifesiyle mahmüldür [görevini yüklenmiştir]. (Alkışlar.)

Fırkamız her ne nâm altında yaşarsa yaşasın, bu idrake mazhar olmadıkça beynelmilel mübareze [savaş, mücadele] cephesinde iş görmeğe ve “Enternasyonal” muhitinde kuvvetli müteneffiz [sözü geçen] bir mevki tutmağa liyâkat kazanamaz.

İçtimâî [sosyal] inkılâp gibi; inkılâbın bütün dünya burjuvazyasına galibiyetten çıkan komünizm tatbikatı da beynelmilel mahiyeti haizdir. Bu istihsalin [üretimin] geçirdiği son inhisar [tekel] devrinin bir netice-i zaruriyesidir [mecburî sonucudur]. Sendika, tröst ve karteller elinde büyük sanatların toplanması, hudut ve memleketleri birbirine bağlayan böyle ahenin [zincir] istihsal [üretim] ve inhisar [tekel] birlikleri vücuda getirmiştir. Şarkın ham eşyası [hammaddesi] ile Garbın mahsulâtı [ürünleri] da yine öyle bir kül [bütün] teşkil ediyor, onun için Komünizm tatbikatında da âlemşümül [dünyayı kapsayan] bir mahiyet ve zaruret vardır. Ve onun için medeniyet ve refahın fen ve sanatla mütevaziyen [koşut olarak], yeryüzündeki insanlar arasında tevzi [dağılımı] ve tâmimi [genelleştirme] işini yine Komünizm yapabilecektir. Bu sebepledir ki, devr-i intikali [geçiş dönemini] temsil eden içtimâî [sosyal] inkılâp devrindeki buhranlarla Komünizm tatbikatının hedeflerini birbirine karıştırmayarak, bu farkların halka tebliğ ve tenviri [propaganda ve aktarımı], fırkamızın en mühim vazifesini teşkil ediyor.

Bizim programımıza mukaddeme [giriş] olarak tavzih [açıklama] ve tettebbuuna [incelenmesine] muhtaç olduğumuz maddelerden biri de Türkiye gibi Avrupa kapitalizminin pençesinde ezilen memleketlerin burjuvazya demokrattlığı ile kurtulmaya muvaffak olamayacağı meselesidir.

Kapitalizm, istihsali [üretimi] büyük şirketler vasıtasıyla inhisar [tekel] haline getirmekle maddeten ikbâli [maddî refah] devrinin en yüksek mertebesine çıkıyor. Filvaki [Aslında], kapitalizmin bidayet-i inkişafında [ortaya çıkışının başlangıcında]

Garbî Avrupa millet ve memleketleri arasındaki hudutları birleştirerek, siyâsî ve iktisadî büyük vâhid-i kıyaslar [ölçü birimleri] vücuda getirmiş ve sonra garp medeniyeti nâmı altında malûm olan [bilinen] manzume-i muaşeretî [bir arada yaşama sistemini] doğurmakla, tarihinde mühim bir rol oynamış oluyor. Ancak, kapitalizm her ne şekil ve surette olursa olsun, bu medeniyeti daha ilerilere doğru neşr [yaymak] ve tâmin etmek [genelleştirmek] kuvvetini şimdi tamamıyla kaybetmiş, harb ve istilâ ile me'lûf [alışılmış] tahripkâr bir devreye ayak basmıştır. Avrupa ve Amerika'nın Uzak ve Yakın Şarkta takip ettiği faciakâr siyaseti burada sayıp dökmeye lüzum yok.

Ancak, silâh tehdidi altında ispiro, esrar, afyon satan, kendi memleketlerinden kovduğu heyet-i içtimâiyenin [toplumun] muzir [zararlı] efradına [fertlerine, bireylerine] müteferriş⁷ ve kâtillere, hilekâr rahiplere müstemlekelerde [sömürgelerde] yer veren, bu memleketler ahalisini her vasıta ile ırken, medeniyeten ve iktisaden sukut ve zevaline [çöküş ve yok oluşuna] doğru muntazam bir usul ile çalışan bir medeniyetin en iptidâî [ilkel] ve basit tezahürâtını [görünüşlerini] hatırlamak, asıl ve mahiyeti hakkında bir fikir vermeye kâfidir. Hülâsa, denilebilir ki, sermayedarlık medeniyetinin son devirde vücuda getirdiği iktisadî mutlakîyet, Şark için ucuz fiyatla ham malı memleket ve halkımızdan zabt etmek ve pahalıya satmak şartıyla çürük mahsulâtı [ürünleri] yine bizlere zorla kabul ettirmekten başka takip ettiği bir maksat yoktur. Son kırk yıllık müstemlekâtçılık [sömürgecilik] faaliyeti neticesinde ve bilhassa Avrupa Harb-i Umumîsinden sonra, hudud-u siyasiyesi [siyasi sınırları] bir kat daha belirmiş olan bu şartlar içinde, burjuvazyaya müstenid [dayanan] herhangi bir hareket Şark'ın zavallı millet ve memleketlerini kurtarmak kabiliyetini kaybetmiştir, ve onun için bütün ümit ve istihsâl [elde etme, ele geçirme, üretme] dünyanın bütün mazlum sınıf ve milletleri ile birleşerek zulüm dünyasını yıkmaya çalışan hakiki hars [kültür] ve medeniyete doğru ilerleyen inkılâpçıların ve bu inkılâpçıları ağışunda [kucağında] toplayan Komünizm Fırkasıdır. (Sürekli alkışlar.)

Mukaddemeye girecek ve program için fikri hazırlayacak maddelerden biri de mülkiyet meselisidir. Esasen, mülkiyet, devr-i hâzîrdaki [günümüzdeki] şekliyle bir hak olmaktan ziyade, bir hurafe mahiyetini arz ediyor. Sây [çalışma] ve teşebbüsten ziyade hilekârlıkta, hırsızlıkta usta olanlar az zamanda büyük mülkdâr oluyor ve bundan sonra bir sürü mirasyediler işçi milletin sırtında –hiçbir iş görmeksizin– yaşamak hakkını kazanıyorlar. Bugün proleteryanın esaret ve makûmiyetine, Şark ve umumiyetle müstemleke [sömürge] milletlerinin sefalet ve mazlumiyetine temel taşı işini gören müessese [kurum] bu “mülkiyet” hakkıdır. Yeryüzündeki bütün fesat ve davalar hep bu mülkdârlık etrafında dönüp dolaşmaktadır. İnsanlar arasında lâhûti⁸ ve tam mânâda müsavat ve adaletin hükmetmesine taraftar olan

7 “Müteferriş” sözcüğünün bu bağlamda anlam ifade edecek bir kullanımını herhangi bir Osmanlıca-Türkçe sözlükte bulmak mümkün olmadı.

8 “Lâhûti” sözcüğünün bu bağlamda anlam ifade edecek bir kullanımını herhangi bir Osmanlıca-Türkçe sözlükte bulmak mümkün olmadı.

komünistler, umumiyetle vesait-i istihsaliyeyi [üretim araçlarını] devlete bağlamakla zengin ve fakirler arasında bir tesviye [eşitleme] muamelesi yapmak istiyorlar. Öyle bir tesviye ki, artık zengin başını kaldırıp kendi emeğiyle geçinen işçinin elinden malını gasbetmeye, ve onun sırtında yaşamaya imkân bulmasın, kendisi de yaşamak için küreği, sabanı alıp çalışmaya başlasın. Ancak, şu eski şekildeki mülkdârlığın lâğvı ve Komünizmin tesisiyedir ki cemiyet-i beşeriyede [insanlık topluluğunda] işletici tufeylî [asalak] fertler gibi, gaddar müstevlî [istilacı] devlet ve hükûmetler de mahvedilmiş ve yeryüzünde beynelbeşer [insanlar arası] ve beynelmilel [milletler arası] bir kardeşlik kurulmuş olacaktır. (Sürekli alkışlar.)

Mülkiyetin ilgasından çıkan tatbikî [uygulamaya dair] neticeleri program tafsîlâtında [açıklamalarında] göreceğimiz veçhile [şekilde], bilhassa işletici, büyük mülkdârlara tesir etmektedir. Yoksa, kolunun gücüyle geçinen rençber bundan bir şey kaybetmeyecek, belki birçok [şey] kazanacaktır. Meselâ, toprak, bu toprağı işleyen köylünün elinde mülk olarak kalacağı gibi köylünün büyüyen [s.68] evlâtlarına da bizzat işlemek şartıyla yeni toprak hisseleri verilecektir. Küçük sanatkârlar da başkalarının emek mahsulünü gasb etmemek şartıyla devletin yardımını görecektir ve evveleminde [herşeyden önce] kooperatifler içinde birleşerek fen itibariyle sanatı ilerletebilecektir. Demek ki, mülkiyetin ilgasında Komünistler karşılarında yalnız işletici ve faizci mülkdârlar sınıflarını görecektir, küçük mülkiyet sahibi işleticilerle küçük sanatkârlar kendilerine zahîr [yardımcı] olacaklardır.

Miras meselesi de mülkiyet ile beraber halledilmiş oluyor. Tatbikatta işçi halkın ev eşyası evlâd-ı âyâline [çoluk çocuğuna] geçtiği gibi, imar edilen tarla ve sabanı işçinin ölmesiyle tercihen bu işçinin evlâdına veriliyor. Küçük tezgâhlarda da aynı muamele yapılıyor.

Böyle olunca arkadaşlar, bizim takip ettiğimiz maksatların tatbik olunamaz bir hayal değil, belki mağdur amele ve rençberleri açlık ve kulluktan kurtaran, refah ve medeniyete, hayata çıkarabilecek yegâne bir yol, hem hak ve adalet yolu olduğunda bir an bile tereddüt etmek büyük bir günahdır. Ancak, bu yola gidebilecek insanların ruhlarında mukaddes bir ateşin de yanmağa başlaması şarttır. İnkılâp ateşiyle müteharrik olmayan [harekete geçmeyen] insanlar, bizim yolumuzda bir adım bile ilerleyemezler, sağa sola sarsılıp sendeleyerek sukut ederler [düşerler].

(Mustafa Suphi Yoldaş'ın son sözleri birkaç kere alkışlarla kesildikten sonra, Türkiye Komünist Fırkası'nın programına mukaddeme [giriş] ve esas olarak arzettiği on madde okunarak bervech-i âti [aşağıda olduğu gibi] kabul olundu.)

4. “Tarihi Vazife”: Türkiye komünistlerinin ülke çapında güncel görevleri⁹

Geçen Balkan ve son Avrupa kasaplıklarında bahtsız Anadolu rençperlerinin kanının dökülmesine; çılginca, merhametsizce o şekilde muharebeye karşı durmuş iken, Mustafa Kemal Paşa’nın yaklaşık bir yıl önce bize, Odesa’da iken bildirdiği isyana razı ve taraftar olduk ve bugün Antanta [İtilaf devletleri] yağmacılığı karşısında büyük bir cephe açan Kuvayı Milliye ordularının başarısına yardımcı oluyoruz. Birbirine zıt gibi gözüken eski ve yeni bu vaziyeti kısaca da olsa tarihi tahlilden geçirmeye ve tuttuğumuz yolu aydınlatmaya mecburuz.

Bundan hemen on yıl önce bizler; devletçi veya köylü sosyalistler, minimalist (asgari) milletçiler, federalistler, kısaca Türk gençliğinin saldırgan şoven İttihad ve Terakki siyasetine karşı ayaklanan kısmı, bir taraftan memleketi ve rençper halkı felaketten felakete sürükleyecek savaflara son vermeye çalışırken, diğer taraftan da Anadolu’ya hayat verecek medeni, inkılabi gelişmelere zemin ve yol arıyorduk.

Bu gelişme bizim fikrimize göre, içerde; Makedonyalıların, Arapların, Arnavutların, Kürtlerin, Ermenilerin, vb. ... medeniyet, muhtariyet ve hatta istiklallerine [bağımsızlıklarına] yetenekleri ölçüsünde yol vererek hür milletlerin, hür birleşmesi halinde ‘milli birlikler’ oluşturmak, dışta da (bu birlik) Alman ve İngiliz emperyalizmine değil, beynelmilel amele hareketine dayanıp kuvvet alabilecekti.

Aradan geçen facialı harp seneleri içinde, Türk, Arap, Ermeni amele ve rençperlerinden ölüme, sefalet mahkûm olmuş, Türk sosyalistleri ve federalistleri sürgünde sürünüp çürümüş olsalar da, bugün on sene evvel ortaya atılıp fırtınalar içinde çalkalandıkça yayılan fikirlerin tatbiki neticeleri karşısında bulunuyoruz.

Bugün Anadolu için Türkler ve kendi memleketleri için diğer milletler çalışırken, ellerini inkılâpçı amele Rusya’sı ve Üçüncü Enternasyonal’e uzatıyorlar. Son hayat umutlarını ışıklandırmak ve geçim olanaklarını zorla alan sömürgecilere kaptırmamak kararlılığıyla yapılan bu yardıma çağırmanın özü anlaşılınca, bizim böyle umumi harbe katılma sebepleri de kendiliğinden izah edilmiş olur. Biz, Rusya, Türkistan ve Kafkasya’da olduğu gibi Türkiye’de de başlayan mücadeleyi Avrupa emperyalizmine karşı ve evrensel bir mahiyet ve manada anlıyoruz. Fakir ve sefalet altında ezilen Türkiye ve Şark memleketlerindeki ayaklanma, milli müdafaa şiarı ile başlasa bile, dünyayı saran ve zulm ile çarpıştıkça mağdur amele ve rençper sınıflarının gönülleri fetheden inkılâp hareketlerinin az zamanda beynelmilel bir alana geçmesi bir zarurettir. Ve zaten bu böyle olmasa, muazzam Avrupa kapitalistlerine karşı yükselen herhangi bir milli müdafaa, beynelmilel yardıma hakkıyla erişemeyecek,

9 “Tarihi Vazife” başlıklı yazı Mustafa Suphi’nin Nisan 1918’de yayınlamaya başladığı, her gittiği yerde yayınına devam ettiği ve hayatının sonuna kadar sürdürdüğü *Yeni Dünya* gazetesinin 8 Temmuz 1920 tarihli sayısında yayınlanmış, Türkiye komünistlerinin Anadolu’daki görevleri üzerinde duran bir yazısıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere, metnin orijinal dili günümüz Türkçesi’ne uyarlanmıştır.

ergeç iflasa mahkûm olacaktır.

Onun için biz Türkiye’de Milli Müdafaa şeklinde baş gösteren ayaklanmaya, müşterek düşman tarafından bu hareketin söndürülmesine yol vermemek için, her türlü yardımı, bu yardım mutaassıp milliyetçilere bile olsa, tarihin bize yüklediği bir görev olarak biliyoruz. Hayat ve mücadele ruhunu mağdur halk kitlesinde derinleştirmeye çalışan İştirakiyyun Teşkilat’ının memleket içinde açılıp yayılmasına gelince, bunun da Kuvay-ı Milliye yöneticilerinin karşısında duran yine o ehemmiyette tarihi bir mesele olduğunu zannediyoruz.

5. Mustafa Suphi’nin III. Enternasyonal Birinci Kongresi’nde yaptığı Konuşma: Türkiye komünistlerinin uluslararası görevleri¹⁰

Burada Moskova’da, tüm dünyanın geleceğini değiştirecek 3. Enternasyonal’in merkezinde, proletarya, mazlum Türk köylüsü ve emekçi sınıfı adına, kapitalizmin, batının hırçın uygarlığının yırtıcı pençesinde can çekişen, birçok benzerleri gibi emperyalizmin zulmünde inleyen bu mazlum halk adına, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik adına konuşmak ne mutluluk...

Gerçekten, diğer ülkelerdeki gibi Türkiye’de de padişahların barbarlıklarına, kallesliklerine, işledikleri cinayetlere son verilmelidir. Dökülen kanlar yalnız Ermenilerin değil, Türk fıkarcasının, emekçisinin, köylünün de kanıdır. Bu barbarlıklara başvuran, mazlum halk kitleleri değil, Türk paşa ve padişahlardır. Yoldaşlar, Rusya’da bulunan Türk emekçi ve köylü temsilcileri, Ekim Devrimi sonrasında sermayeye karşı çıkmaya ve her şeyden önce yöneticilerin başvurdukları barbarlıkları sona erdirmeye karar verdiler.

Geçen sene Türk generalleri, Türk ordusunu, Hazar Denizi kıyılarını, İran’ı ve Türkistan’ı işgale göndermeye kalkıştıklarında, Moskova’da, bütün dünyaya mutluluk vadeden devrimcilerin merkezlerinde Türk devrimcileri, cesaretle Türk bayrağını yükselterek, Türk generallerinin maceraperest özelemlerine karşı koydular. Moskova’daki Türk elçiliği sesimizi duymazlıktan geldi. Rus Cumhuriyeti Hükümetine sürekli nota göndererek hemen sınır dışı edilmemiz istendi. Aynı zamanda Taşkent, Orenburg ve Kazan Müslüman halkları arasında bizlere karşı propagandaya girişerek, bütün güçleriyle çalışmalarımızı engellemeye çalıştılar.

Burjuva gazeteleri sütunlarında bize karşı şöyle sorular yöneltildi; “Müslüman dünya, Türk Ordusunun Asya içlerindeki zaferini kutlarken Türk-Tatar ulusunun

10 Üçüncü Enternasyonal veya Komünist Enternasyonal (veya kısaltmasıyla Komintern) Birinci Kongresi 2-6 Mart 1919 tarihlerinde Moskova’da toplandı. Temmuz 1918’de Kazan’da toplanan Türk Sol Sosyalistleri Konferansı’nda kurulmuş olan merkezi heyetin temsilcisi olarak Mustafa Suphi bu kongreye Türkiye proletaryasını temsilen katıldı ve burada yayınlamakta olduğumuz konuşmayı yaptı.

en kutsal duygularına ve dinine karşı gelen bu insanlar kim? Bu kişiler hangi dine mensup, milliyetleri nedir?” Ve elçilik bu uhrevi [ahirete ait] sorularla bütün Doğu Müslüman dünyasının kafasını karıştırmaya çalışırken, biz, Türk komünistleri, bütün yeryüzünün vatanımız ve insanlığın ulusumuz olduğunu açıkça belirttik. Böylece, devrimin kıvılcık bayrağını cesurca kaldırarak Türk emperyalizminin etrafında toplanmış bu tür insanlara, bu tür akımlara karşı koymaya karar verdik. Fikirlerimizin gerçekleşmesi uğrunda zaman zaman durakladık. Fakat bugün bütün Doğu bizimle beraberdir. Yoldaşlar, İngiliz-Fransız hayâsızları Türk emperyalistleriyle birlikte İstanbul’u işgal edince bizlere karşı yöneltilen bütün iftiralar kesildi ve mazlum fakir halk için büyük Rus Devriminden daha iyi bir yandaş olmadığı açıkça ortaya çıktı.

Daha 1908’de Türk gençliğinin bir kısmı, halkın kurtuluşunun ancak toplumsal devrimle mümkün olabileceğini anlamıştır. Fakat o dönemde sosyalist gayretler bastırıldı. Unutulmaz Jaures’in gür sesi, mazlum halkın savunusunda çölde bir çığlık gibi kaldı. Ve yalnız Jaures’in dostları onun başlattığı işten dönmediler ve bugün burada, Rusya’da devrimci Türk ocağını örgütlediler. Doğu’da ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin bütün dünya toplumsal devrimiyle gerçekleşebileceği inancı, Büyük Ekim hareketi sonrasında, daha da güç kazandı.

Bugün Türk proletaryası ve intelligentiasının inancını gösterecek ilginç bir örnek vereceğim: Ekim Devrimi sonrasında İstanbul Üniversitesi’nde, Türk gençliği Nobel ödülünün kime verilmesi sorusuyla karşılaştığında, Türk profesörlerin baskısına rağmen, ödülün yoldaş Lenin’e verilmesini önerdiler. Ve bu bir kez daha Doğu’da toplumsal devrim fikrinin güç kazandığını ispatlamıştır. Büyük rehber yoldaş Lenin fikirleriyle, özlemleriyle, eylemleriyle bütün devrimci dünyayı temsil ediyordu ve Türk gençliği yaptığı seçimle bu dünyaya olan içten bağlılığını gösterdi.

Türk halkının Rus devrimine olan sempatisi üzerine daha fazla konuşmayı gerekli görmüyorum. Fakat dünya toplumsal devrimi uğruna bu kadar kurban veren Rus toplumsal devrim kahramanları bilsinler ki, savaş alanında yalnız değiller ve bütün intelligentsia ile birlikte Türk proletarya kitleleri onlarla beraberdir ve kalpleri onlarla birlikte çarpar.

Bu kahramanlar güvensinler ki, güney güneşi altında Türk proletaryasının büyük kıyamı olgunlaşıyor, güçleniyor ve Rus yoldaşlarıyla birlikte savaş çağrısını bekliyor.

Yoldaşlar bunu sizlere Yakın Doğu’da Türk halkı arasında, Rus Devrimini bütün kalpleriyle destekleyen gerçek devrimcilerin bulunduğunu göstermek için söyledim. Bugün Doğu’daki hareketle tüm dünya devrimi ilişkisindeki temel çizgiyi vurgulamak isterim. Şuna içtenlikle inanıyorum ki; Doğu’daki devrim, Batı’daki devrime yakından bağlıdır. Rus Devrimi saflarında çalışan biz Türk devrimcileri, eminiz ki, Doğu devrimi yalnız Doğu’nun Avrupa emperyalizminden kurtuluşu için değil, Rus devriminin savunulması için de gereklidir.

Yoldaşlar bilindiği gibi, eğer Fransız-İngiliz kapitalizminin başı Avrupa’da ise gövdesi (midesi) Asya’nın geniş alanlarında bulunuyor. Ve biz, Türk sosyalistleri

için acil görev Doğu'da kapitalizmin köklerini söküp atmaktır. Ancak bu yolla İngiliz-Fransız sistemini hammadde kaynaklarından yoksun bırakabiliriz. Türkiye, İran, Hindistan, Çin ve diğerleri İngiliz-Fransız sanayilerine kapılarını kaparlarsa, hem Avrupa borsaları pazar olanaklarından yoksun kalır hem de kaçınılmaz bir krize yol açılmış olur ve bunun sonucu hâkimiyet proletaryanın eline geçer ve sosyalist bir düzen kurulur. Bu ancak İngiliz-Fransız emperyalizmine karşı Doğu halklarının kıyamıyla, devrimci hareketlerin teşvikiyle gerçekleştirilebilir. Fakat Doğu'ya devrim nasıl götürülür?

Ben Doğu sorununun görüldüğü, Doğu halklarının mistik yaşamlarının konuşulduğu, bu halklar üzerine derinlemesine bilgi edinme isteklerinin ortaya konulduğu birçok toplantılarda bulundum. Doğu çalışmaları daha Çarlık rejimi altında yürütülüyordu. O zaman bu çalışmalar bu halkların en iyi sömürü biçimini bulmaya yönelikti. Bugün ise bu mesele mazlum Doğu'nun kurtarılması için görüşülüyor. Doğu'yu öğrenirken silaha sıkıca sarılmaya cesaret etmeli ve amacımızı, yani Doğu'da devrim ocaklarını teşkilatlandırmayı gözden uzak tutmamalıyız. Avrupa sermayesine karşı Doğu halklarının kıyamu Rus devrimi için olduğu kadar bugün bütün ülkeler proletaryalarına varlığıyla güç veren genç Alman devrimi için de geçerlidir. Bugün Alman devrimi İngiliz-Amerikan baskısının sürekli tehdidi altında bulunuyor ve bizden, Doğu'dan yardım istiyor.

Bu nedenle III. Enternasyonal'in bundan sonraki görevi Doğu halkları arasında devrim ocakları kurmak olmalıdır.

Coğrafi konumu nedeniyle Asya ile Avrupa'yı birleştiren Türkiye, kapitalizmin doğrudan zulmü altında kalmış ve bu, gelecek dünya devrim hareketinde şerefli bir görev yükümlenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Türk proletaryasının bütün gücüyle dünya sosyalist devriminin savunusuna ve gelişimine katılacağı güvenci içersindeyiz.

Bertell Ollman'ın diyalektik mantık anlayışının eleştirisi

Alper Öztaş

Giriş

Bertell Ollman bir süredir Türkiye’de, özellikle Marksist camiada, diyalektik alanında yaygın olarak okunan bir otorite olarak görülmeye başlandı. Özellikle “Marx’ın yönteminde adımlar” alt başlığını taşıyan *Diyalektiğin Dansı* kitabı oldukça geniş bir ilgi gördü. Oysa Ollman’ın diyalektiği kavrayışında çok ciddi sorunlarla karşılaşmaktayız.

Günümüzde bilimsel bir yöntem olarak, metafizik bir pozitivizm apaçık bir doğruluk olarak kabul edilmektedir. Bilincin alanı ile nesnel alan, ayrılıkları içinde görülüp, sonra da ilişkilerinden bahsetmek doğru bulunmaktadır. Üstelik bu doğrunun, metafizik bir tutarlılık içermesi istenmekte ve diyalektiğin çelişkiyi içeren gerçeklik tarifi, en azından şüpheyle karşılanmaktadır. Salt bilince ait görülen kavram ve kategorilerin soyutluğu ise çoğu kişi için apaçıktır. Bu bakış açısı için bilincin öznelliği ile maddenin nesnelliği arasındaki ayrım başlangıç noktası olmakta, bu noktadan sonra da bu iki ayrı zemin birleştirilmeye, ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır.

Oysaki İlyenkov, “mantığın konusu *öznel etkinliğin nesnel yasalarıdır*”¹ diyerek diyalektik bir bakışı önerir. Aslında diyalektiğin bir yöntem tercihi olmadığını, eğer

1 E. V. İlyenkov, *Diyalektik Mantık*, çev. Alper Birdal, İstanbul: Yazılama Yayınları, 2009, s. 207.

bilimsel bir yol izlenecekse bir zorunluluk olduğunu bu çelişki içeren mantık tanımı da göstermektedir. Nesnel olduğunu düşündüğünüz bir şey, aynı zamanda nasıl öznel olabilir? Öznel olduğunu bildiğimiz şey nasıl nesnel bir varoluş taşıyabilir? Bu Ollman kadar günümüz pozitivist düşüncesi için de aşılamaz bir çelişkidir. İlyenkov için “diyalektik mantık, sadece yaratıcı biçimde doğayı dönüştüren **öznel etkinliğin** evrensel bir şeması değil, aynı zamanda bu etkinliğin içerisinde gerçekleştirildiği herhangi bir doğal veya toplumsal-tarihsel **maddenin** ve onun daima bağlı bulunduğu **nesnel zorunlulukların** değişiminin evrensel bir şemasıdır”.² Aynı görmeye ve tarif etmeye alışkın olduğumuz, öznelliğin şemaları ile nesnellliğin şemalarının bir organik bütün olarak anlaşılabilmesi oldukça önemlidir.

Bu noktada okuyucuyu uyarmalıyız. Ollman diyalektik mantığı, sadece aklın içinde kalan bir yöntem olarak sunduğu için, eleştirimizin temeli de bu noktaya odaklanmıştır. Diyalektik mantığın kavram ve kategorilerinin somut, nesnel kaynaklarını sunmak ve bu şekilde onların **sadece** akla ait soyut genellemeler olmadıklarını göstermek yazının omurgası olmuştur. Buradan kavram ve kategorilerin, aynı zamanda soyut ve öznel olmadıklarını söylediğimiz sonucuna gidilmemelidir.

Bertell Ollman’ın diyalektik mantık anlayışı

Ekonomi politığın kavramları, örneğin sermaye, sınıf, değer vb., soyut nosyonlar olarak değil, diyalektiğin **genel** ya da **evrensel** kategorileri olarak tartışılmalıdır. Ekonomi politığın kavramlarına, iki ayrı çerçevede açıklama getirildiği için, bu tartışma önem arz eder. Yaklaşımlardan birincisi, ekonomi politığın kavram ve kategorilerine cisimsel, teknik bir açıklama getirir. Bu cisimsel yaklaşım, genelin belirlenimlerini nesnelerde bulur. Bu yaklaşım sonucu kavramlar, tarihsel süreçlerden ve toplumsal dönüşümlerden bağımsız olarak hareket edebilen nosyonlar haline gelirler. İkinci yaklaşım ise, ekonomi politığın kavram ve kategorilerine biçimsel olarak bakar ve genelin, evrenselin belirlenimlerini nesnelerin ötesinde, ilişkilerde tarif eder. Bu tarif sonucu kavramlar ve kategoriler, toplumsal ilişkilerin içinde, onlarla birlikte şekillenen bir hale gelirler. Açıktır ki ikinci yaklaşım, tarihsel materyalizm anlayışına daha uygun olduğu izlenimi vermektedir. Bu izlenimin tam bir uyuma dönüşmesi ise, toplumsal ilişkilerin, nasıl özel bir tür nesnellik olarak oluştuklarını ve nesnelerde yansıma bulduklarını, diyalektiğin genel kategorisi içinde tartışmak ile mümkün olacaktır.

Yazının ilk kısmı, kavramlara metafizik ve diyalektik yaklaşımların temel farkı üzerinedir. Metafiziğin kavramlara saf düşünceye ait, çelişkisiz, soyut genellemeler olarak yaklaşımı ile diyalektiğin kavramlara çelişkiyi içeren, soyut olduğu denli somut, aklın dışında da özel bir tür nesnellik olarak yaklaşımının yarattığı farklara

² a.g.y., s. 11 (vurgu bizim).

değnilmiştir.

Yazının devamında, kavramların belirlenimlerinin, tarihsel ve toplumsal ilişkiler üzerinden, biçimsel olarak yapılan tarifi tartışılmaktadır. Mekanik materyalist, cisimsel, teknik kavram tarifi karşısında, aynı yöntemle yapılan, biçimsel, ilişkisel bir kavram tarifi doğru olmak bir yana materyalizm dışı bir öznelciliğe savruluşuna değnilmektedir. Kavramların, genelin, tarihsel toplumsal ilişkilerin ürünü oluşu, diyalektiğin “bilinç biçimleri” ile, yani kategorileri ile açılmaya çalışılmaktadır. Tüm yazı, Ollman'ın diyalektik mantık anlayışının eleştirisi üzerine, bu eleştirinin kapsam ve sınırlarıyla oluşturulmuştur.

Kavramların farkı

Marx'ın kavramları günümüzün pozitivist kavram anlayışından farklıdır. Aslında bu durum sadece Marx'ın kavramları için geçerli değildir, diyalektik bir yöntem seçmiş tüm düşünürlerin (nesnel idealistler gibi) ulaştıkları kavram, günümüz pozitivist kavram anlayışından farklıdır. Bu, biçimsel bir fark olmayıp, düşünce ya da bilincin maddeyle ilişkisinin nasıl kavrandığı ile ilgili olarak oluşan temel bir ayrımdır. Hegel “düşünce söz konusu olduğu zaman sonlu, salt anlayan düşünceyi, sonsuz, ussal düşünceden ayırt etmek gerekir”³ diyerek bu farktan bahseder. Madde ile bilincin ilişkisini açıklama şeklinden kaynaklanan bu fark, salt anlayan bilincin ulaştığı sonlu anlık kavramı ile diyalektik süreçlerle çalışan bir bilincin ulaştığı evrensel ussal kavram ayrımını gördüğümüz yerdır. Ollman, “diyalektikle macerası”nın Marx'ın kavramlarının farklılığını görmesi ile başladığını söyler.

Ollman, Marx'ın kavramlarının farkı için şöyle söyler:

Sorun bu kavramlarla Marx'ın neyi anlatmaya çalıştığını çözmek değildi... Asıl sorun, aldığım eğitimin etkisiyle daha önce başka metinleri okurken yaptığım gibi bu kavramların açık net olarak neye tekabül ettiğini yakalamaya yeltenip de her seferinde bunda başarısız olduğumda başlıyordu ve bu kavramların tanımını bizzat kendim yapmaya kalktığımda da onların bağlamına göre farklı anlamlara gelebilecek şekilde kullanıldığını görmenin şaşkınlığını yaşıyordum...Marx'ın kavramlarının esnek yapısından ilk bahseden veya bu esnekliğin yarattığı sorunlardan rahatsız olan ilk kişi elbette ben değildim. İtalyan sosyolog Vilfred Pareto bu sorunu benden epey önce “Marx'ın sözcükleri yarasalar gibi. Bir bakıyorsun fareye bir bakıyorsun kuşa benziyor”, şeklindeki klasik ifadesiyle dillendirmişti.⁴

Ollman, Marx'ın kavramlarının bu çelişkili yapısını anlamının yollarını arar. Öncelikle çelişkiyi aşmak için “bazı kavramlarına tek bir anlam atfetmeye çalıştım ama bu durum kavramların başka bağlamlarda kazandığı pek çok diğer anlamı dışarıda

3 Hegel, *Mantık Bilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2004, s. 94.

4 Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı*, çev. Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Yordam Kitap, 2006, s. 21.

bıraktı, onları açıklamayı imkânsızlaştırdı”⁵ diyerek, sorunun biçimsel bir sorun olmadığına ayırdına varır.

Biçimsel olmayan bu sorunun çerçevesini kabaca şöyle çizebiliriz. Nesneler dünyasının karşısında duran ve karşısındaki bu nesneleri salt edilgen olarak anlayan bir bilinçten bahsettiğimizde anlak düzeyindeyizdir. Bu şekilde bilinç, dışındaki nesneleri, belli özdeşlikleri üzerinden sınıflamak yoluyla, soyut genellemeler yaparak kavramlara ulaştığını düşünür. Hegel’in cümleleri ile: “bilgiyi ilgilendiren ilk şey önünde bulunan nesneleri belirli ayrımları içinde yakalamak, ve böylece doğanın irdelenişinde örneğin özdekleri, kuvvetleri, türleri vb. ayırt etmek ve bu yalıtılmışlıklarında kendileri için saptamaktır. Düşünce burada anlak olarak davranır ve ilkesi özdeşliktir.”⁶ Özne ile nesneyi birbirine karşıt şekilde konumlandıran bu düalist bilinç, anlak düzeyinde ayrımsadığı nesneyi, tüm dolaysızlığı ile duyumsadığını düşünür. Bir sonraki adımı, bu nesneleri **görünüş** olarak saptayıp, bu görüngü kabuğu içindeki özü, özdeşlik çerçevesinin içinde kalarak belirlediğini düşünerek, şeyleri dolaylılıkları içinde bildiğini sanmaktır. Oysa anlak düzleminde kalmaya devam ederek, şeylerin özsel bilgisine, çelişkisiz bir kavram olarak ulaşmaya çalışmak, düalizmin yarattığı yanılgıyı tekrarlamaktan öte bir şey ifade etmez. Hegel, bu adımda da çözüm oluşmayacağını söyler: “duyarlılığın sınırlı ve sonlu her şeyi var olan bir şey olarak alan düşüncesizliği, anlağın yine sonlu sınırlı her şeyi kendi-ile-özdeş, kendi içinde kendi ile çelişmeyen bir şey olarak alan dikkafalılığına geçer.”⁷ Anlak kavramsallaştırması düzleminde kalarak, ne kavramın çelişki içermesi önlenebilir ne de oluşan çelişki açıklanıp anlaşılabilir. Gene Hegel’den bir alıntı yaparsak: “anlağın bir en son olmadığı, tersine sonlu bir doğada olduğu ve doruğuna dek getirildiğinde karşıtına döndüğü hiç kuşkusuz doğrudur.”⁸ Çelişki içeren kavram, biçimsel değişimler ile değil, ussal düzeye yükselmekle açıklama bulabilecektir.

Örnekleme için Ollman’ın da kullandığı ekonomi politik bir kavram ya da kategori olarak “sermaye”yi kullanalım. Sermaye, anlak düzeyinde, bir **şey** olarak, **şeylerin** genellenmiş bir soyutlaması olarak görülebilir. Sermayeyi **şeylerin** soyut genellemesi olarak kabul edip incelemeye başladığımızda, bu sefer sermaye kavramı bir **şey** olmak bir yana, tam tersine, **şeylerden** kurtulmuş, nesnel bir toplumsal **ilişki** olarak görülmeye başlar. Metafizikçi için bu, kabul edilemez bir çelişkidir. Metafizikçi, anlak düzeyi çerçevesinde, sermaye şeydir ya da sermaye ilişkidir şeklinde tek bir cevap ister. Hegel’in, dogmatizmin, anlak içinde kalan düşünce şeklini eleştirirken söyledikleri bu konuda açıklayıcı olabilir:

5 a.g.y., s. 21.

6 Hegel, *Mantık Bilimi*, s. 152.

7 a.g.y., s. 200.

8 a.g.y., s. 153.

Ama dar anlamında, inakçılık, karşıt olanların dışlanmasıyla tek-yanlı anlak belirlenimlerinde direktmekten oluşur. Bu genel olarak katı bir “ya-ya da” tutumunda görünür; buna göre örneğin Evren ya sonlu ya da sonsuz, ama ikisinden yalnızca biridir. Gerçek olan, kurgul olan ise sözcüğün tam anlamıyla bu katılığın karşıtıdır; kendinde böyle tek-yanlı hiçbir belirlenimi taşımaz ve bunlarla tüketilemez, tersine bütünlük olarak o belirlenimleri kendi içinde birleşmiş olarak kapsar.⁹

Hegel ve diyalektik düşünürler için, gerçek olan, ussal bir kavram olarak bilinçte yer bulacaktır. Ussal bir kavram, sermayenin hem bir *şey* hem de bir *ilişki* olduğu, somut gerçekliğe yaslanır. Ussal kavrama ulaşmak için başlangıç Hegel'in tarifiyle “öncelikle gerekli olan şey, soyut anlak belirlenimleri üzerinde direktmemek ve bunları sanki bir karşıtlığın iki belirleniminden her biri kendi başına kalıcılık taşıyabilirmiş ve yalıtılmışlığı içinde tözsel ya da gerçek bir şey olarak görülebilmemiş anlamında birer en son olarak almamaktır”.¹⁰ Şeyin, ayrı ayrı belirlenimlerinin, çelişkileri içinde kapsanması, şeylerin hareketi içinde kavranması, düşüncenin ussal aşamasını oluşturur. Hegel'in dediği gibi, “bu ussal sonuç, düşünsel ve giderek soyut olmasına karşın aynı zamanda somuttur, çünkü yalın, biçimsel birlik değil, tersine ayrı belirlenimlerin birliğidir”.¹¹

Günümüz pozitivist kavram anlayışında, kavramın çelişkili içeriği kabul edilemez. Ancak bu düşünce tarzı yeni değildir. Marx, vulger iktisatçıların *sermaye* ile uğraşırken düştüğü bu komik durumu şöyle anlatır: “bu yanılsama, biraz önce ellerinde tuttuklarını sandıkları nesnenin, kendilerine birdenbire toplumsal ilişki olarak görüldüğünü ve toplumsal ilişki diye sınıflandırdıkları şeyin de, kendileriyle alay edercesine, nesne biçiminde karşılarına çıkıverdiğini itiraf etmeleriyle sabittir.”¹² Anlak kavramının daha akla yatkın gelmesi ve ussal kavramın açık bulunmaması da eski bir alışkanlığımızdır. Engels şöyle söyler:

Metafizikçi için şeyler ve onların düşüncedeki yansılarını olan kavramlar, biri ötekinden sonra ve öteki olmaksızın dikkate alınacak değişmez, eğilip bükülmez, her zaman tıpkı kalan, yalıtık inceleme konularıdır. Metafizikçi orta terimler olmaksızın, yalnızca antitezler aracılığıyla düşünür: evet evet, hayır hayır der; bunun ötesine geçen şey metelik etmez. Ona göre, bir şey ya vardır ya da yoktur; bir şey aynı zamanda hem kendisi, hem de bir başkası olamaz. Olumlu ile olumsuz birbirlerini mutlak olarak dışalarlar; neden ve sonuç da aynı derecede sert bir biçimde birbirlerine karşı gelirler. Eğer bu düşünce biçimi, bize ilk bakışta son

9 a.g.y., s. 97.

10 a.g.y., s. 100.

11 a.g.y., s. 157.

12 Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınevi, 2011, s. 53.

derece usayatkın görünüyorsa bunun nedeni, bu düşünce biçiminin sağduyu denilen şeyin düşünce biçimi olmasıdır.¹³

Bu noktada Ollman'ın alıntısı üzerinden, Pareto için küçük bir saptama yapabiliriz. Pareto, Engels'in, "son yüzyılın özgül dar kafalılığı" olarak gördüğü, metafizik düşünce biçimi içerisinde kalır. Pareto, kavramlardan metafizik tutarlılık istemektedir. Pareto **sağduyusuna** yaslanarak, kuş olarak baktığında fare, fare olarak yaklaştığında kuş olan kavram karşısında çelişkisiz metafizik bir tutarlılık dilemenin doğru olduğu inancındadır. Pareto, anlak kavramından ussal kavrama ulaşamamaktadır. Bu yüzden Marx'ın kavramlarının Pareto'ya ve onun gibi bakan akıllara anlaşılmaz ve çelişkili görünmesi doğaldır.

Ollman, Marx'ın kavramlarını açıklamak için, Pareto'ya karşı şöyle söyler: "eğer gerçekliğin yapı taşları şeyler değil ilişkilerse, bir kavramın anlamı bu ilişkilerin ne kadarını aktarmak üzerine tasarlandığına göre değişir."¹⁴ Ollman'ın kavramların anlam ve içerikleri üzerine söylediklerinden, onların salt bilince ait ve içeriğiyle, sınırlarıyla, salt bilinç tarafından belirlenen yapılar olarak tanımlandığını görürüz. Oysa kavramlar, bir yandan sadece bilincin içinde oluşmuş soyut imgeler gibi gözükürken diğer yandan bilincin dışında bir nesnellik olarak karşımıza çıkarlar. Sermaye, sınıf, değer gibi ekonomi politiğin kavram ve kategorileri, bilinç içi soyutlamalar oldukları kadar, bilincin dışında nesnellikler olarak da tanımlanırlar. Elbette bu nesnellikler elle tutulamayan özel bir tür nesnelliktir. Bilincin dışındaki maddeler, bilinç olmasa da varlıklarını sürdürürken, bu ekonomi politik kategoriler bilincin olmadığı yerde var olamazlar. Ama buradan yola çıkarak, bu özel tür nesnelliklerin, kavram ve kategorilerin, bilincin soyutlamaları ve belirlenimleri olarak görülmemesi gerekir. Tersine, bilinçli algımızın ya da bilincimizin kavram ve kategorileri olarak önümüze çıkan, şeyleşmiş, bu özel türdeki nesnellikleri, somutlukları ile de görebilmemiz gerekir. Marx, sermaye, sınıf ve değer gibi kavramların nesnel varoluşlarına çokça değinir. Sermayenin Ricardo tarafından bile bir nesnellik olarak görüldüğünden bahsettiği alıntısına ileride değineceğiz.

Ollman için kategoriler ve kavramlar, bilincin içinde tasarlanan, dolayısıyla salt bilince ait yapılar olarak çelişki de içermezler. Marx'ın çelişki içeren kategorileri için, Ollman'ın çözümü, bu kategorilerin **bildirimler** olarak tespit edilmesidir. "Karmaşık kategoriler ya da sergileme sürecinde karmaşık kategorilere dönüşecek olan basit kategoriler için tanımlar bulamayan Marx, sadece bildirimler (ya da tek yönlü betimlemeler) ve imgeler sağlayabilirdi."¹⁵ Ollman'a göre, kategorileri tanımlayamayıp bunların yerine bildirimleri koymak, Marx'ı, çelişkili ifadeler kullandığı yönlü

13 Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınevi, 2003, s. 65.

14 Ollman, *Diyalektiğin Dansı*, s. 22.

15 a.g.y., s. 185.

eleştirilerden koruyacaktır. Çünkü Marx'ın ussal kavramlarının içerdiği ve Pareto'nun itiraz ettiği çelişkiler, Ollman için de olmaması gereken şeylerdir.

Ollman, çözüm olarak, kavramın ya da kategorinin yerine önerdiği bildirimleri açıklarken şöyle söyler: “bildirimler olarak adlandırdığım şeyleri tam anlamıyla bir tanımış gibi ele almak ciddi bir hata olacaktır, çünkü ortaya konulan yeni bildirimler çoğunlukla mevcut olan gerçeklikle çelişkili gözükecektir.” Örnek olarak da sermayeyi verir: “sermaye, ...mülkiyet türü mü... üretim araçları mı... emekçinin ürünleri midir?”¹⁶ Ollman'ın yanıtı sermayenin anlamının “bütün bu bildirimleri kendinde taşıdığı” şeklindedir. Ama Ollman, sermaye kavramı, hem üretim aracı hem de mülkiyet ilişkisidir demekten kaçınmaktadır. Gerçek bir çelişik birlik tanımlamak yerine, ayrı ayrı bildirimleri kendisinde eklektik olarak birleştiren ve bu sayede çelişkisi dışlaştırılmış bir birlikten bahseder. Sermaye kavramının ya da sermaye kategorisinin tanımının hem *şey* hem de *ilişki* olduğu o çelişik birlik olarak ifadesi Ollman'a da, metafizikçiler gibi, çözülmesi gereken bir sorun olarak gözükmektedir. Ollman, ekonomi politik bir kategori olan sermayeyi, bir bildirim şeklinde ifade ederek çözüm üretmeye çalışır. Üstelik bizi de bu konu da uyarır: “Bu tür durumlarda kesin bir tanım için uğraşmak kendi yenilgimizi hazırlamamız anlamına gelir.”¹⁷ Çünkü Ollman metafiziğin istediği çelişkisiz kavram ve kategorileri sağlamak gerektiğini düşünür. Ollman'da, sermayenin *hem şey hem* de ilişki olmasını değil, *bazen şey bazen* ilişki olarak gözüken bir belirlenim olduğunu görürüz. Ollman için metafizik çelişkisizliğe karşı diyalektik bakışın kapsamı bu çerçeveyi aşmaz. İçsel ilişkiler felsefesinin yaklaşımını açıklarken yaptığı açıklamalar da bu çerçeve içindedir; “bir şeyin varlığının koşullarını o şeyin ne olduğunun parçası olarak ele alır. Örneğin sermaye sadece fiziksel üretim araçlarını değil potansiyel olarak o araçların... toplumsal ilişki örüntülerini de içerir.”¹⁸ Buradaki içeme, şeyi ve ilişkiyi kapsayan eklektik bir içeme olarak sunulmaktadır. Çelişkinin varlığını tanımayı en önemli diyalektik süreçlerden biri kabul etmesine rağmen, bu çelişkili birliği, iki ayrı bakış açısına ya da iki ayrı zamana ait belirlenimler olarak bölerek aslında yok ettiğine ileride tekrar döneceğiz.

“İçsel ilişkili” demek, yaratılan özne-nesne ayrımını çözmeye yeter mi?

Ollman içsel ilişkiler felsefesinin açılımını şöyle yapar: “Bu felsefe, bir şeyin içersine girdiği ilişkileri o şeyin ne olduğunun asli parçaları olarak ele alıyor ve buradan yola çıkarak da bu ilişkilerinin herhangi birinin uğradığı değişimin aynı zamanda o şeyin parçası olduğu sistemin bütününe niteliksel değişimi anlamına geleceğini

16 a.g.y., s. 185.

17 a.g.y., s. 186.

18 a.g.y., s. 163.

öngörüyordu.”¹⁹

Gerçekliğin kavramsal içeriği, **şeyin** nesnel varlığında maddileşmiş, kristalleşmiş bir **ilişkiyi** de görür. Ussal kavramlarımız, şeylerin algısında ve kavramında, şeyin içinde olduğu toplumsal yapının maddileşmiş izlerini de görür. Açıklanması gereken sorun da buradan kaynaklanır. İnsanın toplumsal varoluşu, ilişkileri, nasıl olur da şeyde, şeyi algılamamızı sağlayan ve şeyi anlamamızı sağlayan maddi kategoriler olarak nesnelleşebilmektedir? Ollman, şeyin kavramının, şeyin içinde bulunduğu ilişkilerin de bir ürünü olduğunu söylerken ve bunu içsel bir ilişki olarak aktarırken doğru bir yolu takip etmektedir. Ancak bu konuyu açıklama çabasında, kategorilerin **nesnel** yönünü yani kategorilerin toplumsal insan etkinliğinin bilinç bileşeninin **biçimleri** olduğunu görmediğinden yanlış yönlere savrulur.

Ollman kategorilerden çok az bahseder. Bahsettiğinde de onları insanın bilincinin tanımlamaları olarak görür. Ollman için, bilinç, içinde bulunduğu döneme göre değişiklikler gösterdiği için, kategoriler dönemseldir. Ollman, kategorileri, bir “toplumun kendini anlama biçimleri”²⁰ olarak tanımlar. Oysa, toplum, içinde bulunduğu tarihsel dönemde, kendini üretir ve yeniden üretirken sergilediği nesnel etkinliğinin evrensel biçimleri olarak kategoriler, tarihin ve toplumun ürünleridir. Bu tarihsel ve toplumsal insanın nesnel etkinliği değiştiğinde kategoriler de değişir. Marx, kategorileri bir toplumun **varoluşunu üretme** biçimleri içinde görürken, Ollman bir toplumun **varoluşunu anlama** biçimlerinde görür. Bu büyük fark Ollman’ın, bilinç değişimi alanında kalmak koşulu ile kategorilerin toplumun ürünü olduğu ve toplumsal bilinç değişimi çerçevesinde dönüştüklerini söylemesini engellemez. Ollman’ın bu sözlerinde, değişimin kaynağını bilincin içinde, bilincin değişimi olarak gördüğünü unutmamak gerekir. Kategorileri, düşünürün kendi seçimine bağlı akıl araçları olarak anlar. Bu yaklaşım “geleneksel kategorileri”²¹ seçip gerçekliğe bakanlara, yeni kategoriler “adlandırarak” bakmalarını önerdiğinde rahatça görülebilir. Gerçekliğe yeni bir soyutlama ile yaklaşmak ve bu soyutlamanın ürünlerini kavramlaştırarak, yani onlara “dilsel bir form kazandırarak” gerçekliği anlamak, iletmek, hatırlamak mümkündür Ollman için. Ollman, Marx’ın da böyle bir yol izlediğini düşünür: “Marx’ın başardığı şey, bazen, artıdeğer gibi kimi yeni kavramları kazandırmak suretiyle daha bütünlüklü bir anlayış gücünü ortaya koyması olarak görülür.”²² Ollman için kategoriler, toplumsal insan etkinliğinin bilinç bileşeninin biçimleri olarak, nesnellikleri ile karşımızda durmazlar, onlar bizim tercih ve anlayışımızın sonucunda yaptığımız, nesnelere yönelik bir adlandırmadırlar. Pozitivizmin tarifine çok benzer bir biçimde, bilincin nesne karşısında oluşturduğu dilsel düşünsel kurgulardır.

19 a.g.y., s. 22.

20 a.g.y., s. 168.

21 a.g.y., s. 168.

22 a.g.y., s. 168.

Marx'ın yaklaşımının da bu şekilde olduğunu düşünür Ollman: “Marx'ın bir devrimci olarak kendi yargıları ve çabaları aynı zamanda kapitalizmi nasıl anladığının bir parçasıdır ve bu anlayış onun kullandığı kategorilere de yansımaktadır.”²³ Kavram ve kategoriler, bilinç içi, gerçeği anlamak için tasarlanmış ve adlandırılmış araçlar olarak görülünce, *şeyin* kavramının toplumsal ilişkiyi içermesi olgusunu açıklamak biçimsel bir hal almıştır Ollman'da.

Biçimsel kuralların uygulanması

Ollman, gerçekliğe ulaşmanın, felsefenin biçimsel kurallarını uygulamak yoluyla mümkün olduğunu öne sürer. Ollman için bir felsefe ya da özel olarak diyalektik felsefe salt bir düşünme biçimi ve şekilsel bir araçtan öte değildir. Ollman içsel ilişkiler felsefesi için “nihayetinde sadece bir felsefedir. Bu felsefe, dünyada olup biteni araştırmamızı, bulgularımızı düzenlememizi ve yorumlamamızı sağlayan belirli bir yöntemin varlığını mümkün kılar”²⁴ der. Diyalektik tanımı da pek farklı değildir: “diyalektik daha ziyade hayatımızda ortaya çıkabilecek olası bütün önemli değişim ve etkileşimleri gözümüzün önüne seren bir düşünme biçimidir. İncelemeye çalıştığımız gerçekliğe ait öğeleri nasıl düzene sokacağımızı, bu gerçekliğe ilişkin elde edilen çıkarımları... diğer insanlara nasıl aktaracağımızı gösteren bir kılavuzdur.”²⁵ Ollman'ın anladığı diyalektik ve felsefe, Engels'in *Doğanın Diyalektiği*'ni yazan anlayışından oldukça farklıdır. Ollman, Engels gibi, düşünce kadar, nesnel dünyanın da diyalektik yasalarla işlemlerinden değil, nesnel dünyayı anlayan insanın düşüncesinin belli kuralları olarak diyalektik yasalardan bahsetmektedir. Ollman, *şeylerin*, gerçekliklerinin bir parçası olarak, içinde var oldukları *ilişkileri* de içermesi sürecinin açıklamasını, şeylere biçimsel diyalektik kurallarla yaklaşmamızda görür:

Diyalektik, “şeye” dair ortak-duyusal nosyonu (şeyin bir tarihe ve diğer şeylerle bağıntıya sahip olduğu nosyonunu) “süreç” nosyonları (şeyin kendi tarihini ve gelecekteki olası görünümünü içeren bir şey olarak alan nosyonları) ve ilişki nosyonları (şeyin diğer şeylerle bağlarını o şeyin ne olduğunun bir parçası olarak ele alan nosyonlar) ile ikame ederek bizim gerçeklik hakkındaki düşüncemizi yeniden yapılandırır.²⁶

Şeyin kavranışında, akıl yürütmenin biçimsel kuralları olarak, diyalektiğin nosyonlarını önerir. Şeyin ne olduğunun parçası olarak ilişkileri, düşüncede diyalektik kuralların biçimsel uygulanmasının sonucunda oluşan, gerçekliğin doğru kavranışı olduğuna inanır.

23 a.g.y., s. 170.

24 a.g.y., s. 23.

25 a.g.y., s. 30.

26 a.g.y., s. 31.

Ollman, şeyin belirlenimlerindeki maddileşmiş toplumsal ilişkilerin kaynağının tarifi için bir başka yol olarak soyutlamaya değinir; “diyalektik daha çok dünya üzerine düşünürken sınırların nasıl çizileceği ve birimlerin nasıl oluşturulacağı (ki diyalektikte buna ‘soyutlama’ denir) meselesini gündeme alır.”²⁷ Şeyin ne olduğu üzerine *ilişkinin* etkisi, bu sefer şeyi bölen soyutlamanın uygulanışında görülür. Ollman, diyalektiğin nosyonları olarak gördüğü kurallar demetinin nereden geldiğini tartışmaz. Aynı şekilde, diyalektiğin soyutlama için kullandığı kategorileri nereden edindiğini de tartışmaz. Bunları, insan aklının salt anlayan bakışının tartışılmayan, açıklanmayan kuralları olarak ya da bilincin iradi tasarımları olarak ele alır. Şeylerin gerçekliğinde, toplumsal ilişkilerin belirleyiciliğini sağladığını düşündüğü bu kuralların kökenine dönük sorgulamalarında ise, kişisel anlayış, kültür vb. gibi öznel ve iradi belirlenimlerin içinde kalır.

Diyalektiğin kategorilerini, salt akla ait kuralların uygulanışı olarak gören Ollman, bu kurallar demetinden hangilerinin seçileceğini de tercihlere bağlar. Örneğin bu seçme özgürlüğü için şöyle söyler: “Marx’ın diyalektik yöntemi üzerine herhangi bir çalışmanın ciddiyetinin yegâne ölçütü diyalektiğin dağarcığındaki kategorilerin hangilerinin olmazsa olmaz görüldüğüdür.”²⁸ Devamında da Lukacs’tan Mao’ya birçok ismin bu hazır kategori dağarcığından seçip kullandıklarını düşündüğü kategori tercihlerinden bahseder. Ama bu kategorilerin bu dağarcığa nasıl geldiğini hiç sormaz. Ollman, bu kategorileri ontolojiden ya da metafizikten sorgusuzca devralmakta sakınca görmez. Ollman için bu kategoriler kullanıma hazır halleri ile vardır. Var olmayıp insan bilincinin oluşturduğu kategoriler ise, öznel, iradi süreçlerin ürünleri olarak tasarlanmakta, oluşturulmaktadır.

Ekonomi politığe ait nesnel bir kavramın, içinde var olduğu toplumsal ilişkileri, gerçekliğinin parçası olarak, kendisinin maddi bir kategorisi olarak taşıması bir vakıa olarak önümüzde durmaktadır. Ollman da bunu, sermaye kavramı üzerinden şöyle örnekler:

Sermayeyi tarihsel bir olay olarak görmek ve insan yaşamındaki bazı özgül koşulların sonucunda ortaya çıkmış ve bu koşullar ortadan kalktığında kendisinin de mevcudiyetinin sona ereceği bir şey olarak anlamaktır. İktisatçıları, tüm bu bağlantıları sermayenin ne olduğuna dışsal şeyler gibi almak yani sermayeyi salt maddi üretim araçlarından veya bunları alırken harcanan paradan ibaret görmek suretiyle onu tarih-dışı bir değişken olarak değerlendirme yanlısına düşerler.²⁹

Bu saptama, eğer eklektik bir birlik tarif etmiyorsa, bir gerçeklik olarak sermaye-

27 a.g.y., s. 32.

28 a.g.y., s. 51.

29 a.g.y., s. 63.

nin, nesnelliğinde, toplumsal süreçlerin maddi izleri olduğunu söylemek demektir. Öyle ki bir gerçeklik olarak sermayeyi algılamamızda, bu toplumsal süreçler, maddi kategoriler olarak karşımızda duruyor olmalıdır. Bunu göremeyen “iktisatçılar”ın düştüğü yanılgı sermayeyi “her zaman var olmuş ve var olmaya devam edecek bir şey haline”³⁰ getirecektir.

Bu doğru saptamaları yaptıktan sonra, sermayenin tarihselliğini açıklamak gerekir. Ollman da, şeyin gerçekliğindeki bu tarihsel-toplumsal yanın sebebini soyutlama ile açıklamaya girişir. Ollman'a göre, bütünün içinden soyutlayarak ayırdığımız sermayeyi bu şekilde anlamamızı sağlayan, bizim soyutlama şeklimizdir. Sermayenin içerdiği toplumsal süreçler ya da maddi öğeler, bizim değişik içeriklerle yaptığımız soyutlama şekilleri ile görünür olmaktadır. Gerçekliği bir bütün olarak karşısında bulan bilinç, onu algılayabileceği ve anlamlandırabileceği parçalara bölecektir. Ollman için, hem bu sürecin kendisi hem de sürecin aracı olan, parçalara bölen ayrımların tarihi, algılayan ve anlayan bilincin öznel yanlarına yaslanacaktır. Gene Ollman, algılayan ve anlayan bilincin kime ait olduğu ve hangi felsefi geleneğe dâhil olduğu gibi öznel ayrımların, algıyı ve anlamayı belirleyeceğini söyler. Algılama ve anlamadaki öznel farklılıklar, Ollman'a nesnel gerçeğe ulaşmada engeller olarak değil, öznelliğin doğal sonuçları olarak görünür. Soyutlamanın sınırlarını çizerken kullanmak durumunda kaldığı belirlenimleri ve bu belirlenimlerin kaynaklarını da öznelliğin alanına terk etmekte sakınca görmez. Bunların nesnel kategoriler olduklarını ve bu nesnel kategorilerin açıklamalarını Ollman'da hiç görmeyiz.

Bu noktada kavram ve kategorilerin salt akla ait belirlenimler olup olmadıkları tartışmasında Marx'ın nasıl bir tutum aldığına değinelim. Örnek olarak kullandığımız sermaye kavramı, akla ait, ekonomi politik bir kategori olarak soyut bir şekilde olduğu denli, gerçek dünyamızın gerçek somut bir nesnelliği olarak da mevcuttur. Üstelik bu sadece Marksistlere özgü bir anlayış değil, Ricardo'nun bile farkında olduğu bir nesnelliktir. Marx bu konuda şöyle söyler:

Gerçek tikel sermayelerden ayrı olarak genel olarak sermayenin kendisi gerçek bir varoluştur. Bu, sıradan iktisat tarafından anlaşılmaya bile bilinmektedir ve örneğin denge öğretisinin, vs. çok önemli bir momentini oluşturmaktadır. Sermaye bu genel biçimde her ne kadar bireysel sermayedarlara aitse de sermaye olarak basit biçimde bankalarda biriken veya kapitalistler arasında bölüştürülen ve Ricardo'nun dediği gibi kendisini üretimin ihtiyaçlarına göre hayran kalınacak bir biçimde bölüştüren sermayeyi oluşturur... Bu nedenle genel, bir yandan sadece zihinsel bir ayrımın işaretiyken, diğer yandan da özel ve tekil biçimin yanı sıra var olan belirli bir gerçek biçimdir.³¹

30 a.g.y., s. 63.

31 Marx'tan aktaran: İlyenkov, *Diyalektik Mantık*, s. 251.

Sermayeyi soyutlayarak inceleme sürecinde yaptığımız şey, Ollman'ın yaptığı gibi, yekpare gerçekliğin içinden, iradi kararlar ile bir parçayı kesip buna *sermaye* demek ve incelemek değildir. Sermayeyi soyutlamak, zaten nesnel olarak ve aynı zamanda ekonomi politik bir kategori olarak var olan sermayeyi, ilişkide olduğu süreçlerden ayırmak demektir. Kâr, rant, faiz vb. şeyler ile bağları koparılmış bir şekilde incelenen sermaye, soyut haldeki sermayedir. Ancak bu, sermayenin salt soyut olduğu, tikel sermayeler dışında, genel bir sermaye kategorisinin nesnel, tikel bir varoluşunun olmadığı anlamına gelmez. Bu soyutluk, sermayenin, var olan özel bir nesnellik olarak görüldükten sonra, ilişkilerinden arındırılmış bir şekilde incelenmesi ölçüsünde, soyut hale gelmesidir. Sonuçta soyut bir belirlenim olarak incelediğimiz sermaye, değer, sınıf vb. aynı zamanda uzamı olmayan ama var olan, özel bir tür somut nesnelliklerdir, salt aklımızın soyut genellemeleri değildirler. Sermayeyi veya sınıfı, aklımızın çizdiği sınırlarla ayırdığımız ve incelediğimiz yanılığısı, tüm ekonomi politik süreçleri mantık oyunları haline getirir. Bu noktada, Proudhon'un ekonomi politişin kategorilerini salt düşüncedeki mantık kategorileri olarak görmesi sonucunda ulaştığı noktanın Marx tarafından eleştirisini hatırlamak yeterlidir.

Marx'tan algı ve kavrama dair

Marx, ilk adımda algılarımızı, fizyolojik organların pasif veri toplama süreçleri olarak tanımlanmaktan kurtarır. Diğer tüm bilinçsiz canlılar ile temelde aynı fizyolojik duyu organları olan beş duyumuzun farkını söyleyerek başlar açıklamalarına: “herkes bilir ki insanal göz, insanal-olmayan kaba gözden başka türlü görür, insanal kulak, kaba kulaktan başka türlü işitir, vb.”³² Bu insanal duruma gelişi de şöyle açıklar Marx: “göz, insanal göz durumuna gelmiştir, tıpkı nesnesinin de insandan gelen ve insana yönelmiş toplumsal, insanal bir nesne durumuna gelmiş bulunması gibi. Demek ki duyular, kendi praksislerinde doğrudan doğruya kuramcı durumuna gelmişlerdir.”³³ Bilinçli canlı ile diğer canlıların duyularını farklılaştıran süreç, bilinçli canlıların yaşamlarını üretmelerindeki farktan kaynaklanmaktadır. Canlı, biyolojik yapısında taşıdığı güdü ve kodların işlevi ile yaşamsal etkinliğini sürdürür. Canlı, biyolojik tabanın, doğrudan varoluşsal etkinlikleri içeren yapısının üstüne çıkıp, varoluşunu, biyolojik kodların dışında ve toplumsal olarak üretmeye başladığında, bilinçli canlı nitelemesinden bahsedebiliriz. Bilinçli canlı yaşamsal etkinliğini, biyolojik zemininin üzerinde, toplumsal olarak üretmeye başladığında, algısının konusu ve oluşumu da başka bir boyut alır. Bilinçli canlı olarak insanın algısının konusu artık, insan tarafından, kendi nesnel etkinliği sonucu üretilen nesneler ve nesnel pratik etkinliğin dönüştürdüğü çevre olmuştur. Bu dar anlamda sadece değiştirdiği nesneleri algılayan bir bilinçli canlı anlamında düşünülmemelidir. Algının alanının, bilinçli canlının

32 Marx, *1844 Elyazmaları*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1993, s. 177.

33 a.g.y., s. 177.

varoluşunu toplumsal olarak ürettiği, değiştirdiği ve kendisinin de içinde değiştiği, doğanın tümü haline geldiği unutulmamalıdır.

İnsan toplumsal üretimi ile nesnel dünyayı konu alır. “İnsan cinsil varlık olduğunun kanıtlarını, demek ki tam da nesnel dünyayı işleyip geliştirme olgusunda gerçekten vermeye başlar. Bu üretim onun etkin cinsil yaşamıdır. Bu üretim aracıyla doğa, onun yapıtı ve onun gerçekliği olarak görünür.”³⁴ İnsanın, ürettiği ve bu esnada kendisini de içinde ürettiği doğa, bir bütün olarak algısının ve bilincinin nesnesi ve zemini- dir; “insanal duyu, duyuların insanlığı ancak kendi nesnelerinin varoluşu sayesinde, insanlaştırılmış doğa sayesinde oluşurlar. Beş duyunun oluşması, tüm geçmiş tarihin işidir.”³⁵ Algılarımızı, beş duyumuzu, salt fizyolojik organların sunduğu verilerden ayıran, duyumsadıklarımızın, nesnelerde, toplumsal üretimin maddi kategorileri olarak kristalleşmiş, nesnel kategoriler olmasıdır. Bilinçli algının duyumsadığı nesnedeki tüm **bilinç biçimleri**, kategoriler olarak, bilinçli canlının yaşamını üretim etkinliğinde saklıdır. Kavram ve kategoriler, toplumsal insanın yaşamını ürettiği nesnel etkinliğinin hem sonucu hem de bu nesnel etkinliğin etkin nedenidirler.

Kavramların ve kategorilerin bir mantık şeklini alabilmesi ise insan etkinliğinin, yaşamı üretişinin, çok uzun süren tekrarları sonucundadır. Yaşamı öğrenen ya da düşünen değil, onu tekrar ve tekrar toplumsal olarak **üreten** süreçlerin sonucunda. Lenin’in Hegel’den alıntıladığı gibi, bu kavram ve kategorilerin oluşumunun izlenmesi, insanın toplumsal üretiminin en eski dönemlerinden bugüne takip edilmesi gibidir: “Mantık şekillerinin birer belit değerini alabilmesi için, insan pratik etkinliğinin, bu çeşitli mantık şekillerini, insan bilincine milyarlarca ve milyarlarca kere tekrarlatmış olması gerekiyordu şüphesiz.”³⁶

Aslında Hegel de düşüncesinin diyalektik süreci ile bu tarife yaklaşmış ancak idealist savruluşuyla da ayrılmıştır. Dinsel bir sürü sözü sıraladığı bir bölümde şu ilginç satırlara da rastlarız: “Hayvan gereksinimlerinin doyumu için kullandığı şeyleri dolaysızca bulur; buna karşı insan gereksinimlerini doyuran araçlarla kendi ürettiği ve biçimlendirdiği şeyler olarak ilişkedir. Böylece bu dışsallıkta bile insan kendi kendisi ile ilişkedir.”³⁷

Elbette Hegel için bu ilişki **insanların varoluşlarının toplumsal üretimi** içinde oluşmuş, insanlığın varoluşuna ait bir nesnel pratik etkinliğin ilişkisi değildir, bilincin halleri arasında bir geçişin ilişkisidir. Ancak, Hegel’in düşüncesinin bu hali bile, edilgin bir algının, dışındaki dünyaya salt bakarak, tamamen nesnelere ait nitelikleri duyumsaması temelindeki yaklaşımlardan ilericidir.

Ollman, algının pasif bir süreç olmadığını, etkin bir pratik varoluşsal etkinliğin

34 a.g.y., s. 147.

35 a.g.y., s. 178.

36 Lenin, *Felsefe Defterleri*, çev. Attila Tokath, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1976, s. 155.

37 Hegel, *Mantık Bilimi*, s. 90.

sonucu olduğunu görmediği gibi, algıyı alabildiğine öznelleştirir: “Gerçekte her zaman bilğimiz, deneyimimiz, ruh halimiz, ele aldığımız problem gibi şeylerle ilişkili olarak, algıladıklarımız doğrudan gördüklerimizden daha fazladır.”³⁸ Ollman için, bir duyum, bilinçte olan, deneyimin, bilginin vb. etkisi ile değişerek ve bu deneyim ve bilgilerin kişisel farklılığı ekseninde öznelleşerek algılarımızı oluşturmaktadır. Ollman için **görmek** doğal, teknik bir süreçtir. Gördüğünü algılamak ise, bu teknik verinin, bilincin içinde işlenmesi ile artan, üstelik her işleyen farklı bilinç birikimleri ve felsefi yaklaşımı ile öznel bir değişime uğrattığı bir algılama sürecidir. Ollman için insanal göz ile insanal olmayan göz aynı biçimde görür ama insanal göz bu verileri, bilgisi, deneyimi, duygu durumu ile işleyerek veya seçerek farklılaştırır. Üstelik Marx’ın tanımına göre, toplumsal insanın varoluşunun nesnel etkinliği sürecinde, bilinçli algı haline gelen ve bu nesnelliği ile toplumun tümü için aynı kategorik belirlenimleri taşıyan, algıların birliği, Ollman için geçerli değildir. O, algının ruhsal farklılıklar, kişisel deneyim farkları ve farklı yaklaşımlar ile öznelleşebildiği bir tarif ile metafizik öznel bakışı sergileyen açıklamalar yapar.

Bu noktada, algının hiçbir şekilde öznel yanları olamaz mı sorusuna kısaca değinebiliriz. Biyolojik bir organizmanın, örneğin, temel yaşamsal gereklerinin eksikliği, algıyı etkileyebilir, ancak burada **gerçeğin algısı** üzerinde konuştuğumuz hatırlanırsa, bu tür örneklerdeki yoksunluk durumu ayrıksı bir durumdur. Marx;

Henüz kaba pratik gereksinimin tutsağı bulunan duyunun, ancak sınırlı bir anlamı vardır. Açlıktan ölen insan için yiyeceğin insanal biçimi değil, ama sadece yiyecek olarak soyut varlığı vardır; o pekâlâ en kaba biçim altında bulunabilir ve bu beslenme etkinliğinin hayvansal beslenme etkinliğinden ne bakımdan ayrıldığı söylenemez.

dedikten ve örneklerini çoğalttıktan sonra şöyle söyler: “Demek ki insanal özün nesnelleşmesi kuramsal bakımdan olduğu kadar pratik bakımdan da insan duyusunu insanal kılmak için olduğu kadar insan ve doğanın özünün tüm zenginliğine karşılık düşen insanal duyuyu yaratmak için de zorunludur.”³⁹ Marx için, insanın varoluşunun toplumsal üretimi süreci, insan algısının ve kuramsal olarak nesnelerin kavranışının da toplumsal oluşma sürecidir. Algının insan algısı olmaktan çıkıp, biyolojik özlerine dönmesini içeren örnekteki ayrıksı durumlar, Ollman’ın söylediği öznel algı durumlarını haklı çıkarmaz. Tam tersine, Marx, bilinçli algının **bilğimiz, deneyimimiz, ruh halimiz, ele aldığımız problem gibi şeylerle ilişkili olarak** değişemeyecek olan, etkin algının ortak zeminini, insanal duyusu olarak saptar.

Dışımızdaki nesnelliğin duyumsanmasının dışında, bu nesnelliğin, kavramının sınırlarının ihtiyaç duyduğu ayrımların belirlenmesi de Ollman’da, öznel tercihlere

38 Ollman, *Diyaletğin Dansı*, s. 166.

39 Marx, *1844 Elyazmaları*, s. 179.

bırakılır:

Hem zaman hem de mekân bağlamında bir şeyin nerede bitip öbür şeyin nerede başladığını bize gösteren kavramsal ayrımlar bir dizi toplumsal ve zihinsel inşadır. Dünyanın ne olduğunun bizim bu ayrımları, sınırları nasıl çizdiğimiz üzerinde-ki büyük etkisi nasıl olursa olsun, son tahlilde bu sınırları çizenlerin bizzat bizler olduğunu ve farklı kültürlerden ve felsefî geleneklerden gelen insanların bu sınırları farklı farklı çizebileceğini söyleyebiliriz.⁴⁰

Ollman'ın “kavramsal ayrım” dediği kategoriler ya da bilincin biçimleri, onun anlatısına göre son tahlilde insan bilincine ait öznel yapılardır. Algılarımızı, bilinçli algı halinde belirleyen, düşüncelerimizin formlarını salt bilince ait yapılar olmaktan çıkartıp, nesnel zorunluluklar halinde oluşmalarının koşulu olan kategoriler, nesneden kaynaklanan ya da bizim aklımızın nesneye yüklemesinden kaynaklanan yapılar olarak görüldüğünde, bu tek yanlılıkları ile gerçekliği açıklayamazlar: “Formlar (*Denkformen*), ‘muhtevadan seçik ve sadece muhtevaya yüklenmiş formlar’ olarak ele alındıklarında hakikati kucaklayamazlar.”⁴¹ Nesnelliğin algılanmasında değindiğimiz kategoriler, bu nesnelliğin kavramsal oluşumunda ve bunların aktarımında da belirleyici olan mantıksal yapılardır. Ancak, bu mantıksal yapılar salt insanın bilincine ait belirlenimler değildir; “düşünce kategorileri insan için formüller derlemesi değil; doğa kadar insanın da boyun eğdiği yasaların dile gelişidir.”⁴² Kategorilerin salt düşünceye ait kavramsal yapılar olduğu düşüncesi, Marx'ın, Proudhon'da eleştirdiği bakış açısidir:

Üretim ilişkilerinin tarihsel hareketinin ki kategoriler bunun teorik ifadesinden ibarettirler, peşini bıraktığımız an, bu kategorilerin içinde fikirlerden, gerçek ilişkilerden bağımsız kendiliğindenci düşüncelerden başka bir şey görmek istemediğimiz an bu düşüncelerin kaynağını saf aklın hareketine bağlamak zorunda kalırız.⁴³

Kategori üretimi, etkinlikte bulunan insanın bu etkinliği ile uyumlu bir düşünceyi geliştirmesi şeklinde, dışsal idealist bir ilişki şeklinde kurulmamalıdır. İnsanın varoluşunun toplumsal üretiminde, ürünleri ile birlikte, bilincin biçimleri olarak bu ürünlere yansımış, ürünlerde kristalleşmiş kategorileri de ürettiğini unutmamak gerekir. İlyenkov, bunu tüm berraklığı ile şöyle ifade eder:

Marx ve Engels, kendinde dış dünyanın bireye basitçe ve dolaysız olarak tasavvurunda değil, yalnızca onun insan tarafından değiştirilmesi sürecinde sunulduğunu

40 Ollman, *Diyalektiğin Dansı*, s. 32.

41 Lenin, *Felsefe Defterleri*, s. 76.

42 a.g.y., s. 74.

43 Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları, 1999, s. 105.

ve hem düşünen insan hem de düşünülen dünyanın tarihin ürünü olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu çerçevede düşüncenin biçimleri, kategoriler de tarihsel olarak kavranmayan duyumsallıktan hareketle yapılan basit soyutlamalar olarak değil, öncelikle toplumsal insanın bilincinde yansıyan duyularla algılanabilen nesnel etkinliğinin evrensel biçimleri olarak anlaşılmıştır. Mantıksal biçimlerin gerçek nesnel karşılığı da birey tarafından tasavvur edilen nesnenin soyut genel hatlarında değil, insanın kendi amaçları doğrultusunda gerçekleştirdiği doğayı dönüştürme etkinliğinin gerçek biçimlerinde görülmüştür.⁴⁴

Ollman'ın, kavramsal ayrımları, düşünsel olarak inşa eden tarifinden oldukça farklı ve doğru bir yaklaşımdır bu.

“Nesnel dünyayı sadece yansıtmakla kalmaz insan bilinci, yaratır aynı zamanda.”⁴⁵ İnsanın, doğayı anlayan kadar onu değiştiren de olduğunu hatırlayarak düşünmemizi önerir Lenin. Ancak, bu iki edimi, yani doğayı anlama ve doğayı dönüştürme edimlerini ayrılıkları içinde ele almak da, bilincin kategorilerini anlamayı imkânsızlaştırır. Diğer canlı varlıklardan farklı olarak insan kendini doğanın doğrudan bir parçası olarak üretmez. İnsan, varoluşsal, genetik, doğal kodlarının ona verdiği yaşamsal etkinliğinin üzerine çıkar. **Varoluşunun toplumsal üretiminde** insan, kendi değişiminin konusu ve ürünü olan bir doğayla karşı karşıyadır. Karşısında bulduğu nesne, insanın emeğinin ürünü olan ve içinden geçtiği bu sürecin izlerini, belirlenimlerini de taşıyan bir nesnedir. Nesnede ayrımsanan kategoriler, bu nedenle nesneyi niteleyen, nesnel belirlenimler olduğu kadar, öznenin eyleminin, bilinç bileşeninin biçimleridir de. Bu şekilde kategoriler, nesne ile nesnenin bilinçteki imgesinin ilişkisinin ilkelerini de oluşturur:

Çok açık ki bilinç yapısının açıklanması, bilincin gerekliliğini yaratan insan etkinliğinin kendine özgü niteliklerinde, etkinliğin nesnel, üretici karakterinde kendisini göstermektedir. Emek etkinliği, kendi yarattığı üründe bir iz bırakır ve orada süreklilik kazanır. Marx'ın deyimiyle burada etkinliğin bir duruk (statik), doğaya geçişi söz konusudur. Bu geçiş, etkinliğin nesnel içeriğinin maddi olarak belirmesi sürecidir ve artık kendisini özneye sunmaktadır; yani algılanan nesnenin bir imgesi biçiminde onun huzuruna çıkmaktadır.⁴⁶

Leontyev için, şeyin gerçekliğinin toplumsal kökeni, şeyin kavramının, toplumsal ilişki ile bağının kökeni, “insanın varoluşunun toplumsal üretiminde” aranmalıdır. Oysa Ollman bu içsel bağıntıyı, bilincin içinde, kişinin doğru bulduğu felsefenin biçimsel kurallarının uygulanması ile sağlanmaya çalışmaktadır.

Leontyev, bu tarif edilen süreci aklın ürünü olan nesnelerin gene akıl tarafından

44 İlyenkov, *Diyalektik Mantık*, s. 202.

45 Lenin, *Felsefe Defterleri*, s. 172.

46 A. N. Leontyev, *Sosyalist İnsan ve Etkinlik*, çev. Kemal Durmaz, Sefa Şimşek, İstanbul: Akış Yayınevi, 1990, s. 58.

anlaşılabilir şeyler olarak görülmesi şeklinde düşünmemek gerektiği konusunda uyarır: “Buradan bilincin, etkinliği denetleyerek ‘bir nesnede cisimleştiği’ ve duyumsal olarak algılanabilen ikinci ‘nesnelleşmiş’ varlığını kazanarak, bilinçli olarak algılanabilir hale geldiği yönlü idealist bir okuma şekline bürünmemelidir.”⁴⁷ Aynı dikkati bilinç ile pratiğin ilişkisinde de göstermek gerekir. Toplumsal insanın nesnel etkinliği, bir etkinlik olarak, eylemi ve bilinci bir arada içerir. Önce düşünen ve sonra eyleyen ya da önce eyleyen ve sonra bilincine eren bir ayrışma söz konusu değildir.

“Düşünce ve düşünce-biçimi ilk başta düşünen varlığa kendi etkinliğinin, belirli ürünler veren biçimleri olarak değil, ürünün kendisinin biçimleri olarak görünür.”⁴⁸ Yanılgıların temeli, bu görüngenye hapsolmaktan kaynaklanır. Bu görüngenye aştığımızda, kategorileri, bir ürün olan nesnelerdeki, insan nesnel etkinliğinin, bilinç bileşeninin, **biçimleri** olarak anladığımızda doğru yoldayız demektir. Etkinlik, içinde bulunulan tarihsel bir dönemde ve o dönemin nesnel şartlarında gerçekleştiği için, etkinliğin düşünsel bileşeninin biçimleri olan kategoriler de elbette ki tarihsellerdir. Kategoriler, bilincin, nesnenin üzerinde maddileşen, kristalleşen biçimleridir. Bilincin biçimleri olarak kategoriler, bir yönleri ile nesnenin emek ürünü olmasının nesnel ve pratik etkinlik yönünü içerirken, öte yandan bu etkinlikten ayrılmayacak bilincin, öznel biçimlerini de barındırır. Bu şekilleri ile kategoriler soyut oldukları denli de somutturlar. Bilinç, nesnelerin karşısında ve onları anlayan edilgin bir şekilden çok farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. “Bilinci, öznel bir ürün olarak nesnel dünya içerisinde insan etkinliği tarafından maddileştirilen temel toplumsal ilişkilerin farklı bir biçimde ortaya konuluşu olarak anlamak”⁴⁹ önemlidir.

Ollman’a eleştirel bakış

Ollman, nesnelliği, gerçekliği anlarken başvurduğu soyutlama etkinliğindeki ayırım çizgilerini oluşturan kategorileri, tamamen öznelliğin tercihlerine terk eder. Ollman, nicelik, nitelik, bütün, parça, ayırım, özdeşlik, zaman, uzam, sonlu, sonsuz gibi kategorileri, içsel ilişkiler felsefesinde, soyutlama ve algıda sürekli ve çekincesizce kullanır. Ancak bir kez bile bu kategorilerin nereden geldiğini, onlara nasıl sahip olduğumuzu sormaz. Bu kategorileri kullanır ama onları ya metafizikten devralarak kullandığının ya da salt biçimsel araçlar olarak kullandığının ayırdına varmaz.

Ollman, dış dünyanın bilgisi karşısında duran ve salt anlayan bir akılla, nesneye ait insan bilgisinin oluşturulduğunu düşünen bir yaklaşım sergiler. Ollman için diyalektik mantık, nesnelliğin gerçek bilgisini sunmaz, sadece **gerçekte ne olduğunun yeterli düzeyde bir açıklamasını** yapabilir.⁵⁰ Bu yeterli düzeyde açıklamanın, gerçekliğin

47 a.g.y., s. 58.

48 İlyenkov, *Diyalektik Mantık*, s. 134.

49 Leontyev, *Sosyalist İnsan ve Etkinlik*, s. 59.

50 Ollman, *Diyalektiğin Dansı*, s. 238.

kendisi olmayıp sadece bir düzeyi olması ise, ilginçtir ki metafiziğin temel ontolojik iddiasıdır.

Ollman, eleştirdiği, metafizik bakan *ortak duysal görüşçülerin* reddettiği gibi, ussal kavramın çelişik birliğini reddetmez görünür ama çelişkiyi kaldırmaya da çalışır. Çelişkiyi ya farklı düzlemlere ya da farklı zamanlara göndererek sorunu çözmeye çalışır. Görünüşte nesne mi, yoksa ilişki mi sorusuna, *ortak duysal görüşçülerin* verdiği tek bir cevabın yanlışlığı yerine, “ikisi de” der ama bu iki cevabı farklı zaman ya da farklı düzlemlere göndererek ussal kavramın metafizikçileri rahatsız eden çelişkisinden o da kurtulmaya çalışır. Ollman, çelişkili birlikleri konumlanma noktası farklılıklarına dönüştürerek metafizik çelişkisizliğe ulaşmaya çalışır. Üstelik bunu çelişkiyi içerdiğini düşünerek yapar. Çelişik bir birlik iki ayrı konumlanma noktasının farklı çözümlemesi olur: “Tek bir konumlanma noktasına bağlı kalmak, aslında hem özdeş hem de farklı niteliklere sahip bir ilişkiye yönelik kavrayışımızı onun özdeş ya da yalnızca farklı yanları ile sınırlar.”⁵¹ Ollman için de, tıpkı bir metafizikçi için olduğu gibi, nesne, özdeş ve farklı nitelikleri aynı anda, aynı konumlanma noktasında, aynı kavramsal yapıda içeremez. Böyle bir şey ancak iki ayrı konumlanma noktasından bakışın birleştirilmesi ile oluşmuştur. Bu ayrı yönleri görmek için de ayrı konumlanma noktalarından bakabilmeyi önerir. Ollman için, metafizikçinin hatası, çelişkili bütünü reddetmesi değil, iki konumlanma noktasından bakamayıp, sadece birinden bakma hatası haline getirilmiştir. Marx’ın nesnel ve öznel yanların birliğini çözümleme şekli şu hali almıştır Ollman’da:

Marx gerçekliği nesnel ve öznel koşullar olarak ayırırken önce birincisini sonra da ikincisini bir konumlanma noktası olarak soyutlamak suretiyle alışılmış bir şekilde öznel olarak alınan içindeki nesnel yanları açığa çıkarır veya aynı şekilde nesnel olarak düşünülen şeylerdeki öznel yanları görür. Marx’ın nesnel ve öznel koşulları “aynı koşulların iki ayrı biçimi” olarak görmesini sağlayan şey yukarıda bahsettiğimiz özdeşlik teorisiyle birlikte bir konumlanma noktasından diğerine geçmesidir.⁵²

Gerçekliğin hem nesnel hem de öznel olamayacağı metafizik tezinin en kibar onaylaması olarak görülebilir bu sözler.

Ollman, nesnellığe hangi kategori ile yaklaşılacağını, mantık içinden, iradi olarak seçer. Ollman’ın Marx’tan yana olduğunu, ancak, onun bu iradi seçimde, Marx’ın yaptığını düşündüğü tercihleri önermesinden anlarız. Bu şekilde, Marksizm bir bilim olmaktan çıkarak, Proudhon’un bile hayal edemeyeceği bir mantık uygulaması haline dönüşür.

Ollman için soyutlama, bütünden, bize ait olan belirlenimler ile bölünen par-

51 a.g.y., s. 123.

52 a.g.y., s. 124.

çalar olduğundan ve bu sınırlar iradi tercihlerle belirlendiğinden, sonuçta ortaya çıkan parça da tamamen öznel olup üstelik yeni soyutlama tercihleri ile değişebilen bir yapı olur. Örneğin *sınıf* tanımınız nesnel bir oluşu değil, sizin belirlediğiniz sınırlarla oluşturulmuş bir soyutlamayı ifade eder. Ollman için sınıfın nesnellliğini, zorunluluğunu ortaya koyacak kategoriler tartışma dışı olduğu için, onun için sınıf, her zaman soyut bir kavramdır. Ayrıca bu soyut sınıf kavramı yeni öznel tercihlerle yeni boyutlar veya yeni tanımlar alabilir. Ollman için, sınıf kavramında bir değişim olsa bile bu değişim nesnenin hareketine değil sizin öznel soyutlama tercihlerinize yaslanır: “Bir kişinin hangi sınıfa dâhil olduğu ve hatta bir toplumdaki sınıfların sayısı da yine Marx'ın sınırları nasıl çizdiğiyle ilişkilidir.”⁵³ Biraz ileride “Marx'ın çalışmalarında... sınıfı belirlemede ise egemen üretim tarzı ile kurulan ilişki ölçütünün daha önemli olduğunu yadsıyor değiliz”⁵⁴ dedikten hemen sonra da şu çıkar karşımıza:

Çünkü Marx'ın sınıfı soyutlarkenki esnekliği yeterince açıktır... sorulması gereken asıl soru şudur: Marx'ın genel olarak ‘sınıf’ kavramını ve herhangi bir sınıf için belirli bir isim kullandığı yerlerde bu kavramların kimlere göndermede bulunduğunu ve Marx'ın bir grubu veya kimseyi neden bu şekilde adlandırdığını biliyor muyuz?⁵⁵

Ollman burada sınıf kavramının tarih içinde değişimini takip etme niyeti ile hareket ediyor olabilir. Sorun sınıf kavramının içeriğinin değişip değişmediği ve hatta Marx'ın sınıf kavramının doğru olup olmaması değildir, asıl büyük sorun Ollman'ın sınıf kavramını tipik bir metafizikçi gibi, ampirik bir soyutlama olarak görüyor olmasıdır. Üstelik bir de soyutlama için kullanılan ampirik belirlenimleri öznel süreçlerle tarif etmesidir. Ollman için sınıf, önündeki nesnel bütünlüğün içinden, kim bilir hangi soyutlama belirlenimleri ile ve hangi esneklikle sınırları çizilip alınmış bir soyut genellemedir. Sınıfın ekonomi politik bir kategori olması ve kategorilerin öznel olduğu denli, nesnel zorunluluk olarak varlığı ve kategorilerin, toplumsal insanın etkinliğinin bilinç biçimleri olması, Ollman için bir şey ifade etmez. Ollman için sınıf, öznel tercihler içinde yapılmış bir soyutlamanın ürünü ve öznel tercih değişimleri ile yeniden soyutlanabilen bir genellemedir. Ollman'ın Marksist olduğu iddiasındaki yaklaşımının yarattığı fark ise, onun Marx'ın yaptığını sandığı soyutlama şeklini önermesinden öteye gitmez.

Ollman, soyutlama yapmak için gereksindiği “uygulamaları” üç görünümde ifade eder: “soyutlama sürecinin temelinde yatan sınır belirlemeye ve mercek altına almaya yönelik uygulamalar farklı ama birbiriyle yakından ilişkili üç görünüme sahip

53 a.g.y., s. 83.

54 a.g.y., s. 84.

55 a.g.y., s. 85.

olacak şekilde eşzamanlı olarak tezahür ederler. Bu görünümler kapsam, genellik düzeyi ve konumlanma noktası ile ilgilidir.”⁵⁶ Soyutlama için gereksinilen kategoriler, Ollman için görünmez kaldıklarından, o da soyut, **keyfi**, **yapay** uygulamalar öne sürmek durumunda kalır. Soyutlama sürecinin gereksindiği kategoriler, maddileşmiş belirlenimler, Ollman için nesnel olarak var olmadığından, o da nesnel ayrımları belirlerken, öznel ve soyut uygulamalar üretmek zorunda kalmaktadır. Aslında Ollman da durumun farkındadır. İçsel ilişkiler felsefesine gelebilecek eleştirileri tartıştığı ve bunlara karşı savunular ürettiği birkaç satırına bakarsak bu farkındalığı görebiliriz:

Bazı eleştirilerde belirtildiği gibi içsel ilişkiler felsefesi herhangi bir sorunun sonsuza kadar incelenmesi değildir. (Sınırların yapay olduğunu söylemek onların varlığını yadsımak değildir...) Konulan sınırların keyfi olduğu anlamına da gelmez bu felsefe. (Marx’ın veya bir başkasının soyutlamalarının karakterini gerçekten de etkileyen şeyin ne olduğu ayrı bir sorudur.) Gerçeklikte mevcut önemli nesnel ayrımları belirleyemeyeceğimiz bu ayrımlar üzerinden çalışma yürütemeyeceğimiz anlamına da gelmez.⁵⁷

Ollman, soyutlamanın yaslandığı nesnel, maddi kategorilerden ve bu kategorilerin, insan iradesi ve tercihleri dışında nasıl oluştuğundan bahsetmediği müddetçe, eleştirilerdeki yapaylık, keyfilik vb. saptamaları doğru olmaya devam edecektir. Ollman’ın bu satırları, eleştirilere cevap anlamında bir şey söylemese de en azından önerdiği yöntemin yarattığı öznel metafizik çıkmazların bir serimi niteliğindedir. Ancak bu serim, Ollman’a bu öznel süreci sorgulatmaya yetmez. Tersine, bu öznel sürecin cazibesine kapılan Ollman, kategorilerin iradi tercihler olarak seçilebileceği sanısının, her tartışmaya çözüm sunan bir yaklaşım olabileceği yanılgısına da kapılır. Marksizm içi tartışmaların tamamına, soyutlama tarzları içinde çözümler sunabileceğini düşünür. Marksizm içi tartışmalardan biri olan dönüşüm sorunu, soyutlamanın **genellik düzeyi** tarzının içinde çözümlenebilir olarak görünür Ollman’a. Bu önerilen çözüm, tartışan tarafların birinin yanında yer almak ya da taraflar dışı bir çözüm önermek olarak oluşmaz. Tarafların her ikisinin de haklı olduğu, yalnız genellik düzeyleri farkını göremedikleri için birbirleriyle çelişir durumda kaldıklarını söyler Ollman. Ollman’a göre aynı şekilde, Miliband ile Poulantzas arası kapitalist devletin karakteri üzerine yaptıkları tartışmada da, ikisi de haklı olup, sadece soyutlamanın farklı **konumlanma noktalarını** kullandıklarından ayrılmaktadırlar. Mattick ile Baran, Sweezy tartışması ya da Brenner ile Wallerstein, ya da Mephram ile Marcuse, ya da Althusser’in tartışmaları, hepsi de **soyutlamanın kapsam, konumlanma, genellik düzeyi**⁵⁸ farklarından kaynaklanan ve herkesin haklı

56 a.g.y., s. 72.

57 a.g.y., s. 68.

58 Ollman, *Diyalektiğin Dansı*, s.131-134.

olduğu tartışmalardır. Yalnızca gerçekliğe farklı **kapsam**, farklı **konum** ya da farklı **genellik düzlemlerinden** bakmışlardır o kadar. Ollman diyalektik için çıktığı yolda ulaştığı özneliliğin bedelini tek başına ödememek için herkesi bu öznelilik sofrasına çağırmaktadır aslında.

Ollman'ın, yukarıda değindiğimiz, nesnel gerçeği öznel bir bakışın keyfi algılamasına çeviren, üç uygulama noktası gibi, diyalektiğin içinde önemli bir yeri olduğuna inandığı “perspektifsel ögesi” de, nesnel gerçekliği öznel parçalara böler. Bu şekilde bölünmüş gerçeklik de, gerçeklik olma vasfını kaybeder:

Perspektifsel öge, yani şeylerin ona bakan kişilerin kim olduğuna göre farklı görülebileceğini kabul etmek, diyalektik düşüncede çok önemli bir rol oynar. Bu demek değildir ki gerçekliği değişik konumlanma noktalarından görmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan farklı kanaatlerin her biri eşit değere sahiptir. Doğayı dönüştürme sürecinin bizzat içinde olan işçiler, sistemin sürekli gelişim içinde olma özelliğini daha iyi görebilecekleri ve anlamlandıracakları bir konumda bulunmanın ayrıcalığını taşırlar. Kapitalizmin evrimiyle özel olarak ilgilenen Marx'ın da benimsemeye çalıştığı konum, konumlanma noktası budur.⁵⁹

Şeylerin gerçekliklerinin, bakanın konumuna, tercihine, özel olarak ilgilendiği konuya göre farklı tarifledebileceği anlayışı ulaşılabilecek son öznel noktadır. Üstelik şeylere, değişik konumlanma noktalarından bakışın sonunda ulaşılan bu çoklu gerçeklikte, hangi gerçeğin doğru hangisinin yanlış olduğunu söylemek de mümkün değildir. Ollman ancak, hangi gerçeğin daha iyi bir gerçek olduğu yönlü, kişisel bir tercih kullanabilmektedir. O da, gerçekliğe yönelik tercihini, işçi sınıfının gördüğü şekildeki gerçekler yönünden kullanmakla tarafını belli ettiğini düşünür. Gerçeğin her bakanın konumlanma noktasına göre farklı olabileceğini diyalektiğin önemli noktası olarak görmek, Ollman'ın diyalektikle dansı olsa gerektir.

Ollman'ın takibi ve yukarıdaki tarzda örneklerin çoğaltılması mümkün ama yararsız olacaktır. Ollman'ın Marksizmin diyalektik yöntemini açıklamak için çıktığı bu yol, ne yazık ki utangaç bir metafizik ve sınırsız bir öznelcilik olarak şekillenmektedir.

59 a.g.y., s. 36.

Kitap Tanıtımı

Emekçileri İzlemek

Emekçileri İzlemek
Mustafa Kemal Coşkun
Kor Kitap

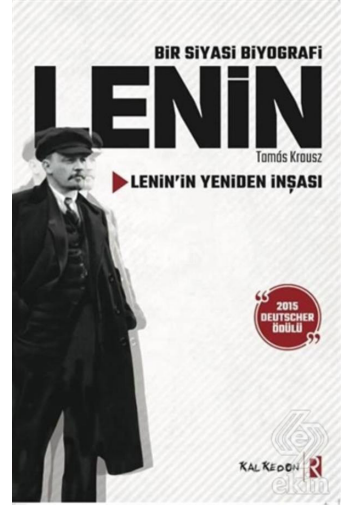

Türkiye işçi sınıfı sinemada nasıl temsil edilmektedir?

Sınıf bilinci, sınıf kültürü, sınıf mücadelesi ve örgütlenme açısından nasıl sunulmaktadır?

İşçiler gündelik hayatta nasıl tasvir edilmektedir?

Tüm bu sorulara yanıt arayan Mustafa Kemal Coşkun'un hazırladığı *Emekçileri İzlemek* kitabı Türkiye sinemasına damga vurmuş dokuz filmi anlatan makalelerden oluşuyor.

Tamás Krausz, *Bir Siyasi Biyografi, Lenin: Lenin'in Yeniden İnşası*,
çeviri: İdem Erman, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2018.

Krausz'un Lenin'i

Özgür Öztürk

Lenin üzerine çalışmalarda son yirmi yılda ciddi bir artış, hatta bir patlama görülüyor. Bu sevindirici olduğu kadar ilginç de bir durum. İlginç, zira tarihin bu en önemli devrimcisi hakkında zaten çok sayıda kaynak mevcuttu. Yüz yıl boyunca sayısız araştırmacı Lenin'in kişiliğini, görüşlerini, teorilerini didik didik etmişti; konuya dair söylenebilecek her şey söylenmiş, yazılmış gibiydi. Oysa 21. yüzyılda hâlâ *Lenin* başlıklı yeni (ve kalın) kitaplar yazılıyor!

Kuşkusuz bu nesnel bir ihtiyacın sonucu; özellikle gençler arasında Lenin'e olan ilgi artıyor. Bunun da gerisinde, kapitalizmin günümüzde insanlığa ("kan, ter ve gözyaşı" dışında) sunabileceği fazla bir şeyin kalmamış olması yatıyor. Kitlelerin hoşnutsuzluğu devrimci arayışları tetiklerken, devrim arayanların yolu da bir şekilde Lenin'e çıkıyor. Her siyasi kavşakta, kaçınılmaz olarak, Lenin yeniden gündeme geliyor.

Diğer taraftan, Sovyet sonrası dönemde SSCB'nin özellikle ilk yıllarına ait birtakım arşivlerin açılmasının da Lenin çalışmalarına yeni bir soluk getirdiğini belirtmek lazım. Bazı yazışmalar, gizli telgraflar, talimatlar vb. ancak 1990'lardan itibaren gün ışığına çıkmaya başladı. Fakat bu arşivlerden elde edilen yeni bilgilerin "yepyeni" bir Lenin portresi çizdiği de söylenemez. Şimdiye dek görülen, bazı

ayrıntıların netleşmesinden ve kimi boşlukların dolmasından ibaret. Lenin hâlâ Lenin, ama artık daha yakından tanıyoruz.

Bu yıl Lenin'in doğumunun 150. yılı. Bu yıl boyunca, "Lenin araştırmaları" alanındaki yeni ve nitelikli eserleri *Devrimci Marksizm* dergisinde elimizden geldiğince tanıtmaya/değerlendirmeye çalışacağız. Bu sayıda, daha önce hem *Devrimci Marksizm*'de hem de yıllık İngilizce seçkimiz *Revolutionary Marxism*'de yazıları yayınlanan Macar yoldaşımız Tamás Krausz'un *Bir Siyasi Biyografi, Lenin: Lenin'in Yeniden İnşası* başlıklı 2015 Deutscher ödülü sahibi kitabını ele alıyoruz.

Okuması zor bir kitap

Kitap, hiç kuşkusuz, Marksizm içinde dünya genelinde son yılların en önemli yapıtlarından biri. Krausz, temel olarak, Lenin'in çeşitli dönemlerdeki teorik eserlerinin, salt güncel politik gelişmelerin zorladığı çalışmalardan ibaret olmadığını, Lenin'in eserlerinin ve icraatlarının tümünü kapsayan bir "entelektüel gelişim hattı" bulunduğunu öne sürüyor (s. 11) ve bu hattı sergilemeye çalışıyor. Bu epey iddialı bir girişim elbette, fakat Krausz bundan alınının akıyla çıkıyor. Yazarla her konuda hemfikir olmasak da, Krausz'un, Lenin'in siyasi, felsefi, teorik düşüncesini tutarlı bir bütünlük içinde ortaya koyduğu kesin. Üstelik bunu zorlama bir şekilde, Lenin'i çelişkilerinden arındırıp asla yanılmayan mitolojik bir kahraman biçiminde sunarak yapmıyor. Krausz'un Lenin'i, politik sorunlarla boğuşan, bunlara (Marksizmin ışığında) yaratıcı çözümler bulmaya uğraşan, bazen hatalar yapan ama yanlış yaptığını gördüğünde bundan dönmeyi de bilen, aslında daima "öğrenen" bir tarihsel kişilik olarak gözümüzün önünde canlanıyor.

Temelde bir "entelektüel" biyografi olan bu kitabı okumanın kolay olmadığını en başta belirtmek lazım. Zorluğun bir nedeni, kitabın konu hakkında belirli bir ön bilgiye sahip okurlara hitap etmesi ve dilinin basit olmaması. Bir diğer nedeni ise, meslekten tarihçi olan (Rus tarihi uzmanı) Krausz'un titiz tavrı nedeniyle, metinde çok sayıda dipnotun bulunması. Bu iki faktör dikkate alındığında, özellikle Lenin'e fazla aşına olmayan gençler açısından, konuya en iyi giriş kitabı olduğu söylenemez. Fakat bu alanda az çok mesafe kat etmiş okurlar açısından çok faydalı bir kaynak olacağı söylenebilir.

Kitabın zor okunur olmasının bir nedeni de maalesef Türkçe çevirisi. Bazı cümleler hiç anlaşılmıyor; ayrıca hatalı terminoloji tercihleri ve yazım yanlışları kimi zaman can sıkıcı düzeye ulaşıyor.¹ Çevirmenin elinden geleni yaptığına kuşku yok ve

¹ Sözü geçen sorunlara sayfalar dolusu örnek vermek mümkün, fakat yazıyı uzatmamak için birkaç örnekle yetineceğiz. Anlaşılmayan cümleler: "Bununla birlikte analiz ve sosyal teori bakımından, sınıf asıl Kuzey Amerika'da kışlıyor" (s. 22, dn 38). "Kavramlaştırması, bir anı tarihi halinde terahe kapı açıyor ..." (s. 23, dn 40). "Kapitalistler dünyayı özel bir gazezleri olduğundan bölmezler, bunun nedeni güçlerin kar elde etmek için bu yöntemi kullanacak kadar yoğunlaşmasını engellemek için bölerler" (s. 108, dn 3). "Lenin'in Hegel okuması nosyonuna gizli epistemolojik yara..." (s. 206,

emeğine saygı duymak gerekiyor. Böyle bir kitabı çevirmenin ne kadar zor, ne kadar bıktırıcı ve nankör bir iş olduğunun farkındayız. Fakat çeviri sonrası aşamalarda (redaksiyon ve yayına hazırlama aşamalarında) yayınevi daha titiz davranabilirdi diye düşünmemek elde değil. Bu önemli kitabın daha sonraki baskılarında çeviri ve yazım hatalarının giderilmesini bekliyoruz.

Kitabın genel yapısı

Kitap, Lenin üzerine literatürün, başlangıcından günümüze dek, kısaca ele alındığı bir ön sözle birlikte, sekiz ana bölüm ve bir de özet bölüm içeriyor. En sona ise kapsamlı bir “Rusya tarihi kronolojisi” ve kitapta adı geçen kişilerin kısa biyografileri ek olarak konulmuş.

Birinci bölüm, kitaba bir tür giriş niteliği taşıyor ve Lenin'i somut bir birey olarak tanıtıyor. Bu bölüm, SSCB'de çeşitli politik kaygılarla uzun süre gizli tutulan ancak son dönemde açığa çıkan birtakım bilgiler de veriyor. Örneğin Lenin'in anne tarafından büyük babasının Yahudi kökenli olduğunu öğreniyoruz (s. 35). Lenin'in spora ve satranca olan merakına, Rusya'daki ve sürgündeki disiplinli yaşamına, sevgi ilişkilerine, kişiliğinin diğer ayrıntılarına tanık oluyoruz. İktidarı aldıktan sonra da mütevazı yaşamını sürdürmüş olduğunu okuyoruz. Bu bölüm kitabın argümanı açısından çok büyük önem taşımasa da, okuyucunun Lenin'i bir insan olarak tanımasını sağlıyor.

Krausz, bu girişin ardından gelen yedi ana bölümde, Lenin'in düşüncesinin evrimini tarihsel bağlamı içinde sergilemeye girişiyor. Kitabın argümanlarını özetlemeyeceğiz, fakat bazı temel vurgularını aktarmak ve “Lenin araştırmaları” literatürüne getirdiği yenilikleri belirtmek faydalı olacak.

dn 14). “Büyük Savaş’a dair günümüzdeki analizler dahi, bu ikili analizi siyasi nedenlere dayanarak (hanedansal ya da zaman zaman “demokratik”) “felsefi anlamda” yapısal çözümlemesini yapmak için uğraşırlar” (s. 224). “Kendi pozisyonunu olaylara çok yakından dahil olmuş biri olmadığından kendi pozisyonunu dışarıda tanımlamış ve böylece daha geniş bir durumda siyasi duruşunu değiştirebilme seçeneğini açık bırakmıştı. Buna rağmen öyle bir metodolojik ve teorik özellikler göstermişti ki, uzun vadeli analitik eğilimleri daha sonraki süreçlerde de kabul görmüş ve siyasi “durumlara” bağımsız kalabilmişti” (s. 266, dn 31). Terminoloji tercihleri: “kendinde sınıf” terimi “kendiliğinden sınıf” biçiminde, “kendi-için sınıf” ise “sınıf için sınıf” biçiminde karşılanmış (s. 22). “Geric” anlamındaki “reaksiyoner”, ilk bölümlerde “tepkisel” diye karşılanırken (s. 150, 163), daha sonra “reaksiyoner” biçiminde bırakılmış (s. 184 ve sonrasında). “Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni” başlıklı çalışma “Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Yedek Parçası” haline gelmiş (s. 209, 254). Bir dipnotta ise “Üç Kaynak ve Marksizmin Üç Tamamlayıcı Parçası” denilmiş (s. 255, dn 9). “Görelî artı değer” terimi bir yerde “rölatif artı değer” diye karşılanırken (s. 506), aynı sayfada dipnotta “nispi artı değer” denilmiş (dn 15). Lenin'in Ekim devrimi öncesinde yeraltına indiği günlerde yanında tuttuğu meşhur “mavi defter”, “mavi kaplı kitap” olmuş (s. 90). Bir yerde, aynı kişinin adı iki sayfada üç farklı şekilde yazılmış: Dimanshteyn (s. 386, dn 225), Dimanşteyn (s. 387) ve Diamanshteyn (s. 387, dn 229). Stalin döneminin meşhur “Kısa Ders” metninin başlığı ise “Kısa Gidişat” haline gelmiş (s. 474, dn 69). Örnekler çoğaltılabilir, fakat mesele anlaşılmış olmalı.

Ekim Devrimi öncesinde

Krausz'un Lenin'e herhangi bir şekilde "iltimas" geçmediği, hatta yer yer biraz fazlaca "eleştirel" davrandığı söylenebilir. Fakat Krausz bunu dışarıdan birisi olarak değil, daha ziyade bir Leninist olarak yapıyor. Yapıtın temel tezi, son bölümde yer alan "Tarih Lenin'in Marksizmini Rus Devrimi bağlamında haklı çıkarmış, *devrimden sonraki* gelişmelerle ilgili fikirlerini ve emellerini doğrulamamıştı" (s. 513) cümlesinde ifade buluyor.

Krausz'un vurguladığı gibi, Lenin, Marksizmi politik pratiğe yol gösteren bir eylem rehberi olarak kavramış bir devrimciydi. Genç Lenin'in düşüncesinin evriminde *Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi* belirleyici önem taşımıştı, zira bu çalışma, "Rusya'nın kapitalist yola girmiş olduğunu" kanıtlamaktaydı (s. 112). Fakat bu, Rusya'nın *özgüllükleri* bağlamında şekillenen, tarım sorununun büyük önem taşıdığı bir kapitalizm türüydü. Bu ikili vurgu, hem Rus Marksizmini önceleyen Narodnik gelenekten hem de (bu geleneğin simetrik karşısı gibi görünen ama aslında örtük şekilde ona bağlanan) liberalizmden kopuşu getirmişti. Bu dönemde Lenin, Rus devriminin bir dünya devrimini tetikleyeceğini sezmış bulunuyordu (s. 125). Devrime önderlik edebilecek fail ise zayıf ve özerklikten yoksun burjuvazi değil, yeni gelişen proletarya olacaktı. Krausz'a göre 1905 devrimi bu durumu daha da açık hale getirecekti.

1905 devrimi sonrasında Stolypin reformları, tarımda büyük toprak mülkiyetini yerleştirmeyi ve kapitalist gelişmeyi hızlandırmayı hedefledi. Oysa geniş köylü kitlesi toprakların bölüşümünden yanaydı ve devrimci bir aktör haline gelmişti. İşçi sınıfının öncülüğünde "proletarya ile köylülüğün demokratik diktatörlüğü" formülasyonu bu bağlam içinde şekillendi (s. 136). Burjuvazi devrimi durdurmaya çalışırken, devrimin burjuva demokratik ve sosyalist aşamaları iç içe geçmekteydi. Krausz'a göre, bu süreklilik Lenin'in düşüncesinde zamanla daha belirgin hale gelmiştir (s. 283).

1905 devrimi sonrası yaşanan gericilik döneminde, Lenin'i bir yandan "sağ" (Menşevik), bir yandan da Bolşevik Partisi içindeki "sol" (Bogdanov grubu gibi) akımlarla mücadele ederken görüyoruz. Krausz, Lenin'in Bogdanov ile olan çatışmalı ilişkisine geniş yer ayırıyor. Genel olarak, tartışma Duma'ya (meclise) vekil gönderip göndermeme meselesi üzerinde dönmüş olmakla birlikte (Lenin boykot taktığının ancak devrimci dalganın yükseliş dönemlerinde geçerli olabileceği kanısında), arka planda ciddi teorik ve felsefi farklılıklar yer alıyor. Bu çerçevede, Krausz'un (ve Lenin'in), revizyonist akımların neredeyse kural olarak diyalektiğe sırt çevirdiğini tespit etmesi önemli (s. 178, 182). Ayrıca, Krausz, Lenin'in Cihan Harbi sırasındaki Hegel okumalarının önemini de vurguluyor (s. 206–213). Lenin'in, diyalektiğe "kapitalist sistemi yıkmak için sosyal ve tarihsel anlamda felsefi, teorik ve pratik bir araç ya da yöntem olarak" (s. 208) yaklaştığını hatırlatıyor. Böyle bir yaklaşım sonucunda ulaştığı pratik–taktik esnekliğin de "Luxemburg, Bukharin ve Plekhanov

ile, özellikle ulusal mesele, devrimci strateji ve sosyal demokrat ittifak politikaları üzerine girdiği tartışmalarda” iyice açığa çıktığını belirtiyor (s. 213).

Krausz, Ekim Devrimi döneminde yazılan ve devrimin felsefesini ortaya koyan *Devlet ve Devrim*'e—haklı olarak—büyük önem veriyor. Krausz'a göre bu kitapta Lenin, bir yandan anarşist ütopyacı akımlarla, bir yandan da revizyonist parlamentarizmle mücadele etmiştir (s. 275). Tek partinin diktatörlüğünden ziyade, devletin ortadan kalkacağı bir sosyalizmi öngörmüştür. Krausz'a göre, “Lenin, burjuva cumhuriyetine karşı işçilerin doğrudan iktidarını savunmakla kalmaz, ayrıca da devlet sosyalizmi ile yani ‘sosyalizmin kuruluşunu’ devlet gücüyle gerçekleştirmeye de mesafe koyar” (s. 284). Liberal eleştirilerde öne sürülenin aksine, Lenin “devletçi” bir kavrayışa yaslanmamıştır (s. 285).

Bununla birlikte, devrimin ardından iç savaşın başlamasıyla, pratik ihtiyaçlar ve devrimin savunulması ön plana çıkacaktır. Partinin rolü artarken, işçi sınıfının öz örgütlerinin rolü azalacaktır (s. 293). Bu çerçevede, Krausz, Ekim Devrimi sonrasında Lenin'in gelişmeleri kuramlaştırmada belirgin bir zorlukla karşılaştığını öne sürüyor. Söz konusu zorluklar birbiri ile bağlantılı iki hat üzerinde ortaya çıkmıştır.

Ekim Devrimi sonrasında

Birinci hatta dünya devrimi eksenini diyebiliriz. Lenin'in Rus devriminin başarısını Avrupa (özellikle Almanya) devrimi ile bağlantı içinde gördüğü biliniyor. Bununla birlikte, Brest-Litovsk anlaşması örneğinde görüldüğü gibi, Avrupa devrimi başlayana dek en önemli öncelik, Rus devriminin kazanımlarını korumak olacaktır. Yakın dönemde, Lenin'in Rus sosyalizminin Avrupa zemininden kopmasından büyük kaygı duyduğuna dair yeni belgeler ortaya çıkmıştır (s. 404–9, 416–7). Fakat beklenen Avrupa devriminin gecikmesi, yavaş yavaş “büyük güç politikası”na doğru bir yönelişe yol açacak, daha sonraki Stalinist dönemde ise bu tek gerçek haline gelecektir. Krausz'a göre 1920'lerde “Lenin'in motivasyonu dünya devrimi ideali ölçeği içinde hareket ettiğini ancak gündelik kararlarını egemen gücün reel politığının etkisinde vermiş olduğunu gösterir” (s. 424). Dünya savaşının, devrimin, iç savaşın ardından gelen büyük 1921–22 kıtlığının ve ülke içindeki isyanların doğurduğu acil pratik sorunlar, kaçınılmaz olarak, teorik tahlilin önüne geçmiştir. Bir bakıma, dünya devrimi meselesinde Lenin somut durumun somut tahlilini yapamamıştır. Rusya'da kapitalizmin gelişiminin tahlilinden farklı olarak, Batılı ülkelerin ekonomik–sınıfsal gelişimini yeterli düzeyde tahlil edememiştir (s. 506). Örneğin, emperyalizm teorisi bağlamında, Batılı işçi sınıfının oportünist ideolojik politik etkilerden nasıl kurtulacağı konusunu açıklığa kavuşturamamıştır. Emperyalizm çağında demokratik taleplerle sosyalizm arasında bir bağ kurmasına rağmen, demokratik bir bağlamda birbirinden farklı (heterojen) çıkarların ne şekilde karara bağlanacağı konusunda netlik sunamamıştır (s. 227, 240–2). Batılı işçilerin ideolojik–politik formasyonunu ve genel olarak Avrupa'daki koşulların devrim için olgunlaşma düzeyini yeterince

tahlil edememiş, devrimin nasıl “ihraç” edileceği konusunda da net bir görüş geliştirememiştir (s. 425, 427).

Zorlukların ortaya çıktığı ikinci hatta Rusya eksenini diyebiliriz. Bu ekseninde, Lenin’in *Devlet ve Devrim*’de öngördüğü sosyalizm anlayışının pratik sorunlar karşısında giderek solması söz konusudur. Bu bağlamda, 1918’de iç savaş koşulları, devlet denetiminde piyasadan savaş komünizmine geçişi zorlamıştır. Daha sonraki dönemde NEP’e geçişle birlikte devletin rolü artmış (devlet kapitalizmi), proletarya diktatörlüğünü proletarya değil parti gerçekleştirmek durumunda kalmıştır (s. 451–3, 463). Krausz’a göre, ortaya çıkan Sovyet devleti “proletaryan filizlere sahip bürokratik bir devlet” olarak tanımlanabilir (s. 465). Nitekim Lenin de ömrünün son yıllarında bir yandan sağlık sorunlarıyla boğuşurken bir yandan da gelişen bürokratizm eğilimleriyle mücadele etmeye çalışacaktır. Fakat bu mücadele başarılı olamamış; işçi sınıfının öz savunma araçları, işçi demokrasisi, diktatörlüğün proleter karakterini sağlama alacak mekanizmalar geliştirilememiştir. Krausz bunun “diyalektiğe ihanet” olduğunu söyleyecek kadar ileri gidiyor (s. 469).

Krausz’un Ekim Devrimi sonrası dönemde izlenen politikalarla ilişkili olarak Lenin’e yönelttiği bazı eleştirileri yukarıdaki iki paragrafta özetlemeye çalıştık. Bu eleştirilerde Krausz’un ölçüyü kaçırdığı kanısındayız. Zira devrimin tüm sorunlarını tek bir bireyin (bu birey Lenin gibi “dünya tarihsel” bir kişilik olsa bile) üzerine yıkmak pek gerçekçi bir yaklaşım sayılamaz. Lenin’in kişisel hataları elbette vardır; fakat bütünlüklü ve diyalektik bir tahlilin, bir dünya savaşının ortasında nispeten geri bir ülkede başlayan devrimin “nesnel öznel” sınırlarından söz etmesi beklenir. Eksiklikler, deneme–yanılgılar, düzeltmeler, “çubuğu diğer yana bükme”ler bu sürecin zorunlu bileşenleridir. “Büyük güç” politikasının mutlaklaştırılması, işçi sınıfı örgütlerinin sönmelenmesi, bürokrasinin yükselişi, ayrıca “diyalektiğe ihanet”, Lenin dönemini değil Lenin sonrası Sovyetler Birliği’ni karakterize eder.

Krausz, geçiş döneminin “devlet kapitalizmi” (NEP) evresinde Lenin’in dört potansiyel gelişim hattı çizdiğini belirtiyor. Birincisi, Lenin’in vefatının ardından Buharin tarafından iç yüzü ortaya konulan “Ustralyov senaryosu”. Bu senaryo, temel olarak “burjuvasız kapitalizm” yahut kapitalizmin diktatoryal restorasyonu anlamına geliyor. Bunun dışında sosyalizm doğrultusundaki üç alternatif ise, **Krausz’un terimleriyle**, şu şekilde: (i) NEP’in genişletilip derinleştirilmesi anlamında, Buharin’in adıyla anılan “piyasa sosyalizmi”; (ii) Stalin’in adıyla anılan, devlet mülkiyetini ortak mülkiyete dönüştürmekte hiçbir esneklik göstermeyen ve zamanla piyasa sosyalizmine açılan “devlet sosyalizmi”; (iii) Lenin’in düşünce biçimi olan, “Otodinamik –kendisini var eden– ve ihtiyaç bazlı üretimin, doğrudan demokrasinin, kooperatif girişimlerinin ve üretici ile tüketici kolektiflerinin zemini üzerinde kurulan sosyalizm kavramı” (s. 491–492). Krausz, Lenin sonrası dönemde “devlet sosyalizmi”nin baskın çıktığını, bunun da daha sonra piyasa sosyalizmine ve nihayetinde kapitalizme yol verdiğini tespit ediyor. Bu tespitler aydınlatıcı olmakla

birlikte, tıpkı “piyasa sosyalizmi” gibi, Krausz’un Sovyet deneyimini tanımlarken çok fazla başvurduğu “devlet sosyalizmi” kavramının da terimler arasında bir çelişki içerdiği ve Marksist teoride yeri olmadığı kanısındayız (nitekim Lenin her iki kavramı da kullanmıyor). Krausz çelişkinin kavramda değil gerçeklikte yer aldığını söyleyerek itiraz edebilir, fakat “piyasa sosyalizmi” de “devlet sosyalizmi” de nihayetinde sosyalizmin meşru, geçerli biçimleriymiş gibi bir anlam ortaya çıkıyor (bir de Krausz’un kullanmadığı, ama epeyce yaygınlık kazanan “reel sosyalizm” kavramı var ki, Marksistlerin artık herhangi bir teorik tahlil çabasından vazgeçtiğini düşündürüyor). Zaman zaman bu tür betimleyici terimlere başvurmak kendi başına elbette vahim bir sorun değil, fakat teorik-kavramsal tutarlılık, Sovyet deneyiminin (nihayetinde başarısızlığa uğrayan) bir “sosyalist inşa girişimi”, SSCB’nin de bir “bürokratik işçi devleti” biçiminde nitelenmesini gerektiriyor. Krausz “otantik sosyalizmin yolu komünal bir toplumu gerçekleştirmek yerine *devlet tarafından yönetilen* toplumun *bürokratik sistemine* çıktı” (s. 512) diyerek benzer bir doğrultuya işaret ediyor gibi görünse de, yorumu biraz kafa karıştırıcı ve dolayısıyla netlikten uzak kalıyor.

Devrim ve şiddet

Krausz’un çalışmasının özgün ve değerli yönlerinden biri, literatürde bolca görülen, Ekim devriminin ardından ortaya çıkan şiddet ortamından Bolşevikleri sorumlu tutan liberal anlayışla çeşitli bağlamlarda uzun uzun tartışması. Krausz, Lenin’in de Bolşeviklerin de hiçbir şekilde şiddet meraklısı olmadığını, modern şiddetin asıl kaynağının dünya savaşı ve emperyalizm olduğunu haklı olarak vurguluyor. Kızıl terörün, burjuvazinin beyaz terörüne karşı ortaya çıktığını, temelde bir savunma refleksi olduğunu ayrıntılı ve ikna edici şekilde sergiliyor.

1919 yılının Ocak ayında Menşevik tarihçi Nikolay Rozkov’un, Gorki aracılığıyla iletilen (yakın zamanda ortaya çıkan) bir mektupta Lenin’e beyaz teröre karşı kişisel diktatörlük kurmasını önerdiğini, Lenin’in ise bunu sert şekilde reddettiğini öğreniyoruz (s. 324–328). Yine aynı yıl içinde, Lenin’in ve Bolşeviklerin, köylülerin kolektiflere zorla katılmasına karşı çıktıklarını görüyoruz (s. 340). Ekim Devrimi sonrasında dağıtılan Kurucu Meclis meselesinde de Krausz –yine haklı olarak– esas sorunun Bolşevikler neden Kurucu Meclisi dağıttılar sorusu değil, bunu nasıl, hangi güçle yapabildiler sorusu olduğunu vurguluyor. Kurucu Meclis’in sovyet iktidarına hasım bir burjuva–parlamentar iktidarın aygıtı olduğunu hatırlatıyor (s. 301–308). Ayrıca Bolşeviklerin, son ana dek uzlaşma aramakla birlikte, karşı devrim güçlerinin isyan bayrağını açması nedeniyle sert tedbirlere yönelmek zorunda kaldığını da belirtiyor.

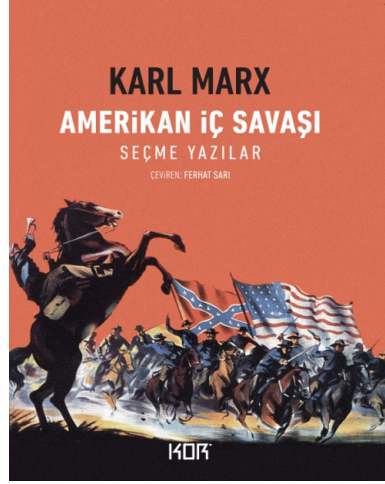
Ekim Devrimi sonrasında iç savaşla doruğa tırmanan şiddet dalgasının pek bilinmeyen bir yönü de Yahudilere karşı uygulanan sistematik pogromlar (s. 364 vd). Krausz, literatürde pek bahsi geçmeyen, toplamda 200 bin civarında Yahudi’nin

öldürüldüğü bu katliamları hatırlatıyor. Rusya topraklarındaki köklü Yahudi düşmanlığının, özellikle Polonya yenilgisi sonrasındaki geri çekilme esnasında Kızıl Ordu saflarında dahi görüldüğünü vurguluyor. Lenin'in aldığı en sert önlemler, kural olarak, bu beyaz (bazen de kırmızı) pogromcu teröre karşı alınmıştır. Krausz'a göre Lenin'in, anti-semitizm ile anti-komünizm arasındaki bağı ilk fark eden kişi olduğu söylenebilir (s. 395).

Kısacası özellikle liberal yorumlarda öne çıkarılan “devrimci şiddet” ve “terör” konularında Lenin ve Bolşevikler belki en son suçlanması gerekenlerdir. Şiddetin ve terörün başlıca kaynağı emperyalist politikalarıdır, bunların beslediği beyaz terördür, her türlü özgürleşme çabasına set çekmeye çalışan gerici faşist örgütlenmelerdir. Yüz yıl önce böyleydi, bugün de böyle. Gerisi ise eskilerin deyimiyle laf-ı güzafıdır.

Sonuç

Krausz'un Lenin'i, son tahlilde, tarihin en büyük devrimcisi olarak, derin bir kavrayışa sahip bir politik önder profiliyle karşımızda ete kemiğe bürünüyor. Nihayetinde, dünya tarihinin en önemli olaylarından biri (belki en önemlisi) olan Ekim Devrimi'nin tam göbeğinde, karşısına çıkan binlerce soruna Marksizme dayanarak çözüm üretmeye çalışmış, bunların çoğunda başarılı olmuş, bir bölümünde ise kaçınılmaz olarak tökezlemiş bir büyük tarihsel kişilikten söz ediyoruz. Lenin'den, Ekim Devrimi pratiğinden, onu izleyen Sovyetler Birliği deneyiminden öğrenecek çok şeyimiz var. 21. yüzyılın sosyalist devrimleri yola sıfırdan başlamayacak; geçmiş deneyimlerden, zaferlerden ve yenilgilerden dersler çıkararak ve çıkarabildiği ölçüde ilerleyecek. Bu bakımdan, Krausz'un Lenin üzerine Marksist literatüre çok önemli ve değerli bir katkı yapmış olduğu kesindir. Yapıtın önümüzdeki yıllarda çokça okunacağını ve “klasik” haline geleceğini söylemek bir kehanet olmayacaktır.

Karl Marx, *Amerikan İç Savaşı: Seçme Yazılar*
Çeviri: Ferhat Sarı,
İstanbul, Kor Kitap, 2019.

Kapitalizm ve kölelik

Özdeniz Pektaş

Marx'ın, Amerikan İç Savaşı (1861–1865) üzerine kaleme aldığı gazete yazılarının ve mektuplarının yer aldığı bu derlemeyi üç ana başlık altında incelemek mümkün: 1) Lincoln'ün liderliği. 2) İç savaşın uluslararası işçi sınıfı açısından önemi. 3) Amerika Birleşik Devletleri'nin (özgür emeğin hâkim olduğu) Kuzey'i ve (kölec) Güney'i arasındaki çatışmanın nedenleri ve mücadelenin karakteri.

Marx, Kuzey'in zaferinin yaklaştığı bir tarihte (28 Ocak 1865'de), Uluslararası İşçi Birliği adına yazdığı kutlama mektubunda, ABD başkanı Abraham Lincoln'e "işçi sınıfının kararlı oğlu" diye hitap etse de savaşın daha erken aşamalarında izlediği uzlaşmacı çizgiyi sert bir dille eleştirmiştir. Bu eleştirilerde, Marx'ın "köle sahiplerini köleleri özgürleştirmekle tehdit etmiş ilk Kuzey generali" (s. 47) olduğunu söylediği John Charles Fremont merkezi bir öneme sahip. Fremont 1861 yılının Ağustos ayında, Kuzey'e karşı silahlı ayaklanmaya kalkışanların ya da bu kalkışmalara yardım edenlerin mülklerine el konulacağını ve bu kimselerin kölelerinin özgür insanlar olarak görüleceğini ilan eden bir bildirge yayınladı. Ancak Lincoln generalden bu bildiri derhal geri çekmesini ister ve daha sonra, 2 Kasım

1861 tarihinde Fremont'u Missouri'deki komutanlık görevinden alır. Lincoln'un (Marx'ın tabiriyle) bu korkakça hamlesi, Kuzey'in Güney'e komşu sınırları içinde yer alan "sadık" köle sahiplerini ürkütmemek, onları Güney'in kollarına atmamak için verilmiş bir tavizdir. Ancak, uzlaşmalardan medet umulacak eşik çoktan aşılmıştır ve olayların gidişatı Kuzey liderliğini "kölelere özgürlük" ilan edilmesine zorlamaktadır. Liderliğin yasal düzenlemelere ve müzakereye dayalı reformist yönelimini terk etmeye ve devrimci bir savaş vermeye zorlanması noktasında Marx tabandan gelen basınca güvenmektedir:

Ordunun ana gövdesini temin eden New England ve Kuzeybatı, hükümeti devrimci bir savaş yürütmeye zorlama ve Amerikan bayrağına "Köleliğin Kaldırılması" sloganını yazma hususunda kararlı. Lincoln dışarıdan gelen bu baskıya boyun eğmek konusunda ağırdan alıyor. Fakat buna uzun süre direnemeyeceğini kendisi de biliyor. Sınır eyaletlerine, kölelik kurumundan gönüllü olarak ve avantajlı sözleşme koşulları altında vazgeçme çağrısında bu yüzden bulundu. Lincoln, bugüne kadar Güney'deki köleliği dokunulmaz kılan ve Kuzey'in büyük radikal çözümünü uygulamasını engelleyen tek şeyin sınır eyaletlerinde köleliğin hüküm sürmesi olduğunu biliyor. Ancak Lincoln eğer "sadık" köle sahiplerinin cömert konuşmalar ve rasyonel argümanlarla harekete geçirebileceğini düşünüyorsa hata yapıyor. Onlara sadece zor boyun eğdirecektir (s. 103).

Marx'ın, 7 Eylül 1864 tarihinde Engels'e yazdığı mektuba bakıldığında, savaşın son dönemlerinde dahi, Lincoln'un iç savaşı nihai hedefine ulaştırabileceğinden şüphe duyduğu ve kölelik karşıtı cephenin radikal kanadının mücadelenin liderliğini ele geçirmesinin köleliğin ilgasının ötesine geçen bir devrime yol açabileceğini düşündüğü görülmektedir. Kuruluşundan itibaren politik perspektifini köleliğin daha geniş topraklara yayılmasını önlemekle sınırlayan ve dolayısıyla köleliğin mevcut bulunduğu bölgelere müdahalede bulunmaktan kaçınmış olan Cumhuriyetçi Parti, ifadesini ordu saflarında bulan ancak liderliği alamayan bu radikal kanadın aşağıdan uyguladığı toplumsal tazyik sayesinde köleliği ilga etmiştir. Peki, Cumhuriyetçileri ileriye doğru itmeye çalışan yalnızca ABD içindeki devrimciler midir? Bu sorunun cevabı, bizi diğer bir başlığa, iç savaşın uluslararası işçi sınıfı açısından önemine getiriyor.

Marx'a göre, Amerikan İç Savaşı daha ileri mücadelelerin önünü açacak bir dönüm noktasıdır. *Kapital*'in Almanca birinci baskısı için yazdığı önsözde şunları söylemektedir: "Amerikan bağımsızlık savaşı, 18. yüzyılda, Avrupa orta sınıfları için uyarı çanını nasıl çaldıysa, Amerikan iç savaşı da, 19. yüzyılda, Avrupa işçi sınıfı için aynı şeyi yaptı".¹ Marx bu satırları Amerikan İç Savaşı'nın sona ermesinden iki yıl sonra, 25 Temmuz 1867'de yazmıştır. Fakat derlemeye baktığımız zaman

¹ Karl Marx, *Kapital I*, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2004, s. 17.

görüyoruz ki, bu uyanış, savaş henüz devam ederken, hem de İngiltere'ye pamuk sevkiyatını engellemek için Kuzey'in Güney'i abluka altına aldığı ve bu nedenle İngiliz işçi sınıfının durumunun giderek kötüleştiği bir ortamda gerçekleşmiştir. Yeterli hammadde gelmediği için fabrikalar durmuş, işçi sınıfı arasında sefalet giderek artmıştır.² Bu olumsuzluklara rağmen, “işçi sınıfının ısrarla sessiz kalması ya da sessizliğini yalnızca [İngiltere'nin kölecisi Güney lehine yapacağı askeri] müdahaleye karşı ve Birleşik Devletler [Kuzey] için sesini yükseltmek üzere bozması hayranlık uyandırıcıdır” (s. 68). Marx, İngiliz işçi sınıfının Kuzey'e verdiği desteği Marylebone'de yapılan bir toplantı üzerinden örneklendiriyor. Mason ve Slidell adlı iki Güneyli politikacı İngiltere'den destek istemek için Londra'ya gelir. Toplantının katılımcılarından Votes, işçi sınıfının bu duruma sessiz kalamayacağını ifade ettikten sonra, şöyle bir önerge sunar:

Bu toplantı, şu sıralar Amerika'dan İngiltere'ye gelmekte olan isyancıların temsilcileri Mason ve Slidell'in bu ülkenin işçi sınıfının ahlaki sempatisine kesinlikle layık olmadıklarını kararlaştırır. Zira kendileri köle sahibi olmalarının yanı sıra tam da şu anda Amerikan cumhuriyetine karşı isyana kalkışan ve tüm ülkelerin işçi sınıfının sosyal ve politik haklarının yeminli düşmanı olan zorba bir kliğin aleni temsilcileridirler (s. 69).

Kapital'deki “uyanış” vurgusu, Lincoln'e yazılan mektupta da yinelenmektedir:

Avrupa işçi sınıfı [...] köle sahipleri isyanının, mülkiyetin emeğe karşı girişeceği haçlı seferinin tehlike çanı olduğunu ve emekçiler nezdinde geleceğe dair umutların ve hatta geçmiş kazanımların da Atlantik'in öte yakasındaki bu büyük savaş içerisinde tehlike altında olduğunu vakit kaybetmeksizin anladı. Bundan dolayı, her yerde pamuk krizi yüzünden maruz kaldığı zorluklara sabırla katlandı, kölelik yanlısı müdahaleye ve kendinden 'üstünlerin' sıkıştırılmalarına coşkuyla karşı çıktı ve Avrupa'nın pek çok yerinden gelerek bu haklı dava uğruna kendi payına düşen kanı akıttı.

2 Marx bu durumu ironiye başvurarak şöyle anlatıyor: “Amerikan iş savaşının yol açtığı pamuk bunalımı sırasında, pamuk işçilerinin sağlık durumlarını incelemek için İngiliz hükümetince Lancashire, Cheshire ve başka yerlere gönderilen Dr. Edward Smith, sağlık açısından ve işçilerin fabrika atmosferinden uzaklaşmaları dışında bu bunalımın bazı yararlı yanları olduğunu bildirmiştir. Kadınların şimdi, “*Goffey's Cordial*” ile zehirlenmek yerine, bebeklerini emzirmek için yeterli boş zamanları vardı. Yemek pişirmeyi öğrenecek zamanları da vardı. Ama ne yazık ki, bu sanatı, tam da, pişirecek bir şeyleri olmadığı bir sırada öğrenmişlerdi. Sermayenin, kendini genişletme amacıyla, aile yuvaları için gerekli-emeğe bile nasıl el koyduğunu buradan da görüyoruz. Bu bunalım, aynı zamanda, işçilerin kızlarının dikiş okullarında dikiş öğrenmeleri için de yararlı olmuştur. Bütün dünya için iplik eğiren emekçi kızların dikiş dikmeyi öğrenebilmeleri için, bir Amerikan devrimi ve uluslararası bir bunalım gerekmişti!” (a.g.e., s. 380).

Burada, yeniden liderlik meselesine dönmek istiyoruz. Yukarıda bu mektubun bir kutlama mesajı olduğunu söyledik. Ancak, hem burada alıntılarımızda kısmında hem de metnin genelinde görülebileceği gibi, esas amaç, Lincoln'e uyarılarda bulunmak, işsizliğe, yoksulluğa katlanıp canını ortaya koyarak Kuzey'i destekleyen işçi sınıfının taleplerinin yerine getirilmesi gerektiğini hatırlatmaktır. Lincoln'e "işçi sınıfının kararlı oğlu" diye hitap edilmesinin, bu anlamda, hak edilen bir payenin verilmesinden ya da liderliğinin hakiki doğasının tanımlanmasından ziyade, takip edilmesi zaruri olan istikamete işaret etme amacı taşıdığını düşünüyoruz.³

Marx, yine bu mektupta, Avrupa'daki uyanıştan söz ettikten hemen sonra, iç savaşın Amerikan işçi sınıfının bilincinde yarattığı dönüşümü şöyle ifade etmektedir:

Kuzey'in esas politik gücü olan işçiler köleliğin kendi cumhuriyetlerini kirlletmesine izin verirken, kendi rızası olmadan sahiplenilen ve satılan siyahların karşısında kendisini satma ve kendi efendisini seçme özgürlüğünün beyaz işçilerin en yüce hakkı olduğuyla övünürken, emeğin gerçek özgürlüğünü elde edemediler veya Avrupalı kardeşlerini özgürlük için verdikleri mücadelede destekleyemediler. Fakat ilerlemenin önündeki bu engel iç savaşın kızıl deniziyle sökülüp atıldı (s. 142).

Marx'ın, kölelik karşıtı cephenin radikal kanadının mücadelesinin öncülüğünü eline alması durumunda, devrimin köleliğin ilgasından daha fazlasını hedefleyen bir yönelişe gireceği tespitini yukarıda belirtmiştik. Bu gerçekleşmemiş olsa da, iç savaşın Kuzey'in zaferiyle sonuçlanması, yalnızca beyaz ve siyah emekçiler arasındaki bariyerleri yıkmakla kalmamış, aynı zamanda bir bütün olarak işçi sınıfı mücadelesinin yükselişinin önünü açmıştır:

İç savaşın ilk meyvesi, Atlantik'ten Pasifik'e, New England'dan California'ya soluk soluğa gidip gelen bir lokomotif hızıyla yayılan sekiz saatlik çalışma hareketi oldu. Baltimore'da 6 Ağustos 1866'da yapılan Genel İş Kongresi şu bildiriyi yayınladı: "Bugünün ilk ve en büyük zorunluluğu, bütün Amerika Birleşik Devletleri'nde, sekiz saatlik çalışmayı, normal işgününü kabul eden bir yasayı yürürlüğe koyarak, bu ülkenin emeğini kapitalist kölelikten kurtarmaktır. Bu şanlı sonuca erişene dek bütün gücümüzle çalışmaya kararlıyız."⁴

3 Neil Davidson, Marx'ın Lincoln'e atfettiği bu sıfatın hatalı ve yanıltıcı olduğunu öne sürmektedir (Neil Davidson, *How Revolutionary were the Bourgeois Revolutions?*, Haymarket Books, 2012, s. 165-166). Biz bunun üstünkörü bir yorum olduğu kanaatindeyiz. Engels'e gönderdiği, 2 Aralık 1864 tarihli mektubunda, Marx, kendi ifadesiyle, bu *ajitasyon* metninde kullanacağı ifadeleri seçmek ve metnin içeriğini bayağı bir demokratlıktan uzak tutmak için kılı kırk yardığını söylemektedir.

4 K. Marx, a.g.e, s. 291-292.

Amerikan İç Savaşı'nın uluslararası işçi sınıfı açısından öneminin diğer bir nedeni de göçmenler vasıtasıyla kıtaya taşınan, Avrupa'daki 1848 devrimlerinin deneyimini ve mirasını bünyesinde taşıyor olmasıdır. Robin Blackburn, İngiliz, İrlandalı ve özellikle Alman göçmenlerin hem cumhuriyetçilik ile kölecilik karşıtlığının toplum katmanlarında yayılmasında hem de Kuzey'in önderliğinin ileriye doğru itilmesinde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Örneğin, Marx'ın uzun zamandır arkadaşı ve yoldaşı olan, 1848 devriminin yenilgisinin ardından Amerika'ya göç eden ve 1853 yılında Amerikan İşçi Birliği'nin kurulmasında rol alan Joseph Arnold Weydemeyer Kuzey saflarında Albay rütbesiyle savaşımıştır.⁵

Gelelim son başlığımıza. Marx, İngiliz basınının iç savaşı korumacılığa (Kuzey) ve serbest ticarete (Güney) dayalı sistemler arasında vuku bulan bir gümrük savaşı olarak sunmasına karşı çıkmaktadır. Meselenin bu şekilde aksettirilmesi, İngiltere'nin Güney lehine izlediği politikayı meşrulaştırmayı amaçlarken kölelik sorununu görünmez kılmaktadır. Diğer yandan, Kuzey, Güney'in zenginliğine el koymak için savaş çıkarmakla suçlanmakta ve saldırgan bir tavır sergilemek yerine Güney'in barışçıl bir şekilde ayrılmasına izin vermeye davet edilmektedir. Marx bu ikinci argümana, savaşın Güney tarafından –Fort Sumter saldırısıyla- başlatıldığını söyleyerek itiraz etmektedir: “Güney Konfederasyonu'nun savaşı, köleliğin genişletilmesi ve devam ettirilmesi için yürütülen tam bir fetih savaşıdır” (s. 36). Yani Güney ne meşru müdafaa yapmaktadır ne de Amerika Birleşik Devletleri'nden barışçıl bir şekilde ayrılmak istemektedir. Yeni topraklar kazanarak köleliğin sınırlarını genişletmeyi arzulamaktadır. Bu nedenle iç savaş aslında “iki toplumsal sistem arasındaki, yani kölelik sistemiyle özgür emek sistemi arasındaki mücadeleden başka bir şey değildir. Bu mücadele patlak vermiştir çünkü söz konusu iki sistem Kuzey Amerika kıtasında artık barışçıl bir şekilde yan yana yaşayamamaktadır. Bu durum sadece bir sistemin zaferiyle sona erebilir” (s. 37-38). Marx burada iç savaşın çerçevesini sarıh bir şekilde ortaya koyuyor. Peki, Marx iç savaşı kapitalist üretim tarzı (Kuzey-özgür emek) ve kapitalizm öncesi bir üretim tarzı (Güney-kölelik) arasındaki bir mücadele olarak mı görüyor? Yoksa farklı emek rejimleri üzerine kurulu iki kapitalist üretim tarzı arasında bir mücadele olarak mı? Derlemedeki yazılarda, Marx'ın, üretim tarzı bağlamında bir tartışma yaptığını göremiyoruz. Bunun için, diğer eserlerine bakmak gerekiyor.

Öncelikle şunu söyleyelim: inceleyebildiğimiz eserlerinin hiçbirinde, Marx Güney'deki köleciliği kapitalizmin gelişimini engelleyen bir üretim ilişkisi olarak tasvir etmiyor. Aksini düşündüğünü gösteren örneklerse çalışmalarında mevcut. *Grundrisse*'de, Güney'deki plantasyon sahiplerini kapitalist olarak nitelendirmesinin

5 Robin Blackburn, *Marx and Lincoln: An Unfinished Revolution*, Londra ve New York: Verso Books, 2011, s. 23-28.

bir yakıştırma değil, nesnel durumun bir ifadesi olduğunu belirtmektedir.⁶ *Felsefenin Sefaleti*'nde ise, Güney'deki köleliğin hem ABD hem de dünya kapitalizmi açısından önemini şöyle ifade ediyor:

Doğrudan kölelik, tıpkı makine, kredi ve diğer benzeri şeyler gibi, burjuva sanayinin üzerine inşa edildiği ana direklerden biridir. Kölelik olmadan pamuk olmaz. Pamuk olmadan da modern sanayi olmaz. Kolonileri değerli kılan köleliktir. Koloniler dünya ticaretini mümkün kılar. Dünya ticareti de geniş ölçekli sanayi üretimini. Kölelik, bu nedenle, yüksek öneme sahip ekonomik kategorilerden biridir. Kölelik olmasaydı, dünyanın en ileri ülkesi yani Kuzey Amerika [Amerika Birleşik Devletleri] geri bir toplum olarak kalmaya devam ederdi. Kuzey Amerika'yı haritadan silin, elinizde kaostan, hızla çöküşe sürüklenen bir modern ticaret ve uygarlıktan başka bir şey kalmaz. Amerika'yı haritadan silmek için de köleliği kaldırmanız yeterlidir.⁷

Kapital'de ise aynı minvalde şunları söylemektedir:

Pamuk sanayisi İngiltere'ye çocuk köleliğini getirdiği gibi, Birleşik Devletler için de, daha önce az çok ataerkil bir nitelik taşıyan kölelik düzenini, ticari bir sömürü sistemi haline getirmesi için bir dürtü olmuştur. Gerçekten de, Avrupa'da ücretli işçilerin örtülü köleliği, yeni dünyada kendisine taban olarak, katıksız ve düpedüz bir kölelik düzeninin bulunmasını gerektiriyordu.⁸

Burada alıntıladığımız kısımlara bakarak şunu öne sürmek mümkün: Marx'ın köle sahiplerini kapitalist olarak nitelendirmesinin nedeni, bu sınıfın, esas itibarıyla kapitalizm öncesi bir üretim ilişkisi olan köleliği ticaret vasıtasıyla dünya kapitalizmine eklemlemesidir. Bu eklemlenme sonrasında kölelik artık **kapitalist bir sömürü biçimidir** ve “tıpkı makine, kredi ve diğer benzeri şeyler gibi, burjuva sanayinin üzerine inşa edildiği ana direklerden biridir”. Bu yorumumuz doğru ise, Marx'ın kapitalizmin özgür emek haricinde kalan sömürü biçimlerini de bünyesinde barındırabileceğini kabul ettiğini, kapitalizm ve özgür olmayan emek (*unfree labor*) arasında bir çelişki görmediğini söyleyebiliriz.⁹

6 Karl Marx, *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, Penguin Books, 1973, s. 513.

7 Karl Marx, *The Poverty of Philosophy: Answer to the Philosophy of Poverty by M. Proudhon*, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Poverty-Philosophy.pdf>, 1999, s. 49.

8 K. Marx, a.g.e, s. 723.

9 Hem Marx'ın hem de klasik Marksistlerin kapitalizm ve özgür olmayan emek ilişkisi üzerine düşüncelerinin derli toplu bir şekilde sunulduğu bir çalışma için bkz. Tom Brass, *Labor Regime Change in the Twenty-First Century: Unfreedom, Capitalism and Primitive Accumulation*, Haymarket Books, 2011, s. 44-74.

O halde, Marx’a göre, Amerikan İç Savaşı biri özgür olmayan emek (Güney), diğeri özgür emek (Kuzey) üzerine kurulu iki kapitalist üretim tarzı arasında bir mücadeledir.¹⁰ Bu savaşın bir tarafında kapitalist toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi ittifakı var. Bu ittifakın tam bir mutabakat üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, derlemeden aktardığımız kısımlara bakıldığında, Kuzey tarafında durumun böyle olmadığı, Lincoln’ün başını çektiği, sürekli yalpalayan ve karşı ittifakla uzlaşma zemini arayan burjuva liderliğin emekçi sınıflar tarafından ileri itildiği anlaşılıyor. Eğer her iki tarafında öncülüğünü burjuvazi yapıyorsa, Amerikan devrimini nasıl tanımlayabiliriz? Bu konuda, Marksizm’in siyasal devrim/sosyal devrim ayrımı bize yardımcı olabilir. Kısaca özetlersek, eğer bir devrim verili üretim ilişkilerini yeni üretim ilişkileriyle değiştirmiyorsa ve yalnızca siyasal alanla sınırlı kalıyorsa politik bir devrimdir. Eğer politik alanı aşarak toplumsal ilişkileri yeniden düzenliyorsa sosyal bir devrimdir. Bu devrimler bir arada ya da birbirinden bağımsız bir şekilde meydana gelebilirler. Politik bir devrim, önemli toplumsal sonuçlar ortaya çıkarsa dahi, her zaman sosyal bir devrime dönüşmez ya da politik devrim olmaksızın uzun bir tarihsel döneme yayılan sosyal devrimler mümkün olabilir.¹¹ Marx’ın farklı emek rejimlerine sahip iki kapitalist üretim tarzı arasında bir mücadele olarak tarif ettiği Amerikan İç Savaşı’nı, bu ayrım çerçevesinde, köleci toprak sahiplerinin siyasal gücünün hem bölgede hem de parlamentoda kırılması ve Amerika Birleşik Devletleri’nin siyasal yapısının Kuzey’in öncülüğünde yeniden oluşturulmasıyla sınırlı kalan bir politik devrim olarak nitelendirebiliriz. Kapitalist üretim ilişkileri bir bütün olarak ilga edilmediği, **başlı başına çok önemli bir toplumsal dönüşüm olsa da** yalnızca köleliğin kaldırılmasıyla yetinildiği için bir sosyal devrim söz konusu değildir. Politik devrimin sosyal bir devrime doğru evrilmemesinin bir nedeninin kölelik karşıtı cephenin işçi sınıfı öncülüğünde Cumhuriyetçi Parti’den bağımsız bir örgütlenme yaratamaması olduğu öne sürülebilir.¹² Bu bağlamda, Marx’ın Kuzey’i desteklemesinin nedeni olarak şunu söyleyebiliriz: Amerikan İç Savaşı, **anlık ve doğrudan** sonuçları açısından değil, uzun vadede hem Amerika Birleşik Devletleri’nde hem de Avrupa kıtasında ve dünyanın diğer bölgelerinde –kapitalizmden sosyalizme geçiş anlamında– bir sosyal devrimin yolunu açması bakımından ilerici bir devrimdir.

Yazımızı şu sorunun cevabıyla sonlandıracağız: Marx’ın kapitalizm, özgür olmayan emek ve devrim arasında kurduğu ilişki güncel anlamda ne ifade etmektedir?

10 Blackburn, a.g.e, s. 12.

11 Sungur Savran, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri: Cilt I (1908-1980)*, Yordam Kitap, 2010, s. 67-68.

12 Cumhuriyetçi Parti’den bağımsızlaşma yönünde çabalar yok değildir. Cumhuriyetçi Parti’den ayrılan bir grup Radikal Demokrat Parti’yi kurar ve seçimlerde aday olarak, daha önce de adını andığımız, John Charles Fremont’u aday gösterir. Fakat Fremont oyların bölünmemesi için adaylıktan çekilir. Bkz. Karl Marx, *Amerikan İç Savaşı: Seçme Yazılar*, Çev: Ferhat Sarı, Kor Yayınları, 2019, s. 136-137 (Çevirenin notu 14).

Çağdaş özgür olmayan emek biçimlerine ya da yaygın kullanımıyla modern köleliğe¹³ karşı mücadelenin sivil toplumculuğun etkisi altında olduğunu söylemek mümkündür. Bu yaklaşımın temel tezlerini Marx'ın perspektifiyle bir karşılaştırma yaparak ortaya koyabiliriz. Marx, yukarıda *Felsefenin Sefaleti* eserinden aktardığımız kısımda, köleliğin ekonomik (kapitalist) bir kategori olduğunu söylüyor. Bu, köleliği yalnızca ahlaki bir sorun olarak gören ve çözümü insan hakları çerçevesi içine sıkıştıran dönemin liberallerine verilmiş bir yanıttır aslında. Kendisi de bir kapitalist emek denetimi biçimi olan köleliğe karşı mücadelenin nihai hedefi, Marx açısından, kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıdır. Tıpkı özgür işçilerin benimsemesi gereken esas sloganın “adil bir işgünü karşılığında adil bir ücret!” değil, “ücret sisteminin kaldırılması!” olması gerektiği gibi.¹⁴ Günümüzün sivil toplumculuğu da modern köleliği ahlaki bir söylemin içine yerleştirmektedir. Modern köleliği ortaya çıkaran esas itibarıyla üretim sürecinin yeniden yapılandırılması/parçalanması ya da sermaye-emek ilişkisinin ikincisinin aleyhine olacak şekilde yeniden şekillendirilmesi değil, bu dönüşümün ‘arızı’ sonucu olan kimi boşluklardan faydalanan, tedarik zincirinin en altında yer alan ve denetlenemeyen/denetlenmesi zor olan “suçlular”dır.¹⁵ Bu anlamda, modern kölelik, çağdaş kapitalizmin yarattığı, onun doğrudan ürünü olan bir toplumsal ilişkiden ziyade, “suçlu” ve “mağdur” arasındaki bireysel ve kriminal bir ilişkidir. Bu ilişki, devlet, sermaye ve özgür emek arasındaki üretken ilişki üzerine kurulu olan, “iş ve tüketimin yaratıldığı ve vergi gelirlerini arttırdığı” ve “ekonomik büyüme ve istikrar getirdiği” “hakiki” kapitalizmden bir sapmayı temsil etmektedir.¹⁶ Marx köleliğe karşı mücadelede işçi sınıfı ile sermaye ve devleti karşı saflara yerleştirirken, sivil toplumculuk bunları müttefik yapıyor!

Sivil toplumcu yaklaşımın ahlakçılığının modern köleliğe karşı mücadeleyi nasıl çarpıttığını mahkûm emeği üzerinden örneklendirelim. Kevin Bales, yalnızca adil yargılama süreci olmadan mahkûm edilen ve çalıştırılan kimselerin köle olarak değerlendirilebileceğini öne sürmektedir.¹⁷ Ancak, adil yargılama sonucu hüküm giyen ve çalıştırılan mahkûmların da köleleştirilmesi mümkündür. Burada belirleyici olan unsur, yargılamanın nasıl yapıldığından ziyade mahkûmların tabi olduğu ekonomi-dışı zor biçimleri ve mahkûmların emek gücünün bir başka irade

13 Bu kavramın yanlış olduğunu düşünüyoruz çünkü nitelikleri açısından birbirinden çok farklı olan, çağdaş özgür olmayan emek biçimleri, kölelik gibi kendine has özellikleri olan bir emek biçimi altında toplanmaktadır. Ancak geniş kabul gördüğü ve derdimizi daha net anlatabilmek için yazının geri kalanında bu kavramı kullanacağız.

14 Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye: Ücret, Fiyat ve Kar*, Çev: Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1987, s. 126-127.

15 Kevin Bales, *Ending Slavery: How We Free Today's Slaves*, Berkeley: University of California Press, 2007, s. 21, 89.

16 Kevin Bales, *Understanding Global Slavery*, Berkeley: University of California Press, 2005, s. 19-20.

17 a.g.e., s. 58.

tarafından metalaştırılmasıdır. Bales'e göre, Birleşik Krallık adil bir yargı sistemine sahip ve bu nedenle çalıştırılan mahkûmların köle olarak görülemeyeceği bir ülkedir. Fakat *Birleşik Krallık Hapishane Kuralları*¹⁸, mahkûmlar için günde 10 saat çalışmanın bir zorunluluk olduğunu belirtirken, *Mahkûm Disiplin Yönetmeliği*¹⁹ “uygun biçimde çalışmama” ya da “çalışmayı reddetme” durumunda mahkûmların cezalandırılabilceğini söylemektedir. Ayrıca, Birleşik Krallık'taki mahkûmlar, Birleşik Krallık Adalet Bakanlığı tarafından sermayeye ucuz işgücü olarak kiralanmaktadır. Yani, tam da adil yargılama açısından olumlu bir örnek olarak verilen Birleşik Krallık'ta, Bales'in modern köleliğe karşı mücadelede önemli bir aktör olarak gördüğü devlet, tedarik zincirine, tabiri caizse, köle tüccarı olarak girmektedir!

Marx, derlemede yer alan yazılarında ve mektuplarında, köleliğe karşı mücadelede burjuvaziye güvenilemeyeceğini ve liderliği köleliği ilga etmeye zorlayan asıl etmenin tabandan gelen basınç olduğunu gösteriyor. Mücadeleye ilerici karakterini kazandıran bu basınç, bir tarafıyla da, işçi sınıfının kendi bağımsız siyasetini oluşturamadığının da bir kanıtıdır. Mücadele burjuvaziyi daha ileriye itmekle sınırlı kalmıştır ve köleliğin ilgası çok önemli bir adım olsa da devrim politik alanı düzenlemenin ötesine geçememiştir. Çağdaş köleliğe karşı verilecek mücadele, politik devrimi mutlaka sosyal devrimle birleştirmelidir. Bu açıdan, işçi sınıfının bağımsız bir siyaset izlemesi, sermaye ve devleti asla müttefik olarak görmemesi gerekmektedir.

18 “UK Prison Rules”, <http://www.legislation.gov.uk/ukxi/1999/728/article/31/made>, Erişim tarihi: 10.12.2015.

19 “Prisoner Discipline Procedures”, [http://www.insidetime.org/download/rules_&_policies/psi_\(prison_service_instructions\)/2011/PSI_2011_047_prison-discipline-procedures.pdf](http://www.insidetime.org/download/rules_&_policies/psi_(prison_service_instructions)/2011/PSI_2011_047_prison-discipline-procedures.pdf), Erişim tarihi: 10.12.2015.

Devrimci Marksizm

İçtimâî [sosyal] inkılâp gibi; inkılâbın bütün dünya burjuvazyasına galibiyetten çıkan komünizm tatbikatı da beynelmilel mahiyeti haizdir. Bu istihsalin [üretim] geçirdiği son inhisar [tekel] devrinin bir netice-i zarurîyesidir [mecburî sonucudur]. Sendika, tröst ve karteller elinde büyük sanatların toplanması, hudut ve memleketleri birbirine bağlayan böyle ahenin [zincir] istihsal [üretim] ve inhisar [tekel] birlikleri vücuda getirmiştir. Şarkın ham eşyası [hammaddesi] ile Garbın mahsulâtı [ürünleri] da yine öyle bir kül [bütün] teşkil ediyor, onun için Komünizm tatbikatında da âlemşûmul [dünyayı kapsayan] bir mahiyet ve zarureî vardır.

Mustafa Suphi,
Türkiye Komünist Fırkası Program Taslağı'nı
sunuş konuşması
(TKF Birinci Kongresi, Eylül 1920)